M. BAKOENINE

NAGELATEN

WERKEN

NAGELATEN WERKEN

VAN

MICHEL BAKOENINE.

Michel Bakoenine.

MICHEL BAKOENINE.

Nagelaten Werken

FEDERALISME, SOCIALISME EN ANTI-THEOLOGISME,
BRIEVEN OVER HET PATRIOTISME,
GOD EN DE STAAT.

NAAR DE FRANSCHE UITGAVE BEWERKT

DOOR

B. P. VAN DER VOO.

VERMEERDERD MET

EEN LEVENSSCHETS EN PORTRET.

J. STERRINGA. — AMSTERDAM.
1899.

Inleiding
van den bezorger der fransche uitgave.

Eer ik dit deel onuitgegeven of weinig bekende werken van Michel Bakoenine de wereld inzond, moest ik me afvragen welke keuze te doen uit de vrij talrijke geschriften die Bakoenine naliet, zoowel in handschrift, als verspreid in zeldzame, vergeten of onvindbare tijdschriften en bladen. Bijna al deze geschriften heb ik vereenigd of teruggevonden, terwijl ik een volkomen levensbeschrijving van den auteur voorbereidde, en zelfs met het oog op deze levensbeschrijving. Een klein gedeelte ervan — vooral het fragment dat in 1882 onder den titel „Dieu et l'Etat" (God en de Staat) verscheen — is slechts bekend aan een betrekkelijk aanzienlijk getal lezers, doch de denkbeelden die door Bakoenine verbreid werden, door het woord zoowel als door de daad — die denkbeelden bezielen tegenwoordig duizenden. Gedurende veertig jaren van een rusteloos leven van geestkracht en denken, heeft Bakoenine, op alle tijdstippen van zijn leven, werken geschreven die vaak slechts een voorbijgaand karakter bieden, doch waarvan het geheel, volgens tijdsorde bestudeerd, een bijzonder kenschetsende uiteenzetting zou veroorloven, van de ontwikkeling der vrijzinnige denkbeelden, welke denkbeelden door natuurlijke evolutie op de anarchie uitliepen. Allen die de werken van Bakoenine zullen bestudeeren, en daarbij een helderzienden en vooral logischen geest zullen toepassen, zullen deze noodzakelijke evolutie erkennen.

Ten einde hun deze volkomen studie te veroorloven, moest begonnen worden met de uitgave der eerste werken van Michel Bakoenine, uitgegeven in Rusland voor 1840; dan zouden volgen

de duitsche geschriften van 1842 en 1843, vervolgens die welke werden ingegeven eerst door de revolutionaire gebeurtenissen van 1848 en 1849 — waarin hij een werkzaam aandeel nam — en verder door zijn deelneming aan den poolschen opstand en aan de russische propaganda, in de jaren 1862 en 1863. Op dit tijdstip begint voor Bakoenine de periode van internationalistische propaganda: in Italië, waar hij verbleef van 1863 tot 1867, en van 1867 tot 1868 in den „Vrede- en Vrijheidbond" 1). De werken van dat tijdvak zouden dus gegeven worden als vervolg op hetgeen we reeds noemden. Tenslotte zouden gekomen zijn de talrijke geschriften, uitgegeven gedurende den tijd toen de werkzaamheid van Bakoenine zich het meest openbaarde, dat wil zeggen van 1868 tot 1873, toen hij deel uitmaakte van de „Internationale Arbeidersvereeniging" 2). Deze geschriften zijn van allerlei aard: anarchistische theorie, propaganda of polemiek, deze laatste gericht hetzij tegen de autoritaire of staatskommunisten zooals Marx, die beproefden hun denkbeelden in de Internationale overwegend te maken, vooral door middel van machtsmisbruik, kuiperijen en persoonlijke lasteringen; hetzij tegen hen die het parlementarisme en de arbeiderskandidaturen verdedigden; hetzij tegen de denkbeelden van Mazzini. Bij deze lijst zou men nog moeten voegen de brochures of artikelen, geschreven op verschillende tijdstippen van Bakoenine's leven, waarin gehandeld wordt over het slavische vraagstuk of de russische en poolsche omwenteling

Een zoo opgevatte uitgave der werken van Bakoenine, had meer dan één boekdeel vereischt. Ik moest dus een keuze doen en besluiten tot het vereenigen van geschriften die een bepaald onderwerp behandelen, of door gelijke denkbeelden werden ingegeven: hetzij de werken over anarchistische propaganda en theorie, hetzij de studie's over de slavische vraagstukken. Welke denkbeelden hebben de keuze bepaald die hier aangeboden wordt? Ziehier.

Niet alleen heeft Bakoenine nooit het geheel zijner denkbeelden kunnen bekendmaken, maar zelfs kon hij ze niet afdoende

1) „Ligue de la Paix et de la Liberté".
2) „Association internationale des Travailleurs".

uiteenzetten. Hij heeft zijn stelsel niet opgebouwd, wanneer men zich bedienen wil van dit woord dat zich geleend heeft tot zoo verschillende manieren van begrijpen of niet-begrijpen. Waaraan moet men dit onvolledig karakter van zijn werken toeschrijven? Wanneer Bakoenine geen aktueele vraagstukken behandelde, was hij de kunst van geschriften opstellen niet meester. Leest men zijn manuskripten, dan ziet men hoe hij van een brief tot een brochure en van een brochure tot een boekdeel komt. Hij maakt zijn stellingen, verdeelt zijn onderwerp en komt zelden verder dan de behandeling van één of twee der punten die hij zich voorgenomen had te betoogen. Het meerendeel zijner handschriften zijn onvoltooid. Waarom? Omdat hij van het aangevangen theoretisch werk steeds werd afgekeerd, door de onmiddellijke handeling die hem in beslag nam en zijn krachten in een andere richting keerde. Voor dezen man vol geestkracht bestonden de redenen, die hij had tot uitgave van hetgeen hij geschreven had, niet meer, zoodra een andere uitwendige reden aanspraak op hem maakte. Daar hij geen letterkundige eerzucht kende, legde hij het geschreven werk geduldig terzijde en ging zich wijden aan de handeling nuttig voor de zaak die hij diende. Toch hadden zijn volgende geschriften voordeel van deze onvoltooide proeven; hij bezigde de beste gedeelten ervan voor nieuwe werken. Dit verklaart de voortreffelijkheid der talrijke werken, verschenen in de jaren der Internationale, werken uitgegeven volgens de behoeften van het oogenblik, snel geschreven, doch op den bodem waarvan men het resultaat der langdurige voorafgaande studie terugvindt.

Zoover ik weet, bestaat er geen uiteenzetting of kort begrip der denkbeelden van Bakoenine over het geheel der maatschappelijke vraagstukken, voordat hij zijn hoop op een omwenteling in Rusland had zien vervliegen, in 1862 en 1863, en zich ontgoocheld in Italië had teruggetrokken.

Te Florence en later te Napels, ging hij het geheel zijner denkbeelden samenschikken, die uitliepen op atheïsme en anarchie. Het verbreiden ervan onverdeeld, was voortaan zijn levenstaak. Eerst deed hij dit door een persoonlijke propaganda bij de meest vooruitstrevende mannen, vooral in Italië en Frankrijk; later op de tribune der Vredeskongressen (1867—1868) en in het Centraal komitee van den uit deze kongressen gesproten Bond.

Eindelijk vond hij zijn beste terrein voor propaganda in de Internationale, en zijn werking was vooral krachtig in romaansch-Zwitserland, in het zuiden van Frankrijk, in Spanje, Italië en onder de jeugd der slavische landen. Toen verlangde hij zijn denkbeelden in twee groote werken uiteen te zetten. Het een zou een kritiek wezen op de bestaande instellingen, den staat, den eigendom, den godsdienst, enz.; na bestudeering van den oorsprong dier instellingen en de rampzalige gevolgen van het gezagsbeginsel onder al zijn vormen, zou het hebben aangetoond dat de toekomst behoort aan de vrijzinnige denkbeelden. Het andere werk zou het vraagstuk der nationaliteiten in Europa behandeld hebben — vooral het slavische vraagstuk onder zijn aanblik in verleden, heden en toekomst — het zou de oplossing dezer vraagstukken hebben aangewezen door de maatschappelijke omwenteling en de anarchie.

Van deze beide boeken blijven ons talrijke brokstukken, uit de verschillende tijdperken der uitwerking — van 1863 of 1864 tot 1873, kan men verzekeren. Wilde men ze ernstig bestudeeren, dan zou men de onvoltooide theoretische studie's moeten aanvullen, door het kort begrip van dergelijke denkbeelden, die men uitgedrukt vindt in beginselverklaringen afkomstig van geheime en andere vereenigingen, in toevallige diskussie's waar enkele punten van het onderwerp behandeld worden, in artikelen, enz. Ik zal dat beproeven in mijn levensbeschrijving van Bakoenine. Ik zal me hier bepalen tot de mededeeling, dat onder anderen tot de eerste reeks moeten worden gerekend: een handschrift van het italiaansche tijdperk: „Katechismus der moderne Vrijmetselarij" 1); de „Revolutionaire katechismen" der „Internationale broederschap" 2) — die niets uitstaande hebben met een zoogenaamden „Revolutionairen katechismus" van een veel lateren tijd, die gewoonlijk, zonder eenig bewijs, aan Bakoenine toegeschreven wordt —; de redevoeringen der Vredekongressen; een onvoltooid werk; „Federalisme, socialisme en anti-théologisme" (1867—68); verschillende geschriften opgesteld in 1869 voor de Internationale: zijn hoofdwerk; een manuskript geschreven in

1) „Catéchisme de la Franc-Maçonnerie moderne".
2) „Catéchismes révolutionnaires de la Fraternité internationale".

den winter van 1870—71, en waaraan „God en de Staat" ontleend is; tenslotte een gedeelte der geschriften tegen Mazzini en enkele andere uitgaven of manuskripten. Van het andere werk over de slavische vraagstukken, waarbij zich de uitgaven van de jaren 1848 en 1862—63 aansluiten, heeft men wellicht een eerste ontwerp in artikelen die 1867 verschenen in een blad van Napels, dat ik nog niet kon terugvinden, vervolgens in de redevoeringen der Vredeskongressen, en in de als handschrift bestaande brokstukken, van een uitgave die tot titel droeg: „Revolutionaire kwestie in de russische landen en in Polen" 1).

Gedurende de volgende jaren werd hij geheel door de Internationale in beslag genomen. Zoodra hij echter meer vrijen tijd had, nadat de polemiek met Marx en met Mazzini was geëindigd, begon hij opnieuw te schrijven over het tweede dezer beide onderwerpen. Hij gaf in het fransch een brief aan de Jurabewoners (van meer dan 100 bladzijden), en het eerste gedeelte van een groot werk, in het russisch: „Staatsbegrip en Anarchie", dat uitgegeven werd te Zurich in 1874 en een dik boekdeel vormde.

Ik meende dat inplaats van een nieuwe keuze te doen uit de propaganda- en polemiekgeschriften, het de voorkeur verdiende, in dit boekdeel enkele der best uitgewerkte gedeelten te vereenigen, van het eerste der beide genoemde werken. Het zijn helaas slechts fragmenten, er was meer dan een boekdeel na dit noodig, indien ik alle bestaande bouwstoffen wilde vereenigen, die om zoo te zeggen het weder opbouwen van het stelsel zouden veroorloven.

Doch eer ik nauwkeurige bijzonderheden geef over de geschiedenis dezer verschillende brokstukken, wil ik zoogoed mogelijk de plaats vaststellen die Michel Bakoenine inneemt in de geschiedenis der ontwikkeling van de anarchistische denkbeelden. Dat zal nuttig wezen, daar ernstige nasporingen over

1) „Question révolutionnaire dans les Pays Russes et en Pologne". — Zie de aankondiging dezer uitgave in de brochure van Bakoenine „Een laatste woord over Louis Mieroslawski", uitgegeven te Genève in den zomer van 1868 („Un dernier mot sur M. L. M.")

den oorsprong en de geschiedenis dier zoozeer verdoemde en vervolgde denkbeelden bijna geheel ontbreken, en die denkbeelden niettemin het laatste woord, de laatste gedachte en de laatste hoop zijn van zooveel edele en moedige mannen die ervoor willen werken en sterven.

We zullen in deze studie de talrijke denkers terzijde laten, die wel hier en daar in hun geschriften lieten zien, dat voor hen de toekomst behoorde aan de vrijzinnige en niet aan de gezaglievende denkbeelden, doch die deze vraagstukken niet zoo doende behandeld hebben dat zij door redeneering tot de anarchie kwamen.

Het eerst kwam William Godwin, in zijn boek over de staatkundige rechtvaardigheid 1), tot de laatste gevolgtrekkingen van een ernstige kritiek der beginselen van den Staat en het gezag en zijn boek was het eerste werk van zuivere anarchistische theorie.

De anarchisten der eerste periode van deze eeuw, kwamen tot het anarchistisch individualisme, doordat zij zich gingen verzetten tegen den Staat onder zijn tegenwoordigen vorm en onder den bedekten en niet minder verdrukkenden vorm, dien hij zou aannemen in een maatschappij gegrond op het gezags-kommunisme van de socialisten uit dien tijd (en de socialisten onzer dagen zijn in dat opzicht niet ver vooruit gegaan). Zij verbreidden het denkbeeld eener maatschappij waarin ieder voor zichzelf zou werken, en naar goedvinden met anderen de opbrengst verruilen zou hetzij van zijn persoonlijken arbeid, of wel van een met het oog op dien arbeid gevormde vereeniging, waarin hij alleen trad indien zijn eigen belang hem dat raadzaam maakte.

Men vindt deze denkbeelden uiteengezet in het boek van den Engelschman Thompson 2), die ze echter later liet varen en het stelsel van Owen aannam. Doch de amerikaansche propagandisten der „individueele soevereiniteit" verklaarden ze nauwkeuriger, en zij toonden er de gevolgen van, vanaf Josiah Warren, Stephen Pearl Andrews en hun school, Lysander Spooner en

1) „In Enquiry concerning Political Justice and its influence on general virtue and happiness, London 1793."

2) „In Enquiry into the principles of the Distribution of Wealth most Conductive to human happiness..... London 1824."

veel anderen, tot de tegenwoordige aanhangers, die hun leerstelsels verklaren in Liberty, uitgegeven door B. R. TUCKER, te Boston en New-York, en in enkele andere uitgaven van de Vereenigde Staten en Engeland.

Evenzoo stelde in Frankrijk Proudhon zijn mutuellistisch socialisme tegenover het autoritair kommunisme en de andere socialistische stelsels van zijn tijd. Hij verlangde de gelijke ruiling, tusschen de voortbrengers van de opbrengst van hun arbeid. Voor de Engelschen en Amerikanen was het stelsel niet nieuw, doch op het vastland was PROUDHON een vernieuwer. Hij vond tal van aanhangers, buiten Frankrijk, in Spanje bijvoorbeeld, waar men vooral zijn federalisme aannam, en in Duitschland, waar in de jaren die voorafgingen aan de omwenteling van 1848, socialisten zooals M. Hess en Ch. Grüne, het versmelten beproefden van zijn ekonomische denkbeelden met de hoogste bespiegelingen van Hegel. Dit gelukte hen niet, doch het was niettemin in Duitschland, dat in 1844 het klassieke werk verscheen van het individualistisch anarchisme „Der Einzige und sein Eigenthum" van Max Stirner, dat het laatste groote werk en als de theoretische sluitsteen was van deze internationale individualistische beweging.

Na den nederlaag van 1848 en de jaren van reaktie die volgden, hernam de arbeidersbeweging haar weg. Het karakter dezer beweging was van toen af niet meer individualistisch of proefondervindelijk, zooals voorheen, het was eer kollektief, indien ik dat zoo zeggen kan, en vond zijn eigen uitdrukking in de „Internationale arbeidersvereeniging", opgericht in 1864. Na 1848 werden de socialistische theorieën aan een nieuw onderzoek onderworpen en in de meest vooruitstrevende kringen van Frankrijk, België en romaansch Zwitserland, verwierp men zoowel het gezags- of Staatssocialisme, voorheen vertegenwoordigd door Louis Blanc en destijds door Karl Marx en Ferdinand Lasalle, als het mutualisme van Proudhon, dat in Frankrijk verdedigd werd door vrij uitgeputte epigonen 1),

1) Aldus werden de zonen genoemd van zeven grieksche veldheeren, die den dood van hun vaders bij de vergeefsche belegering der stad Thebe, tien jaren later wreekten, tijdens de inneming der genoemde stad.

Langlois, Tolain, etc. en dat nog slechts eenig vuur en eenigen revolutionairen geest bewaard had bij de belgische volgelingen van Proudhon en bij de jongelieden van het blad „La Rive Gauche" 1).

Na lange twisten in de bladen, op de kongressen en in de afdeelingen der Internationale, ontstond de idée van het revolutionair kollektivisme, zooals men toen zei, dat is van het kollektivistisch anarchisme. Hoewel men de kritiek van Proudhon op staat en gezag aannam, meende men dat het individualistisch stelsel van produktie en verdeeling niet zou kunnen behoeden tegen een opnieuw-vallen in de ellende van de ekonomische bevoorrechting, onafscheidelijk verbonden aan de herstelling der staatsmacht. Tegelijk hing men het denkbeeld aan, dat de voortbrengselen der natuur en de produkten van den verstandelijken en lichamelijken arbeid der vroegere menschengeslachten, voor zoover ze dienen tot werktuigen, of voor eenige gemeenschappelijke behoefte worden aangewend, niet door individuen moeten worden toegeëigend. Dus verklaarde men zich voor den kollektieven eigendom van bodem, grondstoffen en werktuigen, terwijl men aan de voortbrengende groepen of aan de tot gemeenten gefedereerde groepen, de vrijheid liet om de middelen van verdeeling te kiezen. Het denkbeeld was echter overheerschend, dat ieder de geheele opbrengst van zijn persoonlijken arbeid moest ontvangen.

De verbreiding dezer denkbeelden was het werk der romaanschzwitsersche, fransche, belgische, italiaansche en spaansche internationalisten. Michel Bakoenine en zijn vrienden uit de Jura in Zwiterland, Varlin in Frankrijk, Cesar de Paepe in België, Cafiero in Italië, en tal van anderen moesten veel strijden tegen allerlei tegenstanders, die zij zoowel onder de bourgeois ontmoetten als in de Internationale. Karl Marx zelf toonde hoezeer het gezag verkeerd is, al werd het toevertrouwd aan iemand zoo verstandig en oprecht als hij, toen hij door zijdelingsche en trouwelooze kuiperijen zijn stelsel trachtte te doen aannemen als officiëel leerstelsel door de geheele Internationale. Hij droeg

1) „De Rechter-oever". Verscheen te Parijs en later te Brussel in 1864—65.

door zijn houding er krachtig toe bij, om de oogen te openen aan de groote meerderheid der internationalisten, over de fouten die aan iedere gezags organisatie kleven, en hij stemde hen ten voordeele der anarchie.

Deze strijd in de Internationale tusschen de voorstanders van het gezag en de anarchisten, eindigde dus ten voordeele dezer laatsten. Indien na de bloedige nederlagen en verwoede vervolgingen in Frankrijk, Spanje en Italië, de uitwendige organisatie uiteengerukt, doch nooit volkomen vernietigd was, bleven de kollektivistisch anarchistische denkbeelden verbreid worden, totdat na al dezen strijd, een tijdperk van betrekkelijke kalmte aanbrak. In dit tijdperk onderzocht men opnieuw den grond van het leerstelsel, zoodat men het volkomener en in een vooruitstrevender zin uitwerkte. Evenzoo deed men met de taktiekvraagstukken — hetgeen ons hier geen belangstelling inboezemt.

Men zei dat ieder stelsel, dat op billijke wijze aan ieder de opbrengst van zijn arbeid wilde toekennen, noodzakelijk onvolmaakt en bijgevolg onrechtvaardig wezen moest, want alle individuen zijn niet gelijk en zij wenden voor denzelfden arbeid een verschillende hoeveelheid kracht aan. Dus was ieder der algemeen aangenomen stelsels min of meer gevormd ten bate der meerderheid die het aannemen had goedgevonden. Reglementeeren, wet, staat, vloeiden nog noodlottig uit deze begrippen voort. Ook zei men dat het helder onderscheiden van produkten en werktuigen onmogelijk is. Voedsel, kleeding, enz., die voor den een arbeidsopbrengst uitmaken, zijn voor den ander hetzelfde als kolen en olie voor de machine, dat wil zeggen onontbeerlijke bestanddeelen die hen in staat tot werken stellen, en zijn bijgevolg voor hen even noodzakelijke werktuigen als elk ander gereedschap. Uitgaande van deze redeneering kwam men tot het anarchistisch kommunisme, tot het stelsel dat het vrije en spontane kommunisme in voortbrengst en verbruik erkent als de eenige hechte grondslag eener maatschappij. Een dergelijke maatschappij, georganiseerd volgens dit beginsel van het kommunisme, voorziet aldus in de dagelijksche behoeften van ieder en verzekert hem alle gelegenheid om een werkelijk vrije mensch te worden, vrij volgens zijn individueele opvatting en hoe hij wil.

Voor zoover ik weet, werden deze denkbeelden in 1876 voor het eerst uitgesproken in het openbaar, in den boezem der

Internationale. Men besprak ze reeds in een kleine onthoudings-brochure 1), uitgegeven te Genève in den aanvang van 1876, door bannelingen uit Lyon. De italiaansche federatie der Internationale was de eerste federatie die ze aannam op haar Kongres in Oktober 1876, gehouden nabij Florence. Later werden ze uitgesproken in bladen en voordrachten in de Jura en te Genève, door C. Cafiero, P. Kropotkine, Elisée Reclus en anderen, vervolgens in de „Révolté" van Genève en Parijs, tenslotte hebben ze sedert een reeds zeer rijke litteratuur doen verrijzen.

Verspreid in veel landen, werden deze nieuwe denkbeelden onderzocht en doorgrond, zij overheerschen thans bijna overal waar men anarchisten aantreft. Er moesten veel jaren voorbijgaan eer ze overal door de vroegere kollektivisten werden aangenomen. In Spanje zelfs, waar de anarchistische Internationale zoo diep had wortel geschoten, dat zij na zeven jaren tersluiks bestaan met haar oude kracht herleefde, heeft nog steeds het kollektivisme de overhand, doch gewijzigd in een vrijeren zin door de diskussie en de kritiek die er over ontstonden. Overal elders echter — behalve bij de enkele individualisten in Amerika, Engeland en Australië, en de kortelings voor hun denkbeelden in Frankrijk en Duitschland gewonnen aanhangers — wordt het anarchistisch kommunisme in beginsel aangenomen, hoewel er verschillen van opvatting bestaan over de onderdeelen, en over bijzondere vraagstukken, zooals dat gaan moet met een levende idée, die van dogma's een afkeer heeft. In onze dagen lijdt het anarchistisch kommunisme hoegenaamd niet onder de wedergeboorte van het individualisme, het kan er slechts voordeel van hebben want het kommunisme is slechts een middel waardoor men de hoogste individueele ontwikkeling van ieder mensch verkrijgen kan; wat de grenzen betreft tusschen het kommunisme en het individualisme, die kunnen niet vast en onwrikbaar wezen, doch moeten integendeel op duizend manieren afwisselen volgens de persoonlijke behoeften van ieder. Slechts de ondervinding zal deze duizend vragen kunnen oplossen; zoowel kommunisten als individualisten doen derhalve verstandig wanneer zij, ieder

1) Onthouding van meedoen aan verkiezingen enz. wordt bedoeld.

op zijn manier, de komst verhaasten van den tijd wanneer de belemmeringen verbroken zullen wezen, die zich tot heden aan de vrije proefneming in den weg stellen.

Dit vluchtig overzicht moet slechts dienen om de plaats te toonen, die Bakoenine inneemt in de geschiedenis van het theoretisch anarchisme en om daardoor te doen begrijpen, dat hij niet vanzelf tot de tegenwoordige anarchistische denkbeelden kon geraken. Doch zelfs hetgeen ons in zijn beschouwingen achterlijk kan toeschijnen, moet geschiedkundig worden beschouwd als een pas voorwaarts kenschetsend dien hij uit eigen initiatief deed. Ik heb dus in de voorafgaande bladzijden niet gesproken van de min of meer afzonderlijke anarchisten dezer eeuw, die uit zichzelf kwamen tot meer vooruitstrevende denkbeelden dan die der andere anarchisten van hun tijd, en wien het niet gelukte zich krachtig te laten hooren, noch een invloed uit te oefenen op de groote gedachtenstrooming. Wel gingen hun pogingen niet verloren, maar het is, zonder bijzondere studie, bijna onmogelijk hun invloed op de beweging vast te stellen, in zoo groote vergetelheid zijn de meesten hunner vervallen. Hiertoe behooren bijvoorbeeld de revolutionaire kommunisten, die te Parijs, in 1841, het geheime blad „l'Humanitaire" uitgaven; de groep der „materialistische kommunisten", die naar het schijnt de theorieën van propaganda der daad en individueele onteigening schijnt te hebben aangehangen, vanaf 1847, toen een groot proces aan haar werking een einde maakte; de revolutionaire volgelingen van Proudhon zooals Ernest Coeurderoy en vooral Joseph Déjacque, de arbeider-dichter, een anarchistische banneling, die onder anderen, in zijn blad „Le Libertaire", uitgegeven te New-York van 1858—1861, niet slechts kwam tot het anarchistisch kollektivisme — gelijk de Internationale tien jaren later deed, maar zelfs steeds uit eigen initiatief, helder het tegenwoordige anarchistisch kommunisme bespeurde, en over taktiek en revolutionaire middelen dezelfde meeningen uitsprak als die welke tegenwoordig de overhand hebben. Vermelden we ook Bellegarrique, de Italiaan Pisacane, gestorven te Sapri in 1857 met de wapenen in de hand, enz.

Ik maak dus deze brokstukken uit Bakoenine's theoretisch werk bekend, als materialen ten dienste der geschiedenis van de anarchistische denkbeelden. Wilde men kiezen volgens de

behoeften eener onmiddellijke propaganda, dan zou men veel andere geschriften van hem vinden, die bezield zijn van de grootste revolutionaire vurigheid, inplaats van deze wetenschappelijke studie's.

Thans zal ik enkele geschiedkundige ophelderingen geven omtrent de stukken die in dit boekdeel zijn opgenomen.

I. FEDERALISME, SOCIALISME EN ANTI-THEOLOGISME.

Bakoenine kwam van Napels naar Zwitserland, om het eerste Vredeskongres bij te wonen, gehouden te Genève in Sept. 1867. Hij werd gekozen als lid van het Centraal Komitee van den nieuwen „Vrede- en Vrijheidbond", zetelend te Bern. Gedurende het volgende jaar woonde hij in de omstreken van Vevey en Clarens vanwaar hij zich naar Bern begaf tot het bijwonen der algemeene vergaderingen van het Centraal Komitee. Waarschijnlijk in de zitting van 26 Oktober 1867, stelde hij in overeenstemming met andere leden van het komitee, de Russen Ogarev en Joukowsky, de Polen Mroczkowski en Zagorski en den franschen afgevaardigde Naquet, aan het komitee de aanneming voor van een zuiver socialistisch program, anti-autoritair en anti-godsdienstig: dit was zijn gansch program, dat hij reeds, in weinig woorden, had uiteengezet in een redevoering uitgesproken op de kongressen van Genève 1).

1) Men vindt deze redevoering gedrukt in de „Annales" (Jaarboeken) van dit Kongres, doch volgens een manuskript, dat Bakoenine enkele maanden na het Kongres opstelde, met het oog op de uitgave der „Annales" (1868.)

Deze zelfde gezichtspunten worden uiteengezet in de beginselverklaringen der „Internationale Broederschap", bestaande sedert 1864. Als bewijs voor den ijver van Bakoenine, tot het verbreiden dezer denkbeelden in iedere omgeving waar hij kon hopen dat ze eenigen invloed zouden hebben, noemen we één der eerste ontwerpen waarin deze theorieën vervat zijn, misschien het eerste dat nog bestaat. Dit is een manuskript met den titel: „Katechismus der moderne Vrijmetselarij" 1). Men vindt in dit werk de volgende woorden die men bijna letterlijk opnieuw aantreft in veel latere geschriften: „God bestaat, dus de mensch is slaaf. De mensch is vrij, dus bestaat er geen God. — Ik tart ieder om zich uit dezen kring vrij te maken, en laat ons thans kiezen."

Dit manuskript moet dagteekenen van den tijd toen Bakoenine te Florence verbleef, gedurende welken tijd hij in betrekking stond tot invloedrijke leden der Vrijmetselarij in Italië, voor de stichting der Internationale; toen hij de oprichting der „Internationale Broederschap" beproefde en er zekerlijk het program van vaststelde. Ofwel, het handschrift dagteekent van de jaren 1865—67, en van Napels. Men vindt ook de denkbeelden dezer periode bijna met dezelfde woorden uitgedrukt in de „Revolutionaire Katechismen", in een artikel van het blad „Démocratie" te Parijs (in 1868).

Ik weet niet welke beslissing het komitee van Bern nam ten opzichte van dit „Met redenen gesteund voorstel" („Proposition motivée"). Uit verschillende brieven, die in dien tijd door een lid van het bureau van den „Bond" te Bern werden gericht aan vrienden van Bakoenine, en uit nog bestaande handschriften en drukproeven, vloeit voort dat de beslissingen ten opzichte dezer uitgaven afwisselden. „De uitgave van dit opstel moet plaats hebben als bijvoegsel van het blad" zegt een brief van 10 Nov. 1867, doch op dat tijdstip verscheen het blad nog niet. Volgens

1) Dit manuskript begint aldus: „De Vrijmetselarij moet den dienst der menschheid ernstig hervatten, zal zij opnieuw een levend en nuttig lichaam worden. Doch welke beteekenis bezitten tegenwoordig deze woorden: Dienst der menschheid?".....

een anderen brief van 21 December 1867, bestond er een latere schikking, volgens welke de drukkerij Rieder & Simmen den druk moest beginnen van het opstel, dat bij den boekhandelaar Georg te Genève, als brochure of boekdeel moest verschijnen. Den 15en December schrijft men nog van Bern dat Bakoenine denzelfden dag de proeven van het tweede vel moet hebben ontvangen; tenslotte schrijft men op 26 December: het eerste vel der brochure van Bakoenine is gedrukt op 3000 exemplaren".

Het vervolg dezer briefwisseling ontbreekt. Slechts kan ik vermelden, dat 80 bladzijden, groot in 8°, gezet werden naar een kopie van het manuskript gemaakt door een van Bakoenine's russische vrienden. Deze kopie, waarvan het laatste gedeelte bestaat, bevat slechts een enkel woord („l'apôtre") meer dan de laatste regel van bldz. 80 der drukproeven. Er bestaat een vroegere tekst der oorspronkelijke handschriften, en zelfs verschillende lezingen van sommige gedeelten, evenals acht en een halve bladzijde in drukproef (bldz. 34—42), van een andere zeer belangwekkende lezing. Hieruit besluit ik dus dat, om onbekende redenen, Bakoenine zelf niet meer schreef dan deze tachtig bladzijden.

Het werk dat aangevangen werd onder den vorm van een met redenen omkleed voorstel van een programma aan het bondskomitee gericht, was een geheel persoonlijk werk van nasporing geworden over den oorsprong van den godsdienst, den Staat, enz. De titel „Met redenen omkleed voorstel der russische leden van het centraal komitee" werd gewijzigd tot: „Met redenen omkleed voorstel van Bakoenine aan het Centraal komitee". Wellicht zou Bakoenine zelfs het gansche karakter van een „Voorstel" aan dit werk hebben ontnomen, door het uit te geven onder den titel: „Het revolutionaire vraagstuk. Federalisme, Socialisme en Anti-theologisme", gelijk hij schreef in het uit denzelfden tijd afkomstige handschrift van een ander boek, dat heeten moest: „Het revolutionaire vraagstuk in de russische landen en in Polen", welk boek evenmin ooit uitgegeven werd.

De redenen die voor goed de uitgave van dit werk verhinderden zijn me onbekend. Bakoenine had veel zorg besteed aan de samenstelling ervan, en hij gebruikte het veelvuldig bij het opstellen van latere geschriften.

Ik beproef niet te zoeken naar een inwendige reden voor het

verklaren dezer niet uitgave. Er waren zooveel uitwendige voorvallen in het leven van Bakoenine, zooveel toevallige gebeurtenissen, dat onderstellingen gegrond op inwendige redenen niets zouden wezen dan valsche bespiegelingen.

II. REEKS ARTIKELEN VAN BAKOENINE OPGENOMEN IN DE „PROGRÈS" VAN LOCLE, VAN 1 MAART TOT 2 OKTOBER 1869.

In het onvoltooid gedeelte van „Anti theologisme", wilde Bakoenine zijn denkbeelden uiteenzetten over den oorsprong van den staat en van den godsdienst. Men vindt enkele dezer denkbeelden uitgesproken in de artikelen in de „Progrès" van Locle van 1869. Daarom neem ik deze artikelen hier over, daar ook dat blad tegenwoordig bijna onvindbaar is, zelfs in de groote zwitsersche bibliotheken. Ongelukkigerwijze kon Bakoenine daar evenmin zijn nasporingen tot een goed einde brengen.

Het eerste ontwerp dezer artikelen bevindt zich in een redevoering uitgesproken in de afdeeling van het Verbond te Genève, 13 Februari 1869. Hierover leest men in een handschrift der „Verslagen der redevoeringen van het internationaal verbond der sociaal-demokratie, groep van Genève" 1): „Het woord is aan burger Bakoenine tot het lezen van zijn rede over de geschiedenis der bourgeoisie en de houding die zij aanneemt tegenover de arbeidersklasse". Op het verzoek om deze rede te doen drukken, „antwoordde burger Bakoenine, dat hij zijn rede tot

1) „Procès verbaux des conférences de l'Alliance internationale de la démocratie socialiste, groupe de Genève."

een zeer geringen prijs zal verkrijgbaar stellen". Doch enkele dagen later, begat Bakoenine zich — voor de eerste maal — naar de Jura, waar hij op 11 Februari 1869, in den internationalen kring van Locle, een redevoering uitsprak over „De wijsbegeerte van het volk". Deze redevoering was in twee gedeelten gesplitst; het een behandelde „het godsdienstige vraagstuk", het ander gaf „de geschiedenis der bourgeoisie", haar ontwikkeling, haar grootheid en haar verval" 1). Inplaats dat hij „de volledige tekst liet drukken" (zooals ook de „Progrès" zegt), schreef Bakoenine, vanaf zijn terugkomst te Genève, artikelen voor de „Progrès". Aanvankelijk geschreven onder den vorm van brieven aan de kameraden uit de bergen, veranderden deze artikelen langzamerhand in theoretische nasporingen van het soort van „Anti-theologisme". Helaas werden zij ditmaal weder onderbroken op een tijdstip dat samenvalt met Bakoenine's vertrek, van Genève naar Locarno 2).

III. „GOD EN DE STAAT".

Nog eens wilde Bakoenine zijn gezamenlijke denkbeelden aan het publiek verklaren: evenals altijd, was het door een gelegenheidsgeschrift dat zich tot een groot werk ontwikkelde. Om er

1) Zie de „Progrès" van 1 Maart 1869, waarin zich een kort overzicht van deze beide redevoeringen bevindt.

2) De eerste brief is gedagteekend „Genève, 23 Februari 1869". Op 27 Februari gaf Bakoenine in de afdeeling van het Verbond een verslag over zijn reis naar de Jura; in die zelfde zitting bracht Fanelli verslag uit over de reis die hij met twee vrienden in Spanje ondernomen had, teneinde er de grondslagen der Internationale te vestigen. Beide reizen waren goed gelukt en gaven een krachtigen stoot aan de revolutionaire en anarchistische beweging in de Jura en in Spanje.

den oorsprong van te schetsen, moeten we eerst de politieke en letterkundige werking van Bakoenine onderzoeken gedurende den fransch-duitschen oorlog in 1870—71.

Op 26 Juli 1870 kwam Bakoenine van Genève, over Neuchâtel, te Locarno terug. Na de eerste nederlagen ging hij zijn denkbeelden uitleggen over de revolutionaire methode, die men moest aannemen eerstens om aan den inval weerstand te bieden, vervolgens om een maatschappelijke omwenteling te maken. Hij bood zijn gezichtspunten aan onder den vorm van „Brieven aan een Franschman". Een uitgave dezer brieven, verkort echter en zoo gerangschikt dat er den vorm van een aktuëel geschrift aan werd gegeven, verscheen te Neuchâtel, omstreeks de tweede helft van September 1870 1). Den 9den September vertrok Bakoenine van Locarno over Bern naar Lyon. Hij verliet Lyon, na de gebeurtenissen van 29 September, en begaf zich den volgenden dag naar Marseille. Doch daar ik me wil bepalen tot het aanwijzen van zijn letterkundigen arbeid in dien tijd, keer ik tot zijn geschriften terug. We hebben andere „Brieven aan een Franschman" van hem, en een onvoltooide studie „De ontwaking des volks", waarvan het laatste gedeelte reeds schijnt geschreven te zijn tijdens zijn verblijf in Marseille. Ook bestaat er een begin van een brief aan Esquiros, om hem dezelfde denkbeelden te verklaren, alsmede een brief aan een vriend te Lyon (Palix), geschreven toen hij deze stad verliet. Minder nog dan te Lyon, gelukte het hem te Marseille, zijn denkbeelden over den weerstand aan den inval, door de maatschappelijke omwenteling op federalistischen grondslag, te doen gelden.

Hier volgen uittreksels van een brief, geschreven op 23 Okt. 1870 aan een russischen vriend: „. . . . . wanneer ge dezen brief ontvangt, zal ik op weg naar Barcelona wezen en misschien reeds in deze stad aangekomen. Ik moet deze plaats verlaten, omdat ik er volstrekt niets te doen vind, en ik betwijfel of gij iets goeds te Lyon zult kunnen uitrichten. — Mijn waarde, ik heb niet in 't minst meer vertrouwen op de Revolutie in Frankrijk. Dit volk is geenszins meer revolutionair. — Het volk zelf is

1) Ik heb vernomen dat het manuskript werd geschreven op 25 en 27 Augustus en 2 September.

hier doktrinair, redeneerend en burgerlijk geworden gelijk de bourgeois... De bourgeois zijn afschuwelijk. Ze zijn even wreed als dom — en daar de politie aard in hun bloed zit, zou men allen houden voor aankomende politieagenten en prokureurs-generaal! — Op hun laaghartige lasteringen ga ik antwoorden met een boekje, waarin ik alle zaken en personen bij den naam noem. — Ik verlaat dit land met een diepe wanhoop in het hart...."

In dezen brief vinden we het eerste plan van het boek, waarvan „God en de Staat", uitgeveven in 1882 door C. Cafiero en E. Reclus, een brokstuk uitmaakt.

Bakoenine begaf zich niet naar Spanje, doch wel enkele dagen na dezen brief naar Locarno 1) over Genua. Daar nam zijn plan een vasten vorm aan. In een brief aan een vriend te Genève, op 19 November, zegt hij (in 't russisch), dat hij thans geen brochure schrijft doch een gansch boek, en hij nam schikkingen om het te Genève te doen uitgeven. Hoewel het eerste gedeelte van dit nieuwe boek betrekking heeft op de „Brieven aan een Franschman" en de gebeurtenissen in Frankrijk, plaatst Bakoenine zich daarin weldra op wijsgeerig terrein en blijft daar. In zijn exemplaar van den „Leergang van stellige Wijsbegeerte" 2) door Auguste Comte, vindt men op den rand de datums 10, 12, 17 en 18 December aangeteekend en een lang (onvoltooid) handschrift ontstond uit deze studie, waarvan de bladzijden 82 tot 256 nog bestaan. Dit handschrift neemt, na een diskussie over den toestand in Frankrijk (waarvan het begin van bldz. 1—81 ontbreekt), en na enkele bladzijden over het socialisme, vanaf bldz. 107 den titel aan: „Aanhangsel, wijsgeerige beschouwingen over het goddelijk spookbeeld, over de werkelijke wereld en over den mensch" 3). Hoewel eerst geschreven als „Aanhangsel" bij bldz. 1—107 van dit handschrift,

---

1) Zie het verbaal van zijn vertrek uit Marseille, bekend gemaakt door Ch. Alerini in „Bulletin de la Fédération jurassienne" 1 Oktober 1876.

2) „Cours de Philosophie positive".

3) „Appendice, considérations philosophiques sur le fantôme divin, sur le monde réel et sur l'homme".

wordt het op meerdere plaatsen in het manuskript van „God en de Staat" aangehaald als „Aanhangsel" van dit latere werk; waarschijnlijk zal het derhalve voor de uitgave omgewerkt zijn.

Tenslotte schreef Bakoenine, waarschijnlijk in Februari en tot aan de eerste dagen van Maart 1871, een manuskript van 340 bladzijden, dat hoewel in drie verschillende landen verspreid, thans nog bestaat met uitzondering van drie bladzijden.

De eerste aflevering van dit werk werd eerst gedrukt op de koöperatieve Drukkerij te Genève, onder den titel: „De maatschappelijke omwenteling of de militaire diktatuur" 1) (bldz. 1 tot 138 van het handschrift) doch daar de druk zeer onzuiver was, werden te Neuchâtel twee errata en een nieuwe titel gedrukt: „Het knoet germaansche keizerrijk en de Sociale Revolutie" 2), en verscheen de brochure (in 1000 exemplaren) omstreeks het einde van Mei 1871.

Men had te Genève nog de bldz. 138—148 van het manuskript gezet (tot 20 Maart) en dit gedeelte heette: „Geschiedkundige drogredenen van de duitsche Kommunisten" 3). Men wilde de uitgave van het werk te Neuchâtel, in afleveringen en in brochures, voortzetten; geldgebrek verhinderde dit plan, en in September 1871 gaf men het volkomen op. Toen reeds zond Bakoenine naar Neuchâtel het manuskript van „De politieke Theologie van Mazzini en de Internationale", 4) hetgeen onmiddellijk werd uitgegeven. Bakoenine had in Augustus 1871, door een eersten brief, die in het italiaansch verscheen als bijvoegsel der „Gazzettino Rosa" van Milaan, en in het fransch in de „Liberté" van Brussel, een hevige polemiek aangevangen tegen de denkbeelden van Mazzini; en deze polemiek, met de zaken der Internationale en den weerstand tegen de eerzucht der autoritairen, hield hem gedurende dezen winter geheel in beslag. Hij ontleende veel argumenten daartoe aan dit onuitgegeven werk.

Eerst na den gelukkigen afloop van den strijd voor de vrijheid

1) „La Révolution Sociale ou la dictature militaire".
2) „L'Empire knoutogermanique et la Révolution Sociale".
3) „Sophismes historiques de l'école doctrinaire des Communistes allemands".
4) „La Théologie politique de Mazzini et l'Internationale".

in de Internationale, dat wil zeggen na het Kongres van Saint-Imier, in September 1872, begon Bakoenine opnieuw met het opstellen van dit tweede gedeelte: „Geschiedkundige drogredenen.....": de bladzijden 3—75 van dit handschrift, uit de laatste maanden van 1872, bestaan nog.

De bladzijden 149—210 en 214—247 van het groote manuskript van 340 bladzijden, werden in 1882 uitgegeven onder den titel: „God en de Staat" te Genève (nieuwe uitgave: Parijs, bureau der „Révolte", 1893) 1). Daar het uitgeven eener letterlijke editie niet in de bedoeling lag der bezorgers van dezen druk, hebben zij de tekst op menige plaats verbeterd om die in nauwkeuriger fransch weer te geven. Zooals deze brochure verscheen, werd zij sedert in het italiaansch, spaansch, rumeensch, engelsch, duitsch, hollandsch, poolsch, czechisch en gedeeltelijk in het portugeesch vertaald, terwijl zij als zoodanig een twintigtal malen gedrukt werd, en op het oogenblik in sommige talen — bijvoorbeeld in het hollandsch — niet meer verkrijgbaar is.

De bladzijden 248—340 blijven in het fransch onuitgegeven 2). (Er bestaan nog 24 bladzijden van een latere tekst der bladzijden 248—279 en andere verworpen lezingen van enkele andere gedeelten van het manuskript). Doch deze bladzijden, die het vervolg vormen van „God en de Staat" dat men verloren waande, verdienen juist voor alles een uitgave, ondanks het feit dat ze een zekere ontgoocheling teweegbrengen: want het gebrek aan begrip van verhoudingen verraadt zich opnieuw in het tweede gedeelte, dat een uitvoerige samenvatting is van de onderzoekende wijsbegeerte der bourgeoisie uit de eerste helft onzer eeuw.

Wanneer men eenmaal gansch dit werk zal uitgeven met het

---

1) Wat de bldz. 211—213 betreft, die kon ik niet terugvinden; doch minstens één bladzijde is in handen geweest der uitgevers van „God en de Staat" en aangezien de bldz. 149—210 en de bldz. 214—247 in verschillende landen worden bewaard, kan het tijdelijk of geheel verlies dezer enkele bladzijden verklaring vinden.

2) Ik heb er uittreksels van gegeven, in engelsche vertaling, in het anarchistisch maandblad „Liberty" van Londen, van Mei tot September 1894.

„Aanhangsel", dat getrouw den oorspronkelijken tekst zal weergeven van „Het knoetgermaansche Keizerrijk" en van „God en den Staat"; dan zal men deze samenvatting daar inlasschen; doch daar ik me hier vooral wil bezighouden met het theoretisch gedeelte van het werk, geef ik de merkwaardigste theoretische brokstukken van dit, helaas onvoltooid, handschrift.

Tenslotte dien ik nog te verklaren waarom het handschrift onvoltooid bleef. De laatste gedeelten werden geschreven, in Maart 1871, te Locarno, en de reis van een veertiental dagen, die Bakoenine op dat tijdstip naar Florence ondernam, onderbrak dezen arbeid. Toen hij te Locarno terugkwam, verkeerde men midden in de Kommune, en begaf hij zich naar de Jura, naar Sonvillier en Locle, om zich bezig te houden met de omwenteling in Frankrijk, liever dan met een boek dat zoo zuiver theoretisch was geworden. Daar schreef hij ook het manuskript van drie voordrachten die hij, in April of Mei 1871, te Sonvillier hield 1).
Na de Kommune kwam hij te Locarno terug, doch daar hij geen gelegenheid meer zag om het vervolg der eerste brochure uit te geven — zooals ik boven reeds heb gezegd, verzuimde hij het eindigen van zijn manuskript.

Hoewel het dus Bakoenine nooit gelukte een volkomen afgewerkt geheel van zijn denkbeelden aan te bieden, ziet men dat hij dit toch zoo goed mogelijk beproefde; en er bestaan nog genoeg geschriften waarin hij een of ander vraagstuk grondig bestudeert, dat in dit boekdeel weggelaten is; bijvoorbeeld een onvoltooid manuskript van 36 bldz.: „Over de geschiedkundige rol van den Staat. Het beginsel van den Staat" enz. In het algemeen kan men de onuitgegeven geschriften verdeelen in werken die dienden voor de propaganda der denkbeelden van de

---

1) Van deze Drie Voordrachten verscheen een hollandsche vertaling in „Anarchist" van het laatst 1895 en aanvang 1896 (uitgaven Sappemeer en Amsterdam). Dat deze vertolking veel te wenschen over laat, komt doordat de vertaler ervan (H. v. B.) aan woordenkennis tekort kwam, hetgeen hij slechts met goeden wil vergoeden kon. Hij poogde een vertaling te leveren, en men houde in 't oog dat hij zulk een arbeid voor de eerste maal onder handen nam.

anti-autoritaire Internationale, in geschriften tegen Marx en Mazzini, in geschriften over de slavische vraagstukken en brokstukken van het groote theoretische werk, waartoe die behooren welke in dit boek gedrukt worden 1).

Ik heb dus de tekst gegeven der manuskripten en drukproeven zonder eenige verandering. Van de artikelen ontleend aan de „Progrès" van Locle, ken ik het oorspronkelijke handschrift niet; doch het is zeer waarschijnlijk dat de tekst eenigszins werd omgewerkt door den redakteur van genoemd blad, evenals de tekst van „God en de Staat", gedrukt in 1882, omgewerkt was door één der beide uitgevers. Ik ben een vijand van de kleurlooze eenvormigheid waartoe men al te dikwijls geraakt, wanneer dergelijke verbeteringen niet met de grootste omzichtigheid worden aangebracht. Dus zal men in dit boek de werken van Bakoenine lezen, zooals hij ze zelf schreef.

11 November 1894.

N.

---

1) Tot heden zijn gedeelten of uittreksels dezer onuitgegeven handschriften opgenomen in de „Travailleur" van Genève, 1878 (over de Kommune van Parijs; herdrukt, in 1892, in de „Entretiens Politiques et Littéraires van Parijs"), in het letterkundig bijvoegsel der „Révolte", in de „Société Nouvelle" van Brussel (Augustus 1894), in de „Lotta sociale" van Milaan (Januari 1894), in de „Zukunft" van Weenen en in de „Liberty" van Londen (1894); in brochure: „God en de Staat" (Genève 1882; Parijs 1893) en een italiaansche brochure tegen Mazzini, Ancona 1886 (eerst verschenen in de „Paria" van Ancona).

FEDERALISME, SOCIALISME
EN
ANTI-THEOLOGISME.

MET REDENEN OMKLEED VOORSTEL

AAN HET CENTRAAL KOMITEE
VAN DEN VREDE- EN VRIJHEIDBOND,

DOOR

M. BAKOENINE.

Genève 1).

Mijne heeren,

Het werk dat ons heden is opgelegd, bestaat uit het organiseeren en voorgoed bevestigen van den Vrede- en Vrijheidbond,

---

1) Dit is de volledige titel die werd aangenomen in de verbeterde drukproeven; de proef bevatte als ondertitel: Voorstel der Russen, leden van het centraal komitee van den V.- en V.-bond en het handschrift van Bakoenine (in 4o, p. 1) geeft als titel: Met redenen omkleed voorstel der Russen, leden van het bestendig komitee van den V.- en V.-bond; (Gesteund door den heer Alexandre Naquet, fransch afgevaardigde en door de heeren Valérien Mroczkowski en Jean Zagorski, poolsche afgevaardigden).

waarbij we als grondslag nemen de beginselen die werden onder woorden gebracht door het voorgaande leidend komitee en gestemd door het eerste Kongres. Die beginselen vormen voortaan onze grondwet, den verplichtenden grondslag van al onze latere werken. Het besnoeien van het geringste gedeelte is ons niet meer geoorloofd; doch we hebben het recht en zelfs de plicht van ze te ontwikkelen.

Des te dringender schijnt ons thans het vervullen dezer plicht, daar deze beginselen, gelijk ieder uwer weet, in de haast zijn onder woorden gebracht, onder de drukking der lompe gastvrijheid van Genève..... We ontwierpen ze om zoo te zeggen tusschen twee onweders, gedwongen als we waren om de uitdrukking ervan te verminderen, tot het vermijden van een groot schandaal dat op de volkomen vernietiging van ons werk zou hebben kunnen uitloopen.

Thans nu we, dank zij de meer oprechte en breedere gastvrijheid der stad Bern, vrij zijn van iedere plaatselijke uitwendige drukking, moeten we deze beginselen in hun ongeschonden toestand herstellen, de dubbelzinnigheden ter zijde werpen als onzer onwaardig en het groote werk onwaardig waartoe we geroepen zijn. De verzwijgingen, de halve waarheden, de verminkte gedachten, de welwillende verzachtingen en toegevingen van een laffe diplomatie, zijn geen bestanddeelen waaruit groote dingen zich vormen. Groote dingen ontstaan slechts met hooggeplaatste harten, een rechtvaardigen en vrijmoedigen geest, een helder bepaald doel en een grooten moed. Wij hebben een zeer groote zaak ondernomen, heeren, verheffen we ons dus tot de hoogte onzer onderneming: groot of belachelijk, een middelweg is er niet, en wil ons werk groot zijn, dan moeten ook wij groot worden door onze vermetelheid en door onze oprechtheid.

Hetgeen we u voorstellen is geen akademische diskussie over beginselen. Het is ons niet onbekend, dat we voornamelijk hier ver-

gaderd zijn om ons te verstaan over de noodzakelijke middelen en politieke maatregelen tot het verwezenlijken van ons werk. Doch we weten ook dat er in de politiek geen eerlijke en nuttige handelwijze mogelijk is, zonder een duidelijk bepaalde theorie en doel. Anders gezegd, hoezeer we ook bezield zijn van de breedste en vrijzinnigste gevoelens, zouden we bij een lijnrecht aan deze gevoelens tegenovergestelde werkelijkheid kunnen aanlanden: we zouden kunnen beginnen met een republikeinsche, demokratische, socialistische overtuiging — en eindigen als volgelingen van Bismarck of Bonaparte.

We moeten thans drie zaken verrichten:

1o. De voorwaarden vaststellen en de bestanddeelen voorbereiden van een nieuw Kongres;

2o. Onzen bond organiseeren, zooveel dat zal kunnen, in alle landen van Europa, hem zelfs uitbreiden tot Amerika, hetgeen ons noodwendig schijnt, en in ieder land nationale komitee's vestigen en provinciale onder-komitee's, waarbij aan ieder komitee zijn rechtmatige en noodzakelijke zelfregeering wordt gelaten, en ze allen ondergeschikt worden gemaakt aan het centraal komitee van Bern. Aan deze komitee's de noodige volmacht en inlichtingen geven voor de propaganda en voor het aannemen van nieuwe leden;

3o. Een blad oprichten met het oog op deze propaganda.

Is het niet duidelijk, dat we om deze drie zaken goed tot stand te brengen, vooraf de beginselen moeten vaststellen die aan de eene zijde onze gansche mondelinge en schriftelijke propaganda zullen bezielen en leiden, en aan de andere zijde als voorwaarden en grondslag zullen dienen tot het aannemen van nieuwe aanhangers, daar ze aard en doel van den bond zullen vaststellen zoodat geen misvatting meer mogelijk is. Dit laatste punt, heeren, schijnt ons uitermate belangrijk. Want de gansche toekomst van onzen bond zal afhangen van de gezindheden,

denkbeelden en neigingen, zoowel politiek als maatschappelijk, zoowel ekonomisch als zedelijk, van deze menigte nieuw-gekomenen, voor wie we onze gelederen gaan openzetten. Wanneer we een bij uitstek demokratische instelling vormen, maken we er geen aanspraak op ons volk, dat wil zeggen, de menigte onzer aanhangers, van boven naar beneden te beheerschen; en vanaf het oogenblik wanneer we ons goed ingericht hebben, zullen we ons nooit veroorloven om hun door gezag onze denkbeelden op te dringen. Integendeel willen we dat al onze onder-komitee's en nationale komitee's, tot aan het Centraal of internationaal komitee zelf, van onder naar boven gekozen, door de stemming der aanhangers uit alle landen, de gehoorzame en getrouwe uitdrukking worden van hun gevoelens, hun denkbeelden en hun wil. Heden echter, juist omdat we besloten zijn dat we ons aan de wenschen der meerderheid zullen onderwerpen, in alles wat betrekking hebben zal op het gemeenschappelijk werk van den Bond; thans nu we nog slechts een gering aantal zijn, moeten we nu geen maatregelen nemen opdat niemand, met aan de eerste gedachte en de eerste richting der oprichters tegenovergestelde neigingen, in onzen Bond treden kunne, indien we willen dat deze Bond nooit afwijke van deze gedachte en richting? Moeten we ons niet zoo organiseeren, dat de groote meerderheid onzer aanhangers steeds getrouw blijve aan de gevoelens die ons heden bezielen, en zulke regels van aanneming vaststellen, dat zelfs wanneer de personen onzer komitee's veranderd zijn, de geest van den Bond nooit verandert?

We kunnen dit doel slechts bereiken, doordat we onze beginselen zoo helder vaststellen en omschrijven, dat nooit een enkel individu plaats tusschen ons zou kunnen nemen, die in één of ander opzicht strijdig ermee zou kunnen wezen.

Het lijdt geen twijfel, dat het aantal onzer aanhangers veel grooter worden kan, indien we het omschrijven van ons werkelijk

karakter vermijden. We zouden in dat geval zelfs, gelijk de afgevaardigde Schmidlin van Bazel heeft voorgesteld, veel sabelsleepers en priesters in onze gelederen kunnen krijgen, waarom ook geen gendarmen? — of doen gelijk de Vredebond, die te Parijs onder hooge keizerlijke bescherming door Michel Chevalier en Frédéric Passy werd opgericht, namelijk enkele luisterrijke prinsessen van Pruisen, Rusland of Oostenrijk verzoeken, den titel van eerelid onzer vereeniging te willen aanvaarden. Doch het spreekwoord zegt, dat wie te veel op zich neemt, slecht van de reis komt: we zouden al deze kostbare goedkeuringen betalen met onze volkomen vernietiging, en tusschen zooveel dubbelzinnigheden en phrasen, die tegenwoordig de openbare meening in Europa vergiftigen, zouden we slechts een snoode spotternij meer wezen.

Aan de andere zijde is het duidelijk, dat het getal onzer aanhangers beperkter wezen zal, indien we luide onze beginselen verkondigen; doch het zullen dan tenminste ernstige aanhangers wezen, waarop we zullen mogen rekenen — en onze oprechte, verstandige en ernstige propaganda zal het publiek niet vergiftigen, doch het zedelijker maken.

Beschouwen we dus de beginselen onzer nieuwe vereeniging. Zij heet Vrede- en Vrijheidbond. Dat is reeds veel; daarmee onderscheiden we ons van allen die vrede tot iederen prijs zoeken, zelfs ten koste van vrijheid en menschelijke waardigheid. We onderscheiden ons ook van de engelsche vredemaatschappij, die alle politiek buitensluit, en meent dat vrede mogelijk is met de tegenwoordige inrichting der europeesche staten. In tegenstelling met deze ultra-vredelievende neigingen der parijsche en engelsche maatschappijen, zegt onze Bond, dat hij slechts aan den vrede gelooft en den vrede wenscht onder de opperste voorwaarde van vrijheid.

De vrijheid is een prachtig woord dat een zeer groote zaak

aanwijst en steeds de harten van alle levende menschen zal blijven winnen, doch het moet goed omschreven wezen, anders zouden we niet ontkomen aan de dubbelzinnigheid en konden we bureaukraten zien als voorstanders der burgerlijke vrijheid, konstitutioneele monarchisten, liberale aristokraten en bourgeois, die allen min of meer aanhangers zijn van voorrechten en natuurlijke vijanden der demokratie, die zich in onze gelederen zouden komen plaatsen en een meerderheid in ons midden zouden vormen, onder het voorwendsel, dat zij ook de vrijheid liefhebben.

Teneinde de gevolgen van zulk een ergerlijk misverstand te ontgaan, heeft het Kongres van Genève bekendgemaakt dat het den vrede gronden wilde op de demokratie en op de vrijheid, waaruit volgt dat men demokraat moet wezen eer men lid van onzen Bond kan worden. Uitgesloten zijn derhalve alle aristokraten, alle voorstanders van eenig voorrecht, eenig monopolie of eenige staatkundige uitzondering, want het woord demokratie wil niets anders zeggen dan de regeering van het volk door het volk en voor het volk, terwijl onder deze benaming de geheele menigte begrepen wordt der burgers — en thans moet men er bijvoegen, der burgeressen ook — die een natie vormen.

In dezen zin zijn wij zekerlijk allen demokraten.

Doch tegelijk moeten we erkennen dat het woord „demokratie“ niet voldoende is om goed het karakter van onzen Bond vast te stellen, en dat dit woord – op zichzelf beschouwd — evenals de term „vrijheid“ tot dubbelzinnigheid aanleiding geven kan.

Hebben we niet gezien, hoe vanaf den aanvang dezer eeuw, de planters en slavenhandelaars van Zuid Amerika en al hun voorstanders uit de Vereenigde Staten zich demokraten noemen? Het moderne cesarisme met zijn afgrijselijke gevolgen, dat als een verschrikkelijke bedreiging boven het hoofd hangt van al wat in Europa menschheid heet; noemt ook dat zich niet demokratisch? En heeft niet zelfs het imperialisme van St. Petersburg,

de Staat zonder omwegen, het ideaal van alle gecentraliseerde militaire en bureaukratische machten, kort geleden Polen verpletterd in naam der demokratie?

Duidelijk blijkt dat de demokratie zonder vrijheid onze vaan niet wezen kan. Doch wat is de op vrijheid gegrondveste demokratie anders dan de Republiek? De verbinding der vrijheid met het voorrecht schept het grondwettig koningschap, doch haar verbinding met de demokratie kan slechts in de Republiek tot stand komen. Als een voorzichtigheidsmaatregel, dien we niet goedkeuren, meende het Kongres van Genève zich te moeten onthouden van het uitspreken van het woord republiek in de besluiten. Doch dat kongres verklaarde zich stilzwijgend als republikein, toen het den wensch uitsprak „den vrede te grondvesten op de demokratie en op de vrijheid". Dus moet onze Bond demokratisch en republikeinsch gelijktijdig wezen.

En we denken, dat we in dien zin hier allen republikeinen zijn, dat we voortgedreven door de gevolgtrekkingen eener onverbiddelijke logika, gewaarschuwd door de beurtelings zoo heilzame en zoo harde lessen der geschiedenis, door al de ondervinding van het verleden, en vooral ingelicht door de gebeurtenissen die sedert 1848 Europa hebben bedroefd zoowel als door de gevaren die het tegenwoordig bedreigen — dat we daardoor allen gelijkelijk tot de overtuiging gekomen zijn: de instellingen van het koningschap zijn onvereenigbaar met het heerschen van vrede, rechtvaardigheid en vrijheid.

Wat ons betreft, als russische en slavische socialisten, gelooven we dat we vrijmoedig moeten verklaren, dat voor ons het woord republiek slechts deze geheel negatieve waarde bezit: dat het de omkeering of de uitwerping der monarchie voorstelt; en dat het niet alleen buiten staat is om ons in ver-

voering te brengen, doch dat we integendeel behoefte gevoelen tot protesteeren, telkens wanneer men ons de republiek voorstelt als een werkelijke ernstige oplossing van alle vragen van den dag, als het hoogste doel waarheen onze krachten moeten streven.

Van ganscher harte haten we de monarchie; wij wenschen niets liever dan dat we haar omvergeworpen zouden zien over geheel Europa en over de gansche wereld, en we zijn zoo goed als gij overtuigd dat haar afschaffing een hoofdvoorwaarde is tot de bevrijding der menschheid. Uit dit oogpunt zijn we openhartige republikeinen. Doch we denken niet dat het omverwerpen der monarchie genoeg is voor het bevrijden der volkeren en het vestigen van rechtvaardigheid en vrede. Integendeel, we zijn overtuigd dat een groote militair, bureaukratisch en staatkundig gecentraliseerde republiek, een mogendheid worden kan en noodzakelijk worden zal, die veroverend optreedt naar buiten en verdrukkend naar binnen. En zulk een staat zal onbekwaam wezen, om welzijn en vrijheid te verzekeren aan zijn onderdanen, zelfs indien dezen burgers werden genoemd. Hebben we niet gezien hoe de groote fransche natie zich twee malen vormde tot een demokratische republiek, en twee malen haar vrijheid verloor en zich op veroveringsoorlogen liet meesleepen?

Zullen we die betreurenswaardige schreden terug toeschrijven — gelijk zooveel anderen doen — aan het lichtzinnig karakter en de gewoonte aan tucht van het fransche volk, dat volgens zijn lasteraars wel geschikt is om door een plotselinge sprong de vrijheid te veroveren, doch er niet van kan genieten en haar in toepassing brengen.

We kunnen ons onmogelijk vereenigen met deze veroordeeling van een geheel volk, een der verstandigste volkeren van Europa. Dus zijn we overtuigd, dat Frankrijk twee malen zijn vrijheid verloor en zijn demokratische republiek veranderen zag in

militaire diktatuur en militaire demokratie, niet door de schuld van het volkskarakter, doch door de staatkundige centralisatie die langen tijd beraamd was door koningen en staatslieden, later belichaamd werd in hem, die door de inschikkelijke hoftaal de Groote Koning 1) werd genoemd, vervolgens in den afgrond gestort door de schandalige oneenigheden eener afgeleefde monarchie, zekerlijk in het slijk ware omgekomen, indien de Omwenteling die centralisatie niet weder had opgericht met haar machtige handen. Ja, het was een vreemde zaak, die groote revolutie, welke voor de eerste maal in de geschiedenis de vrijheid had uitgesproken niet meer uitsluitend van den burger, doch van den mensch — die revolutie welke in de erfenis trad van het door haar gedoode koningschap, deed tevens die ontkenning van iedere vrijheid herleven: de centralisatie en de almacht van den Staat.

Deze centralisatie werd opnieuw hersteld door de Wetgevende Vergadering, bestreden weliswaar door de Girondijnen, doch met weinig sukses, en voltooid door de Nationale Vergadering. Robespierre en Saint-Just waren er de werkelijke herstellers van: niets ontbrak aan de nieuwe regeering, zelfs niet het Opperwezen met den eeredienst van den Staat. Men wachtte nog slechts op een machinist, om aan de verbaasde wereld alle vermogens tot onderdrukking te toonen waarmee deze regeering door de onvoorzichtige inrichters voorzien was . . . en Napoleon I verscheen ten tooneele. Deze Revolutie, die aanvankelijk slechts bezield werd door liefde voor vrijheid en menschelijkheid, pleegde dus zelfmoord en doodde die beide begrippen, alles doordat ze meende dat ze met de centralisatie van den Staat konden worden vereenigd. En niets werd in de plaats voortgebracht dan de militaire diktatuur, het Cesarisme.

---

1) De Zonnekoning, Lodewijk XIV.

Is het niet duidelijk, dat wanneer we de vrijheid en den vrede in Europa willen redden, we tegenover deze monsterachtige en onderdrukkende centralisatie der militaire, bureaukratische, despotische, grondwettige of zelfs republikeinsche Staten, het groote, het heilzame b e g i n s e l v a n h e t F e d e r a l i s m e moeten stellen — het beginsel waarvan ons bovendien de laatste gebeurtenissen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika een zegevierend betoog gegeven hebben?

Voortaan moet het allen die werkelijk de bevrijding van Europa verlangen, helder wezen, dat we onze sympathie voor de groote socialistische en menschelijke denkbeelden, uitgesproken door de fransche Revolutie, kunnen bewaren, doch haar Staatspolitiek verwerpen moeten en vastberaden de politiek der vrijheid aannemen van de Noord-Amerikanen.

I.

HET FEDERALISME.

Gelukkig zijn we dat we kunnen verklaren dat dit beginsel eenparig werd toegejuicht door het Kongres van Genève. Zwitserland zelfs — dat overigens dit beginsel tegenwoordig zoo gelukkig toepast — stemde er in toe zonder eenige beperking en nam het aan in de gansche uitgestrektheid der gevolgen. Ongelukkigerwijze is dit beginsel in de besluiten van het kongres zeer slecht uitgedrukt en zelfs slechts zijdelings vermeld, eerst naar aanleiding van den Bond dien we moeten stichten, en later in verband met het blad dat we moeten opstellen onder den naam van „Vereenigde Staten van Europa", terwijl het volgens ons de eerste plaats had moeten innemen in onze beginselverklaring.

Dat is een lastige gaping en wij moeten ons spoeden om die aan te vullen. Overeenkomstig het eenparig gevoelen van het Kongres van Genève, moeten we openbaarmaken:

1o. Dat er slechts een enkel middel bestaat tot het doen zegevieren van vrijheid, rechtvaardigheid en vrede in de internationale verhoudingen van Europa, tot het onmogelijk maken van den burgeroorlog tusschen de verschillende volkeren die de

europeesche familie vormen. Dat middel is het stichten der Vereenigde Staten van Europa.

2o. Dat die Staten zich nooit zullen kunnen vormen met de Staten zooals ze tegenwoordig ingericht zijn, met het oog op de monsterachtige ongelijkheid die tusschen hun wederzijdsche krachten bestaat.

3o. Dat het voorbeeld van den overleden duitschen Bond, op beslissende wijze heeft bewezen, dat een bond van koninkrijken bespottelijk is; dat zulk een bond onmachtig is tot het waarborgen van den vrede zoowel als van de vrijheid der bevolking.

4o. Dat geen enkele bureaukratisch en daardoor reeds militair gecentraliseerde Staat — al noemde hij zich republikeinsch — ernstig en oprecht in een internationalen bond zal kunnen treden. Door zijn inrichting, die steeds een openlijke of bedekte ontkenning der vrijheid in het binnenland zal wezen, zou hij noodzakelijk een voortdurende oorlogsverklaring, een bedreiging voor het bestaan der naburige landen zijn. Gegrond op een gewelddaad, de verovering, of hetgeen men in het dagelijksch leven noemt: diefstal met inbraak — een daad gewijd door de Kerk van een zekeren godsdienst, bevestigd door den tijd en daardoor veranderd in geschiedkundig recht — en steunende op deze goddelijke wijding van het zegevierend geweld als op een uitsluitend en opperste recht, maakt iedere gecentraliseerde Staat zich daardoor juist tot een volkomen ontkenning van het recht van al de andere Staten, erkent ze nooit in de overeenkomsten die hij met hen sluit, dan uit staatkundig belang of uit onmacht.

5o. Dat alle aanhangers van den Bond bijgevolg met al hun krachten moeten trachten naar het hervormen hunner vaderlanden, opdat de oude inrichting, van boven naar onder gegrond op geweld en op het gezagsbeginsel, vervangen worde door een nieuwe organisatie die geen anderen grondslag bezit dan de natuurlijke belangen, behoeften en neigingen der bevolkingen,

geen ander beginsel dan de Vrije federatie der individuen in de gemeenten, der gemeenten in de provinciën 1), der provinciën in

1) De beroemde italiaansche patriot Jozef Mazzini, wiens republikeinsch ideaal geen ander is dan de fransche republiek van 1793, overgesmolten in de dichterlijke overleveringen van Dante en in de eerzuchtige herinneringen van Rome, de heerscheres der wereld, vervolgens herzien en verbeterd uit het gezichtspunt van een nieuwen godsdienst, voor de helft door de rede te begrijpen en voor de helft bovenzinnelijk — deze uitmuntende, eerzuchtige, geestdriftige patriot, ondanks alle pogingen die hij in het werk stelde om zich te verheffen tot de hoogte der internationale rechtvaardigheid, en die steeds de grootte en macht van zijn vaderland boven welvaart en vrijheid verkoos, — Mazzini is steeds de verwoede tegenstander geweest van de zelfregeering der provinciën, die natuurlijk de strenge eenvormigheid van zijn grooten italiaanschen Staat schaden zou. Hij beweert, dat de zelfregeering der gemeenten voldoende wezen zal als een tegenwicht voor de almacht der krachtig ingerichte republiek. Hij vergist zich: geen enkele afzonderlijke gemeente zal geschikt wezen om de macht dezer geduchte centralisatie weerstand te bieden; zij zou erdoor verpletterd worden. Om in dezen strijd niet het onderspit te delven, zou zij zich dus voor een gemeenschappelijken tegenstand moeten verbinden met al de naburige gemeenten, dat wil zeggen dat zij met de gemeenten een zichzelf regeerende provincie zou moeten vormen. Bovendien zal men de provinciën door middel van ambtenaren van den Staat moeten regeeren, zoodra ze niet autonoom zijn. Er bestaat geen middelweg tusschen het streng konsekwent federalisme en het bureaukratisch stelsel. Daaruit vloeit voort dat de door Mazzini verlangde republiek een bureaukratische en bijgevolg militaire Staat zou wezen, gegrondvest met het oog op de buitenlandsche macht en niet op de internationale rechtvaardigheid en de binnenlandsche vrijheid. In 1793 werden onder de heerschappij van het Schrikbewind, de gemeenten van Frankrijk als autonoom erkend, hetgeen niet belette dat ze verpletterd werden door de revolutionaire willekeur der Konventie of liever door die der Kommune van Parijs, waarvan Napoleon natuurlijk erfde.

de natiën en van dezen eindelijk in de Vereenigde Staten eerst van Europa en later van de geheele wereld.

6o. Bijgevolg volkomen afstand van al wat historisch recht der Staten heet; alle vraagstukken betreffende natuurlijke, staatkundige, krijgs- en handels-grenzen, zullen voortaan moeten worden beschouwd als behoorende tot de oude geschiedenis en verworpen worden door alle aanhangers van den Bond.

7o. Erkenning van het volkomen recht van iedere groote of kleine natie, van ieder zwak of sterk volk, van iedere provincie, van iedere gemeente op een volkomen zelfregeering; indien slechts de inwendige inrichting geen bedreiging en gevaar vormt voor de zelfregeering en vrijheid ter omgeving.

8o. Uit het feit dat een land deel uitmaakte van een Staat, zich er zelfs uit vrije beweging bij voegde, volgt volstrekt niet de verplichting dat het er steeds aan verbonden blijven moet. Geen blijvende verplichting zou kunnen worden aangenomen door de menschelijke rechtvaardigheid, de eenige die gezag onder ons hebben kan, en we zullen nooit andere rechten, noch andere plichten erkennen dan die op de vrijheid zijn gegrond. Het recht der vrije vereeniging en der evenzeer vrije afscheuring is het eerste, het belangrijkste van alle staatkundige rechten; zonder dat recht zou de bondgenootschap nooit anders dan een bedekte centralisatie wezen.

9o. Uit al het voorgaande volgt dat de Bond openlijk iedere verbinding moet afschaffen van de een of ander nationale fraktie der europeesche demokratie met onder koninklijk gezag staande Staten, al zou zulk een verbinding ten doel hebben het heroveren der onafhankelijkheid of der vrijheid van een verdrukt land. Daar een dergelijke verbinding slechts tot teleurstellingen zou kunnen leiden, zou zij tegelijk een verraad jegens de revolutie wezen.

10o. De Bond moet echter — juist omdat hij de Vredebond

is en omdat hij overtuigd is dat de vrede slechts zal kunnen worden veroverd en gegrond op de innigste en volkomenste solidariteit der volkeren in de rechtvaardigheid en in de vrijheid — luide uiting geven aan zijn sympathie voor iederen nationalen opstand tegen iedere onderdrukking, buitenlandsch zoowel als binnenlandsch, indien zulk een opstand plaatsvindt in naam onzer beginselen en in het politiek zoowel als ekonomisch belang der volksmassa, doch niet met de eerzuchtige bedoeling een machtigen Staat te grondvesten.

11o. De Bond zal een onverzoenlijken oorlog voeren tegen al wat roem, grootheid en macht der Staten heet. Tegenover al deze valsche en snoode afgoden, aan wie miljoenen menschen opgeofferd werden, zullen we den roem stellen van het menschelijk vernuft dat zich in de wetenschap openbaart en van een algemeene welvaart gegrond op arbeid, rechtvaardigheid en vrijheid.

12o. De Bond zal de n a t i o n a l i t e i t erkennen als een natuurlijk feit, dat onbetwistbaar recht heeft op een vrij bestaan en een vrije ontwikkeling, doch niet als een beginsel — daar ieder beginsel het karakter eener algemeenheid dragen moet en de nationaliteit integendeel slechts een uitsluitend, afzonderlijk feit is. Dit zoogenaamde b e g i n s e l v a n n a t i o n a l i t e i t, zooals het in onze dagen aangenomen werd door de regeeringen van Frankrijk, Rusland en Pruisen, en zelfs door veel duitsche, poolsche, italiaansche en hongaarsche patriotten, is slechts een afleidend middel dat door de reaktie tegenover den omwentelingsgeest werd gesteld: in den grond uitermate aristokratisch, zoozeer dat het zelfs de tongvallen verachtte der niet geletterde volkeren, ontkende het stilzwijgend de vrijheid der provinciën en de werkelijke zelfregeering der gemeenten. In alle landen wordt dat beginsel niet door de volksmenigte ondersteund, wier ware belangen het stelselmatig opoffert aan een zoogenaamd algemeen welzijn, dat nooit meer is dan het welzijn der bevoor-

rechte klassen. Dit beginsel drukt niets uit dan de voorgewende historische rechten en de eerzucht der Staten. Het recht van nationaliteit kan dus nooit door den Bond anders worden beschouwd, dan als een natuurlijk gevolg van het opperste beginsel der vrijheid, en houdt op een recht te wezen van af het oogenblik wanneer het zich tegenover, of slechts buiten de vrijheid plaatst.

13o. De eenheid is het doel waarheen onweerstaanbaar de menschheid streeft. Doch zij zal noodlottig wezen, zij zal het verstand, de waardigheid, de welvaart der individuen en der volkeren verwoesten, telkens wanneer zij tot stand komt buiten de vrijheid, hetzij door geweld, hetzij onder het gezag van één of ander godsdienstig, bovennatuurlijk, politiek of zelfs ekonomisch denkbeeld. De vaderlandsliefde die buiten vrijheid om naar eenheid streeft, is een slechte vaderlandsliefde, is steeds rampzalig voor de werkelijke belangen van het land dat zij vervoeren en dienen wil; vaak zonder dat zij het wil is zij een vriendin der reaktie — een vijandin der omwenteling, dat wil zeggen der bevrijding van volkeren en van menschen. De Bond zal dus slechts een enkele eenheid kunnen erkennen; de eenheid die uit vrije beweging zal tot stand komen door de verbinding der autonome gedeelten in het geheel, zoodat dit laatste niet meer de ontkenning vormt der bijzondere rechten en belangen, niet meer het kerkhof is waarop alle plaatselijke welvaart noodwendig wordt begraven, doch integendeel de bevestiging en de bron zal worden van al deze zelfregeering en al deze welvaart. De Bond zal dus krachtig iedere godsdienstige, staatkundige, ekonomische en maatschappelijke inrichting aanvallen, die niet volkomen doordrongen zal wezen van het groote beginsel der vrijheid: zonder dat geen verstand, geen rechtvaardigheid, geen welvaart, geen menschelijkheid.

Aldus zijn volgens ons en ongetwijfeld ook volgens u, de noodzakelijke ontwikkelingen en gevolgtrekkingen van het groote beginsel van het Federalisme, luide uitgesproken door het Kongres te Genève. Aldus zijn de volstrekte voorwaarden van den vrede en de vrijheid.

Volstrekt zijn ze — maar vormen ze alles? — We denken het niet.

Vanaf de akte der onafhankelijkheid van de republikeinsche Staten, zijn de Zuidelijke Staten in de republikeinsche bondgenootschap van Noord-Amerika demokratisch bij uitnemendheid 1) en zoozeer federalistisch dat ze zelfs afscheuring verlangen. En toch hebben zij kortelings zich de afkeuring op den hals gehaald van alle voorstanders der vrijheid en der menschelijkheid in de wereld, en hebben hun doel niet bereikt, om door den onbillijken oorlog dien zij aanstookten tegen de republikeinsche staten van het Noorden, de schoonste staatkundige inrichting omver te werpen en te vernietigen die ooit in de geschiedenis bestond. Wat kan de oorzaak wezen van een zoo vreemd feit? Was het een politieke oorzaak? Neen, die oorzaak was geheel maatschappelijk. De staatkundige inrichting der Zuidelijke Staten is zelfs, onder verschillende opzichten, volkomener geweest en vrijer dan die der Noordelijke Staten. Slechts was er een duister punt in deze prachtige inrichting, gelijk in de republieken der oudheid: de vrijheid der burgers berustte op den gedwongen arbeid der slaven. Dit duister punt is voldoende tot het omkeeren van het gansche staatkundige bestaan dezer Staten.

Burgers en slaven — dat was de tegenstelling in de wereld

---

1) Men weet dat in Amerika de voorstanders der belangen van het Zuiden tegen het Noorden, dat wil zeggen van de slavernij tegen de bevrijding der slaven, zich uitsluitend demokraten noemen.

der oudheid zoowel als in de Staten met slaven der Nieuwe Wereld. — Burgers en slaven, dat wil zeggen gedwongen arbeiders, slaven niet van rechtswege maar inderdaad. — Zoo is de tegenstelling in de moderne wereld. — En gelijk de oude Staten te gronde gingen door de slavernij, zullen de moderne Staten omkomen door het proletariaat.

Tevergeefs zou men zich willen troosten met het denkbeeld, dat deze tegenstelling meer ingebeeld dan werkelijk is, of dat het afbakenen van een grenslijn tusschen de bezittende klasse en de onteigende klasse onmogelijk is, daar deze beide klassen ondereengesmolten zijn door een hoeveelheid tusschenliggende en ondoorgrondelijke schakeeringen. Deze afscheidingslijnen bestaan evenmin in de natuurlijke wereld; in de reeks der levende wezens, is het bijvoorbeeld onmogelijk om het punt aan te toonen waar het plantenrijk ophoudt en waar het dierenrijk aanvangt, waar de dierlijkheid eindigt en waar de menschheid begint. Niettemin bestaat er een zeer wezenlijk verschil tusschen plant en dier, tusschen dier en mensch. Evenzoo is in de menschenmaatschappij, ondanks de tusschentoestanden die een onmerkbaren overgang uitmaken van den eenen staatkundigen en maatschappelijken vorm tot den anderen, het klasseverschil toch zeer merkbaar, en iedereen zal den geboorteadel van den geldadel kunnen onderscheiden, de groote van de kleine burgerij en deze van de proletariërs der fabrieken en steden; evengoed als den grooten grondeigenaar, den rentenier, van den eigenboer die zelf den grond bebouwt, den pachter van den eenvoudigen landarbeider.

Al deze verschillende staatkundige en maatschappelijke vormen laten zich tegenwoordig tot twee hoofdreeksen herleiden, die lijnrecht aan elkander tegenovergesteld zijn en de natuurlijke vijanden van elkander uitmaken: de politieke klasse 1), samengesteld uit

1) (Moet hier staan: bevoorrechte politieke klasse?)

al de bevoorrechten zoowel van den bodem als van het kapitaal, of zelfs slechts van de bourgeoisopvoeding 1) — en de arbeidersklasse, onterfd zoowel van bodem als van kapitaal, en ontbloot van iedere opvoeding en elk onderwijs.

Men zou een drogredenaar of een blinde moeten wezen, indien men het bestaan wilde ontkennen van den afgrond die tegenwoordig deze beide klassen scheidt. Evenals in de oudheid, heeft onze moderne beschaving — die een betrekkelijk zeer beperkte minderheid van bevoorrechte burgers omvat — tot grondslag den (door den honger) gedwongen arbeid van de overwegende volksmenigte, die noodlottig overgeleverd is aan onkunde en ruwheid.

Tevergeefs zou men zich ook trachten te overtuigen dat deze afgrond gedempt zal kunnen worden door het enkele verspreiden van licht in de volksmenigte. Het oprichten van volksscholen is zeer goed; maar toch moet men zich afvragen, of de man uit het volk, die met den dag leeft en zijn huisgezin voedt met de opbrengst van zijn handenarbeid, die zelf ontbloot is van onderwijs en vrijen tijd, en gedwongen om zich te laten kwellen en verstompen door den arbeid om de zijnen brood te verzekeren voor morgen, toch moet men zich afvragen, of hij wel de gedachte, den wensch en zelfs de mogelijkheid bezit om zijn kinderen naar school te zenden en ze gedurende al den tijd van het onderwijs te onderhouden? Zal hij de hulp hunner zwakke armen niet

1) Bij gebreke zelfs aan iedere andere bezitting, verzekert deze bourgeoisopvoeding — naast de solidariteit die alle leden der bourgeoiswereld verbindt — een ontzaglijk voorrecht in de belooning van hùn arbeid, aan wie zulk een opvoeding ontvangen hebben. De meest middelmatige arbeid van bourgeois wordt bijna steeds drie of vier malen meer betaald dan de arbeid van den meest vernuftigen werkman.

noodig hebben, tot tegemoetkoming in al de behoeften van het huisgezin? Reeds zal het veel wezen wanneer hij de opoffering zoo ver doorzet, dat hij ze één of twee jaar laat studeeren, ze nauwelijks den noodigen tijd laat voor het leeren van lezen, schrijven en rekenen en voor het laten vergiftigen van hoofd en hart door den kristelijken katechismus, dien men opzettelijk zoo kwistig uitdeelt in de officiëele volksscholen van alle landen. Zal dit weinigje onderwijs ooit in staat wezen om de arbeidende menigte te verheffen tot op de hoogte van het bourgeoisverstand? Zal de klove gedempt worden?

Het is duidelijk dat het zoo belangrijke vraagstuk van het onderwijs en de opvoeding des volks afhangt van de oplossing der evenzeer moeilijke kwestie van een grondige hervorming in de bestaande ekonomische verhoudingen der arbeidende klasse. Verbeter de voorwaarden van het werk, geef aan den arbeid al wat hem volgens de begrippen van rechtvaardigheid toekomt, en verschaf daardoor aan het volk veiligheid, welstand, vrijen tijd, en geloof vrij dat het volk zich dan onderwijzen zal, een breeder, gezonder en hooger beschaving zal scheppen dan de uwe.

Tevergeefs zou men ook met de ekonomisten zeggen dat de verbetering van den ekonomischen toestand der werkende klasse afhangt van den algemeenen vooruitgang van handel en nijverheid in ieder land en van hun volkomen bevrijding uit de voogdijschap en de bescherming der Staten. Zekerlijk is de vrijheid van handel en nijverheid een zeer grootsche zaak en een der voornaamste grondvesten der toekomstige internationale verbinding tusschen alle volkeren der wereld. Als vrienden van vrijheid in ieder geval, van alle vrijheden, moeten we ook vrienden wezen van deze vrijheid. Doch van een anderen kant moeten we erkennen dat zoolang de tegenwoordige Staten zullen bestaan en zoolang de arbeid de slaat zal blijven van eigendom en kapitaal, deze vrijheid een gering gedeelte der bourgeoisie

verrijken zal ten nadeele van de groote meerderheid des volks en slechts een enkel goed gevolg zal opleveren: zij zal het kleine aantal bevoorrechten volkomener ontzenuwen, de ellende, de grieven en de gerechte verontwaardiging der arbeidende menigte doen toenemen, en daardoor het uur van de vernietiging der Staten verhaasten.

Engeland, België, Frankrijk, Duitschland, zijn zekerlijk de landen in Europa waar handel en nijverheid in vergelijking met elders de grootste vrijheid genieten, den hoogsten graad van ontwikkeling bereikt hebben. En juist in die landen wordt de armoede op de wreedste wijze gevoeld, juist daar schijnt de klove tusschen kapitalisten en bezitters aan de eene zijde en de werkende klasse aan de andere zijde zich verbreed te hebben tot op een in andere landen onbekenden graad. In Rusland, in de Skandinaafsche landen, in Italië, in Spanje, waar handel en nijverheid weinig ontwikkeld zijn, sterft men zelden van honger, een of andere buitengewone ramp niet meegerekend. In Engeland is de hongerdood een dagelijksch feit. En niet alleen afzonderlijke individuen, doch duizenden, tienduizenden, honderdduizenden sterven van honger. Is het niet duidelijk dat, in den ekonomischen toestand die tegenwoordig over gansch de beschaafde wereld het overwicht heeft — de vrijheid en de ontwikkeling van handel en nijverheid, de verwonderlijke toepassingen der wetenschap op de voortbrenging, de machines zelfs die de bevrijding van den arbeider tot zending hebben, daar ze het menschenwerk lichter maken — dat al deze uitvindingen, die gansche vooruitgang, waarop de beschaafde mensch terecht trotsch is, den toestand van de werkende klasse slechts verergeren en ondragelijker nog maken, inplaats dat ze dien toestand verbeteren?

Alleen Noord-Amerika maakt nog grootendeels een uitzondering op dezen regel. Doch deze uitzondering bevestigt den regel. Dat de arbeiders er beter beloond worden dan in Europa en niemand

er van honger sterft, dat bovendien het klasseverschil er bijna nog niet bestaat, dat alle arbeiders burgers zijn en de massa der burgers er een enkel lichaam vormt, dat eindelijk een goed eerste — en zelfs meer uitgebreid — onderwijs er kwistig onder het volk verspreid wordt, dat alles moet men ongetwijfeld voor een goed deel toeschrijven aan den traditioneelen vrijheidsgeest, die door de eerste kolonisten uit Engeland werd ingevoerd: getoetst en versterkt in de groote godsdienstkampen, wordt dit beginsel der individueele onafhankelijkheid en der selfgovernment van gemeente en provincie, nog begunstigd door de zeldzame omstandigheid, dat dit beginsel in een woestijn werd overgeplant, van het verleden verlost werd en een nieuwe wereld scheppen kon — de wereld der vrijheid. En de vrijheid is een zoo groote toovenares, zij is begaafd met een zoo wonderlijk voortbrengingsvermogen, dat Noord-Amerika — door haar alleen bezield — in minder dan een eeuw de beschaving van Europa heeft kunnen inhalen, en men zou tegenwoordig zelfs kunnen zeggen voorbijstreven. Doch men moet zich niet vergissen, deze wonderlijke vooruitgang en deze begeerenswaardige welvaart zijn voor een groot gedeelte en vooral verschuldigd aan een belangrijk voordeel dat Amerika met Rusland gemeen heeft: we bedoelen de onmetelijke hoeveelheid vruchtbare gronden die bij gebrek aan handen thans nog onbebouwd blijven. Tenminste tot heden, ging deze rijkdom voor Rusland bijna geheel verloren, omdat we nooit vrijheid gehad hebben. In Noord-Amerika was het anders. Daarheen worden jaarlijks honderdduizenden kolonisten vol geestkracht, vlijt en vernuft gelokt door een nergens elders bestaande vrijheid. En het land kan die allen ontvangen. Zoo wordt tegelijk de armoede afgewend en de komst van het oogenblik wanneer het maatschappelijk vraagstuk gesteld zal worden, vertraagd. Een arbeider die geen werk vindt, of ontevreden is met het loon dat het kapitaal hem aanbiedt, kan steeds naar het

far west verhuizen en daar een wilden onbebouwden bodem gaan ontginnen.

Daar deze mogelijkheid steeds als een laatste uitweg bestaan blijft voor alle arbeiders van Amerika, houdt dit natuurlijk het loon op een in Europa onbekende hoogte, terwijl ieder een onafhankelijkheid geniet waaraan wij niet denken kunnen. Dat is het voordeel, maar hier volgt het nadeel: daar de goedkoopte der nijverheidsvoortbrengselen grootendeels verkregen wordt door de goedkoopte van den arbeid, zijn de amerikaansche fabrikanten bij de meeste gelegenheden niet in staat om met de fabrikanten uit Europa te strijden — waaruit voor de nijverheid der Noordelijke Staten de noodzakelijkheid van een beschermend tarief voortvloeit. Doch het eerste gevolg daarvan is de schepping van een menigte takken van kunstnijverheid en vooral het onderdrukken en te gronde richten der Zuidelijke Staten die niet fabriceeren. Deze Zuidelijke Staten verlangen daardoor naar een afscheuring. Tenslotte worden in steden als New-York, Philadelphia, Boston, enz. menigten proletariërs arbeiders opgehoopt, die reeds langzamerhand in denzelfden toestand komen als de werklieden in de groote fabrieksstaten van Europa. — En inderdaad zien we reeds, hoe het maatschappelijke vraagstuk zich in de Noordelijke Staten stelt, gelijk het lang reeds bij ons deed.

Zoo zijn we als algemeene regel wel gedwongen tot de erkenning dat in onze moderne wereld, zoo niet geheel en al gelijk in de oudheid, de beschaving van een klein aantal toch nog berust op den gedwongen arbeid en de betrekkelijke barbaarschheid der groote menigte. Men zou onrechtvaardig wezen wanneer men beweerde dat deze bevoorrechte klasse vreemd is aan den arbeid; er wordt integendeel tegenwoordig veel gewerkt, het aantal volkomen werkeloozen vermindert op een gevoelige wijze, men gaat eer in den arbeid stellen; want de gelukkigsten beseffen tegenwoordig dat ze veel werken moeten willen ze op de

hoogte der huidige beschaving blijven, willen ze zelfs van hun voorrechten kunnen gebruik maken en ze kunnen behouden. Doch er is dit verschil tusschen den arbeid der gegoede klasse en het werk der arbeidende klasse, dat de eerste betaald wordt in een oneindig grootere verhouding dan de tweede, en aan de bevoorrechten vrijen tijd overlaat, die hoofdvoorwaarde van iedere menschelijke ontwikkeling — een voorwaarde die nooit voor de arbeidende klasse werd verwezenlijkt. Vervolgens is de arbeid die in de bevoorrechte wereld plaatsvindt, bijna uitsluitend een hersenarbeid — dat wil zeggen een werk van gedachte, geheugen en inbeelding. Het werk der miljoenen proletariërs is evenwel spierarbeid, en vaak — gelijk bijvoorbeeld in alle fabrieken — een werk dat niet het gansche spierstelsel van den mensch tegelijk oefent, maar er slechts een gedeelte van ontwikkelt ten nadeele van de rest. Die arbeid heeft over het algemeen plaats onder voor de gezondheid van het lichaam nadeelige omstandigheden, strijdig met de harmonische ontwikkeling van het lichaam. In dit opzicht is de landarbeider veel gelukkiger: zijn aard, niet bedorven door de verstikkende en vaak vergiftige lucht der fabrieken, noch misvormd door de overmatige ontwikkeling van een vermogen ten koste van de rest, blijft krachtiger en volkomener, doch zijn verstand staat bijna steeds meer stil, is lomper en minder ontwikkeld dan bij de fabrieksarbeiders.

Kortom, de handwerkslieden, fabrieks- en veld arbeiders vormen samen een eenige reeks, die den spierarbeid vertegenwoordigt en tegenovergesteld is aan de bevoorrechte vertegenwoordigers van den hersenarbeid. Wat is het gevolg van deze niet denkbeeldige doch zeer wezenlijke verdeeling, die zelfs den grondslag uitmaakt van den bestaanden politieken en maatschappelijken toestand?

Voor de bevoorrechte vertegenwoordigers van den hersenarbeid — die bij de tegenwoordige inrichting der maatschappij

niet geroepen zijn om dien arbeid te vertegenwoordigen omdat zij de verstandigsten zouden wezen, doch slechts omdat ze geboren zijn te midden der bevoorrechte klasse — voor hen alle weldaden, voor hen ook alle verleidingen der tegenwoordige beschaving, rijkdom, weelde, stoffelijk welzijn, welvaart, genoegens van het huisgezin, de uitsluitende politieke vrijheid met het vermogen om den arbeid der miljoenen werklieden uit te buiten en hen te beheerschen naar eigen wil en belang — alle scheppingen, alle verfijningen der verbeelding en der gedachte ... en met de macht om volkomen menschen te worden, alle vergiften der door het voorrecht bedorven menschheid.

Voor de vertegenwoordigers van den spierarbeid, voor die ontelbare miljoenen proletariërs of zelfs kleine grondeigenaars, wat blijft er voor hen over? Ellende zonder uitweg, zelfs geen huiselijke vreugde, want de familie wordt spoedig een zware last voor den arme, onwetendheid, een gedwongen barbaarschheid en bijna zouden we zeggen dierlijkheid, met den troost dat ze dienen als voetstuk voor de beschaving, de vrijheid en het bederf van een klein aantal. — Daarentegen hebben ze een frischheid van geest en hart behouden. Daar zij zedelessen putten zelfs uit den gedwongen arbeid, hebben ze een veel juister begrip van rechtvaardigheid bewaard dan de gerechtigheid van rechtsgeleerden en wetboeken; daar ze zelf ellendig zijn, hebben zij medegevoel voor alle ellende, zij behielden een gezond verstand dat niet werd bedorven door de drogredenen der officiëele wetenschap of de leugens der politiek. En zij hebben vertrouwen in het leven, omdat ze het leven nog niet misbruikt, zelfs niet gebruikt hebben.

Doch men zal zeggen, deze tegenstelling, deze klove tusschen het kleine aantal bevoorrechten en de ontelbare menigte der onterfden heeft steeds bestaan, zij bestaat nog: wat is er dus veranderd? De verandering schuilt in het feit, dat deze klove voorheen gevuld was met de wolken van den godsdienst, zoodat

de volksmenigte haar niet zag; sedert echter de groote Revolutie deze wolken ging verstrooien, gaat het volk de klove zien en er rekenschap van vragen. Dit is een onnoemelijke verandering.

Sedert de Revolutie haar Evangelie in de menigte liet vallen, niet mystiek doch op de rede gegrond, niet hemelsch doch aardsch, niet goddelijk doch menschelijk — haar Evangelie der rechten van den mensch; sedert de Revolutie uitgeroepen heeft dat alle menschen gelijk zijn, allen evenzeer geroepen tot vrijheid en menschelijkheid — gaat de volksmenigte zich afvragen of ze ook geen recht bezit op gelijkheid, vrijheid en menschelijkheid. Want in gansch Europa, in de geheele beschaafde wereld, ontwaakt het volk langzamerhand uit den slaap, die het geketend hield zoolang het door den slaapdrank van het Kristendom bedwelmd was.

Zoolang dit vraagstuk gesteld werd, begreep het volk dat de eerste voorwaarde zijner werkelijke bevrijding, vóór alles een grondige hervorming van zijn ekonomische omstandigheden was. Want overal wordt het volk zoowel geleid door zijn bewonderenswaardig gezond verstand als door zijn instinkt. Zooals van zelf spreekt is de broodvraag voor het volk de eerste kwestie, want reeds Aristoteles heeft de opmerking gemaakt dat de mensch vrij moet wezen van de beslommeringen van het stoffelijke leven, wil hij vrij kunnen denken en gevoelen, wil hij een mensch kunnen worden. De bourgeois bovendien, die zoo luide uitvaren tegen het materialisme van het volk, en die het de onthoudingen van het idealisme voor oogen houden, weten dit zeer goed, want ze laten hun woorden van geen voorbeelden vergezeld gaan. Het tweede vraagstuk voor het volk is de vrije tijd na den arbeid, een hoofdvoorwaarde voor de menschheid; doch nooit kan men brood en vrijen tijd verwerven, zonder grondige verandering van de bestaande inrichting der maatschappij. Dit verklaart waarom de Revolutie, voortgedreven door een logische gevolgtrekking van zijn eigen grondbeginsel, het levenslicht schonk aan het socialisme.

II.

HET SOCIALISME.

Toen de fransche Revolutie het recht en de plicht van ieder menschelijk individu had uitgeroepen om een mensch te worden, voerden de laatste gevolgtrekkingen tot de partij van Babeuf. Babeuf was een der laatste krachtige en zuivere burgers die door de Revolutie in zoo groot aantal werden geschapen en weder gedood. Hij was zoo gelukkig dat hij mannen als Buonarotti onder zijn vrienden telde en in een zonderling begrip, de politieke overleveringen van het klassieke vaderland vereenigd had met de gansch moderne denkbeelden van een maatschappelijke omwenteling. Hij zag de omwenteling vervallen, door gemis van een grondige en toen zeer waarschijnlijk onmogelijke verandering in de ekonomische inrichting der maatschappij; en had een staatkundig en maatschappelijk stelsel uitgedacht, overeenkomstig hetwelk de republiek, als uitdrukking van den gezamenlijken wil der burgers, alle persoonlijke eigendommen in beslag zou nemen en ze in aller belang beheeren, doordat zij gelijke hoeveelheden aan ieder gaf van opvoeding, onderricht, bestaansmiddelen, vermaken, en allen zonder uitzondering, naarmate van ieders krachten en bekwaamheid, noodzaken zou tot spier- en hersenarbeid. Hij bleef overigens getrouw aan den geest der fransche Revolutie, die de almachtige werking van den Staat tenslotte in

de plaats van alle persoonlijk initiatief gesteld had. De samenzwering van Babeuf mislukte, hij werd met velen zijner vrienden onthoofd. Doch zijn ideaal eener socialistische republiek stierf niet met hem. Dit denkbeeld werd opgenomen door Buonarotti, den grootsten samenzweerder dezer eeuw, en door hem naar het nieuwe menschengeslacht overgebracht als een heilig pand. En de kommunistische denkbeelden ontkiemden in de volksverbeelding, dank zij de geheime vereenigingen die door Buonarotti in België en Frankrijk werden opgericht. Van 1830 tot 1848 vonden die denkbeelden vertolkers in Cabet en Louis Blanc, die het revolutionair socialisme voor goed gegrondvest hebben. Een andere socialistische strooming, uit dezelfde revolutionaire bron afkomstig, en uitloopend op hetzelfde doel, doch met volkomen afwijkende middelen, werd door twee uitmuntende mannen geschapen, Saint-Simon en Fourier. We zouden deze strooming gaarne het doktrinair socialisme noemen. De leer van Saint-Simon werd uitgelegd, ontwikkeld, vervormd en vastgesteld als een bijna praktisch stelsel, als een kerk, door Enfantin, met veel vrienden van wie het meerendeel thans geldmannen en staatslieden geworden zijn, die op zonderlinge wijze het keizerrijk aanhangen. — De leer van Fourier vond een uitlegger in de „Démocratie pacifique", geredigeerd tot 2 December door Victor Considérant.

De verdienste dezer beide socialistische stelsels, die overigens in verschillende opzichten afwijken, bestaat voornamelijk in de diepe, wetenschappelijke, gestrenge kritiek die zij hebben uitgeoefend op de bestaande inrichting der maatschappij, welker monsterachtige tegenstrijdigheden zij hebben onthuld. Vervolgens hebben ze het Kristendom krachtdadig aangevallen en doen waggelen op zijn grondvesten, in naam der eerherstelling van de stof en van de menschelijke hartstochten, die door de kristelijke priesters belasterd en gelijktijdig zoo goed toegepast werden.

De volgelingen van Saint-Simon wilden een nieuwen godsdienst in de plaats van het Kristendom stellen, gegrond op den dienst van het vleesch, met een nieuwe reeks priesters, nieuwe uitbuiters der menigte door het voorrecht van vernuft, behendigheid en talent. De volgelingen van Fourier, die veel meer en men kan zelfs zeggen oprecht demokraten waren, dachten zich hun „phalanstères" bestuurd en beheerd door leiders, die bij middel van het algemeen stemrecht verkozen werden. Iedereen zou daarin vanzelf zijn arbeid en plaats vinden, volgens den aard van zijn neigingen. — De fouten der volgelingen van Saint-Simon zijn zoo zichtbaar dat men er niet van behoeft te spreken. De volgelingen van Fourier hadden dubbel ongelijk. Eerstens geloofden ze oprecht dat alleen door de overtuiging hunner vredelievende propaganda zij de harten der rijken zoozeer zouden kunnen treffen, dat ze tenslotte vrijwillig het overdadige van hun rijkdom aan de poorten der phalanstères zouden komen neerleggen. En in de tweede plaats stelden zij zich voor dat men theoretisch, bij voorbaat, een maatschappelijk paradijs zou kunnen bouwen, waarin men gansch de toekomstige menschheid zou kunnen plaatsen. Ze hadden niet begrepen dat we wel de groote beginselen der toekomstige ontwikkeling kunnen uitspreken, maar dat we de praktische toepassing dezer beginselen aan de ervaring moeten overlaten.

Het maken van bepalingen was de gemeenschappelijke neiging van alle socialisten vóór 1848, behalve een enkele: Cabet, Louis Blanc, Fourier, Saint-Simon, allen wilden de toekomst inrichten, allen zijn min of meer gezaglievend geweest.

Doch toen verscheen Proudhon: als zoon van een boer, en inderdaad en instinktmatig honderdmaal meer revolutionair dan alle doktrinaire en bourgeois-socialisten, wapende hij zich met een even diepe en doordringende als meedoogenlooze kritiek, om al hun stelsels te vernietigen. Hij stelde de vrijheid tegenover

het gezag, verklaarde zich stoutmoedig anarchist, en bezat den moed om zich eenvoudig godloochenaar te noemen, of liever positivist met Auguste Comte, tegenover hun deïsme of pantheïsme.

Het socialisme van Proudhon was gegrond op de individueele zoowel als gezamenlijke vrijheid, en op de spontane werking der vrije vereenigingen. Die vereenigingen gehoorzaamden aan geen andere wetten dan aan de algemeene wetten der maatschappelijke huishouding, die door de wetenschap ontdekt zijn of zullen worden, buiten alle regeeringsvoorschriften en staatsbescherming; en het socialisme van Proudhon maakt bovendien de politiek ondergeschikt aan de ekonomische, verstandelijke en zedelijke behoeften der maatschappij, en moest later op grond van een noodzakelijke gevolgtrekking bij het federalisme aanlanden.

Zoo was de stand der maatschappelijke wetenschap vóór 1848. Het twistgeschrijf der socialistische bladen, vlugschriften en brochures bracht een menigte nieuwe denkbeelden in den boezem der arbeidende klasse. Deze was er mee verzadigd, en toen in 1848 de omwenteling uitbrak, openbaarde het socialisme zich als een macht.

We hebben gezegd dat het socialisme het laatste kind der groote omwenteling was; doch eer dit kind ter wereld kwam, werd het levenslicht geschonken aan een meer onmiddellijken erfgenaam, de andere broeder van het socialisme, het welbeminde kind van Robespierre en Saint-Just: het zuivere republicanisme, zonder vermenging van socialistische denkbeelden, hernieuwd uit de oudheid en bezield door de heldhaftige overleveringen der groote burgers van Griekenland en Rome. Dit stelsel is veel minder menschlievend dan het socialisme, kent bijna geen mensch, doch houdt slechts rekening met den burger. Het socialisme tracht een republiek van menschen te

grondvesten; doch dit stelsel wil slechts een republiek van burgers, al moesten zulke burgers hun burgerlijk voorrecht gronden op de uitbuiting van den arbeid van andere burgers. Zoo ging het bij de staatsregelingen die, als een natuurlijk en noodzakelijk uitvloeisel, volgden op de staatsregeling van 1793 (vanaf het oogenblik toen deze, na een oogenblik aarzelen, tenslotte met opzet het maatschappelijk vraagstuk ging verloochenen). De politieke republikein is overigens geen egoïst voor zichzelf, of tenminste men beschouwt het niet alsof hij dat is, doch hij moet egoïst wezen voor het vaderland dat hij in zijn vrije hart boven zichzelf plaatsen moet, boven alle menschen, alle volkeren der wereld en boven de geheele menschheid. Bijgevolg zal hij steeds de internationale rechtvaardigheid verloochenen; in alle geschillen — zijn vaderland moge gelijk of ongelijk hebben — zal hij het steeds den voorrang geven boven andere landen. Hij zal willen dat zijn land steeds overheerschend is en dat het alle vreemde volkeren verplettert door zijn macht en roem. Door een natuurlijke neiging zal hij veroveraar worden, al heeft de ondervinding van vroegere eeuwen hem goed aangetoond dat militaire overwinningen noodzakelijk moeten uitloopen op cesarisme. De socialistische republikein veracht de grootheid, de macht en den militairen roem van den Staat, hij geeft de voorkeur aan vrijheid en welvaart. Hij is federalist in het binnenland. Hij wil de internationale bondgenootschap, eerstens uit gevoel van rechtvaardigheid, vervolgens omdat hij overtuigd is dat de ekonomische en maatschappelijke omwenteling, die de kunstmatige en rampzalige grenzen der staten overschrijdt, gedeeltelijk slechts zal kunnen tot stand komen door de gemeenschappelijke werking van alle, of ten minste van het grootste gedeelte der volkeren die tegenwoordig de beschaafde wereld vormen. En ook weet hij, dat alle landen zich daarbij vroeg of laat zullen moeten aansluiten. De uitsluitend politieke republikein

kent zichzelf geen rechten, doch alleen plichten toe, of neemt slechts een enkel recht aan, gelijk in de republiek van Mazzini: het recht om zich steeds op te offeren voor het vaderland, om slechts te leven om het vaderland te dienen en er met vreugde voor te sterven, zooals het lied zegt waarmee Alexander Dumas gratis de Girondijnen heeft begiftigd: „Mourir pour la patrie, c'est le sort le plus beau, le plus digne d'envie" 1). De socialist daarentegen, steunt zich op zijn werkelijke rechten op het leven en op alle verstandelijke zoowel als zedelijke en lichamelijke levensgenietingen. Hij houdt van het leven, en hij wil er volkomen van genieten. Daar zijn overtuiging een gedeelte van zijn wezen vormt, en zijn plichten jegens de maatschappij onoplosbaar verbonden zijn met zijn rechten, zal hij om aan beide getrouw te kunnen blijven, volgens de rechtvaardigheid kunnen leven, zooals Proudhon, en desnoods sterven gelijk Babeuf; doch nooit zal hij beweren dat het leven der menschheid een offer wezen moet, of dat de dood het zachtste lot is. Voor den politieken republikein is de vrijheid slechts een ijdel woord. Men noemt het vrijheid, wanneer men de vrijwillige slaaf, het verknochte slachtoffer is van den Staat. Daar de politieke republikein steeds bereid is om zijn eigen leven op te offeren voor den Staat, zal hij gaarne het leven van anderen opofferen. Dus eindigt dit stelsel noodzakelijk met despotisme. Voor den socialistischen republikein ligt alles in de vrijheid vereenigd met welvaart, die de menschelijkheid van allen moet voortbrengen door de menschelijkheid van ieder. De staat is in zijn oogen slechts een werktuig, een dienaar van zijn welvaart en van ieders vrijheid. Door de r e c h t v a a r d i g h e i d onderscheidt de socialist zich van den bourgeois,

---

1) „Sterven voor het vaderland is het schoonste en meest benijdenswaardige lot".

daar hij voor zichzelf slechts de werkelijke opbrengst van zijn eigen arbeid verlangt. Van den uitsluitenden republikein onderscheidt hij zich door zijn vrijmoedig en menschelijk egoïsme, doordat hij openlijk en zonder omwegen voor zichzelf leeft, en weet dat hij de geheele maatschappij dient, indien hij dit doet volgens de rechtvaardigheid, en dat hij zichzelf bevoordeelt wanneer hij de maatschappij dient. De republikein is streng, en vaak wreed door vaderlandsliefde — gelijk de priester door godsdienst. De socialist is natuurlijk, bezadigd patriot, maar daarentegen steeds zeer menschelijk. In één woord, er ligt een afgrond tusschen den republikeinschen socialist en den politieken republikein: de één behoort aan het verleden, als een half-godsdienstige schepping; de toekomst behoort aan den ander, die positivist of godloochenaar is.

Deze strijd der meeningen bleek zonneklaar in 1848. Vanaf den aanvang der revolutie verstonden zij elkander geheel niet meer: hun idealen, al hun aandriften sleepten hen in lijnrecht tegenovergestelde richtingen. De geheele tijd die hierop verliep van Februari tot Juni, ging voorbij met stuiptrekkingen, waardoor de burgeroorlog in het kamp der revolutionairen werd gebracht. Hun krachten werden hierdoor verlamd, en dit moest natuurlijk gewonnen spel geven aan het verbond van alle schakeeringen der reaktie. Dit verbond was geducht geworden en vormde voortaan een enkele partij, verbonden door vrees. De republikeinen verbonden zich in Juni op hun beurt met de reaktie, tot verplettering der socialisten. Zij meenden dat zij de zegepraal hadden behaald en zij hadden hun welbeminde republiek in den afgrond gestort. Generaal Cavaignac, de vertegenwoordiger van de eer der vlag tegen de revolutie, was de voorlooper van Napoleon III. Toen begreep iedereen het, zoo niet in Frankrijk, dan tenminste overal elders, want deze rampzalige zegepraal der republikeinen over de arbeiders van Parijs

werd als een groote triomf gevierd door alle hoven van Europa en de officieren der pruisische gardes, met hun generaals aan het hoofd, zonden spoedig een adres met broederlijke gelukwenschen aan generaal Cavaignac.

Verschrikt door het roode spook, verviel de bourgeoisie van Europa in een volkomen slaafschen geest. Bedilziek en liberaal van aard, aanbidt zij het militaire stelsel niet, maar ze koos het tegenover de dreigende gevaren eener volksbevrijding. Daar zij haar waardigheid tegelijk met al haar roemrijke veroveringen van de 18e en den aanvang der 19e eeuw had opgeofferd, meende zij dat ze tenminste vrede en rust gekocht had, noodig voor het slagen van haar handels- en nijverheidsovereenkomsten. Het scheen alsof zij sprak tot de militaire machten, die opnieuw oprezen uit de puinhoopen dezer derde omwenteling: „Wij offerden aan u onze vrijheid, laat ons in ruil daarvan rustig den arbeid der volksmenigte uitbuiten, en beschermt ons tegen haar aanmatigingen, die rechtmatig kunnen schijnen in theorie, doch die verfoeielijk zijn uit het gezichtspunt onzer belangen." Alles beloofde men haar en men hield zelfs woord. Waarom is dan de gansche bourgeoisie van Europa tegenwoordig over het algemeen ontevreden?

Zij had niet berekend dat de militaire heerschappij duur is, dat zij de volkeren reeds verlamt, bekommering baart en te gronde richt, alleen door de inwendige organisatie dezer heerschappij. Bovendien gehoorzaamt dit stelsel aan een bijzondere logika die zich nooit logenstraft en tot onfeilbaar gevolg heeft den oorlog. Oorlogen om troonsopvolging, om eer, tot verovering, wegens natuurlijke grenzen, tot evenwicht — voortdurende vernieling en verzwelging der staten door de staten, stroomen van menschenbloed, brand der velden, steden vervallen tot puinhoopen, verwoesting van geheele provinciën. En dat alles tot bevrediging der eerzucht van vorsten en hun gunste-

lingen, tot hun verrijking, tot in bezit nemen, tot het aan tucht onderwerpen der bevolking en tot het vervullen der geschiedenis.

Thans begrijpt de bourgeoisie het, en daarom is zij ontevreden over het stelsel tot de schepping waarvan zij zoo krachtig bijdroeg. Zij is het moede, doch wat zal zij in de plaats stellen van hetgeen bestaat?

Het grondwettig koningschap heeft zijn tijd gehad, en heeft overigens op het vasteland van Europa nooit buitengewoon gebloeid. Zelfs in Engeland, de geschiedkundige wieg van het moderne grondwettig stelsel, wordt het koningschap bestookt door de zich verheffende demokratie, het schokt en wankelt en zal weldra niet meer in staat wezen om den wassenden stroom der hartstochten en eischen van het volk tegen te houden.

De republiek? Maar welke republiek? Enkel politiek, of demokratisch en sociaal? Zijn de volkeren nog socialistisch? Ja, meer dan ooit.

In Juni 1848 bezweek niet het socialisme in het algemeen, doch enkel het Staatssocialisme, het gezaglievend en gereglementeerd socialisme, dat hoopte en geloofde dat de Staat geheele voldoening zou verschaffen aan de behoeften en rechtmatige eischen der werkende klasse, en dat de Staat — gewapend met zijn almacht — een nieuwe maatschappelijke orde wilde en kon inwijden. Het socialisme stierf dus niet in Juni, doch integendeel verklaarde de Staat zich bankroet tegenover het socialisme, maakte bekend dat hij onbekwaam was tot het betalen der schuld die hij op zich genomen had en beproefde het socialisme te dooden, daar hij zich zoodoende op de gemakkelijkste wijze van deze schuld bevrijdde. Het dooden gelukte niet, doch hij doodde het vertrouwen dat het socialisme in den Staat gesteld had. En tegelijk vernietigde hij al de theoriën van het gezaglievend of leerstellig socialisme, waarvan sommige, zooals „Icarië" van Cabet en de „organisatie van den arbeid" van Louis Blanc, het

volk hadden aangeraden dat het zich in alle zaken op den Staat zou verlaten, terwijl andere theoriën weder haar nietigheid hadden aangetoond door een reeks belachelijke proefnemingen. Zelfs de bank van Proudhon, die onder gelukkiger omstandigheden had kunnen bloeien, ging ten onder, verpletterd door den afkeer en de algemeene vijandigheid der bourgeois.

Het socialisme verloor dezen eersten slag om een heel eenvoudige reden: het was rijk aan ontkennende neigingen en theoretische denkbeelden, waardoor het duizendmaal gelijk heeft tegenover het voorrecht; doch het leed nog volkomen gebrek aan positieve en praktische denkbeelden, die noodzakelijk geweest waren, zou het op de puinhoopen van het bourgeoisstelsel een nieuw systeem willen bouwen: dat der rechtvaardigheid. De werklieden die in Juni strijd voerden voor de bevrijding des volks, waren door het instinkt en niet door denkbeelden vereenigd en de verwarde denkbeelden die zij bezaten, vormden een toren van Babel, een chaos, waaruit niets kon voortkomen. Dat was de voornaamste oorzaak van hun nederlaag. Moet men daarom twijfelen aan de toekomst en aan de tegenwoordige kracht van het socialisme? Het kristendom, dat zich ten doel stelde het stichten van het rijk der rechtvaardigheid in den hemel, heeft meerdere eeuwen noodig gehad eer het in Europa zegevierde. Moet men zich daarna er nog over verbazen, dat het socialisme niet in enkele jaren kon zegevieren — het socialisme, dat zich een veel moeielijker probleem stelde: de heerschappij der rechtvaardigheid op aarde?

Is het noodig, dat we bewijzen dat het socialisme niet dood is? Indien men zich daarvan wil verzekeren, behoeft men slechts de oogen te slaan op hetgeen tegenwoordig in geheel Europa voorvalt. Welk ernstig vraagstuk werd in alle landen opgeworpen, achter al het diplomatische geraas en al de oorlogsgeruchten, waarvan Europa sedert 1852 vervuld is? Immers het

maatschappelijke vraagstuk? Dat is de groote onbekende, waarvan iedereen de nadering gevoelt, waarvoor ieder beeft en waarvan niemand durft spreken . . . Doch dat vraagstuk spreekt voor zichzelf en steeds op luider toon; de koöperatieve arbeidersvereenigingen, de banken tot onderlinge hulp en voor krediet aan den arbeid, de trade-unions, en de internationale bond der werklieden van alle landen, gansch deze klimmende arbeidersbeweging in Engeland, in Frankrijk, in België, in Duitschland, in Italië en in Zwitserland — bewijst dat alles niet dat zij hun doel niet hebben opgegeven, noch hun geloof in een aanstaande bevrijding verloren? En dat zij tevens begrepen hebben, dat zij niet meer moeten rekenen op de staten, tot het naderbij voeren van het uur hunner verlossing, noch op de steeds min of meer huichelachtige hulp der bevoorrechte klasse, — doch op henzelf en op hun onafhankelijke, geheel en al vrijwillige vereenigingen.

In de meeste landen van Europa bewaart deze, in schijn tenminste aan de politiek vreemde beweging, nog een uitsluitend ekonomisch en om zoo te zeggen bijzonder karakter. Doch in Engeland heeft zij zich reeds vierkant op het brandend veld der politiek geplaatst, en in een geduchten bond vereenigd, de „Hervormingsbond", heeft zij reeds een groote overwinning behaald op het politiek georganiseerde voorrecht van adel en hooge bourgeoisie. Met een echt engelsch geduld en praktische konsekwentie heeft deze Reform League zich een strijdplan afgebakend, zij wordt niets moede en laat zich door geen enkele belemmering afschrikken of tegenhouden. „Binnen tien jaren op zijn laatst, wanneer wij de grootste hinderpalen onderstellen — zoo zeggen zij — zullen we het algemeen stemrecht hebben, en dan . . . .", dan zullen zij de sociale revolutie maken!

In Frankrijk zoowel als in Duitschland ging het socialisme zwijgend te werk, langs den weg der bijzondere ekonomische vereenigingen, en is daarbij reeds tot een zoo hoogen graad van

macht in den boezem der werkende klasse gekomen, dat Napoleon III aan de ééne zijde, en graaf von Bismarck aan den anderen kant, beginnen met het te verlangen als bondgenoot. . . . . . Weldra lossen in Spanje en Italië alle andere vraagstukken zich op in het ekonomische en maatschappelijke vraagstuk, na den betreurenswaardigen nederlaag van alle politieke partijen, en ook wel door de vreeselijke ellende waarin die landen gedompeld zijn. — Bestaat er in Rusland en Polen inderdaad wel een ander vraagstuk? Die kwestie heeft de laatste hoop vernietigd van het oude, adellijke en historische Polen; — zij bedreigt het reeds zoo geschokte bestaan van het ijselijke russische keizerrijk. Trad ook in Amerika het socialisme niet volkomen aan het daglicht, in het voorstel van een uitmuntend mensch, Charles Sumner, senator van Boston, om land te verdeelen onder de vrijgemaakte negers der Zuidelijke Staten?

Zoo ziet ge, dat het socialisme overal is, en dat het ondanks zijn nederlaag in Juni, zich thans overal doet gevoelen, als de verborgen kracht dezer eeuw, door een onbespeurden arbeid, die maakte dat het langzaam doordrong in de diepten van het politieke leven van alle landen. Nog enkele jaren, en het socialisme zal zich openbaren als een werkzame, geduchte macht.

Op zeer weinig uitzonderingen na, zijn alle volkeren van Europa tegenwoordig socialisten, veelal zelfs zonder dat zij het het woord socialisme kennen. Zij kennen slechts de vlag, die hun voor alles spreekt van hun ekonomische vrijmaking, en zouden duizendmaal liever ieder ander vraagstuk verzaken dan dat. Men zal hen dus slechts door het socialisme kunnen meesleepen tot politiek en tot goede politiek.

Bewijst dit niet voldoende, dat we geen afgetrokken begrip mogen maken van het socialisme in ons program, en dat we ons gansche werk krachteloos zouden maken indien we het socialisme zouden willen ontloopen? We toonden ons genoeg

revolutionair, toen we ons met ons program federalistische republikeinen verklaarden, om een goed gedeelte der bourgeoisie van ons af te keeren: al wat spekuleert op de ellende en het ongeluk der volkeren en zelfs winst ziet in de groote rampen, die thans meer dan ooit de volkeren treffen. Laten wij dit werkzame, zich roerende, geslepen gedeelte der bourgeoisie buiten rekening, dan houden we nog de meerderheid der rustige en nijvere bourgeois over, die soms kwaad doen, meer uit noodzakelijkheid dan uit vrijen wil en smaak, en die niets liever zouden wenschen dan bevrijd te wezen van dien noodlottigen dwang, waardoor ze in voortdurende vijandschap leven met de arbeidersbevolking en tegelijk zelf te gronde worden gericht. Het moet gezegd worden, de kleine burgerij, de kleine handel en nijverheid lijden tegenwoordig bijna evenveel als de arbeidende klasse en wanneer de zaken zoo voortgaan, zou deze aanzienlijke meerderheid der bourgeoisie wel eens spoedig – wegens haar stoffelijken toestand — met het proletariaat kunnen samensmelten. Zij wordt verpletterd, verzwolgen en in den afgrond gestort door den groot. handel, de groote nijverheid en vooral door de groote en oneerlijke spekulatie. De toestand der kleine burgerij wordt dus steeds meer revolutionair, en haar denkbeelden die zoo langen tijd reaktionair waren, klaren thans op, dank zij verschrikkelijke lessen, en zullen noodzakelijk een tegenovergestelde richting nemen. De verstandigsten gaan begrijpen dat er voor de eerlijke bourgeoisie geen ander heil overblijft, dan de verbinding met het volk — en dat het sociale vraagstuk haar evenzeer en op d e z e l f d e w ij z e aangaat als het volk.

Deze voortdurende verandering in de meening der kleine burgerij in Europa, is een even vertroostend als onbetwistbaar feit. Doch we moeten ons geen illusie scheppen: het initiatief der nieuwe ontwikkeling behoort niet aan de burgerklasse, doch aan het volk; in het Westen aan de arbeiders van fabrieken

en steden; bij ons, in Rusland, in Polen en in de meeste slavische landen, aan de boeren. De kleine burgerij werd te bevreesd, beschroomd en twijfelend om uit zichzelf eenig initiatief te nemen; zij zal zich wel laten meesleepen, doch zal zelf niemand meevoeren, want zij is arm aan denkbeelden en bovendien ontbreken haar geloof en geestdrift. Die geestdrift welke de hinderpalen omverwerpt en nieuwe werelden schept, wordt uitsluitend onder het volk gevonden. Aan het volk zal dus onbetwistbaar het initiatief der nieuwe beweging behooren. En wij zouden van het volk een afgetrokken begrip maken, en niet van het socialisme spreken, dat de nieuwe godsdienst van het volk is?

Doch men zegt, dat het socialisme zich geneigd toont tot een verbond met het cesarisme. Dit is in de eerste plaats laster. Integendeel, het cesarisme ziet aan den horizon de dreigende macht van het socialisme opkomen en zoekt er de overeenstemmingen in neiging van op, die het cesarisme op zijn wijze kan aanwenden tot eigen voordeel. Doch is dit voor ons geen reden te meer, om ons er mee te bemoeien, opdat we dit monsterverbond kunnen verhinderen, dat ongetwijfeld het grootste ongeluk zou wezen waarmede de vrijheid der wereld kan worden bedreigd?

We moeten ons er mee bezighouden zelfs buiten al deze praktische overwegingen om, omdat het socialisme rechtvaardigheid beteekent. Wanneer we van rechtvaardigheid spreken, bedoelen we niet die welke in de wetboeken en door het romeinsch recht voorgeschreven werd, grootendeels gegrond op daden van geweld, door den tijd en door de inwijding van een of andere kristelijke of heidensche kerk bekrachtigd, en als zoodanig aangenomen voor absolute grondbeginselen, waarvan de rest slechts een zeer logische afleiding is 1). Doch we spreken van de recht-

1) In dit opzicht biedt de rechtswetenschap een volmaakte gelijkenis met de godgeleerdheid; gelijkelijk gaan deze beide

vaardigheid die zich slechts grondt op het geweten der menschen, die ge terugvindt in ieders geweten, zelfs bij kinderen.

Deze zoo algemeene rechtvaardigheid, die echter, en dit is te wijten aan de overweldiging door geweld en de godsdienstige invloeden, nog nooit de overhand heeft gehad, zoomin in de rechterlijke als in de ekonomische wereld, moet als grondslag voor de nieuwe wereld dienen. Zonder haar geen vrijheid, geen republiek, geen welvaart, geen vrede! Zij moet dus al onze besluiten leiden, opdat we werkelijk tot vestiging van den vrede kunnen medehelpen.

Deze rechtvaardigheid beveelt ons het terhandnemen der volkszaak, tot heden zoo verschrikkelijk mishandeld, en het eischen van ekonomische en maatschappelijke vrijheid voor het volk, naast politieke vrijheid.

We stellen u niet een bepaald socialistisch stelsel voor. We vragen u slechts de uitroeping opnieuw van het groote beginsel der fransche Omwenteling: dat ieder mensch de stoffelijke en zedelijke middelen tot zijn ontwikkeling hebben moet, een beginsel dat zich voor ons in de volgende stelling omzet:

De maatschappij zoodanig inrichten, dat ieder individu, man of vrouw, bij zijn intrede in de wereld omstreeks gelijke middelen vindt tot ontwikkeling zijner verschillende vermogens en hun benuttiging door zijn arbeid.

---

wetenschappen uit — de één van een werkelijk, maar onrechtvaardig feit: de toeëigening door geweld, de verovering; de ander van een denkbeeldig en ongerijmd feit: de goddelijke openbaring — als van een absoluut grondbeginsel. En terwijl zij zich steunen op deze ongerijmdheid of dat onrecht, nemen beiden hun toevlucht tot de strengste logika, om hier een theologisch systeem en ginds een rechtsgeleerd stelsel te bouwen.

Een maatschappij inrichten, die aan ieder individu, wie het ook zij, de uitbuiting van den arbeid van anderen onmogelijk maakt; een samenleving die ieder slechts laat deelen in het genot der maatschappelijke rijkdommen — die in werkelijkheid nooit anders werden voortgebracht dan door arbeid — in zooverre hij regelrecht tot de voortbrenging door zijn arbeid bijdroeg.

De volkomen verwezenlijking van dit vraagstuk zal ongetwijfeld een werk van eeuwen wezen. Doch de geschiedenis heeft dit probleem op het tapijt gebracht en we zullen het voortaan niet kunnen ontgaan, zonder dat we onszelf tot een volkomen onmacht veroordeelen.

We moeten hier bijvoegen, dat we iedere poging tot maatschappelijke organisatie nadrukkelijk afwijzen, die vreemd aan de volmaakte vrijheid der individuen zoowel als der vereenigingen, de instelling zou eischen van eenig gereglementeerd gezag; en in naam dezer vrijheid die we erkennen als de eenige grondslag en de eenige rechtmatige schepper van iedere, zoowel ekonomische als politieke organisatie — zullen we ons altijd verzetten tegen al wat van verre of van nabij gelijkt op staatskommunisme of staatssocialisme.

Het eenige wat volgens ons de Staat zal kunnen en moeten volbrengen, is eerstens het erfrecht langzamerhand wijzigen, om zoo spoedig mogelijk te komen tot de volkomen afschaffing. Daar het erfrecht een zuivere schepping is van den Staat, een der onmisbare bestaansvoorwaarden zelfs van den autoritairen en goddelijken Staat, kan en moet het worden afgeschaft door de vrijheid in den Staat — wat zooveel beteekent als dat de Staat zichzelf moet oplossen in de vrij en rechtvaardig georganiseerde maatschappij. Dit recht zal noodzakelijk moeten worden afgeschaft, volgens ons, omdat zoolang het erfrecht bestaan zal, erfelijke, stoffelijke ongelijkheid aanwezig zal zijn, niet de natuurlijke ongelijkheid der individuen, doch de kunstmatige ongelijk-

heid der klassen — en dat deze noodzakelijkheid altijd erfelijke ongelijkheid zal beteekenen van de ontwikkeling en van de verstandelijke beschaving, en dat zij voortdurend de bron en de bekrachtiging zal blijven van alle politieke en maatschappelijke ongelijkheden. De gelijkheid van het uitgangspunt aan het begin van ieders leven, voor zoover deze gelijkheid afhankelijk wezen zal van de ekonomische en politieke inrichting der maatschappij, en opdat ieder slechts het kind van zijn eigen werk weze — dat is het vraagstuk der rechtvaardigheid. Volgens ons heeft het werk van opvoeding en onderwijs van alle kinderen, met inbegrip van hun onderhoud tot aan hun meerderjarigheid, alleen recht op de erfenis van alle overledenen. Als Slaven en Russen voegen we daarbij, dat bij ons het maatschappelijk begrip, gegrond op de overleveringsneiging der bevolking, is dat de bodem als gemeenschappelijk eigendom van het gansche volk, slechts bezeten mag worden door wie hem met hun handen bebouwen.

We zijn overtuigd, dat dit beginsel rechtvaardig is, dat het een noodzakelijke en onmisbare voorwaarde uitmaakt voor iedere ernstige maatschappelijke hervorming, en dat bijgevolg westelijk Europa op zijn beurt niet zal kunnen nalaten het aan te nemen en te erkennen, ondanks al de moeilijkheden die zijn verwezenlijking zal kunnen ontmoeten in sommige landen, zooals bijvoorbeeld in Frankrijk, waar de meerderheid der boeren reeds grondeigendom bezit, doch waar daarentegen spoedig het grootste gedeelte dezer zelfde boeren niets meer bezitten zal, door de verbrokkeling die het onvermijdelijk gevolg is van het staatkundig en ekonomisch stelsel dat tegenwoordig in dat land de overhand heeft. We doen over dat onderwerp geen enkel voorstel, zooals we ons in het algemeen van voorstellen onthouden, in verband met het één of ander vraagstuk van maatschappelijke wetenschap en politiek — overtuigd als we zijn dat al deze vragen in ons blad het onderwerp moeten worden van een

ernstige en diep-ingrijpende bespreking. We zullen ons dus thans bepalen tot het voorstellen van het doen der volgende verklaring:

„Overtuigd dat de ernstige verwezenlijking der vrijheid, der rechtvaardigheid en van den vrede in de wereld onmogelijk zal wezen, zoolang de overgroote meerderheid des volks verstoken zal blijven van alle goederen, ontbloot van onderwijs en veroordeeld tot politieke en maatschappelijke nietigheid en tot een werkelijke zoo niet rechtmatig geachte slavernij — zoowel door de ellende als door de noodzakelijkheid waarin zij zich bevindt tot werken zonder uitstel of vrije uren, aan het voortbrengen van alle rijkdommen waarop de wereld zich tegenwoordig beroemt, terwijl zij er slechts een zoo klein gedeelte van krijgt, dat het nauwelijks voldoende is tot verzekering van haar voedsel voor den volgenden dag;

„Overtuigd dat voor het volk, dat tot heden zoo verschrikkelijk eeuwenlang mishandeld werd, de broodvraag het vraagstuk is der verstandelijke vrijmaking, der vrijheid en der menschelijkheid;

„Dat de vrijheid zonder het socialisme, voorrecht en onrecht beteekent; en dat het socialisme zonder vrijheid slavernij en ruwheid is;

„Verkondigt de Bond luide de noodzakelijkheid eener grondige maatschappelijke en ekonomische hervorming, die de bevrijding van den arbeid des volks ten doel heeft uit het juk van kapitaal en bezitters, gegrond op de striktste rechtvaardigheid, geen rechtskundige, geen godgeleerde en ook geen bovennatuurlijke, maar enkel menschelijke rechtvaardigheid, gegrond ook op werkelijke wetenschap en op de volkomenste vrijheid.

„Zij besluit tegelijk, dat het blad van den Bond zijn kolommen wijd open zal stellen voor alle ernstige besprekingen aangaande stoffelijke en maatschappelijke vraagstukken, wanneer ze oprecht

ingegeven zijn door den wensch naar de breedst opgevatte vrijmaking des volks, zoowel onder stoffelijk opzicht, als uit een politiek en verstandelijk oogpunt."

Nadat we onze denkbeelden over Federalisme en Socialisme hebben uiteengezet, meenen we dat we u met een derde vraagstuk moeten bezighouden, dat we beschouwen als onverbreekbaar verbonden met de beide eerste kwesties. We bedoelen het godsdienstige vraagstuk, en vragen u verlof tot het samenvatten van al onze denkbeelden over dit onderwerp in een enkel woord, dat u wellicht barbaarsch zal voorkomen. Dat woord is: Anti-theologisme.

III.

ANTI-THEOLOGISME.

We zijn overtuigd, dat geen enkele groote staatkundige en maatschappelijke verandering in de wereld tot stand kwam, zonder dat ze vergezeld en vaak voorafgegaan werd door een dergelijke beweging in de wijsgeerige en godsdienstige denkbeelden die het bewustzijn leiden der individuen zoowel als der Maatschappij.

Alle godsdiensten met hun Goden waren steeds een schepping van de lichtgeloovige verbeelding van den mensch, die nog niet op de hoogte was van de zuivere overweging en de vrije gedachte gesteund op de wetenschap. De godsdiensthemel was slechts een luchtspiegeling waarin de door het geloof in vervoering geraakte mensch zoo langen tijd zijn eigen beeld teruggevonden heeft, doch vergroot en omgekeerd, dat wil zeggen g o d d e l ij k g e m a a k t.

De geschiedenis der godsdiensten, de historie van de grootheid en het verval der Goden die elkander opvolgden, is dus slechts de geschiedenis der ontwikkeling van het verstand en het gezamenlijk bewustzijn der menschen. Naarmate ze in zichzelf of buiten zichzelf een of andere kracht of hoedanigheid ontdekten, schreven ze die toe aan hun goden, nadat zij ze bovenmatig vergroot en verbreed hadden zooals de kinderen

gewoonlijk doen, door een godsdienstige verbeelding. Op die wijze werd de hemel verrijkt met de nalatenschap der aarde, dank zij deze bescheidenheid en edelmoedigheid der menschen; en als een natuurlijk gevolg werd de menschheid ellendiger naarmate de rijkdom van den hemel toenam. Toen de godheid eenmaal gevestigd was, werd zij natuurlijk benoemd tot de meesteres, de bron, de uitdeelster van alle dingen: de werkelijke wereld was niets meer dan door haar, en de mensch die haar eerst buiten zijn eigen weten geschapen had, knielde voor haar neder en verklaarde zich haar schepsel, haar slaaf.

Het Kristendom is juist de godsdienst bij uitnemendheid omdat het den aard en het innerlijk wezen van iederen godsdienst openbaart: de stelselmatige en volkomen verarming, vernietiging en onderwerping der menschheid ten voordeele der godheid — het opperste beginsel niet alleen van iederen godsdienst, doch ook van iedere bovennatuurkunde, hetzij theïstisch of wel pantheïstisch 1). Daar God alles is, zijn de werkelijke wereld en de mensch niets. Aangezien God waarheid, rechtvaardigheid en oneindig leven is, moet de mensch leugen, onrecht en dood wezen. Omdat God meester is, zal de mensch slaaf zijn. Hij is onbekwaam om uit zichzelf den weg van recht en waarheid te vinden, en moet ze dus ontvangen als een openbaring van boven, door tusschenkomst van afgezanten en uitverkorenen der goddelijke genade. Wie zegt openbaring zegt ook openbaarders, profeten, priesters, en indien dezen eenmaal erkend zijn als de vertegenwoordigers der godheid op de aarde, die de menschheid moeten africhten en inwijden voor het eeuwige leven, ontvangen zij daardoor de zending tot het leiden, besturen en bevelen der

1) Theïsme, geloof aan één God; Pantheïsme, het leerstelsel van Spinoza, dat het groote heelal als God erkent.

menschen hier beneden. Alle menschen zijn hun een volkomen geloof en gehoorzaamheid verschuldigd; als slaven van God, moeten zij ook slaven zijn van de Kerk en van den Staat voor zoover deze laatste door de Kerk gezegend is. Van alle godsdiensten die bestaan of bestonden, heeft alleen het Kristendom dit volkomen begrepen, en van alle kristelijke sekten heeft slechts de roomsch-katholieke kerk dit konsekwent uitgesproken en verwezenlijkt. Daarom is het Kristendom de volstrekte godsdienst, de laatste godsdienst, en de roomsche Kerk de eenige konsekwente, rechtmatige en goddelijke.

Met verlof van alle halve wijsgeeren en alle zoogenaamde godsdienstige denkers: Het bestaan van God maakt het noodzakelijk dat men afstand doet van de menschelijke rede en rechtvaardigheid. Het bestaan van God is de ontkenning der menschelijke vrijheid en loopt noodwendig uit op een slavernij, niet slechts in theorie doch in praktijk.

Willen we dus geen slavernij, dan kunnen noch mogen we het geringste aan de theologie toegeven, want in dit duistere A B C moet wie met A begint noodlottig Z bereiken, en wie God wil aanbidden zal van zijn vrijheid en menschelijke waardigheid afstand moeten doen.

God bestaat, dus de mensch is een slaaf.

De mensch is verstandig, rechtvaardig, vrij, — dus God bestaat niet.

Wij tarten ieder om dezen kring te ontkomen, en thans moge men kiezen.

Overigens toont de geschiedenis ons dat de priesters van alle godsdiensten, behalve die der vervolgde kerken, de bondgenooten der dwinglandij geweest zijn. En hebben deze vervolgde kerken niet, terwijl zij de verdrukkende machten bestreden en vervloekten, tegelijk haar eigen geloovigen aan tucht gewend en daardoor steeds de bestanddeelen eener nieuwe dwinglandij voor-

bereid? Staatkundige en maatschappelijke slavernij zal steeds het natuurlijk gevolg wezen van verstandelijke slavernij. — Het Kristendom onder al zijn verschillende vormen, en daarmee de eraan ontsproten leerstellige en deïstische 1) bovennatuurkunde, die in den grond der zaak slechts een bedekte theologie is — dat Kristendom vormt tegenwoordig ongetwijfeld de meest geduchte belemmering voor de bevrijding der maatschappij. En ten bewijze diene, dat de regeeringen, alle staatslieden van Europa, die zoomin bovennatuurkundigen zijn als godgeleerden of deïsten, en die in den grond huns harten zoomin aan God gelooven als aan den duivel, met voorliefde de bovennatuurkunde zoo goed als den godsdienst beschermen, welke godsdienst het ook wezen moge, indien hij slechts geduld, gelatenheid en onderwerping leeraart — hetgeen trouwens alle godsdiensten doen.

Deze woede waarmee ze dat alles verdedigen, bewijst ons hoe noodig we dat alles moeten bestrijden en omverwerpen.

Moeten we in herinnering brengen, tot in hoever de godsdienstige invloeden de volkeren ontzenuwen en bederven? Zij dooden de rede, het voornaamste werktuig voor de menschelijke bevrijding, en brengen den mensch terug tot stompzinnigheid, de voornaamste grondslag van iedere slavernij, wanneer zij den geest vullen met goddelijke ongerijmdheden. Zij dooden de werkkracht in den mensch, die zijn roem en zijn heil vormt, daar de arbeid den mensch schepper maakt. Door den arbeid vormt hij zijn wereld, de grondslagen en de voorwaarden van zijn bestaan als mensch en verovert tegelijk vrijheid en menschelijkheid. De godsdienst doodt in hem dit voortbrengend vermogen, maakt dat hij het aardsche leven veracht met het oog

1) Deïsme, geloof aan één God zonder openbaring of eeredienst.

op een hemelsche gelukzaligheid, stelt hem den arbeid voor als een vloek of als een welverdiende straf, en den lediggang als een goddelijk voorrecht. De godsdienst doodt in hem de rechtvaardigheid, de gestrenge bewaarster der broederschap en de opperste voorwaarde van den vrede. En de godsdienst maakt dat de schaal steeds overhelt ten gunste der sterksten, de gunstelingen der goddelijke genade en zegening. Tenslotte doodt de godsdienst de menschelijkheid in den mensch, vervangt die in zijn hart door de goddelijke wreedheid.

Alle godsdiensten berusten op bloed, want ze rusten gelijk men weet steeds op het begrip „offer", dat wil zeggen op de voortdurende opoffering der menschheid aan de onleschbare wraak der Godheid. In dit bloedig mysterie is de mensch steeds het slachtoffer, en de priester — ook een mensch, maar bevoorrecht door de genade — is de goddelijke beul. Dat verklaart ons waarom de priesters van alle godsdiensten — de besten, de meest menschelijken en zachtmoedigen — op den bodem van hun hart steeds iets wreeds en bloedigs hebben. Hebben ze dat niet in hun hart, dan toch in hun geest en verbeelding, en men weet welk een invloed deze beiden op het hart uitoefenen. Ook verklaart het ons waarom, toen men alom het vraagstuk der afschaffing van de doodstraf op het tapijt bracht, roomsch-katholieke, grieksch- en moskovitisch-orthodoxe en protestantsche priesters, zich eenparig voor de handhaving der doodstraf verklaarden!

Meer dan eenige andere was de kristelijke godsdienst op bloed gegrondvest en in bloed gedoopt. Men telle de miljoenen offers die door dezen godsdienst van liefde en vergiffenis geslacht werden tot bevrediging der wreede wraak van zijn God. Men herinnere zich de martelingen die werden uitgedacht en toegepast. Werd hij thans zachtmoediger en menschelijker? Neen, geschokt door onverschilligheid en ongeloof, werd hij slechts machteloos,

of liever veel minder machtig, want helaas ontbreekt hem zelfs tegenwoordig de macht van het kwade nog niet. En aanschouwt de landen waar de kristelijke godsdienst, door reaktionaire driften gesteund, den schijn aanneemt alsof hij herleeft: is daar zijn eerste woord niet steeds wraak en bloed, zijn tweede woord verzaking der menschelijke rede, en het slot slavernij? Zoolang het kristendom en de kristelijke priesters, zoolang welke godsdienst ook den minsten invloed op de volksmenigte zal blijven uitoefenen, zullen rede, vrijheid, menschelijkheid en recht op aarde niet zegevieren; want zoolang de volksmassa gedompeld blijft in godsdienstig bijgeloof, zal zij steeds als werktuig dienen aan alle vormen van dwingelandij, verbonden tegenover de bevrijding der menschheid.

Het is dus voor ons van veel gewicht, dat we de menigte verlossen van het godsdienstig bijgeloof, niet alleen uit naastenliefde, maar ook uit liefde voor onszelf, om onze vrijheid en veiligheid te redden. Doch slechts door twee middelen kunnen we dit doel bereiken: door de wetenschap in overeenstemming met de rede en door de propaganda voor het socialisme.

We verstaan onder wetenschap in overeenstemming met de rede, de wetenschap die zich van alle spookbeelden van bovennatuurkunde en godsdienst bevrijd heeft. Zij onderscheidt zich van de zuiver proefondervindelijke en beoordeelende wetenschappen, eerstens doordat zij haar nasporingen niet beperkt tot het één of ander bepaald voorwerp, doch het gansche heelal wil omvatten, voor zoover het bekend is, want met het onbekende heeft zij niets te doen. Vervolgens onderscheidt zij zich doordat zij zich niet — zooals de bovengenoemde wetenschappen — uitsluitend bedient van de ontbindende methode, doch zich ook veroorlooft om samen te stellen. Zeer vaak gaat zij te werk door middel van overeenstemming en bewijsvoering, doch steeds hecht ze aan dat alles slechts de waarde van onderstellingen,

zoolang het niet volkomen werd bevestigd door de strengste ontleding door middel van proefneming en beoordeeling.

De onderstellingen der op rede berustende wetenschap onderscheiden zich in zooverre van de onderstellingen der bovennatuurkunde, dat deze laatste haar hypothesen afleidt als logische gevolgtrekkingen van een stellig systeem, en de natuur wil dwingen om ze aan te nemen. De onderstellingen der op rede berustende wetenschap sproten daarentegen niet voort uit een bovenzinnelijk stelsel, doch uit een samenvoeging die zelf nooit iets anders is dan de hoofdinhoud of de algemeene uitdrukking van een hoeveelheid door proefneming aangetoonde feiten; zij kunnen dan ook nooit dit gebiedend en verplichtend karakter dragen. Ze worden integendeel steeds zoo voorgesteld dat men ze onmiddellijk kan intrekken zoodra zij door nieuwe ondervinding worden tegengesproken.

De op rede berustende wijsbegeerte of algemeene wetenschap gaat niet zoo voornaam en autoritair te werk als wijlen de bovennatuurkunde. Deze laatste organiseerde zich steeds van boven naar beneden, langs den weg der bewijsvoering en samenstelling, en beweerde wel dat zij de vrijheid der andere wetenschappen ook erkende, doch in werkelijkheid hinderde zij die verschrikkelijk, drong ze zelfs wetten en feiten op die men vaak in de natuur niet kon terugvinden. Ja zij verhinderde zelfs dat die wetenschappen zich aan haar onderzoekingen overgaven, waarvan de uitkomsten al de bespiegelingen der bovennatuurkunde tot niets zouden kunnen herleiden. Men ziet het, de bovennatuurkunde handelde op de wijze der gecentraliseerde Staten.

De op rede berustende wijsbegeerte is integendeel een volkomen demokratische wetenschap. Zij organiseert zich vrij van onderen naar boven, en haar eenige grondslag is de ondervinding. Niets wordt door haar aangenomen, dan hetgeen werkelijk ontleed en

bevestigd werd door de ondervinding of de strengste kritiek. Bijgevolg zijn God, het Oneindige, het Absolute, en al deze geliefkoosde voorwerpen der bovennatuurkunde, uit haar kring verbannen. Met onverschilligheid keert zij zich daarvan af, beschouwt ze als even zooveel hersenschimmen of inbeeldingen. Doch daar inbeeldingen en hersenschimmen een onmisbaar aandeel hebben in de ontwikkeling van den menschelijken geest, daar de menschen gewoonlijk slechts tot de kennis der eenvoudige waarheid komen, na het uitdenken en uitputten van alle mogelijke begoochelingen, en daar de ontwikkeling van den menschelijken geest tot het veld der wetenschap behoort, wijst de natuurlijke wijsbegeerte aan hersenschimmen en inbeeldingen haar werkelijke plaats. De natuurlijke wijsbegeerte bemoeit zich daarmee slechts uit het gezichtspunt der geschiedenis en wil ons tegelijkertijd de physiologische en geschiedkundige oorzaken aantoonen, die de geboorte, de ontwikkeling en het verval verklaren der godsdienstige en bovennatuurkundige denkbeelden, zoowel als haar betrekkelijke en voorbijgaande noodzakelijkheid in de ontwikkeling van den menschelijken geest. Op die wijze laat zij haar alle recht wedervaren dat haar toekomt, en keert zich vervolgens voor altijd er van af.

Het voorwerp der natuurlijke wijsbegeerte is de werkelijke en bekende wereld. In de oogen van den redelijken wijsgeer bestaat er slechts één wezen ter wereld en één wetenschap. Bijgevolg wil hij alle bijzondere wetenschappen omvatten en samenhouden in één enkel stelsel. Deze samenvoeging van alle stellige wetenschappen in één enkele menschelijke kennis vormt de stellige wijsbegeerte of algemeene wetenschap. Als erfgename en tegelijk volkomen ontkenning van godsdienst en bovennatuurkunde, werd deze wijsbegeerte sedert lang gevoeld en voorbereid door de edelste geesten. Een groot fransche denker, Auguste Comte, heeft haar voor het eerst opgevat als een volledig stelsel,

en hij schetste er het eerste plan van, met geleerde en onverschrokken hand.

De samenvoeging tot stand gebracht door de stellige wijsbegeerte is geen eenvoudig tegenover-elkander-plaatsen, doch een soort organische aaneenschakeling, door welke men zich trapsgewijze verheft tot de naar verhouding meer ingewikkelde wetenschappen, die zich met meer en meer samengestelde feiten bezighouden, terwijl men begint bij de wiskundige wetenschap, die de eenvoudigste feiten omvat. Zoo verheft men zich van de zuivere wiskunde naar werktuigkunde, sterrenkunde, natuurkunde, scheikunde, geologie en biologie (waarin de vergelijkende rangschikking, anatomie en physiologie eerst der planten begrepen waren en vervolgens der dieren). En men eindigt met de sociologie die de gansche menschelijke geschiedenis omvat, als de ontwikkeling van het gezamenlijk en persoonlijk menschelijk Wezen, in het staatkundig, stoffelijk, maatschappelijk, godsdienstig, artistiek en wetenschappelijk leven. Al deze wetenschappen, die elkander opvolgen van af de wiskunde tot en met de sociologie, hangen samen. Een enkel Wezen, een enkele kennis, en in den grond steeds dezelfde methode, doch die noodzakelijk ingewikkelder wordt naarmate de feiten ingewikkelder worden die zich aan haar voordoen. Iedere volgende wetenschap steunt zich volkomen op de voorafgaande wetenschap, en doet zich voor als haar noodzakelijke ontwikkeling — zoover de tegenwoordige toestand onzer werkelijke kennis dat vergunt.

De opmerking is niet onaardig, dat de rangschikking der wetenschappen door Auguste Comte, bijna dezelfde is als die van Hegel's Encyclopedie. Hegel was de grootste bovennatuurkundige van den tegenwoordigen en verleden tijd, die zoo gelukkig was dat hij de ontwikkeling der bespiegelende wijsbegeerte tot haar hoogste punt voerde, zoodat zij voortaan gedreven werd door haar eigen redeneering en zichzelf vernietigen moest. Doch

er is een ontzaglijk onderscheid tusschen Hegel en Auguste Comte. Terwijl deze eerste als een waar bovennatuurkundige, de stof en de natuur geestelijk gemaakt had, doordat hij ze liet voortspruiten uit logika, dat wil zeggen uit geest, heeft Auguste Comte daarentegen den geest stoffelijk gemaakt, door hem alleen op de stof te steunen. Daarin bestaat zijn groote roem.

De zielkunde, die belangrijke wetenschap, die den grondslag der bovennatuurkunde vormde, en door de bespiegelende wijsbegeerte beschouwd werd als een bijna volstrekte, spontane en van iederen stoffelijken invloed onafhankelijke wereld — de Zielkunde heeft in het stelsel van Auguste Comte geen anderen grondslag dan de physiologie, en is slechts de ontwikkeling van deze laatste. Wat wij verstand, verbeelding, herinnering, gevoel, gewaarwording en wil noemen, zijn zoodoende in onze oogen nog slechts de verschillende vermogens en verrichtingen van het menschelijk lichaam.

Uit dit gezichtspunt beschouwd, zullen de menschenwereld, haar ontwikkeling en geschiedenis zich aan ons voordoen in een geheel nieuw licht, in een natuurlijker, breeder, menschelijker en aan leeringen voor de toekomst vruchtbaarder licht. Tot heden beschouwden we die wereld als de openbaring van een godsdienstig, bovennatuurlijk en rechterlijk-staatkundig denkbeeld, doch thans moeten we de studie ervan opnieuw aanvangen, daarbij de geheele natuur als uitgangspunt nemen en de eigen physiologie van den mensch als leiddraad.

Zoo heeft men op dezen weg reeds het voorgevoel van de komst eener nieuwe wetenschap: de sociologie, dat wil zeggen de kennis der algemeene wetten, die alle ontwikkelingen der menschenmaatschappij besturen. De sociologie zal het laatste woord en de kroon der stellige wijsbegeerte wezen. Geschiedenis en statistiek bewijzen ons dat het maatschappelijk lichaam zoowel als ieder ander natuurlijk lichaam, bij zijn ontwikkelingen en

veranderingen aan algemeene wetten gehoorzaamt, die even noodzakelijk schijnen als de wetten der lichamelijke wereld. Deze wetten afleiden uit de vroegere gebeurtenissen en uit de menigte der feiten die voor ons liggen — dat moet het doel dezer wetenschap wezen. Behalve het ontzaglijk belang dat zij reeds aan den geest oplevert, belooft zij ons in de toekomst nog een groot praktisch nut. Want evenals we de natuur slechts kunnen beheerschen en naar onze toenemende behoeften vervormen, door de kennis die we van haar wetten verwierven, zullen we slechts tot vrijheid en welvaart in de maatschappelijke omgeving kunnen komen wanneer we rekening houden met de natuurlijke en blijvende wetten die haar besturen. En zoodra we erkend hebben dat de afgrond die, in de verbeelding der godgeleerden en bovennatuurkundigen, den geest van de natuur scheidt, volstrekt niet bestaat, dan moeten we de menschenmaatschappij beschouwen als een ongetwijfeld veel samengestelder lichaam dan de anderen, maar even natuurlijk, en gehoorzamend aan dezelfde wetten, benevens aan de wetten die het uitsluitend eigen zijn. Is dit eenmaal aangenomen, dan wordt het duidelijk dat de kennis en de gestrenge inachtneming dier wetten onmisbaar is, indien men wil dat de maatschappelijke veranderingen die we zullen tot stand brengen, levensvatbaar zullen wezen.

Doch ook weten we, dat de s o c i o l o g i e een nauwelijks geboren wetenschap is, dat zij haar grondregelen nog zoekt, en indien wij over deze wetenschap — de moeilijkste van allen — willen oordeelen naar het voorbeeld der andere wetenschappen, moeten we erkennen dat ze eeuwen zal noodig hebben — minstens één eeuw — alvorens zij voor goed zich inricht en een ernstige, eenigszins voldoende en volkomen wetenschap wordt. Hoe moeten we dan handelen? Moet de lijdende menschheid nog een eeuw en meer wachten, eer zij bevrijd zal wezen van alle ellende

die haar neerdrukt? Moet zij wachten totdat de stellige en voor goed ingerichte sociologie haar komt verklaren, dat zij eindelijk in staat is om de aanwijzingen en inlichtingen te verschaffen die geëischt worden door de redelijke hervorming der menschheid?

Neen, duizendmaal neen! Eerstens zou men geduld moeten hebben, om nog eenige eeuwen te wachten. En vervolgens, al zouden we in de mogelijkheid zijn en geduld hebben om te wachten, wat zou dan nog een maatschappij beteekenen die ons niets zou aanbieden dan de overbrenging in praktijk en dan de toepassing van een wetenschap, zelfs al ware deze wetenschap de meest volmaakte ter wereld? Zulk een maatschappij zou ellendig wezen. Stel u een heelal voor, dat niets bevatten zou dan hetgeen de menschelijke geest tot heden heeft opgemerkt, erkend en begrepen, zou dat geen ellendig nest wezen naast het bestaande heelal?

We zijn vervuld van eerbied voor de wetenschap en beschouwen haar als een der kostbaarste schatten, als een der zuiverste heerlijkheden der menschheid. Door haar onderscheidt de mensch zich van het dier, thans zijn jongere broeder, voorheen zijn voorouder. Door haar wordt de mensch tot vrijheid geschikt. Toch is het noodig dat men ook de grenzen der wetenschap erkent, en haar herinnert dat zij niet het geheel is, doch slechts een gedeelte ervan, en dat het geheel het leven is: het algemeene leven der werelden — of liever om ons niet te verliezen in het onbekende en in het oneindige: het leven van ons zonnestelsel of zelfs enkel van onzen aardbol. Of indien we ons nog meer willen beperken: de menschenwereld — de beweging, de ontwikkeling, het leven der menschenmaatschappij op aarde. Dat alles is oneindig uitgestrekter, breeder, dieper en rijker dan de wetenschap en zal door deze laatste nooit worden uitgeput.

Het leven, opgevat in dezen algemeenen zin, is niet de toe-

passing der een of andere menschelijke of goddelijke theorie, doch het is een schepping, zouden we gaarne zeggen, indien we niet vreesden dat we door dit woord aanleiding zouden geven tot misverstand. En terwijl we de volkeren, die hun eigen geschiedenis schiepen, bij kunstenaars vergelijken, vragen we ons af of de groote dichters met de schepping hunner meesterwerken ooit gewacht hebben totdat de wetenschap de wetten der dichterlijke schepping onthulde. Eschylus en Sophocles maakten hun prachtige treurspelen, lang voordat Aristoteles aan hun eigen werken de eerste esthetica had berekend. Liet Shakespeare zich door een enkele theorie bezielen, en heeft Beethoven de grondslagen van het kontrapunt niet verbreed door de schepping van zijn symphonieën? Wat zou een kunstwerk beteekenen, dat werd voortgebracht volgens de voorschriften der beste schoonheidsleer ter wereld? Nog eens: dat zou iets ellendigs wezen. Doch de volkeren die hun geschiedenis scheppen zijn waarschijnlijk niet minder rijk aan instinkt, niet minder machtige scheppers dan de heeren geleerden en kunstenaars.

We aarzelen om het woord „schepping" te gebruiken, omdat we vreezen dat men er een beteekenis aan hecht die we onmogelijk kunnen aannemen. Wie van schepping spreekt, wil daarmee zeggen „schepper", en we verwerpen het bestaan van een eenigen schepper zoowel voor de menschenwereld als voor de physieke wereld, die bovendien samen in onze oogen één geheel vormen. Zelfs wanneer we spreken van de volkeren die hun eigen geschiedenis scheppen, bezitten we het bewustzijn dat we een figuurlijke uitdrukking, een oneigenlijke vergelijking aanwenden. Ieder volk is een gemeenschappelijk wezen, dat ongetwijfeld zoowel bijzondere physiologisch-zielkundige als staatkundig-maatschappelijke eigenschappen bezit, die het van alle andere volkeren onderscheiden en eenigszins kenmerken. Doch het is nooit een individu, een ondeelbaar wezen

in den werkelijken zin des woords. Hoezeer het gemeenschapgevoel ook ontwikkeld is, hoe samengetrokken op een enkel doel de volkswil ook wezen moge tijdens een groote nationale krisis — nooit zal die vereeniging zoo sterk wezen als bij een werkelijk individu. Kortom, geen enkel volk, hoe samengevoegd het zich ook gevoelt, zal ooit kunnen zeggen: ik wil! doch zal steeds moeten zeggen: we willen. Een enkel individu zegt gewoonlijk: ik wil! En wanneer ge in naam van een geheel volk hoort zeggen: het wil! wees dan verzekerd dat zich daarachter een of andere overweldiger verbergt, een mensch of een partij.

We verstaan dus hier onder het woord „schepping" niet de godsdienstige of bovennatuurlijke, ook niet de artistieke, geleerde, industrieele, of welke schepping ook waarachter een scheppend individu verborgen is. We verstaan onder dit woord enkel het oneindig samengestelde gevolg van een ontelbare hoeveelheid zeer verschillende oorzaken — groote en kleine oorzaken, sommige bekend, maar grootendeels nog onbekend. Die oorzaken hebben zich op een gegeven oogenblik vereenigd, wel niet zonder reden, doch zonder vooraf gebakend plan en niet met voorbedachten rade. Zoo werd het feit voortgebracht.

Doch men zal zeggen, dat dan de geschiedenis en de bestemming der menschelijke maatschappij nog slechts een chaos zouden voorstellen en slechts ten speelbal aan het noodlot dienen zouden. Welnu, integendeel, zoodra de geschiedenis vrij is van alle goddelijke en menschelijke willekeur, dan en dan alleen, verschijnt ze in onze oogen in de machtige en tevens redelijke grootschheid eener noodzakelijke ontwikkeling, evenals de bewerktuigde natuur, waarvan zij de onmiddellijke voortzetting is. Ondanks de onuitputtelijke rijkdom en verscheidenheid der menschelijke wezens waaruit zij bestaat, vertoont deze laatste ons volstrekt geen chaos doch integendeel een bewonderenswaardig ingerichte wereld, waarin ieder deel, om zoo te zeggen, een noodwendig logisch

verband behoudt met al de andere deelen. Doch dan zal men zeggen, dat er een bestuurder is. Maar een bestuurder, al ware hij een God, zou door zijn persoonlijke willekeur de natuurlijke regeling en logische ontwikkeling der dingen volstrekt niet kunnen tegenhouden. En we zagen dat in alle godsdiensten de voornaamste eigenschap der godheid hierin bestond, dat zij juist hooger was, dat wil zeggen strijdig met de rede, en dat zij slechts een enkele logika voor haarzelf bezat: de natuurlijke onmogelijkheid of de ongerijmdheid 1). Want wat is de logika anders dan de natuurlijke loop of ontwikkeling der dingen, of de natuurlijke wijze waarop veel oorzaken een feit voortbrengen. We kunnen bijgevolg de zoo eenvoudige en tevens zoo beslissende stelling uitspreken: Al wat natuurlijk is, is logisch, en al wat logisch is kwam tot stand of moet tot stand komen in de werkelijke wereld, in de eigenlijke natuur, en in haar latere ontwikkeling — in de natuurlijke geschiedenis der menschelijke maatschappij.

Het is dus de vraag te weten wat in de natuur en ook wat in de geschiedenis logisch is. Dit is niet even gemakkelijk vast te stellen als men in het eerst zou denken. Want wilde men dit goed weten, zoodat men zich nooit kon vergissen, dan zou men kennis moeten hebben van alle oorzaken, invloeden, werkingen

1) Zeggen dat God niet strijdig is met de rede, beteekent: bevestigen dat hij er geheel één mee zou wezen, dat hij zelf niets is dan logika. Het beteekent dat de natuurlijke loop en ontwikkeling der bestaande dingen, dat wil zeggen dat God zelt niet bestaat. Het bestaan van God kan dus slechts waarde bezitten als de ontkenning der natuurwetten, waaruit de keuze komt: God bestaat, dus er zijn geen natuurwetten en de wereld vertoont een chaos. De wereld is geen chaos, zij is geregeld in zichzelf, dus God bestaat niet.

en terugwerkingen die den aard van een zaak en van een feit bepalen, zonder eenige uitzondering. En welke wijsbegeerte of wetenschap zou dat alles ooit kunnen omvatten en met haar ontleding doorgronden? Men zou zeer arm van geest moeten wezen, weinig bewust van den oneindigen rijkdom der wereld, om dat te beweren.

Moet men daartoe aan de wetenschap twijfelen? Moet men haar verwerpen omdat ze ons slechts geeft wat zij geven kan? Dat zou een tweede dwaasheid wezen, nog rampzaliger dan de eerste. Indien ge de wetenschap verliest, zult ge door gebrek aan licht terugkeeren tot den toestand der gorilla's, onze voorouders, en ge zult gedwongen zijn om nog eenige duizenden jaren terug te keeren naar den weg, dien de menschheid begaan moest dwars door de spookachtige schijnsels van godsdienst en bovennatuurkunde. Zoodoende zal men opnieuw tot het weliswaar onvolmaakte, doch tenminste vaste licht komen dat we tegenwoordig reeds bezitten.

De grootste en meest beslissende zegepraal die de wetenschap in onze dagen behaalde, was zooals we reeds hebben opgemerkt, de inlijving der zielkunde bij de biologie; de vaststelling dat alle verstandelijke en zedelijke handelingen die den mensch van alle andere diersoorten onderscheiden, zooals de gedachte en de openbaringen van den overdachten wil, enkel wortelen in de wel volkomener, maar toch geheel stoffelijke organisatie van den mensch, zonder een schaduw van eenige geestelijke of niet-stoffelijke tusschenkomst. Zij vormen in één woord, slechts voortbrengselen der verbinding van verschillende louter natuurlijke hersenverrichtingen.

Deze ontdekking is onmetelijk zoowel uit een oogpunt van wetenschap als uit een oogpunt van leven. Dank zij haar, wordt de wetenschap der menschenwereld tenslotte mogelijk, met inbegrip van menschkunde, zielkunde, logika, zedeleer, staathuishoud-

kunde, politiek, schoonheidsleer; godgeleerdheid en bovennatuurkunde zelfs — de geschiedenis en in één woord de gansche sociologie. Er is thans samenhang tusschen de menschenwereld en de omringende natuur. Doch evenals de bewerktuigde wereld de onafgebroken en regelrechte ontwikkeling was der onbewerktuigde wereld, en zich in den grond daarvan toch onderscheidt door het opkomen van een nieuw werkzaam bestanddeel: de bewerktuigde stof, niet voortgebracht door tusschenkomst eener bovenaardsche oorzaak, doch door ons tot heden onbekende verbindingen der onbewerktuigde stof, en terwijl zij op haar beurt weder alle rijkdommen van het planten- en dierenleven voortbracht, op den grondslag en onder de voorwaarden dezer onbewerktuigde wereld, waarvan zij zelf de hoogste slotsom is; — zoo verschilt de menschenwereld innerlijk van de bewerktuigde natuur door een nieuw bestanddeel — de gedachte. En ook de menschenwereld is de onmiddellijke voortzetting der bewerktuigde natuur. De gedachte wordt voortgebracht door de werkzaamheid der hersenen en brengt tegelijk alles voort wat we de verstandelijke en zedelijke, staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling van den mensch — de geschiedenis der menschheid noemen. De gedachte brengt dat voort te midden dezer stoffelijke wereld en onder de bewerktuigde en onbewerktuigde voorwaarden waarvan zij om zoo te zeggen de meest beknopte samenvatting is.

Voor de menschen die werkelijk redeneeren en denken en wier verstand het tegenwoordige peil der wetenschap bereikte — is deze eenheid van Wereld en Wezen voortaan een bewezen feit — zoo eenvoudig en zoo vanzelf sprekend dat al wat er strijdig mee is ons ongerijmd lijkt — dat dit feit zich niet in openlijke tegenspraak bevindt met het algemeen bewustzijn der menschheid, dat zich steeds verklaarde voor twee verschillende werelden: de geestelijke en de stoffelijke, de goddelijke en de werkelijke

wereld. We spreken hier nog niet eens over de verschillende vormen waaronder het zich in den loop der geschiedenis vertoond heeft. Vanaf de lompste afgoddienaars, die in de omringende wereld de werking eener bovennatuurlijke macht vereeren, belichaamd in één of ander stoffelijk voorwerp, hebben alle volkeren geloofd, en gelooven allen thans nog in het bestaan van een of andere godheid.

Deze indrukwekkende eenstemmigheid is volgens veler meening meer waard dan alle betoogen der wetenschap; en al is de logika van een klein aantal konsekwente maar afzonderlijke denkers er strijdig mee, dan zeggen zij dat dit des te erger is voor deze logika, want steeds werd de algemeene instemming met een denkbeeld beschouwd als het meest zegevierend bewijs voor de waarheid ervan. En dit met veel grond. Want het gevoelen van iedereen en van alle tijden zou zich niet kunnen vergissen; het moet wortelen in een aan den aard der gansche menschheid klevende behoefte. Doch indien het waar is, dat de mensch ingevolge deze behoefte het geloof aan het bestaan van een God bepaald noodig heeft, is wie daaraan niet gelooft een uitzondering — welke logika hem ook tot dit ongeloof meesleept.

Dat is het geliefkoosd betoog van veel godgeleerden en bovennatuurkundigen onzer dagen, zelfs de beroemde Mazzini, die een Lieven Heer niet missen kan om zijn vroome republiek te gronden en te doen aannemen door de volksmenigte, welker vrijheid en welzijn hij stelselmatig opoffert aan de heerlijkheid van een ideaal-staat.

Zoo zouden dus de ouderdom en de alomtegenwoordigheid van het geloof in God tegenover alle wetenschap en logika als onherroepelijke bewijzen dienen voor het bestaan van God. En waarom? Tot aan de eeuw van Kopernicus en Galileï geloofde iedereen, behalve de volgelingen van Pythagoras misschien, dat

de zon om de aarde draait: was dit geloof een bewijs voor de waarheid van dit bijgeloof? Vanaf den oorsprong der maatschappij tot in onze dagen werd steeds en overal de gedwongen arbeid der werkersmenigte — slaven of loonarbeiders — door een veroverende minderheid benuttigd. Volgt hieruit dat de uitbuiting van den arbeid van anderen door parasieten geen onrecht, roof of diefstal is? Dat zijn twee voorbeelden die aantoonen dat het betoog onzer moderne deïsten niet opgaat.

Inderdaad, niets is zoo algemeen en tevens zoo oud als het ongerijmde. De waarheid is daarentegen betrekkelijk veel jonger, daar zij altijd het gevolg, de uitkomst, en nooit het begin der geschiedenis geweest is. Want de mensch is door zijn afkomst een neef zoo niet een regelrechte afstammeling van de apen, en kwam uit den zwarten nacht van het dierlijk instinkt om aan te landen bij het licht van den geest. Dit verklaart op natuurlijke wijze al zijn afdwalingen en troost ons gedeeltelijk voor zijn tegenwoordige feilen. De gansche geschiedenis van den mensch is dus niets anders dan zijn voortdurende verwijdering van de dierlijkheid door het ontstaan zijner menschelijke eigenschappen. Daaruit volgt dat de ouderdom van een denkbeeld volstrekt niets ten gunste ervan bewijst, doch het integendeel verdacht maakt in onze oogen. De algemeenheid van een dwaling bewijst slechts één ding: dat de menschelijke aard overeenkomt in alle tijden en onder iedere luchtsgesteldheid. En daar alle volkeren steeds geloofden en nog gelooven in God, zullen we daaruit eenvoudig het besluit moeten trekken dat de godsidee, die ongetwijfeld uit onszelf afkomstig is, een noodzakelijke dwaling vormt in de ontwikkeling der menschheid. We laten ons daarbij niet misleiden door dit zekerlijk onbetwistbaar feit, want het zou in onzen geest zoomin tegen de logika als tegen de wetenschap kunnen opwegen. We vragen ons af hoe en waarom die idee geboren is; waarom zij nog

tegenwoordig onmisbaar blijft voor de groote meerderheid der menschelijke wezens?

Zoolang we ons geen rekenschap zullen kunnen geven van de wijze waarop het denkbeeld eener bovennatuurlijke of goddelijke wereld zich vertoonde, en zich noodzakelijk moest vertoonen in de natuurlijke ontwikkeling van den menschelijken geest en de menschenmaatschappij door de geschiedenis, zoolang geeft het niets of we wetenschappelijk overtuigd zijn van de ongerijmdheid dezer idee. Zoolang zullen we haar nooit kunnen verbannen uit de volksmeening, want zonder deze kennis zullen we haar nooit in de diepten van het menschelijk wezen kunnen aanvallen, waar zij geworteld is. Zonder deze kennis zullen we veroordeeld wezen tot een onvruchtbaren en eindeloozen strijd, en ons moeten vergenoegen met het bestrijden van de godsidee enkel aan de oppervlakte, in haar duizend openbaringen, die telkens onder een nieuwen en niet minder onzinnigen vorm zullen herboren worden, wanneer de slagen van het gezond verstand ze hebben neergeveld, want zoolang de wortel van het geloof in God ongeschonden blijft, zullen er telkens nieuwe uitspruitsels uit voortkomen. Zoo tracht tegenwoordig op sommige plaatsen in de bestaande beschaafde maatschappij het spiritisme zich te vestigen op de puinhoopen van het Kristendom.

Wat meer is, we moeten ons er rekenschap van geven voor onszelf, want het geeft niets of we ons godloochenaars noemen, zoolang we den geschiedkundigen en natuurkundigen oorsprong der godsidee in de menschelijke maatschappij niet begrepen. Want zoolang zullen we ons steeds min of meer laten beheerschen door het geschreeuw van dit algemeene bewustzijn, waarvan we het geheim, dat wil zeggen de natuurlijke reden niet geraden hebben. En door de natuurlijke zwakheid van het individu tegenover de omringende maatschappelijke omgeving, loopen we steeds gevaar dat we vroeg of laat weder in de slavernij der

godsdienstdwaasheid zullen vervallen. — De voorbeelden dezer treurige bekeeringen zijn talrijk in de bestaande maatschappij.

Meer dan ooit zijn we dus tegenwoordig overtuigd van de dringende noodzakelijkheid der volkomen oplossing van het volgende vraagstuk:

Hoe kan de volgende dualiteit 1) ontstaan, zich vestigen en zoo diep in het menschelijk bewustzijn wortel schieten: de onderstelling van twee tegenover elkander geplaatste werelden, de eene geestelijk, de andere stoffelijk, de eene goddelijk, de andere geheel natuurlijk? De mensch vormt toch een enkel wezen met de gansche natuur en is slechts de stoffelijke uitkomst van een oneindig aantal uitsluitend stoffelijke oorzaken.

We zijn zoozeer overtuigd dat onze afdoende en volkomen bevrijding uit de boeien van iederen godsdienst afhangt van de oplossing dezer belangrijke vraag, dat we onze denkbeelden daarover breedvoerig willen uiteenzetten.

Het zou aan veel menschen vreemd kunnen lijken, dat we vraagstukken van bovennatuurkunde en theologie behandelen in een politiek en socialistisch geschrift. De reaktionaire wereld, voortgedreven door een ontegensprekelijke logika, wordt meer en meer godsdienstig. Die wereld steunt den paus te Rome, vervolgt de natuurwetenschappen in Rusland, plaatst overal haar militaire en burgerlijke, politieke en maatschappelijke onrechtvaardigheden onder de bescherming van den goeden God, dien zij op haar beurt krachtdadig beschermt, in kerken en scholen, met behulp eener huichelachtig-godsdienstige, slaafsche wetenschap, en door alle middelen waarover de Staat beschikt. Daar

---

1) Dualiteit, hier tweevoud, iets wat tweeledig is.

het rijk God's in den hemel vertolkt wordt door de openlijke of verbloemde heerschappij van knoet en uitbuiting van den arbeid der onderworpen menigte op aarde, is zóó tegenwoordig het godsdienstig, maatschappelijk, staatkundig en volkomen logisch ideaal van de partij der reaktie in Europa. De omwenteling moet daarentegen godloochenend wezen: de geschiedkundige ondervinding en de logika hebben bewezen dat een enkele meester in den hemel voldoende is, tot het scheppen van duizenden meesters op aarde.

Is het socialisme eindelijk niet de vervulling en bijgevolg de ontkenning van iederen godsdienst, die geen reden van bestaan meer heeft zoodra zijn wenschen verwezenlijkt zullen zijn? Is het socialisme dat niet juist door zijn doel, het tot stand brengen van welzijn hier beneden, zonder eenige hemelsche vergelding?

Bij het uiteenzetten onzer denkbeelden over den oorsprong van den godsdienst, zullen we trachten zoo kort mogelijk te wezen en afgetrokken begrippen zooveel mogelijk te vermijden.

Zonder dat we de wijsgeerige beschouwingen over den aard van het Zijn willen doorgronden, gelooven we toch dat we als een grondregel de volgende stelling kunnen uitspreken: „Al hetgeen is, de Wezens die het oneindig geheel van het Heelal vormen, alle zaken die in de wereld bestaan, oefenen een voortdurenden invloed op elkander uit. Ze doen dat zonder het te willen en zonder er zelfs aan te kunnen denken, en welken aard ze ook hebben, uit een oogpunt van hoedanigheid of van hoeveelheid, ze mogen groot zijn of oneindig klein, toenaderend of verbazend uiteenloopend. Die invloeden oefenen ze op elkander uit en ieder op allen — en die aktie en reaktie verbinden zich tot een enkele beweging, vormen hetgeen we de algemeene solidariteit, het algemeene leven noemen." Noem deze solidariteit God, het absolute, indien ge behagen daarin schept, daar bekommeren we ons weinig om; wanneer ge aan dezen God maar geen andere

beteekenis hecht dan die we zooeven hebben omschreven: de algemeene, natuurlijke, noodzakelijke verbinding van een oneindig aantal bijzondere werkingen en terugwerkingen. Die verbinding is echter niet vooraf beschikt en evenmin vooruit gezien. Deze steeds bewegende en bedrijvende solidariteit, dit algemeene leven kan wel redelijkerwijze door ons ondersteld worden, doch nooit kunnen we het werkelijk met onze verbeelding omvatten, en nog minder erkennen. Want we kunnen slechts erkennen hetgeen zich door middel onzer zintuigen aan ons openbaarde, en deze zintuigen zullen steeds slechts een zeer klein deeltje van het Heelal kunnen omvatten. We nemen wel te verstaan deze solidariteit slechts aan als een resultante 1), en niet als een volstrekte en eerste oorzaak. We zien er een resultante in, die steeds voortgebracht en weder voortgebracht werd door de gelijktijdige werking van alle bijzondere oorzaken. Na deze omschrijving, kunnen we thans zeggen dat het algemeene leven de werelden schept — en we behoeven niet te vreezen dat we daarmee aanleiding tot misverstand zullen geven. Het leven bepaalt de geologische, klimatologische en geografische 2) gedaante onzer aarde, heeft haar oppervlakte met al de pracht van het bewerktuigde leven bedekt, en gaat voort met het scheppen van de menschenwereld: de maatschappij en al haar vormen van ontwikkeling in verleden, heden en toekomst.

Men begrijpt thans dat, in de zoo opgevatte schepping, geen

---

1) Gelijk ieder menschelijk individu ook niets is dan de Resultante (verzameling van verschillende krachten op één punt) van alle oorzaken die zijn geboorte bestuurd hebben, verbonden met alle voorwaarden zijner latere ontwikkeling.

2) Geologie, leer der aardvorming — klimatologie, kennis der klimaten of luchtgesteldheid — geografie, aardrijkskunde.

sprake wezen kan van vroegere denkbeelden, noch van vooraf opgevatte, vooraf bevolen wetten. In de werkelijke wereld komen eerst alle feiten, voortgebracht door een samenloop van tallooze invloeden en omstandigheden — vervolgens komt met den denkenden mensch het bewustzijn dezer feiten, en de min of meer uitvoerige en volmaakte kennis der w ij z e waarop ze werden voortgebracht. En wanneer we in één of andere reeks feiten bespeuren, dat dezelfde wijze zich vaak of bijna steeds herhaalt, noemen we dat een w e t der natuur.

Onder dit woord n a t u u r verstaan we niet een zeker mystiek, pantheistisch 1) of wezenlijk denkbeeld, doch enkel de som der wezens, der feiten en der werkelijke wijzen van handelen waardoor deze feiten worden voortgebracht. Het is duidelijk dat in de zoo omschreven natuur dezelfde wetten zich altijd herhalen in bepaalde reeksen van feiten. Dit komt ongetwijfeld door de samenwerking derzelfde omstandigheden en invloeden, misschien ook wel door de in den stroom der voortdurende schepping eenmaal aangenomen richting, welke richting standvastig werd door dikwijls herhalen. En slechts door deze standvastigheid van handelwijze in de natuur kon de menschelijke geest vaststellen en erkennen, hetgeen we werktuigelijke, physische, scheikundige en physiologische wetten noemen 2). Door deze standvastigheid slechts vindt men een verklaring van de bijna bestendige herhaling van de geslachten, soorten en verscheidenheden, van planten zoowel als van dieren, waarin tot heden het

1) Mystiek, geheimzinnig, verborgen — pantheïsme, leer die de gansche natuur als God beschouwt.

2) Physika, kennis der Natuurverschijnselen die de voorwerpen niet veranderen, zooals licht, elektriciteit, enz. Physiologie, kennis van de levensverrichtingen.

bewerktuigde leven zich op aarde ontwikkeld heeft. Deze standvastigheid en herhaling zijn geenszins absoluut. Ze laten steeds een ruim veld over voor wat we oneigenlijk onregelmatigheden en uitzonderingen noemen, — een zeer onbillijke wijze van spreken, want de feiten waarop ze betrekking heeft bewijzen slechts dat deze door ons als natuurwetten erkende algemeene regels, gansch den oneindigen rijkdom dezer ontwikkeling niet kunnen omvatten, uitputten en verklaren. Die regels zijn slechts door onzen geest uit de werkelijke ontwikkeling der dingen afgeleide begrippen. Zooals Darwin zoo goed aantoonde, vormen deze zoogenaamde onregelmatigheden juist den weg waardoor het bewerktuigde leven nieuwe verscheidenheden en soorten voortbrengt, doordat ze zich meermalen onder elkander verbinden, zich daardoor meer bevestigen en om zoo te zeggen nieuwe wijzen van voortplanten en zijn in de natuur scheppen. Op die manier heeft het leven den mensch voortgebracht, aanvangende met een eenvoudige en nauwelijks bewerktuigde cel, die alle vormveranderingen der plantaardige en later der dierlijke bewerktuiging onderging.

Zal de mensch steeds het laatste en volkomenste bewerktuigde voortbrengsel op aarde wezen? Wie zou daarop kunnen antwoorden en zweren dat binnen enkele tientallen of honderdtallen eeuwen uit de hoogste verscheidenheid der menschsoort geen soort van hoogere wezens kan voortkomen die tot den mensch in dezelfde verhouding zouden staan als de mensch tegenwoordig tot den gorilla? In ieder geval is er voor onze ijdelheid reden tot geruststelling. De werkingen der natuur zijn zeer traag, en niets in den tegenwoordigen toestand der menschheid wijst nog de mogelijkheid aan van het ontstaan eener hoogere soort. Bovendien, de natuur zet immers steeds onmiddellijk haar aanhoudend scheppingswerk voort in de geschiedkundige ontwikkelingen der menschenwereld. Het is haar

schuld niet, dat we in onze gedachte de menschenmaatschappij hebben afgescheiden, van hetgeen we bij uitsluiting de natuurlijke wereld noemen.

De reden dezer afscheiding ligt in den aard van onze gedachte, die den mensch volstrekt afzondert van alle andere diersoorten. Toch moeten we erkennen dat de mensch niet het eenige verstandige dier op aarde is. Verre van daar, de vergelijkende physiologie toont ons dat er geen van verstand beroofd dier bestaat, en dat het verstand eener soort zich ontwikkelt en verheft, naarmate een diersoort door haar bewerktuiging en vooral door haar hersenontwikkeling nader bij den mensch komt. Doch in den mensch alleen bereikt het verstand zulk een hoogte dat het denkvermogen kan worden genoemd; dat wil zeggen het vermogen om de uitwendige en inwendige voorstellingen der voorwerpen te verbinden, die ons door onze zintuigen gegeven worden. Het vermogen om er groepen van te vormen, deze verschillende groepen daarna opnieuw te vergelijken en verbinden.

En deze groepen zijn geen werkelijke wezens meer, geen voorwerpen waargenomen door onze zintuigen, doch begrippen in ons gevormd door de eerste uitoefening van het vermogen tot oordeelen, vastgehouden door ons geheugen, en waarvan de latere verbinding door ditzelfde vermogen vormt hetgeen we denkbeelden noemen. De mensch leidt daaruit tenslotte de gevolgtrekkingen of wel de logisch-noodzakelijke toepassingen af. We ontmoeten, helaas! zeer vaak menschen die de volle uitoefening van dit vermogen nog niet hebben bereikt, doch we hebben nimmer een individu eener mindere soort gezien, of zelfs ervan hooren spreken, dat ooit dit vermogen uitoefende, tenzij men ons het voorbeeld van Bileam's ezel wil aanhalen, of van enkele andere dieren die door een of anderen godsdienst aan ons geloof en onzen eerbied worden aanbevolen. We kunnen dus zeggen,

zonder vrees voor tegenspraak, dat van alle dieren ter aarde slechts de mensch denkt.

De mensch alleen is begaafd met het vermogen tot afleiding, ongetwijfeld nog versterkt en ontwikkeld in de soort door eeuwenlange oefening. Dit vermogen verheft hem trapsgewijze boven alle voorwerpen die hem omringen, boven alles wat men de uiterlijke wereld noemt en zelfs boven hemzelt als individu — en vergunt hem het denkbeeld van het geheel der Wezens te bevatten en te scheppen, van het Heelal, het Oneindige of het Absolute. Dit denkbeeld is zoo afgetrokken en ledig als men verkiest; doch niettemin almachtig en oorzaak van alle latere veroveringen van den mensch, omdat het hem ontrukt aan de gewaande gelukzaligheid en domme onnoozelheid van het dierlijk paradijs, en hem werpt in de oneindige overwinningen en kwellingen eener grenzelooze ontwikkeling.

Dank zij dit vermogen tot afleiding, kan de mensch de voorwerpen met elkander vergelijken, hun verhoudingen waarnemen, terwijl hij zich verheft boven de onmiddellijke drukking die alle uiterlijke voorwerpen steeds op ieder individu uitoefenen. — Dat is het begin van d e o n t l e d i n g e n d e p r o e f o n d e r v i n d e l ij k e w e t e n s c h a p. Dank zij ditzelfde vermogen, deelt hij zich in tweeën en scheidt zich af van zichzelf in zichzelf. Hij verheft zich boven zijn eigen bewegingen, zijn driften en zijn verschillende begeerten, voor zoover die kortstondig en hem bijzonder eigen zijn. Zoo komt hij in de mogelijkheid ze met elkander te vergelijken, zooals hij de uitwendige voorwerpen en bewegingen vergelijkt. En hij kiest partij voor het één tegen het ander, volgens het (maatschappelijk) ideaal dat hij in zich gevormd heeft. Dit is de ontwaking van het b e w u s t z ij n en van hetgeen we w i l noemen.

Bezit de mensch werkelijk een vrijen wil? Ja en neen, dat komt er op aan hoe men het opvat. Indien men onder vrijen

wil verstaat het vermogen van het menschelijk individu om vrijwillig, uit zichzelf, besluiten te nemen, onafhankelijk van iederen uitwendigen invloed; indien men zooals alle godsdiensten deden, met dezen zoogenaamden vrijen wil den mensch onttrekken wil aan den stroom der algemeene oorzaken, die het bestaan van ieder ding bepaalt en die alles afhankelijk maakt van het overige — dan kunnen we niet anders doen dan den vrijen wil verwerpen als onzin, want niets kan buiten deze oorzaken bestaan.

De onophoudelijke aktie en reaktie van het geheel op ieder punt en van ieder punt op het geheel, vormen zooals we gezegd hebben het leven, de algemeene en opperste wet, die steeds voortbrengster en voortbrengsel gelijktijdig is. Eeuwig werkzaam en almachtig, heeft deze wereldsolidariteit, deze wederkeerige oorzaak, welke we voortaan natuur zullen noemen, onze aarde geschapen te midden eener ontelbare hoeveelheid andere werelden. En op onze aarde de gansche reeks der wezens, van de delfstof tot den mensch. Zij plant ze steeds voort, ontwikkelt, voedt en bewaart ze; is hun tijd gekomen, en vaak zelfs voordat de tijd gekomen is, dan vernietigt zij ze of liever verandert ze in nieuwe wezens. Zij is dus de almacht, tegenover welke geen onafhankelijkheid noch autonomie mogelijk is — het opperste wezen dat met zijn onweerstaanbare werking gansch het bestaan der wezens omvat en doordringt. En er is geen enkel onder de levende wezens, dat in zichzelf niet, min of meer ontwikkeld, het gevoel of de gewaarwording van dezen oppersten invloed en dezer volkomen afhankelijkheid draagt. — Welnu, deze gewaarwording en dit gevoel vormen den bodem zelf van iederen godsdienst.

Zooals men ziet heeft de godsdienst evenals alle menschelijke zaken, zijn eerste bron in het dierlijke leven. Men kan onmogelijk zeggen dat eenig dier, uitgezonderd de mensch, een godsdienst

bezit; want de meest zinnelijke godsdienst onderstelt nog een zekeren graad van overpeinzing, tot welken geen enkel dier — uitgenomen de mensch — zich ooit verheven heeft. Doch even onmogelijk kan men ontkennen dat in het bestaan van alle dieren, zonder eenige uitzondering, zich alle om zoo te zeggen stoffelijke bestanddeelen bevinden, die den godsdienst vormen, behalve juist zijn ideale zijde, die hem vroeg of laat vernielen moet: de gedachte. Wat is de werkelijke hoofdinhoud van alle godsdiensten? Juist dit gevoel van de volkomen afhankelijkheid van het vergankelijk individu tegenover de eeuwige en almachtige natuur.

Moeielijk kunnen we dit gevoel waarnemen en alle openbaringen ervan ontleden bij de dieren van lagere soorten. Toch kunnen we zeggen dat het instinkt van zelfbehoud, dat men tot bij de betrekkelijk armste bewerktuigde wezens weervindt, al is het in een minderen graad dan bij de hoogere wezens, slechts een soort aangewende wijsheid is, in elk gevormd onder den invloed van hetgeen we aanwezen als het godsdienstig gevoel. Bij de dieren die met een volkomener bewerktuiging begaafd zijn en die meer nabij den mensch komen, openbaart het zich op een voor ons veel beter merkbare wijze, in de onwillekeurige en plotselinge vrees die hen bijvoorbeeld soms overvalt bij het naderen van een groote ramp, zooals een aardbeving, een boschbrand of een hevigen storm. En in het algemeen kan men zeggen, dat de vrees een der overheerschende gevoelens in het dierenleven vormt. Alle in vrijheid levende dieren zijn schuw, hetgeen bewijst dat ze in onophoudelijke, onwillekeurige vrees leven, dat ze zich steeds in gevaar gevoelen, dat wil zeggen dat zij een almachtigen invloed bespeuren die hen vervolgt, treft en vasthoudt overal en altijd. Deze vrees — de godgeleerden zouden zeggen: de vreeze des Heeren — is het beginsel der wijsheid, dat wil zeggen het beginsel van den godsdienst. Doch bij de dieren wordt het geen godsdienst, omdat hun het vermogen tot

overwegen ontbreekt, dat het gevoel vaststelt, er het voorwerp van bepaalt en dit in bewustzijn, in gedachte verandert. Men had dus gelijk toen men beweerde dat de mensch godsdienstig is van nature; hij is dat zoogoed als alle andere dieren, doch hij is de eenige op aarde die van zijn godsdienst bewustzijn bezit.

Men heeft gezegd dat de godsdienst de eerste ontwaking der rede is. Zeker, doch onder den vorm van onzin. We hebben zooeven de opmerking gemaakt, dat de godsdienst met vrees aanvangt. En de mensch moest inderdaad juist deze vrees hebben, als eerste voorwerp zijner wordende overweging. Dat moest hij, toen hij ontwaakte bij het eerste schijnsel der inwendige zon die we het zelfbewustzijn noemen, en langzamerhand, pas voor pas, uit dezen halven magnetischen slaap trad, uit dit geheel en al onwillekeurig bestaan, dat hij leidde toen hij nog verkeerde in den toestand van zuivere onschuld, dat wil zeggen van dier. Hij werd bovendien geboren zooals ieder ander dier, in vrees voor deze uiterlijke wereld, die hem wel voortbrengt en voedt, doch die tegelijk hem verdrukt, verplettert en dadelijk dreigt te verzwelgen. Men kan vermoeden dat bij den oorspronkelijken mensch, toen zijn verstand ontwaakte, deze onwillekeurige vrees sterker moest wezen dan bij de dieren van alle andere soorten; eerstens omdat hij veel minder gewapend ter wereld komt, en zijn jeugd veel langer duurt, en vervolgens omdat deze zelfde overweging — nauwelijks ontloken en nog niet tot een voldoenden graad van rijpheid en kracht gekomen om de uiterlijke voorwerpen te kunnen herkennen en benuttigen — den mensch insgelijks onttrekken moest aan vereeniging, samenwerking, onwillekeurige harmonie, waarin hij zich, als neef van den gorilla, met de overige natuur bevinden moest, voordat de gedachte in hem opgewekt werd. Zoo plaatste de overweging hem afzonderlijk te midden dezer natuur, die hem aldus vreemd

werd, hem verschijnen moest door het prisma zijner verbeelding; overprikkeld en vergroot juist door deze aanvangende overweging, als een duistere en geheimzinnige macht, oneindig vijandiger en dreigender dan zij inderdaad is.

Het is uitermate moeielijk, zoo niet onmogelijk voor ons, om ons duidelijk rekenschap te geven van de eerste godsdienstige voorstellingen en inbeeldingen van den wilden mensch. Ze moesten in haar onderdeelen ongetwijfeld even verschillend wezen als de eigen karakters der oorspronkelijke volksstammen die ze ondervonden, evengoed als de klimaten, de plaatselijke natuur en alle andere uitwendige omstandigheden en bepalingen, te midden waarvan ze zich ontwikkeld hebben. Doch daar het in ieder geval menschelijke gewaarwordingen en inbeeldingen waren, moesten zij ondanks deze groote verscheidenheid der onderdeelen, zich samenvatten in enkele eenvoudige, gelijkluidende punten, van een algemeen karakter. En deze punten willen we trachten vast te stellen. De eigenschap die de menschelijkheid van den mensch vormt: de overweging, het vermogen tot afleiding, de rede, de gedachte, kortom het vermogen om denkbeelden te vormen — dat alles blijft steeds en overal hetzelfde, blijft gelijk op alle plaatsen en in alle tijden, evengoed als de wetten die de openbaring van dit vermogen besturen, zoodat geen enkele menschelijke ontwikkeling in strijd met deze wetten zou kunnen plaatshebben. Het komt er daartoe niet op aan, wat de afkomst is der verschillende menschengroepen en der scheiding van de menschenrassen op den aardbol: of alle menschen slechts één enkelen Adam-gorilla of neef van den gorilla tot voorvader hadden, dan wel of zij van verschillende voorouders afstammen, of de natuur hen op verschillende punten en op verschillende tijdstippen vormde, onafhankelijk van elkander. Dit geeft ons het recht te denken, dat de voornaamste gestalten die in de godsdienstige ontwikkeling van een enkel volk werden waarge-

nomen, zich evenzeer moeten voordoen in die ontwikkeling bij alle andere volkeren op de aarde.

Indien men oordeelt naar de eenstemmige verslagen der reizigers, die sedert de vorige eeuw de eilanden van Oceanië bezocht hebben, evenals van hen die in onze dagen doordrongen in de afrikaansche binnenlanden, moet de afgodendienst de eerste religie geweest zijn, de religie van alle wilde volksstammen, die zich het minst van den natuurstaat verwijderd hebben. Doch de afgodvereering is slechts d e g o d s d i e n s t d e r v r e e s. Het is de eerste menschelijke uitdrukking van het gevoel van volkomen afhankelijkheid, vermengd met onwillekeurige schrik, dat we op den bodem van alle dierlijk leven terugvinden, en dat, zooals we reeds gezegd hebben, den godsdienstigen band vormt van de individuen, zelfs der laagste soorten met de almacht der natuur. Wie kent den invloed niet, die door de groote regelmatige natuurverschijnselen op alle levende wezens, zonder een enkele uitzondering, uitgeoefend wordt en den indruk dien ze maken: We bedoelen zonsopgang en zonsondergang, maneschijn; de terugkeer der jaargetijden, de opvolging van koude en warmte, de bijzondere en voortdurende werking van den oceaan, van de bergen, van den woestijn; of ook de natuurlijke rampen zooals stormen, eklipsen, aardbevingen, benevens de zoo afwisselende en zoo wederkeerig vernietigende verhoudingen der diersoorten onder elkander en met de plantsoorten. Dat alles vormt voor ieder dier een geheel van bestaansvoorwaarden, een karakter, een aard; en we zouden bijna willen zeggen een bijzonderen eeredienst, want bij alle dieren, bij alle levende wezens, zult ge een soort natuurvereering weervinden, vermengd met vreugde en vrees, met hoop en onrust, en die als gevoel veel gelijkenis aanbiedt met den menschelijken godsdienst. Aanroeping en gebed ontbreken er zelfs niet aan. Ziet naar den getemden hond, die een liefkoozing of een blik van zijn meester

afsmeekt; is dat niet het beeld van den mensch geknield voor zijn God? Verplaatst die hond niet door zijn verbeelding en zelfs door een begin van overweging — door ervaring in hem ontwikkeld — de gansche hem kwellende natuurlijke almacht naar zijn meester, zooals de geloovige mensch haar verplaatst naar God? Welk verschil is er dus tusschen het godsdienstig gevoel van den mensch en van den hond? Niet eens de overweging, doch slechts de graad van overweging, of wel het vermogen haar te bevestigen en te begrijpen als een afgetrokken denkbeeld, haar algemeen te maken doordat men haar een naam geeft. De menschelijke spraak heeft dit bijzonders, dat zij de werkelijke zaken, die onmiddellijk op onze zintuigen werken, niet noemen kan; zij geeft slechts uitdrukking aan het begrip of de afgetrokken algemeenheid: en daar spraak en gedachte de twee verschillende, doch onafscheidelijke vormen van een enkele handeling der menschelijke overweging zijn, zal deze laatste het voorwerp van schrik of vereering van het dier of van den eersten menschelijken natuurdienst een vaste plaats aanwijzen, het algemeen maken, het in een afgetrokken denkbeeld veranderen en het door een naam willen aanwijzen. Het door een of ander individu werkelijk aanbeden voorwerp, blijft steeds: deze steen, dit stuk hout, geen ander. Doch zoodra het door de spraak genoemd is, wordt het een afgetrokken voorwerp of begrip, een stuk hout of een steen, in het algemeen. — Zoo begint de uitsluitend menschelijke wereld, de wereld der afgetrokken begrippen, tegelijk met de eerste ontwaking der gedachte, geopenbaard door de spraak.

We hebben reeds gezegd, dat de mensch, dank zij dit vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, hoewel geboren in de natuur en door haar voortgebracht, zich te midden en onder de voorwaarden dezer natuur zelf een tweede leven schept, overeenkomstig zijn ideaal en eveneens voorwaarts gaande.

Ter betere verklaring, zullen we hier bijvoegen, dat al wat leeft, zich in de volheid van zijn wezen wil ontwikkelen. Daar de mensch leeft en tevens denkt, moet hij zichzelf kennen eer hij zich kan ontwikkelen. Dit is de reden der ontzaglijke vertraging die we in zijn ontwikkeling bespeuren, zoodat hij meerdere honderdtallen eeuwen noodig had eer hij tot den tegenwoordigen toestand der maatschappij kwam, in de meest beschaafde landen, een toestand die nog zoo weinig overeenstemt met het ideaal dat we tegenwoordig najagen. Men zou zeggen dat bij het zelfonderzoek, door al deze physiologische zoowel als geschiedkundige pelgrimstochten, de mensch alle dwaasheden moest uitputten eer hij het beetje rede en recht kon tot stand brengen, dat thans in de wereld heerscht.

Het laatste woord, het hoogste doel van iedere menschelijke ontwikkeling, is de vrijheid. Jean Jacques Rousseau en zijn leerlingen hadden ongelijk, toen zij haar zochten in den aanvang der geschiedenis. Toen was de mensch zich nog niet bewust van zichzelf, en kon bijgevolg geen enkele overeenkomst tot stand brengen. Hij droeg het gansche juk van het noodlot van het natuurleven, waaraan thans alle dieren onderworpen zijn, en waarvan de mensch zich in een zekeren zin slechts kon bevrijden door het voortdurend gebruik zijner rede, die zich weliswaar langzaam ontwikkelde, door de gansche geschiedenis, doch langzamerhand de wetten onderscheidde waardoor de uiterlijke wereld wordt bestuurd, evenals de wetten die aan onzen eigen aard kleven. De rede eigende zich die wetten toe, veranderde ze in denkbeelden — bijna vrijwillige scheppingen onzer eigen hersenen — en maakte dat de mensch nog slechts aan zijn eigen gedachten gehoorzaamde, en toch aan deze wetten gehoorzaam bleef. Dit is voor den mensch tegenover de natuur de eenige waardigheid en de gansche mogelijke vrijheid. Er zal nooit een andere wezen,

want de natuurwetten zijn onwrikbaar, noodlottig; zij vormen den grondslag van alle bestaan en maken ons wezen uit, zoodat tegen haar niemand zich zou kunnen verzetten, zonder onmiddellijk in het ongerijmde te vervallen en zich met zekerheid te zelfmoorden. De mensch verheft zich echter boven de onmiddellijke kwelling der uiterlijke wereld, doordat hij die wetten erkent en zich eigen maakt. Zoo wordt hij op zijn beurt schepper, gehoorzaamt voortaan nog slechts aan zijn eigen denkbeelden, verandert die wereld min of meer volgens zijn toenemende behoeften en geeft haar eenigszins het beeld zijner menschelijkheid in.

Zoo heeft, hetgeen we m e n s c h e n w e r e l d noemen, geen anderen onmiddellijken schepper dan de mensch, die haar voortbrengt terwijl hij zijn vrijheid en menschelijke waardigheid pas voor pas verovert op de uiterlijke wereld en op zijn eigen dierlijkheid. Hij verovert ze, gedreven door een onweerstaanbare kracht, onafhankelijk van hem en die eveneens eigen is aan alle levende wezens. Deze kracht is de algemeene strooming des levens, dezelfde die wij de wereldoorzaak, de natuur genoemd hebben, en die zich in alle levende wezens — planten of dieren — vertolkt door de neiging om de levensvoorwaarden der soort tot stand te brengen — dat wil zeggen om in de behoeften te voorzien. Deze neiging, deze onmisbare en hoogste openbaring van het leven, vormt den grondslag van hetgeen we w i l noemen. De wil is bij alle dieren onweerstaanbaar en noodlottig, zonder dat de meest beschaafde mensch daarvan wordt uitgezonderd. Bij de lagere bewerktuigde wezens is hij instinktmatig, bijna zou men kunnen zeggen werktuigelijk. Bij de hoogere soorten is de wil meer schrander, eerst bij den mensch komt hij tot een volkomen besef van zichzelf. Het verstand verheft den mensch boven al zijn onwillekeurige bewegingen en vergunt hem het vergelijken, beoordeelen en rangschikken zijner eigen behoeften;

dank zij dit verstand, bezit de mensch alleen onder alle dieren dezer aarde een overlegde zelfbepaling, een vrijen wil.

Men moet goed verstaan, dat deze vrijheid van den menschelijken wil hier geen andere beteekenis heeft dan die er door de overweging aan wordt gegeven, in tegenstelling met de werktuigelijke uitvoering, of zelfs met het instinkt. Deze vrijheid toch staat tegenover den algemeenen stroom des levens, waarvan ieder bijzonder willen slechts een beekje is. De mensch bevat en begrijpt de natuurlijke behoeften, die overwogen worden in zijn hersenen, daar door een terugwerkend levensproces herboren worden, dat nog weinig bekend is als een logische opeenvolging van eigen gedachten — en dit begrip, te midden zijner volstrekt niet onderbroken volkomen afhankelijkheid, geeft hem het gevoel van het zelfbesluit, van den vrijwillig-overwogen wil en van de vrijheid. Zonder een gedeeltelijken of volkomen zelfmoord, zal geen mensch zich ooit van zijn natuurlijke begeerten kunnen ontdoen, doch hij zal ze kunnen regelen en wijzigen, kunnen trachten om ze steeds meer in overeenstemming te brengen tot hetgeen hij, in de verschillende tijdperken zijner verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, rechtvaardig en goed zal noemen.

De hoofdpunten van het meest verfijnde menschelijk bestaan en van het minst ontwaakte dierlijk leven, zijn en blijven in den grond steeds gelijk. Geboren worden, zich ontwikkelen en groeien, arbeiden voor eten en drinken, tot het vinden eener schuilplaats en tot verdediging, zijn persoonlijk leven handhaven in het maatschappelijk evenwicht zijner soort, beminnen, zich voortplanten, daarna sterven.... Bij deze punten komt voor den mensch slechts een enkel nieuw punt: denken en kennen. Bij de diersoorten die door haar bewerktuiging het meest den mensch nabijkomen, wordt dit vermogen en deze behoefte, ongetwijfeld in een minderen graad, weergevonden. Het schijnt alsof er in de natuur geen volkomen hoedanigheidsverschillen

bestaan, en alsof alle verschillen van hoedanigheid zich na ontleding laten herleiden tot verschillen in hoeveelheid. Doch dit vermogen en deze behoefte komen naar het schijnt slechts bij den mensch tot zulk een overheerschende kracht, dat ze op den duur zijn gansche leven van vorm doen veranderen. Zooals Ludwig Feuerbach, een der grootste denkers onzer dagen, zoo juist heeft opgemerkt, doet de mensch hetzelfde wat alle dieren doen, doch moet hij het slechts voortdurend menschelijker doen. Dit is het gansche verschil, doch het is ontzaglijk groot 1). Het bevat een gansche beschaving met alle wonderen der nijverheid, der wetenschap en der kunsten; met alle godsdienstige, esthetische, wijsgeerige, staatkundige, ekonomische en maat-

---

1) Men zou dit niet genoeg kunnen herhalen aan veel voorstanders van het naturalisme of het moderne materialisme, die zich verbeelden dat ze allen eerbied voor den mensch mogen verzaken. Zij verbeelden zich dat, wijl de mensch in onze dagen zijn volkomen verwantschap met alle andere diersoorten heeft teruggevonden en zijn onmiddellijke en regelrechte afstamming van de aarde, en omdat hij den rug gekeerd heeft naar de ongerijmde en ijdele grootspraak van een spiritualisme, dat den mensch veroordeelde tot een eeuwigdurende slavernij, onder het voorwendsel dat het hem begiftigde met een volkomen vrijheid. Men zou deze lieden kunnen vergelijken bij lakeien, die de plebeïsche afkomst ontdekten van iemand, die hun door zijn natuurlijke waardigheid eerbied had ingeboezemd, en nu wanen dat ze hem als een gelijke kunnen behandelen, om de eenvoudige reden dat ze geen andere waardigheid begrijpen dan die onder hun oogen door een adellijke geboorte geschapen wordt. Anderen zijn zóó gelukkig dat ze de verwantschap van den mensch met den gorilla hebben weergevonden, dat ze hem steeds in den dierlijken toestand zouden willen houden en weigeren te begrijpen dat zijn gansche historische rol, zijn gansche waardigheid en vrijheid, daarin bestaan dat hij zich van het dier verwijdert.

schappelijke ontwikkeling der menschheid — in één woord, de gansche wereld der geschiedenis. De mensch schept deze historische wereld door de macht eener werkzaamheid welke ge weervindt in alle levende wezens. Deze werkzaamheid vormt den grond van alle bewerktuigd leven, en wil de uiterlijke wereld met zich vereenzelvigen en naar ieders behoeften veranderen. Het is bijgevolg een onwillekeurige en noodlottige werkzaamheid, ouder dan iedere gedachte, maar die verlicht door de menschelijke rede en bepaald door den overwogen wil van den mensch, zich in hem en door hem verandert tot verstandelijken en vrijen arbeid.

Enkel door de gedachte komt de mensch tot het bewustzijn zijner vrijheid in deze natuurlijke omgeving waarvan hij het voortbrengsel is; doch slechts door den arbeid bereikt de mensch zijn vrijheid. We hebben opgemerkt dat de werkzaamheid die den arbeid vormt, dat wil zeggen het zoo trage werk aan de vervorming der oppervlakte van onzen aardbol door de physieke kracht van ieder levend wezen, overeenkomstig ieders behoeften, min of meer ontwikkeld wordt teruggevonden op alle trappen van het bewerktuigde leven. Doch deze werkzaamheid gaat eerst den eigenlijken menschelijken arbeid vormen, wanneer zij geleid wordt door het verstand van den mensch en door zijn overwogen wil, en dient tot voldoening niet meer uitsluitend der vaste en omschreven behoeften van het bepaald dierlijke leven, doch ook tot voldoening der behoeften van het denkwezen, dat zijn menschelijkheid verovert, terwijl het zijn vrijheid in de wereld verzekert en tot stand brengt.

De vervulling dezer ontzaglijke, oneindige taak is niet alleen een werk van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, doch terzelfder tijd een werk van stoffelijke bevrijding. De mensch

wordt slechts werkelijk mensch, hij verwerft slechts de mogelijkheid tot zijn ontwikkeling en tot zijn innerlijke volmaking, onder voorwaarde dat hij tenminste in een zekere mate de slavenketenen verbroken hebbe, die de natuur laat wegen op al haar kinderen. Deze ketenen zijn honger, allerlei ontberingen, smart, invloed van klimaat, jaargetijden en in 't algemeen de duizend voorwaarden, waardoor het menschelijk wezen gehouden wordt in een bijna volkomen afhankelijkheid tegenover de omgeving; de voortdurende gevaren die onder den vorm van natuurverschijnselen hem aan alle zijden bedreigen en benauwen. Dit is de voortdurende vrees, die den grond van ieder dierenleven vormt en die het natuurlijk en wild individu zoozeer beheerscht, dat het niets in zichzelf vindt waarmee het daaraan zou kunnen weerstand bieden en het zou kunnen begrijpen.... in een woord er ontbreekt geen enkel bestanddeel aan der meest volkomen slavernij. De eerste stap dien de mensch doet tot zijn bevrijding uit deze slavernij, bestaat zooals we gezegd hebben hierin, dat hij zich innerlijk verheft boven de zaken die hem omringen, zoodat hij er de verhoudingen en wetten van kan bestudeeren. Doch de tweede stap is noodzakelijk een stoffelijke handeling, bepaald door den wil en geleid door de min of meer diepe kennis der uiterlijke wereld. Het is de toepassing der spierkracht van den mensch tot verandering dezer wereld volgens zijn toenemende behoeften. Deze strijd van den mensch, den verstandigen arbeider, tegen de Moeder Natuur, is geen opstand tegen haar, noch tegen een enkele harer wetten. Hij gebruikt de kennis die hij ervan verwierf slechts tot zijn versterking en als waarborg alleen tegen de ruwe overweldiging en tegen de toevallige rampen zoowel als tegen de regelmatige verschijnselen der natuur. Juist door de kennis en nauwgezette inachtneming der natuurwetten wordt de mensch bekwaam tot het beheerschen der natuur op zijn beurt, kan hij haar doen dienen tot

zijn oogmerken en de oppervlakte van den aardbol veranderen in een meer en meer gunstige omgeving voor de ontwikkeling der menschheid.

Dit vermogen tot afleiding, de bron van al onze kundigheden en al onze denkbeelden, is dus ook — zooals men ziet — de eenige oorzaak van alle pogingen tot bevrijding der menschheid. Doch de eerste ontwaking van dat vermogen, dat slechts de rede is, brengt niet onmiddellijk vrijheid voort. Wanneer het in den mensch gaat werken, zich langzaam losmaakt uit de windselen van zijn dierlijk instinkt, openbaart het zich eerst niet onder den vorm eener beredeneerde overweging, met bewustzijn en kennis van zijn eigen werkzaamheid, doch onder den vorm van een *overweging der verbeeldingskracht* of overweging van den onzin, en als zoodanig bevrijdt het den mensch trapsgewijze van de natuurlijke slavernij, die hem vanaf de wieg overstelpt, om hem dadelijk te werpen onder het juk eener slavernij, duizendmaal harder en verschrikkelijker nog — de slavernij van den godsdienst.

De overweging der verbeeldingskracht van den mensch verandert de natuurvereering, welker beginselen en sporen we bij alle dieren vonden, in menschelijken eeredienst, onder den aanvankelijken vorm der afgodsvereering. We hebben de dieren aangewezen die instinktmatig de groote natuurverschijnselen vereeren, die werkelijk een onmiddellijken en machtigen invloed op hun leven uitoefenen, doch nooit hoorden we spreken van dieren, die een weerloos stuk hout aanbidden, een vod, een been of een steen — terwijl we dezen eeredienst vinden in den oorspronkelijken godsdienst der wilden en zelfs in het katholicisme. Hoe zullen we deze, in schijn tenminste, zoo vreemde afwijking verklaren, die uit een oogpunt van gezond verstand en begrip van de werkelijkheid der dingen, ons den mensch voorstelt als veel lager dan de geringste dieren?

Deze ongerijmdheid is het gevolg van de overweging der verbeeldingskracht van den wilden mensch. Hij gevoelt niet alleen de almacht der natuur zooals de andere dieren, hij maakt haar ook tot voorwerp zijner aanhoudende overpeinzing. Hij stelt haar vast, maakt haar algemeen, geeft haar een of anderen naam, maakt haar tot het middelpunt waar omheen zich al zijn kinderlijke hersenschimmen scharen. Met zijn armzalige gedachte kan hij nog niet het heelal omvatten, zelfs niet den aardbol, ook niet de beperkte omgeving te midden waarvan hij geboren is en leeft. Hij zoekt overal waar die almacht dan zetelt, waarvan het gevoel, voortaan overwogen en op een vaste plaats gesteld, hem kwelt. Door een spel, door een waarneming zijner onwetende verbeelding, die we tegenwoordig moeielijk zouden kunnen verklaren, hecht hij haar aan dit stuk hout, aan dezen lap, aan dezen steen . . . dit is de zuivere afgodendienst, de meest godsdienstige, dat wil zeggen de meest ongerijmde van alle godsdiensten.

Na en vaak met den afgodsdienst, komt de eeredienst der toovenaars. Dit is een godsdienst, zoo niet redelijker, dan toch in ieder geval natuurlijker en die ons minder verbazen zal dan de zuivere afgodsdienst, omdat we er aan gewend zijn, daar we ons tegenwoordig nog door toovenaars omringd zien: de spiritisten, de mediums, de helderzienden en de magnetiseurs, zelfs de priesters der roomsch-katholieke en der grieksche kerk, die beweren dat ze den goeden God kunnen dwingen — met behulp van eenige geheimzinnige machtspreuken — om neer te dalen op het water of zelfs om zich in brood en wijn te veranderen. Zijn al deze dwingers der aan hun tooverijen onderworpen godheid, niet even zooveel toovenaars? Het is waar dat hun godheid, gesproten uit een ontwikkeling van meerdere duizenden jaren, veel samengestelder is dan die der oorspronkelijke tooverij, die in den beginne geen ander onderwerp heeft dan de nog

onbepaalde voorstelling van de almacht, zonder andere verstandelijke of zedelijke eigenschap. De onderscheiding tusschen goed en kwaad, tusschen recht en onrecht, is daar nog onbekend; men weet niet wat zij haat, wat zij veracht, wat zij wil en wat zij niet wil. Zij is zoomin goed als kwaad — zij is enkel de almacht. Toch gaat het goddelijk karakter reeds uitkomen; zij is egoïstisch en ijdel, zij houdt van plichtplegingen, kniebuigingen, ootmoed en offers der menschen — hun aanbidding en hun offers. Zij vervolgt en straft wreed wie zich niet daaraan willen onderwerpen: de muitelingen, de hoogmoedigen, de goddeloozen. Dit is zooals men weet de voornaamste grond der goddelijke natuur in alle goden: ouden en tegenwoordigen, die geschapen werden door het menschelijke onverstand. Was er ooit een wreeder, afgunstig, ijdel, egoïstisch en bloeddorstig wezen op de wereld, dan de Jehovah der Joden of God, de vader der kristenen?

In den eeredienst der oorspronkelijke tooverij verschijnt de godheid of deze onbepaalde almacht, eerst als onafscheidbaar van de persoon des toovenaars: hijzelf is God, gelijk de Afgod. Doch op den duur wordt de rol van bovennatuurlijk mensch, van God-mensch, onmogelijk voor een werkelijk mensch, vooral voor een wilde, die nog geen enkel middel bezit om zich te beschermen tegen de onbescheiden nieuwsgierigheid zijner geloovigen, doch van den morgen tot den avond blootgesteld blijft aan hun navorschingen. Het gezond verstand, de praktische geest van een wilden volksstam, die zich blijft ontwikkelen evenwijdig aan zijn godsdienstige verbeelding, toont eindelijk de onmogelijkheid van het geloof dat een mensch, die vatbaar is voor alle menschelijke zwakheden en gebreken, een God zou wezen. De toovenaar blijft voor den stam een bovennatuurlijk wezen, doch slechts gedurende een oogenblik, wanneer hij bezeten is. Doch bezeten door wien? Door de almacht, door God. . . Dus

bevindt de godheid zich gewoonlijk buiten den toovenaar? — Waar moeten we haar zoeken? — Men is den Afgod, het Godding, voorbijgegaan; men heeft ook den toovenaar, den Godmensch verlaten. — Al deze vormveranderingen konden eeuwen in beslag nemen in de oorspronkelijke tijden. De wilde mensch die reeds gevorderd is, ontwikkeld en rijk aan ondervinding en overlevering van meerdere eeuwen, zoekt thans de godheid zeer ver van zich, doch steeds nog in werkelijk bestaande wezens: in de zon, in de maan, in de sterren. — Reeds gaat de godsdienstige gedachte het heelal omvatten.

We hebben gezegd, dat de mensch eerst door een lange reeks eeuwen zoover kon komen. Zijn vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, zijn rede is reeds ontwikkeld, versterkt, getoetst door de praktische kennis der voorwerpen die hem omringen, en door de waarneming hunner verhoudingen of wederkeerige oorzaken, terwijl de regelmatige terugkeer van sommige verschijnselen hem het eerste begrip gaf van enkele natuurwetten. Hij gaat zich bekommeren om al de verschijnselen en hun oorzaken, hij zoekt ze. Tegelijk gaat hij zichzelf kennen, en steeds door het vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, dat hem vergunt zich in zichzelf, door de gedachte, boven zichzelf te verheffen, en zich te maken tot voorwerp zijner overweging, gaat hij zijn stoffelijk en levend van zijn denkend wezen scheiden, zijn uiterlijk van zijn innerlijk, zijn lichaam van zijn ziel. — Doch is deze onderscheiding eenmaal vastgesteld, dan brengt hij haar natuurlijk en noodwendig over op zijn God, gaat de onzichtbare ziel van dit heelal zoeken. — Zoo moest het godsdienstig pantheïsme der Indiërs ontstaan.

Bij dit punt moeten we blijven stilstaan, want hier begint eigenlijk de godsdienst in de volle beteekenis van het woord, en met hem de godgeleerdheid en de bovennatuurkunde. Tot dien tijd zocht de godsdienstige verbeelding van den mensch de oor-

zaak en de bron van de almacht. De mensch werd gekweld door de voorstelling dezer almacht en ging natuurlijk den weg der proefondervindelijke nasporing. Eerst zocht hij in de dichtstbij liggende voorwerpen, in de afgoden, vervolgens in de toovenaars, nog later in de groote natuurverschijnselen, tenslotte in de sterren, maar steeds hechtte hij die almacht aan een werkelijk en zichtbaar voorwerp, hoe verwijderd ook. Thans onderstelt hij het bestaan van een geestelijken, bovenaardschen, onzichtbaren God. Overigens waren zijn goden tot hiertoe beperkte en bijzondere wezens, te midden van veel andere niet-goddelijke wezens, die niet almachtig zijn maar niet minder werkelijk bestaan. Thans stelt hij voor de eerste maal een algemeene godheid : het Wezen der Wezens, het bestanddeel en de schepper van al deze beperkte en bijzondere wezens — de wereldziel van het gansche heelal, het Groot-Geheel. Hier begint dus de ware God en met hem de ware godsdienst.

Thans moeten we de wijze onderzoeken waarop de mensch tot dit resultaat gekomen is, om den werkelijken aard der godheid te onderscheiden, in zijn geschiedkundigen oorsprong.

Het gansche vraagstuk laat zich terugbrengen tot het volgende: hoe ontstaan in den mensch de voorstelling van het heelal en het denkbeeld zijner eenheid? We willen eerst zeggen dat de voorstelling van het heelal voor het dier niet bestaan kan, want het is geen voorwerp dat zich onmiddellijk door de zintuigen weergeeft, zooals alle werkelijke, groote of kleine voorwerpen, die het dier van verre of van nabij omringen — het heelal is een afgetrokken wezen en kan bijgevolg slechts bestaan voor het vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, dat wil zeggen alleen voor den mensch. Dus moeten we de wijze onderzoeken waarop zich die voorstelling in den mensch vormt. De mensch ziet zich omringd door uiterlijke voorwerpen; hij is er zelf één voor zijn eigen gedachte, in zijn hoedanigheid van

levend wezen. Alle voorwerpen die hij achtereenvolgens en langzaam leert kennen, bevinden zich onder elkander in wederkeerige, regelmatige betrekkingen, die hij ook min of meer onderscheidt. En niettemin blijven deze voorwerpen buiten elkander, ondanks deze betrekkingen, waardoor ze naast elkander komen doch niet worden vereenigd of samengesmolten tot een enkel voorwerp. Dus biedt de uiterlijke wereld den mensch niets dan een onnoemelijke verscheidenheid van afzonderlijke en onderscheiden voorwerpen, werkingen en betrekkingen, zonder den minsten schijn van eenheid. Het is een onbeperkte naast elkander plaatsing, doch het is geen geheel. Van waar komt het geheel? Het ligt in de gedachte van den mensch. Het verstand van den mensch is begaafd met het vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, dat hem vergunt om een hoeveelheid voorwerpen in een oogwenk te omvatten en door een enkele voorstelling te vereenigen tot een enkele en zelfde gedachte. Eerst waren die voorwerpen langzaam beschouwd en afzonderlijk het een na het andere onderzocht door het menschelijk verstand. — De menschelijke gedachte schept dus de eenheid en brengt haar over in de verscheidenheid der uiterlijke wereld.

Hieruit volgt dat deze eenheid geen werkelijk maar een afgeleid wezen is, enkel voortgebracht door het vermogen van den mensch tot het vormen van afgetrokken begrippen. Tot het vereenigen in een enkele voorstelling van zooveel verschillende voorwerpen, moet onze gedachte alles verwijderen wat hun verschil, dat wil zeggen hun afzonderlijk en werkelijk bestaan uitmaakt, en slechts overhouden wat ze gemeen hebben. Daarvan is het gevolg dat een door ons gedachte eenheid zich verheft, naarmate zij meer voorwerpen omvat, en dat zij afgetrokkener en meer ontbloot van werkelijkheid wordt, naarmate hetgeen zij in gemeenschap bevat en hetgeen haar inhoud uitmaakt fijner wordt. Het leven met al zijn kwistigen overvloed en voorbij-

gaande heerlijkheid is beneden, in de verscheidenheid; — de dood met zijn eeuwige eentoonigheid is boven, in de eenheid. — Stijg steeds hooger en hooger, door ditzelfde vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, ga voorbij de aardsche wereld, omvat in eenzelfde gedachte de wereld van ons zonnestelsel, verbeeld u deze hooge eenheid: wat zal er u overblijven om die te vullen? — Indien men een wilde vroeg om een antwoord op deze vraag, zou hij zeer verlegen worden! Doch wij zullen voor hem antwoorden: de stof zal blijven met hetgeen we de kracht tot het vormen van afgetrokken begrippen noemen, de bewegende stof met haar verschillende verschijnselen, zooals licht, warmte, elektriciteit en magnetisme, die zooals men tegenwoordig aantoont, de verschillende openbaringen zijn eener enkele en eenige zaak. Doch indien ge nog hooger stijgt, door de kracht van dit vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, dat voor geen enkele grens blijft stilstaan, indien ge stijgt boven uw zonnestelsel, en in uw gedachte niet alleen die miljoenen zonnen vereenigt welke we zien schitteren aan het hemelgewelf, doch nog een eindelooze reeks andere zonnestelsels, die we niet zien en die we nooit zien zullen, maar waarvan we het bestaan onderstellen, want onze gedachte wil niet gelooven dat het heelal, dat wil zeggen het geheel van alle bestaande werelden een grens of een einde kan hebben; indien ge daarna, steeds door de gedachte, het bijzonder bestaan van elk dezer bestaande werelden wegneemt, indien ge tracht u de eenheid van dit eindelooze heelal voor den geest te stellen — wat blijft er dan over om te kunnen bepalen en vullen? Een enkel woord, een enkel begrip: het onbepaalde Wezen, dat wil zeggen de onbewegelijkheid, het ledige, het absolute niet — God.

God is dus het absolute begrip, het eigen voortbrengsel der menschelijke gedachte, die als vermogen tot het vormen van afgetrokken denkbeelden, alle bekende wezens, alle

bestaande werelden voorbijging, zich zoo van allen werkelijken inhoud ontdeed, en tenslotte niets meer was dan de absolute wereld, zich voor haarzelf plaatst, zonder dat zij zich in deze verheven naaktheid herkent — als het eenige wezen en het Opperwezen.

Men zou ons kunnen tegenwerpen, dat we thans ons willen houden afsof we de werkelijke eenheid van het heelal willen ontkennen, nadat we in de voorgaande bladzijden zelf die eenheid hebben erkend, en nadat we haar omschreven als de wereldoorzaak en als de eenige almacht die alle zaken bestuurt en min of meer door alle levende wezens gevoeld wordt. Doch we ontkennen die eenheid volstrekt niet, maar beweren alleen dat er niets gemeen is tusschen deze werkelijke wereld-eenheid en de denkbeeldige eenheid, gezocht en geschapen langs den weg van afgetrokken denkbeelden, door de godsdienstige zoowel als wijsgeerige bovennatuurkunde. De eerste eenheid hebben we omschreven als de onbeperkte som der wezens, of liever als de som der onophoudelijke veranderingen van alle werkelijke wezens, of van hun voortdurende aktie en reaktie, die zich verbinden tot een enkele beweging, en vormen — naar we gezegd hebben — wat men de solidariteit of de wereldoorzaak noemt, en we hebben daarbijgevoegd dat we deze solidariteit niet opvatten als een absolute en eerste oorzaak, doch integendeel als een resultante, steeds voortgebracht en wederom voortgebracht door de gelijktijdige werking van alle bijzondere oorzaken — welke werking juist de wereldoorzaak vormt, die altijd schept en altijd geschapen wordt. Nadat we dit alzoo bepaald hadden, meenden we dat we zonder vrees voor eenig misverstand konden zeggen, dat deze wereldoorzaak de werelden schept, en hoewel we er bijvoegden dat zij dit doet zonder eenige vroegere gedachte, zonder een vroegeren wil, een plan, een voorbeschikking of vooraf bepaling — daar ze zelf buiten haar

onophoudelijk tot stand komen geen vroeger en geen afzonderlijk bestaan heeft en niets is dan een volstrekte resultante — erkennen we thans dat deze uitdrukking evenmin welgekozen als juist is, en dat zij ondanks alle bijgevoegde verklaringen nog aanleiding geeft tot misverstand. Zoozeer zijn we gewend om aan het woord S c h e p p i n g het denkbeeld te verbinden van een zelfbewusten en van zijn werk afgescheiden schepper. — We hadden moeten zeggen dat iedere wereld, ieder wezen onbewust en onvrijwillig voor den dag komt, geboren wordt, zich ontwikkelt, leeft en sterft terwijl het zich verandert in een nieuw wezen, te midden en onder den almachtigen en absoluten invloed van de wereld-solidariteit. Thans voegen we erbij, tot nog betere verduidelijking onzer gedachte, dat d e w e r k e l ij k e e e n h e i d v a n h e t h e e l a l n i e t s i s d a n d e v o l s t r e k t e s o l i d a r i t e i t e n o n e i n d i g h e i d v a n h a a r w e r k e l ij k e v o r m-v e r a n d e r i n g e n; — w a n t d e o n o p h o u d e l ij k e v o r m v e r a n d e r i n g v a n i e d e r b ij z o n d e r w e z e n v o r m t d e w a r e, d e e e n i g e w e r k e l ij k h e i d v a n i e d e r; h e t g a n s c h e h e e l a l i s s l e c h t s e e n g e-s c h i e d e n i s z o n d e r g r e n z e n, z o n d e r b e g i n e n z o n d e r e i n d e.

Oneindig zijn de onderdeelen ervan. Nooit zal de mensch meer kunnen kennen dan een uiterst klein aantal dier onderdeelen. Onze sterrenhemel met zijn menigte zonnen, vormt in de onmetelijke ruimte slechts een onwaarneembaar punt en hoewel we dien hemel met onzen blik omvatten, zullen we er nooit bijna iets van weten. We moeten ons wel tevredenstellen met een geringe kennis van ons zonnestelsel, waarvan we de volkomen harmonie met de rest van het heelal moeten vermoeden. Want bestond deze harmonie niet, dan zou zij tot stand moeten komen of wel ons zonnestelsel zou verloren gaan. Uit een oogpunt van hooge werktuigkunde kennen we dit laatste reeds tamelijk goed,

en we gaan het ook reeds eenigszins kennen uit een physisch, scheikundig, of zelfs geologisch oogpunt. Moeielijk zal onze wetenschap veel verder gaan. Verlangen we een meer werkelijke kennis, dan moeten we bij onzen aardbol blijven stilstaan. We weten dat hij in den tijd geboren werd, en we vermoeden dat we niet weten binnen welk aantal eeuwen hij tot ondergang veroordeeld zal wezen — zooals alles wat is, geboren wordt en ondergaat, of liever van vorm verandert.

Hoe heeft onze aardbol, die eerst gloeiende en dampvormige stof was, oneindig lichter dan de lucht, zich verdicht, afgekoeld, gevormd; door welk een verbazende reeks geologische beroeringen moest de aardbol voorbijgaan, eer hij aan zijn oppervlakte dien ganschen oneindigen rijkdom van het bewerktuigde leven voortbracht, vanaf de eerste en eenvoudigste cel tot den mench? Hoe heeft hij zich vervormd en blijft hij zich ontwikkelen in de historische en maatschappelijke wereld van den mensch? Naar welk doel begeven we ons, gedreven door de opperste wet der onophoudelijke vormverandering?

Dat zijn de eenige vraagstukken die voor ons bereikbaar zijn, de eenige vraagstukken die werkelijk door den mensch kunnen en moeten worden omvat, in onderdeelen bestudeerd en opgelost. Zooals we reeds gezegd hebben, vormen ze slechts een onwaarneembaar punt in het heelal. Toch bieden ze aan onzen geest een werkelijk oneindige wereld — niet in de goddelijke beteekenis, dat wil zeggen in den abstrakten zin des woords, niet als het Opperwezen, geschapen door de godsdienstige afgetrokken begrippen; doch integendeel oneindig door den rijkdom van haar onderdeelen, die nooit zullen kunnen worden uitgeput door waarneming of wetenschap.

En wil men d e z e wereld kennen, o n z e wereld, dan zijn enkele afgetrokken begrippen daartoe niet voldoende. Dat zou ons opnieuw tot God voeren, tot het Opperwezen, tot het niet.

Zonder het vermogen tot het vormen van afgetrokken denkbeelden, zouden we ons nooit kunnen verheffen van een lageren tot een hoogeren staat van zaken, noch bijgevolg de natuurlijke orde der wezens begrijpen. Terwijl we dus dit vermogen toepassen, moet onze geest zich met eerbied en liefde begeven aan de zorgvuldige studie der onderdeelen en van het oneindig kleine, zonder welke we nooit de levende werkelijkheid der wezens zullen begrijpen. Slechts doordat we deze twee vermogens vereenigen, deze twee neigingen in schijn zoo tegenstrijdig: het afgetrokken begrip en de oplettende, nauwgezette en geduldige ontleding van alle onderdeelen, kunnen we ons verheffen tot het werkelijk begrip onzer niet uiterlijk maar innerlijk oneindige wereld en ons een eenigszins voldoende denkbeeld vormen van ons eigen heelal — van onzen aardbol, of indien ge wilt van ons zonnestelsel. — Het is dus duidelijk, dat indien ons gevoel en onze verbeelding ons een beeld, een noodzakelijk min of meer valsche voorstelling van deze wereld kunnen geven, indien ze ons zelfs een schaduw, een schim der waarheid kunnen doen raden, de wetenschap alleen ons de zuivere en geheele waarheid geven kan.

Vanwaar komt dan deze gebiedende nieuwsgierigheid, welke den mensch drijft tot het kennen der hem omringende wereld, tot het volgen met onvermoeibare hartstocht der geheimen van de natuur waarvan hij zelf, op deze aarde het laatste en meest volkomen gevolg is? Is deze nieuwsgierigheid slechts weelde, een aangenaam tijdverdrijf, of wel een der voornaamste aan zijn wezen klevende noodzakelijkheden? We aarzelen niet om te zeggen, dat van alle noodzakelijkheden die zijn eigen aard vormen, deze de meest menschelijke is, en dat de mensch eerst werkelijk mensch wordt, zich inderdaad van alle andere diersoorten onderscheidt, door deze onleschbare behoefte aan weten. We hebben gezegd, dat de mensch zichzelf moet kennen eer hij zich in de

volheid van zijn wezen ontwikkelen kan, en hij zal nooit zichzelf werkelijk kennen, zoolang hij niet werkelijk de natuur kent die hem omgeeft en waarvan hij het voortbrengsel is. — Wil hij dus zijn menschelijkheid niet verzaken, dan moet de mensch w e t e n, met zijn gedachte de gansche zichtbare wereld doordringen, en zonder hoop dat hij ooit den bodem zal bereiken, haar samenvoeging en wetten steeds meer uitvorschen. Want tegen dien prijs koopen we onze menschelijkheid. De mensch moet alles kennen wat minder is dan hij, alles wat voor hem of gelijk met hem bestaat, alle werktuigelijke, physieke, scheikundige, geologische, organische evolutie's, op alle ontwikkelingstrappen van het plantaardig en dierlijk leven — dat wil zeggen alle oorzaken en voorwaarden van zijn eigen geboorte en van zijn bestaan, opdat hij zijn eigen aard en zijn zending op deze aarde kunne begrijpen — zijn eenig vaderland en schouwtooneel — opdat hij in deze wereld van blind noodlot, de heerschappij der vrijheid kunne inwijden.

Dat is de taak van den mensch: zij is onuitputtelijk, zij is oneindig en wel genoeg tot voldoening der meest eerzuchtige harten en geesten. Voorbijgaand en onwaarneembaar wezen te midden van den oeverloozen oceaan der algemeene vormverandering, met een verborgen eeuwigheid achter en een onbekende eeuwigheid vóór zich, blijft de denkende mensch, de bedrijvige mensch, de mensch bewust van zijn menschelijke zending, trotsch en kalm in het gevoel zijner vrijheid die hij zelf verovert. En hij verlicht, helpt, bevrijdt de wereld rondom zich, spoort haar desnoods tot opstand aan. Dat is zijn troost, zijn belooning en zijn eenig paradijs. Vraagt men hem daarna zijn innige gedachte en zijn laatste woord over de werkelijke eenheid van het heelal, dan zal hij antwoorden dat het d e e e n i g e e n a l g e m e e n e v o r m v e r a n d e r i n g is, een beweging zonder begin, zonder grenzen en zonder einde. — Dit is dus het volstrekt tegenover-

gestelde van iedere Voorzienigheid — de ontkenning van God.

In alle godsdiensten 1) die samen de wereld deelen en die een eenigszins ontwikkelde theologie bezitten, verschijnt ons vóór alles God als een Opperwezen, eeuwig voortbestaand en voorbestemmend. Deze God bevat in zich, is zelf de gedachte en de wil, die al wat bestaat voortbrachten en zelf bestonden vóór al het bestaande. God is de eeuwige bron en oorzaak van al het geschapene, onveranderlijk en steeds aan zichzelf gelijk in de wereldbeweging der geschapen werelden. Deze God bevindt zich — naar we gezien hebben — niet in het werkelijk Heelal, tenminste niet in het gedeelte van het Heelal, dat door den mensch bereikt kan worden. Daar de mensch hem niet buiten zichzelf kan aantreffen, moest hij hem in zichzelf vinden. Hoe heeft hij hem gezocht? — Doordat hij alle levende en werkelijke zaken, van alle zichtbare en bekende werelden, buiten bespreking liet. — Doch we hebben gezien dat aan het einde dezer onvruchtbare reis het vermogen van den mensch tot het vormen van afgetrokken begrippen nog slechts een enkel voorwerp vindt: het vermogen zelf, doch ontdaan van allen inhoud en beroofd van alle beweging, — het vermogen zelf als afgetrokken begrip, als volkomen onbewegelijk en ledig wezen. — We zouden zeggen het absolute niet. — Doch de godsdienstige verbeelding zegt: het Opperwezen — God.

We deden bovendien reeds opmerken, dat ze aangespoord wordt daartoe door het voorbeeld van het verschil of zelfs de tegenstelling, die door de aangaande dit punt ontwikkelde overweging aangewezen wordt tusschen den uiterlijken mensch

1) Behalve het Boeddhisme echter, welks zonderlinge en door de enkele honderdtallen miljoenen aanhangers bovendien onbegrepen leer, een godsdienst vestigt zonder God.

— zijn lichaam — ; en zijn innerlijke wereld, die zijn gedachte en wil bevat — de menschelijke ziel. Het is aan den geloovige natuurlijk onbekend, dat deze ziel slechts het voortbrengsel en de laatste uitdrukking is van het menschelijk organisme, steeds vernieuwd en weder voortgebracht. De geloovige ziet integendeel dat in het dagelijksch leven het lichaam naar het schijnt steeds gehoorzaamt aan de inblazingen van gedachte en wil: hij onderstelt bijgevolg dat de ziel, zoo niet de schepster, dan tenminste de meesteres van het lichaam is, terwijl er voor dit lichaam dan geen andere taak zou overblijven dan het dienen en openbaren der ziel. Zoodra het vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, op de wijze die we beschreven hebben, gekomen was tot het besef van het Wereld- en Opperwezen, dat gelijk we aantoonden slechts dat vermogen zelf is, dat zich voor zichzelf als voorwerp stelt, maakt de mensch het natuurlijk tot ziel van het gansche heelal, — tot God.

Zoo werd de ware God, — het algemeene, eeuwige, onveranderlijke wezen, geschapen door de dubbele werking der godsdienstige verbeelding en van het vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, — voor het eerst in de geschiedenis gesteld. Vanaf het oogenblik toen hij zoo bekend was, ging de mensch hem vereeren, vergat daarbij of wel wist het niet, dat hij met zijn eigen verstand God geschapen had, en herkende zich volstrekt niet meer in zijn eigen schepping: h e t w e r e l d-b e g r i p. Zoo werden de rollen verwisseld: het geschapene werd de gewaande schepper, en de werkelijke schepper — de mensch — nam zijn plaats in tusschen zooveel andere ellendige schepselen, als een armzalig en nauwelijks ietwat bevoorrecht schepsel.

Heeft God eenmaal een plaats, dan vindt de achtereenvolgende en voortgaande ontwikkeling der verschillende soorten godgeleerdheid natuurlijk een verklaring, als weerkaatsing van de

ontwikkeling der menschheid in de geschiedenis. Want zoodra het denkbeeld van een buitengewoon en opperste wezen zich van de menschelijke verbeelding heeft meester gemaakt, en zich zoo in zijn godsdienstige overtuiging gevestigd, dat de werkelijkheid van dit wezen hem zekerder lijkt dan die der werkelijke zaken, die hij ziet en met de vingers betast, — is het natuurlijk en noodzakelijk dat dit denkbeeld de voornaamste grond wordt van het gansche menschelijk bestaan, dat het dit bestaan wijzigt, doordringt, uitsluitend en op volstrekte wijze beheerscht. Dadelijk verschijnt het opperwezen als de volstrekte meester, als de gedachte, de wil, de bron — als de schepper en regelaar aller dingen. Niets zijn meer met hem kunnen wedijveren, en alles moet in zijn tegenwoordigheid verdwijnen: in hem alleen zetelt de waarheid aller dingen, en ieder bijzonder wezen, hoe machtig het ook moge schijnen, met inbegrip zelfs van den mensch, kan voortaan nog slechts bestaan door een goddelijke vergunning — hetgeen overigens volkomen logisch is, daar anders God geen opperwezen, niet almachtig en absoluut wezen zou, dat wil zeggen dat hij in 't geheel niet bestaan zou.

Van af dat oogenblik schuift de mensch door een natuurlijke gevolgtrekking alle hoedanigheden, krachten, deugden, op God, die hij achtereenvolgens hetzij in zichzelf, of wel buiten zichzelf ontdekt. We hebben gezien dat God, die geplaatst wordt als opperwezen, doch in werkelijkheid slechts het volstrekte begrip is, alle bepaling en inhoud volkomen mist — naakt en nul is als het niet; en als zoodanig vervult en verrijkt God zich met alle werkelijkheid uit de bestaande wereld, waarvan hij slechts een afgetrokken begrip is, hoewel hij voor de godsdienstige verbeelding de Heer en Meester lijkt. Hieruit volgt dat God de groote roover is, en dat de hemel — het verblijf der onsterfelijke goden — slechts een ontrouwe spiegel is, die den geloovigen mensch zijn eigen omgekeerd beeld terugzendt. De leer

dat God menschelijke deelen bezit, is het innerlijk wezen van iederen godsdienst.

Want de werking van den godsdienst bestaat niet alleen däárin, dat hij aan de aarde de rijkdommen en natuurkrachten ontneemt en aan den mensch zijn vermogens en deugden naarmate hij ze ontdekt in zijn geschiedkundige ontwikkeling, en dat de godsdienst dat alles verandert in den hemel en zooveel goddelijke eigenschappen of wezens. Terwijl hij deze vormverandering doet plaatshebben, wijzigt hij grondig den aard dezer vermogens en hoedanigheden, vervalscht en bederft ze, geeft ze een richting lijnrecht tegenovergesteld aan hun oorspronkelijke richting.

Aldus wordt de menschelijke rede, het eenige orgaan dat we bezaten tot het onderscheiden der waarheid, veranderd in de goddelijke rede, en wordt onbegrijpelijk voor ons doch dringt zich aan de geloovigen op als de openbaring van het ongerijmde. Zoo vertolkt de eerbied voor den hemel zich in verachting voor de aarde, en de aanbidding der godheid in bezwalking der menschheid. De menschenliefde, die ontzaglijke natuurlijke solidariteit, die alle individuen verbindt en alle volkeren, die het geluk en de vrijheid van ieder afhankelijk maakt van het geluk en de vrijheid der overigen, moet ondanks alle verschillen van kleur en ras hen vroeg of laat in een broederschap vereenigen. Wordt deze liefde veranderd in goddelijke en godsdienstige liefde, dan wordt zij dadelijk de geesel der menschheid: al het bloed vergoten in naam van den godsdienst, sedert den aanvang der geschiedenis, het bloed der miljoenen menschelijke slachtoffers, geslacht ter meerdere eere der Goden, getuigt daarvan... Tenslotte de gerechtigheid zelf, die toekomstige moeder der gelijkheid; indien ze eenmaal door de godsdienstige verbeelding naar de hemelsche streken overgebracht en in goddelijke gerechtigheid veranderd is, valt zij dadelijk weder op aarde

terug onder den godgeleerden vorm der genade, kiest steeds en overal partij voor de sterksten, zaait onder de menschen niets meer dan geweld, voorrecht, monopolie en alle monsterachtige ongelijkheden die bekrachtigd werden door het geschiedkundig recht.

De geschiedkundige noodzakelijkheid van den godsdienst willen we niet ontkennen. Evenmin willen we beweren dat hij in de geschiedenis een volstrekt kwaad was. Hij was en blijft helaas thans nog voor de ontzaglijke meerderheid van het onwetende menschdom, een onvermijdelijk kwaad, gelijk alle feilen en dwalingen in de ontwikkeling van ieder menschelijk vermogen. We hebben gezegd dat de godsdienst de eerste ontwaking der menschelijke rede is onder den vorm van den goddelijken onzin; het eerste schijnsel der menschelijke waarheid, door den goddelijken leugensluier; de eerste openbaring van de menschelijke moraal, het recht en de rechtvaardigheid, door de geschiedkundige onbillijkheden der goddelijke genade; eindelijk de eerste vrijheidsles onder het vernederend en zware juk der godheid, een juk dat men tenslotte wel zal moeten verbreken, wil de mensch eindelijk in ernst de redelijke rede, de ware waarheid, de volle rechtvaardigheid en de werkelijke vrijheid veroveren.

Door den godsdienst verlaat de dier-mensch de dierlijkheid, doet een eersten stap naar de menschelijkheid. Zoolang hij nog godsdienstig blijven zal, bereikt hij nooit zijn doel, omdat iedere godsdienst hem tot het ongerijmde veroordeelt, de richting zijner stappen verdraait, hem het goddelijke inplaats van het menschelijke doet zoeken. De volkeren zullen door den godsdienst dadelijk opnieuw vervallen in de slavernij der sterke menschen en der door de goddelijke voorbeschikking bevoorrechte klassen. Nauwelijks zijn die volkeren bevrijd van de natuurlijke slavernij, waarin alle andere diersoorten gedompeld blijven.

Een der voornaamste eigenschappen der onsterfelijke Goden, bestaat zooals men weet hierin dat ze de wetgevers der menschenmaatschappij, de grondvesters van den Staat zijn. Bijna alle godsdiensten zeggen, dat de mensch onbekwaam is tot het onderscheiden van wat goed of kwaad, rechtvaardig of onrechtvaardig is. Dus moet de godheid zelf, op een of andere wijze, ter aarde nederdalen tot het onderrichten van den mensch en het vestigen der staatkundige en burgerlijke orde in de menschenmaatschappij. Hieruit vloeit natuurlijk de zegevierende gevolgtrekking voort: dat we aan alle wetten en gestelde machten, die door den hemel bekrachtigd werden, steeds en in elk geval blinde gehoorzaamheid verschuldigd zijn.

Dit is zeer gemakkelijk voor de regeerders, zeer ongemakkelijk voor de beheerschten; en daar we tot deze laatsten behooren, hebben we alle belang bij het onderzoeken van nabij der geldigheid van deze oude bewering, die van ons allen slaven maakte. Door het onderzoeken zullen we den weg vinden, waarlangs we ons van dit juk zullen bevrijden.

Thans is voor ons de vraag veel eenvoudiger geworden: God is slechts een schepping van ons vermogen tot het vormen van afgetrokken begrippen, in eerste huwelijk vereenigd met het godsdienstig gevoel dat we aan onze dierlijkheid verschuldigd zijn. God is slechts een wereldbegrip, ongeschikt tot beweging en eigen handeling: het volkomen Niet, voorgesteld als Opperwezen en door de godsdienstige verbeelding alleen in beweging gebracht; God heeft geen inhoud en verrijkt zich met alle werkelijkheid der aarde; geeft aan den mensch slechts weer onder een ontaarden, bedorven, goddelijken vorm, hetgeen hij den mensch eerst ontnomen heeft. God kan zoomin goed als slecht, zoomin rechtvaardig als onrechtvaardig wezen. Hij kan niets willen, niets vaststellen, want in werkelijkheid is hij niets en wordt slechts alles door de godsdienstige lichtgeloovigheid.

Heeft deze laatste bijgevolg in God de denkbeelden van het rechtvaardige en goede gevonden, dan moest zijzelf hem die buiten eigen weten geleend hebben; zij gaf, doch dacht te ontvangen. Doch wilde de mensch ze aan God kunnen leenen, dan moest hij ze eerst zelf bezitten! Waar heeft hij ze gevonden? Noodzakelijk in zichzelf. Doch al wat hij bezit, ontleent hij allereerst aan zijn dierlijkheid. Zijn geest is slechts de uitlegging, de spraak van zijn dierenaard. De begrippen van het rechtvaardige en goede moeten dus, evenals alle menschelijke zaken, hun wortel hebben juist in de dierlijkheid van den mensch.

En inderdaad, de bestanddeelen van hetgeen we *moraal* noemen, bevinden zich reeds in de dierenwereld. Twee tegenovergestelde neigingen zien we bij alle diersoorten, zonder eenige uitzondering, enkel met een groot verschil in ontwikkeling: het instinkt van zelfbehoud van het individu en hetzelfde instinkt der soort, of menschelijk gesproken *de egoïstische en de maatschappelijke neiging*. Uit een wetenschappelijk oogpunt zijn deze beide neigingen even natuurlijk en bijgevolg rechtmatig, en wat meer is, even noodzakelijk in de natuurlijke huishouding der wezens. Het individueel instinkt is zelf een grondvoorwaarde tot het behoud der soort; want indien de individuen zich niet met kracht zouden verdedigen tegen alle ontberingen en tegen alle uitwendige oorzaken die onophoudelijk hun bestaan bedreigen, zou de soort zelf niet kunnen blijven bestaan, daar zij slechts in en door de individuen leeft. Doch wilde men over deze beide bewegingen oordeelen, en daarbij alleen het uitsluitend belang der soort tot uitgangspunt nemen, dan zou men zeggen dat de maatschappelijke neiging goed is, en de individueele neiging slecht, in zoover zij tegenover de andere staat. Bij bijen en mieren schijnt het alsof het maatschappelijk instinkt volkomen het individueel instinkt verplettert. Het tegenovergestelde ziet men bij de

wilde dieren, en in het algemeen kan men zeggen dat in de dierenwereld het egoïsme eer zegeviert. Het instinkt der soort ontwaakt daarentegen bij de dieren slechts voor korte tijden, en duurt slechts zoolang als de voortplanting en het opvoeden van het kroost vereischt.

Gansch anders is het bij den mensch. Het schijnt dat de beide tegenovergestelde neigingen : egoïsme en maatschappelijk gevoel, bij hem beiden veel machtiger en minder scheidbaar zijn dan bij alle lagere diersoorten. Dit is juist een der bewijzen zijner meerderheid boven alle andere dieren. De mensch is in zijn egoïsme wreeder dan de wreedste dieren, en tegelijk meer maatschappelijk dan bijen en mieren.

De openbaring eener grootere kracht van egoïsme of individualiteit in een zeker dier, is een onbetwistbaar bewijs voor een grootere betrekkelijke volmaking van zijn organisme, het teeken van een hooger verstand. Iedere diersoort wordt als zoodanig door een bijzondere wet gevormd, dat wil zeggen door een manier van vorming en behoud die haar eigen is en haar van alle andere diersoorten onderscheidt. Deze wet heeft geen eigen bestaan buiten de werkelijke individuen die tot de soort behooren welke door deze wet beheerscht wordt. Slechts in die individuen bezit die wet werkelijkheid, doch zij bestuurt ze op volstrekte wijze en zij zijn haar slaven. In de zeer lage soorten, die zich eer openbaren als een planten- dan als een dierenleven, is die wet bijna geheel vreemd, verschijnt bijna als een uitwendige wet waaraan de nauwelijks als zoodanig bepaalde individuen om zoo te zeggen werktuigelijk gehoorzamen. Doch meer en meer ontwikkelen zich de soorten, door een opvolgende reeks stijgen ze op naar den mensch. De bijzondere wet die de soort beheerscht wordt meer individueel, komt volkomener tot stand en drukt zich volkomener uit in ieder individu, dat daardoor een meer bepaald karakter krijgt, een meer onderscheiden

uiterlijk. Het individu gevoelt zich vrijer en zelfstandiger, meer begaafd met vrijwillige beweging, dan de individuen van lagere soorten, en blijft toch even streng gehoorzamen aan deze wet als de anderen, vanaf het oogenblik dat deze wet zich in hem meer openbaart als een eigen individueele aandrift, als een eer innerlijke dan uiterlijke noodzakelijkheid — hoewel deze noodzakelijkheid steeds door een menigte uiterlijke oorzaken wordt voortgebracht, zonder dat het individu er vermoeden van heeft. Het individu krijgt het gevoel van vrijheid. We kunnen dus zeggen dat de natuur zelf, door haar voortgaande veranderingen, naar de bevrijding neigt, en dat in haar boezem reeds een grootere individueele vrijheid een ontwijfelbaar teeken is van meerderheid. Onbetwistbaar is de mensch, uit een dierlijk oogpunt, het naar vergelijking meest individueele en vrije wezen.

We hebben gezegd dat de mensch niet alleen het meest individueele, doch ook het meest maatschappelijke wezen ter aarde is. Het was een groote dwaling van de zijde van Jean Jacques Rousseau, toen hij zich voorstelde dat de oorspronkelijke maatschappij gegrondvest werd door een vrije overeenkomst, gevormd door de wilden. Doch Rousseau is niet de eenige die dat beweert. De meerderheid der moderne rechtsgeleerden en staatkundigen, zoowel van de school van Kant als van iedere andere individualistische en vrijzinnige school, nemen huns ondanks, en bij gebrek aan een anderen grondslag, de zwijgende overeenkomst tot uitgangspunt. Zij erkennen zoomin de maatschappij gegrond op het goddelijk recht der godgeleerden als de maatschappij door de school van Hegel omschreven als de min of meer mystieke verwezenlijking der objektieve Moraal; evenmin erkennen zij de oorspronkelijk-dierlijke maatschappij der naturalisten. Een zwijgende overeenkomst! Dat wil zeggen een overeenkomst zonder woorden en bijgevolg

zonder gedachte of wil — dat wil zeggen een ergerlijken onzin! Een ongerijmde en wat meer is een snoode verdichting! Een onwaardig bedrog! want het onderstelt dat toen ik nog niet in staat was tot willen, denken of spreken — omdat ik me zonder tegenspraak liet scheren, ik reeds voor mezelf en voor mijn gansche nageslacht kon toestemmen in een eeuwigdurende slavernij!

De gevolgen van de maatschappelijke overeenkomst zijn inderdaad rampzalig, want ze loopen uit op de absolute overheersching van den Staat. En toch schijnt het beginsel uitermate vrijzinnig, indien men het in het uitgangspunt beschouwt. Men onderstelt dat eer de individuen deze overeenkomst sluiten, zij een volkomen vrijheid genieten, want volgens deze theorie is de natuurlijke, wilde mensch enkel geheel vrij. We hebben gezegd wat we over deze natuurlijke vrijheid denken, die slechts de absolute afhankelijkheid van den gorilla-mensch beteekent tegenover de voortdurende kwelling der uitwendige wereld. Doch onderstellen we dat hij werkelijk vrij is bij zijn uitgangspunt, waarom zou hij dan zich tot een maatschappij vormen? Men antwoordt dat dit wezen zou tot verzekering zijner veiligheid tegen de mogelijke overweldigingen door deze uitwendige wereld, met inbegrip der andere menschen, vereenigd of niet, doch die niet zouden behooren tot de nieuwe maatschappij welke zich vormt.

Dat zijn dus de oorspronkelijke menschen, die volkomen vrij zijn, ieder in en door zichzelf, en die deze onbegrensde vrijheid slechts genieten voor zoover ze elkander niet ontmoeten, voor zoover ze ieder in een volkomen individueele afzondering gedompeld blijven. De vrijheid van den één heeft geen behoefte aan de vrijheid van den ander, integendeel, ieder dezer individueele vrijheden is voor zichzelf genoeg, bestaat door zichzelf. De vrijheid van ieder lijkt noodzakelijk de ontkenning der

vrijheid van alle anderen, en al deze vrijheden moeten — indien ze elkander ontmoeten — elkander wederkeerig beperken, tegenspreken, vernietigen . . .

Opdat ze elkander niet tot het einde toe vernietigen, sluiten ze onderling een duidelijke en stilzwijgende overeenkomst, waarbij ze een gedeelte van zichzelf opgeven, teneinde de rest te verzekeren. Deze overeenkomst wordt de grondslag der maatschappij of liever van den Staat; want men moet opmerken, dat er in deze theorie geen plaats is voor de maatschappij. De Staat alleen is aanwezig, of beter gezegd de maatschappij wordt gansch door den Staat verzwolgen.

De maatschappij, dat is de natuurlijke bestaanswijze der menschelijke gemeenschap onafhankelijk van iedere overeenkomst. Zij wordt bestuurd door de zeden of door de bij overlevering verkregen gewoonten, doch nooit door wetten. Zij gaat langzaam vooruit door den stoot dien het individueel initiatief haar geeft en nooit door de gedachte of door den wil van den wetgever. Er zijn wel wetten die de maatschappij besturen zonder dat zij het zelf weet, doch dat zijn natuurwetten, verbonden aan het maatschappelijk lichaam, zooals de physieke wetten verbonden zijn aan de stoffelijke lichamen. Het grootste gedeelte dezer wetten bleef tot heden onbekend, en toch hebben ze de menschenmaatschappij bestuurd sinds haar geboorte, onafhankelijk van gedachte en wil der menschen die haar samenstelden. Hieruit vloeit voort dat men ze niet verwarren moet met de staatkundige en rechtsgeleerde wetten, die in het door ons onderzochte stelsel, door een of andere wetgevende macht werden uitgevaardigd, en die men beschouwt als de logische afleidingen van de eerste overeenkomst die de menschen met opzet sloten.

De Staat is geen onmiddellijk voortbrengsel der Natuur, hij gaat niet, zooals de maatschappij, vooraf aan de ontwaking der gedachte in de menschen; later zullen we beproeven aan te

toonen, hoe het godsdienstig bewustzijn den Staat schept in de natuurlijke maatschappij. Volgens de liberale staatkundigen, werd de eerste Staat geschapen door den vrijen en overdachten wil der menschen; volgens de absolutisten, is hij een goddelijke schepping. In beide gevallen beheerscht hij de maatschappij en wil haar geheel en al verzwelgen.

In het tweede geval, is deze verzwelging vanzelf verstaanbaar: een goddelijke instelling moet noodzakelijk iedere natuurlijke organisatie verslinden. Merkwaardiger is het feit dat de individualistische school met haar vrije overeenkomst tot dezelfde uitkomst geraakt. En deze school begint inderdaad zelfs met de ontkenning van het bestaan eener natuurlijke maatschappij vroeger dan de overeenkomst — aangezien zulk een maatschappij natuurlijke verhoudingen tusschen de individuen zou onderstellen en bijgevolg een wederkeerige beperking hunner vrijheid, hetgeen strijdig zou wezen met de volkomen vrijheid, welke volgens deze theorie ieder genieten zou vóór de sluiting der overeenkomst. Zulk een beperking zou niet meer of minder wezen dan deze overeenkomst zelf, bestaande als een natuurlijk feit nog vroeger dan de vrije overeenkomst. Volgens dit stelsel, begint de menschenmaatschappij eerst bij het sluiten der overeenkomst. Doch wat beteekent dan deze maatschappij, zij is de zuivere en logische verwezenlijking der overeenkomst met al haar wetgevende en praktische schikkingen en gevolgtrekkingen, dat wil zeggen de Staat.

We willen hem meer van nabij onderzoeken. Wat stelt hij voor? De som der ontkenningen der individueele vrijheid van al zijn leden; of liever de som der offers, die al zijn leden brengen, door het verzaken van een gedeelte hunner vrijheid ten bate van het gemeenschappelijk welzijn. We hebben gezien dat, volgens de individualistische theorie, de vrijheid van ieder de

grens of liever de natuurlijke ontkenning is der vrijheid van alle anderen. Welnu! deze volkomen begrenzing, deze ontkenning van ieders vrijheid in naam der vrijheid van allen of van het gemeen recht — dat is de Staat, dus waar de Staat aanvangt, houdt de individueele vrijheid op en omgekeerd.

Men zal antwoorden dat de Staat, de vertegenwoordiger van het openbaar welzijn of van het gemeenschappelijk belang, slechts een gedeelte van ieders vrijheid besnoeit, opdat hij de gansche rest kunne verzekeren. Deze rest is indien ge wilt de veiligheid, doch nooit de vrijheid. De vrijheid is onverdeelbaar: men kan er geen gedeelte van besnoeien zonder dat men het gansche geheel doodt. Dit kleine deel dat ge besnoeit, is het wezenlijke bestanddeel mijner vrijheid, is het geheel. Door een natuurlijke, noodzakelijke en onweerstaanbare beweging, trekt al mijn vrijheid zich juist samen in het deeltje, hoe gering het ook wezen moge, dat ge besnoeit. Dit is de geschiedenis der vrouw van Blauwbaard, welke vrouw een gansch paleis tot haar beschikking had, met de volledige vrijheid om overal binnen te treden; ze mocht alles zien en aanraken, uitgezonderd een leelijk kamertje, dat zij op straffe des doods niet mocht openen, voor den oppermachtigen wil van haar verschrikkelijken man. Welnu, haar ziel wierp zich geheel op dit leelijk kamertje en keerde zich af van al de pracht van het paleis. Zij opende het verboden vertrek, en ze had gelijk daarmee, want dit was een noodzakelijke daad van haar vrijheid, terwijl het verbod van binnentreden een onmiskenbare schending dezer zelfde vrijheid was. Het is ook de geschiedenis der zonde van Adam en Eva: het verbod tot proeven der vrucht van den boom der kennis, zonder andere reden dan dat zoo de wil des Heeren was. Dit was een daad van afschuwelijke dwingelandij van de zijde van den Lieven Heer. En indien onze eerste voorouders gehoorzaamd hadden, ware het gansche menschenras gedompeld gebleven in de meest vernederende

slavernij. Hun ongehoorzaamheid heeft ons daarentegen vrijgemaakt en gered. Dit was de eerste daad der menschelijke vrijheid — gesproken altijd in verdichtenden zin.

Doch, zal men zeggen, de demokratische Staat, gegrond op de vrije goedkeuring van alle burgers, zou toch niet de ontkenning van hun vrijheid kunnen wezen? En waarom niet? Dat zal volkomen afhangen van de zending en de macht die de burgers aan den Staat zullen geven. Een republikeinsche Staat, gegrond op het algemeen stemrecht, zal zeer willekeurig kunnen wezen, erger nog dan de monarchale Staat, wanneer hij onder voorwendsel dat hij den wil van iedereen vertegenwoordigt, met het gansche gewicht van zijn gezamenlijke macht drukking uitoefent op den wil en de vrije beweging van al zijn leden.

Doch men zal verder zeggen, dat de Staat de vrijheid zijner leden slechts beperkt voor zoover deze vrijheid naar het onrecht, naar het kwade neigt. Hij belet den menschen dat ze elkander dooden, berooven en beleedigen, en in 't algemeen dat ze kwaad doen. Daarentegen laat hij hun volledige vrijheid voor het goede. Dit is altijd dezelfde geschiedenis van Blauwbaard of van de verboden vrucht: wat is het kwaad, wat is het goed?

Uit het oogpunt van het stelsel dat we onderzoeken, bestond de onderscheiding tusschen goed en kwaad niet vóór de sluiting der overeenkomst. Voor dien tijd toch bleef ieder individu gedompeld in de afzondering zijner vrijheid of van zijn volkomen recht, en behoefde tegenover alle anderen geen andere behoedzaamheid te toonen, dan die hem werden aangeraden door zijn zwakte of zijn betrekkelijke kracht — dat wil zeggen zijn eigen voorzichtigheid en belang. 1) Toen was het egoïsme — altijd

1) Deze betrekkingen, die overigens nooit konden bestaan tusschen de oorspronkelijke menschen, omdat het maatschappelijk

volgens deze zelfde theorie — de opperste wet, het eenige recht. Het goede werd bepaald door het welslagen, het kwade enkel door den nederlaag. De rechtvaardigheid was slechts de bekrachtiging der volbrachte feiten, hoe verschrikkelijk wreed of snood ze ook wezen mogen — evenals in de staatkundige moraal die thans in Europa de overhand heeft.

De onderscheiding van goed en kwaad begint volgens dit stelsel eerst bij de sluiting van de maatschappelijke overeenkomst. Toen werd alles wat men erkende als behoorende tot het algemeen belang, goed genoemd; en al wat er strijdig mee was noemde men slecht. De menschen die de verbintenis aangingen, werden burgers. En daar ze zich door een min of meer plechtige verzekering verbonden hadden, namen ze een plicht op zich: de plicht om hun bijzondere belangen ondergeschikt te maken aan het algemeen welzijn, aan het onscheidbaar belang van allen, en hun rechten afgescheiden van het openbaar recht, waarvan de eenige vertegenwoordiger, de Staat, daardoor werd bekleed met de macht tot het beteugelen van alle opstanden van het individueel egoïsme, doch met de plicht dat hij ieder zijner leden beschermen zou in de uitoefening zijner rechten, zoolang deze rechten niet met het gemeen recht in strijd waren.

---

leven onder is dan de ontwaking van het individueel bewustzijn en den overdachten wil in de menschen, en omdat geen enkel menschelijk individu ooit absolute of zelfs betrekkelijke vrijheid kon hebben buiten de maatschappij, deze betrekkingen zeggen we, zijn juist dezelfde die werkelijk tegenwoordig tusschen de moderne Staten bestaan, waarvan elk zich beschouwt als bekleed met volkomen vrijheid, recht en macht, bij uitsluiting van alle andere Staten. Ieder behoudt dus tegenover de andere Staten slechts de behoedzaamheid die zijn eigen belang hem gebiedt, hetgeen ze vanzelf allen in voortdurenden of verborgen oorlogstoestand brengt.

We gaan thans onderzoeken wat de zoo gevormde Staat wezen moet, zoowel tegenover andere Staten, zijn gelijken, als tegenover het volk dat hij beheerscht. Dit onderzoek lijkt ons belangrijker en noodiger, daar de Staat zooals hij hier omschreven werd, juist de moderne Staat is. Deze leeken- of goddeloozen Staat, uitgeroepen door de moderne staatkundigen, is afgezonderd van de godsdienstige ideé. Laat ons zien waarin zijn moraal bestaat. — Het is de moderne Staat — hebben we gezegd — op het oogenblik wanneer hij zich bevrijd heeft van het juk der kerk, en toen hij bijgevolg ook het juk afschudde der wereldmoraal van den kristelijken godsdienst. We zullen er nog bijvoegen dat deze Staat nog niet doordrongen is van de menschelijke ideé of moraal, hetgeen hij bovendien niet zou kunnen wezen zonder dat hij zichzelf vernietigde. Want in zijn afgezonderd bestaan zou hij te bekrompen wezen om de belangen en bijgevolg ook de moraal der geheele menschheid te kunnen omvatten.

De moderne Staten zijn juist op dit punt gekomen. Het kristendom dient hun nog slechts als voorwendsel, of als middel tot het bedriegen der domooren. Want de moderne Staten vervolgen oogmerken die niets uitstaande hebben met de godsdienstige gevoelens; en de groote staatslieden onzer dagen: Palmerston, Mouravieff, Cavour, Bismarck, Napoleon, zouden hartelijk lachen indien men hun godsdienstige verzekeringen ernstig wilde opnemen. Nog meer zouden zij lachen, indien men hun menschlievende gevoelens, overwegingen en bedoelingen toeschreef, die zij trouwens bij iedere gelegenheid in het openbaar bespottelijk noemen. Wat blijft er voor hen dan over tot het vormen eener moraal? Enkel het belang van den Staat. Uit dit oogpunt is alles goed, wat dient tot het behoud, tot de grootheid en macht van den Staat, hoe heiligschennend het wezen moge uit een godsdienstig gezichtspunt beschouwd, en hoe

stootend het ook lijken moge voor het gezichtspunt der menschelijke moraal. Omgekeerd zou alles kwaad wezen, wat daarmee strijdig is, al zou het de heiligste en menschelijk de meest rechtvaardige zaak zijn. Dit was overigens, op weinig uitzonderingen na het gezichtspunt van de staatslieden uit alle tijden en alle landen. Zoo is in waarheid de eeuwige moraal en de praktijk van alle Staten.

Dit is ook de moraal van den Staat, gegrond op de theorie der maatschappelijke overeenkomst. Volgens dit stelsel, beginnen het goede en rechtvaardige eerst met de overeenkomst, en zijn inderdaad niets dan de inhoud en het doel der overeenkomst, dat wil zeggen het algemeen belang en het gemeen recht van alle individuen, die deze overeenkomst onder elkander sloten, met uitsluiting van allen die er buiten bleven. Bijgevolg zijn het goede en rechtvaardige volgens dit stelsel slechts de grootste voldoening, verschaft aan het gezamenlijk egoïsme eener bijzondere en beperkte vereeniging, die gegrond was op de gedeeltelijke opoffering van het individueel egoïsme van ieder zijner leden, en daarom de groote meerderheid der menschsoort als vreemdelingen en natuurlijke vijanden buitenwerpt, die meerderheid moge al of niet tot dergelijke vereenigingen gevormd zijn.

Het bestaan van een enkelen beperkten Staat onderstelt vanzelf het bestaan van meerdere Staten: desnoods is hun vorming het gevolg van het aanwezig zijn van één Staat. Want het is zeer natuurlijk dat de individuen, die zich buiten een Staat bevinden, door hem in hun bestaan en in hun vrijheid bedreigd worden, en zich op hun beurt tegen hem vereenigen. Zoo is dan de menschheid verdeeld in een eindeloos aantal Staten, vreemd, vijandig en dreigend voor elkander. Er bestaat geen gemeen recht, geen maatschappelijke overeenkomst tusschen hen,

want indien dat bestond, zouden ze ophouden volkomen van elkander onafhankelijke Staten te wezen, en verbonden leden van één grooten Staat worden. Doch tenzij deze groote Staat de gansche menschheid omvatte, zou hij noodzakelijk andere inwendig verbonden groote Staten tegen zich hebben, in dezelfde vijandige houding. Het zou steeds oorlog wezen als opperste wet en als een noodzakelijkheid verbonden aan het bestaan der menschheid.

Inwendig verbonden of niet, moet iedere Staat, op straffe van ondergang, de machtigste pogen te worden. Hij moet verslinden opdat hij niet verslonden worde, veroveren opdat men hem niet verovere, onderwerpen opdat hij niet onderworpen worde, want deze beide machten, die gelijk zijn en terzelfdertijd vreemd aan elkander, zouden niet gelijktijdig kunnen bestaan zonder dat ze elkaar vernietigden.

De Staat is dus de meest onmiskenbare, schaamtelooze en volkomene verloochening der menschelijkheid. Hij verbreekt de wereldsolidariteit van alle menschen op aarde, verbindt er slechts een gedeelte van, juist tot het vernietigen, veroveren en onderwerpen der gansche rest. Hij bedekt met zijn bescherming slechts zijn eigen burgers, erkent het menschenrecht, de menschelijkheid, de beschaving slechts binnen zijn eigen grenzen. Buiten zichzelf erkent hij geen enkel recht. Hij matigt zich het recht der wreedste onmenschelijkheid aan, tegenover alle vreemde volkeren die hij kan berooven, uitroeien en onderwerpen naar believen. Toont hij zich edelmoedig en menschelijk jegens hen, dan is dit nooit uit plichtbesef; want hij kent slechts plichten jegens zichzelf in de eerste plaats, en vervolgens jegens diegenen zijner leden, welke hem vrijelijk hebben gevormd en welke hem blijven samenstellen, of op den duur zijn onderdanen werden, zooals steeds gebeurt. Daar het internationaal recht niet bestaat, en

nooit op ernstige en werkelijke wijze zou kunnen bestaan, zonder dat het in zijn grondslagen het beginsel van de volkomen oppermacht der Staten ondermijnt, kan de Staat geen plichten jegens vreemde volkeren bezitten. Behandelt hij een overwonnen volk dus menschelijk, berooft en verdelgt hij het slechts half, en brengt hij het niet tot de laagste trap van slavernij, dan is dit misschien uit politiek en uit voorzichtigheid, of eenvoudig uit grootmoedigheid, doch nooit uit plicht, want hij bezit het volstrekte recht om over zulk een volk naar believen te beschikken.

Deze onmiskenbare ontkenning der menschelijkheid, die het innerlijk wezen van den Staat vormt, is uit het gezichtspunt van den Staat de opperste plicht en de grootste deugd: zij heet vaderlandsliefde en vormt de gansche bovenzinnelijke moraal van den Staat. We zeggen bovenzinnelijke moraal, omdat zij gewoonlijk het peil der menschelijke moraal en rechtvaardigheid overschrijdt, en zich dus meestal daarmee in strijd bevindt. Zoo beschouwt men het beleedigen, verdrukken, berooven, vermoorden of onder het juk brengen van zijn evenmensch, volgens de gewone moraal der menschen, als een misdaad. In het openbaar leven daarentegen, wordt dat alles plicht en deugd, wanneer het dient tot meerdere eere van den Staat, tot het behouden of wel tot het vermeerderen zijner macht. En deze deugd, deze plicht, zijn gedwongen voor iederen burger die het vaderland bemint. Men acht dat ieder ze toepast — niet alleen tegen de vreemdelingen, doch ook tegen zijn medeburgers, die ook leden of onderdanen van den Staat zijn — telkens wanneer het heil van den Staat het vereischt.

Dit verklaart ons waarom sedert den aanvang der geschiedenis, dat wil zeggen sedert de geboorte der Staten, de wereld der politiek steeds het schouwspel was van hooge schurkenstreken

en verheven rooverij, en waarom zij dit nog blijft zijn. Deze schurkerij en rooverij worden overigens ten hoogste in eere gehouden door de verheven moraal en door het opperste belang van den Staat, omdat ze door de vaderlandsliefde geboden worden. Dit verklaart ons waarom de gansche geschiedenis der oude en moderne Staten een aaneenschakeling is van walgende misdrijven; waarom koningen en ministers in het heden en verleden, uit alle tijden en landen: staatslieden, diplomaten, ambtenaren en krijgslieden — indien men hen beoordeelt uit het oogpunt der eenvoudige moraal en menschelijke rechtvaardigheid — hondermaal, duizendmaal de galg of de galeien verdiend hebben. Want er is geen verschrikking, geen wreedheid, heiligschennis, meineed, bedrog, laaghartige overeenkomst, onbeschaamde diefstal, drieste roof en vuil verraad, die niet bedreven werden en dagelijks nog bedreven worden door de vertegenwoordigers der Staten, zonder andere verontschuldiging dan het rekbare woord: staatsbelang!

Dit woord is in waarheid verschrikkelijk, want het heeft in de officieele kringen en in de heerschende klasse der maatschappij meer menschen bedorven en onteerd dan het kristendom. Zoodra het uitgesproken wordt, houdt alles op en zwijgt: eerlijkheid, eer, rechtvaardigheid, recht; het medelijden houdt zelfs op, evenals rede en gezond verstand: zwart wordt wit en wit wordt zwart, het verschrikkelijke wordt menschelijk, en de afschuwelijkste misdrijven, het lafste verraad, worden verdienstelijke daden!

De groote italiaansche politieke wijsgeer Machiavelli was de eerste die dit woord uitsprak, of die er tenminste de werkelijke beteekenis aan gaf en de verbazende populariteit die het thans nog geniet in de wereld onzer regeerders. Als realistisch en positief denker, begreep hij het eerst dat de groote en machtige Staten slechts door de misdaad gegrondvest en in stand ge-

houden kunnen worden, — door veel groote misdaden en een volkomen verachting voor al wat eerlijkheid heet! Hij heeft het geschreven, verklaard en bewezen met een verschrikkelijke openhartigheid. En daar het denkbeeld menschelijkheid in zijn tijd volkomen onbekend was; daar het denkbeeld der niet menschelijke doch godsdienstige broederschap, gepredikt door de katholieke kerk, toen evenals altijd slechts een afschuwelijke ironie was, ieder oogenblik door de handelingen der Kerk zelf gelogenstraft; daar in zijn tijd niemand er zelfs vermoeden van had, dat er iets bestond als een recht voor het volk — want de volkeren waren steeds beschouwd als een werkelooze en onbekwame menigte, als een soort vleesch voor den Staat, gedwongen tot dienen en betalen, bestemd tot eeuwigdurende gehoorzaamheid — ; daar er toen volkomen niets bestond, in Italië evenmin als elders, dat boven den Staat stond — trok Machiavelli uit dat alles met veel logika het besluit, dat de Staat het opperste doel was van het gansche menschelijke bestaan, dat men hem tot iederen prijs dienen moest, dat het staatsbelang boven alles ging en dat bijgevolg een goede vaderlander voor geen enkele misdaad moest terugschrikken indien hij daarmee den Staat kon dienen. Hij raadt de misdaad aan, gebiedt haar en maakt van de misdaad een onmisbare voorwaarde van het politiek verstand, evenals van de ware vaderlandsliefde. De Staat moge monarchie of republiek heeten, steeds zal de misdaad noodzakelijk wezen voor zijn behoud en voor zijn triomf. Hij zal ongetwijfeld van richting en doel veranderen, doch zijn aard blijft gelijk. Steeds zal het blijven de voortdurende schending van rechtvaardigheid, medelijden en eerlijkheid — voor het heil van den Staat.

Ja, Machiavelli heeft gelijk, we kunnen daaraan niet twijfelen na drie en een halve eeuw ondervinding. Zeker, de gansche geschiedenis zegt het ons: terwijl de kleine Staten alleen deugd-

zaam zijn uit zwakte, houden de machtige Staten zich slechts door misdaad staande. Onze gevolgtrekking zal echter volkomen van de zijne afwijken en dat wel om een zeer eenvoudige reden: we zijn de zonen der omwenteling en we hebben van haar den godsdienst der menschheid geërfd, dien we gronden moeten op de puinhoopen van den godsdienst der godheid. We gelooven in de rechten van den mensch, in de waardigheid en in de noodzakelijke bevrijding van het menschdom. We gelooven in de vrijheid en broederschap der menschen, berustende op de menschelijke rechtvaardigheid. — Kortom, we gelooven in de triomf der menschheid op aarde. Deze zegepraal roepen we met onze wenschen, en willen we verhaasten met al onze vereenigde krachten; doch daar zij uit den aard der zaak de ontkenning is der misdaad, die zelf niet anders is dan de verloochening der menschelijkheid, zal deze zegepraal eerst bewaarheid kunnen worden wanneer de misdaad niet meer de grondslag is van het staatkundig bestaan der volkeren, die verzwolgen en beheerscht worden door de staatsidée. En dat is de misdaad in onze dagen overal min of meer. En aangezien het thans bewezen is dat geen enkele Staat zou kunnen leven zonder dat hij misdaden beging, of tenminste misdaden overwoog en bedacht, wanneer zijn onmacht het volbrengen beletten zou — besluiten we tegenwoordig tot de volstrekte noodzakelijkheid van de vernietiging der Staten. Of wil men het liever: hun grondige en volkomen verandering, in dien zin dat ze niet meer machten zijn van boven naar onder gecentraliseerd en georganiseerd door geweld of gezag van een zeker beginsel — doch zich opnieuw inrichten, van onder naar boven, volgens de werkelijke behoeften en natuurlijke neigingen der deelen, door de vrije verbinding van individuen en vereenigingen, van gemeenten, distrikten, provinciën en volkeren in de menschheid.

Bij deze nieuwe inrichting moet ieder deel zich vrij kunnen vereenigen of niet vereenigen, en steeds een vereeniging kunnen verlaten al had het zich er eenmaal uit vrije beweging bijgevoegd.

Tot dergelijke gevolgtrekkingen komen we noodzakelijk, wanneer we de uiterlijke verhoudingen onderzoeken zelfs van den zoogenaamd vrijen Staat met de andere Staten. We zullen later zien dat de Staat die zich op het goddelijk recht grondt of op de godsdienstige wijding, juist tot dezelfde slotsom komt. Laat ons thans de verhoudingen onderzoeken van den Staat gegrond op de vrije overeenkomst jegens zijn eigen burgers of onderdanen.

We hebben gezien dat hij de menschelijkheid ontkent, doordat hij de groote meerderheid der menschen uit zijn omgeving buitensluit, ze buiten de wederkeerige verbintenissen en plichten werpt van moraal, rechtvaardigheid en recht. En met het groote woord: Vaderlandsliefde, dwingt hij al zijn onderdanen tot onrecht en wreedheid als tot een opperste plicht. Hij beperkt, verminkt en doodt in hen de menschelijkheid, opdat ze ophouden menschen te wezen en nog slechts burgers blijven — of wel juister gezegd, in verband met de geschiedkundige opvolging der feiten, opdat ze zich nooit hooger dan tot burger, nooit tot de hoogte van mensch verheffen. — We hebben bovendien gezien dat iedere Staat naar almacht moet trachten, en dat hij veroveren moet wanneer hij machtig is geworden. Doet hij dit niet dan zal hij ondergaan en door de naburige Staten verslonden worden. Wie spreekt van verovering, denkt aan veroverde, onderworpen en in slavernij gedompelde volkeren, onder welken vorm en onder welke benaming dit ook plaatsheeft. De slavernij is dus een noodzakelijk gevolg van het bestaan van den Staat.

De slavernij kan van vorm en van naam veranderen — haar innerlijk blijft gelijk. Dit innerlijk kan men uitdrukken door

de woorden: slaaf wezen, beteekent gedwongen worden tot werken voor anderen — zooals meester wezen beteekent leven van den arbeid van anderen. In de oudheid werden de slaven gewoonweg slaven genoemd, zooals thans in Azië, in Afrika en in een deel van Amerika. In de middeleeuwen kregen zij den naam lijfeigenen, thans heeten zij loonarbeiders. De toestand dezer laatsten is veel waardiger en minder hard dan van de slaven, doch niettemin blijven ze door den honger zoowel als door de staatkundige en maatschappelijke instellingen gedwongen, om door een zeer harden arbeid de betrekkelijke of volkomen werkeloosheid van anderen te voeden. Ze zijn bijgevolg slaven. En in het algemeen kon of kan ooit één oude of moderne Staat den gedwongen arbeid der menigte missen, hetzij in den toestand van loonarbeiders of van slaven, als een voornaamste en volstrekt noodzakelijke grondslag voor den vrijen tijd, de vrijheid en de beschaving der politieke klasse: der burgers. In dit opzicht, maken de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, zelfs nog geen uitzondering.

Dat zijn de inwendige omstandigheden, die voor den Staat noodzakelijk uit zijn uitwendigen toestand voortvloeien, dat wil zeggen uit zijn natuurlijke, voortdurende en onvermijdelijke vijandschap tegenover alle andere Staten. Laat ons thans de omstandigheden beschouwen, die voor de burgers onmiddellijk voortvloeien uit de vrije overeenkomst waarbij ze zich tot een Staat vormen.

De zending van den Staat is niet alleen het waarborgen der veiligheid zijn er leden tegen alle aanvallen van buiten, hij moet hen ook inwendig verdedigen tegen elkander en ieder tegen zichzelf. Want de Staat — en dit vormt zijn karaktertrek — iedere Staat, onderstelt evenals iedere godgeleerdheid, dat de mensch van nature boos en slecht is. In den Staat dien

we thans onderzoeken, hebben we gezien dat het g o e d eerst aanvangt bij de sluiting der maatschappelijke overeenkomst, en bijgevolg slechts het voortbrengsel, de inhoud van haar is. Het g o e d is geen voortbrengsel der vrijheid. Integendeel, zoolang de menschen afgezonderd blijven in hun volkomen individualiteit, hun natuurlijke vrijheid genieten waarvan ze geen andere grenzen erkennen dan die in de feiten en niet in het recht liggen, volgen zij slechts een enkele wet — die van hun natuurlijk egoïsme: zij beleedigen, mishandelen en bestelen elkander, vermoorden en verslinden elkander, ieder naarmate van zijn verstand, zijn list en zijn lichaamskracht, evenals tegenwoordig de Staten doen, zooals we reeds hebben opgemerkt. — Dus brengt de menschelijke vrijheid geen g o e d, doch k w a a d voort: de mensch is derhalve slecht van aard. Hoe is hij slecht geworden? De godgeleerdheid moge dit verklaren. Het is een feit, dat de Staat hem bij zijn geboorte reeds slecht vindt en zich ermee belast om hem goed te maken, dat wil zeggen den natuurlijken mensch in een burger te veranderen.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat aangezien de Staat het voortbrengsel is eener door de menschen gesloten vrije overeenkomst, en aangezien het goede door den Staat werd voortgebracht, hieruit volgt dat het goede ook een voortbrengsel der vrijheid is! Deze gevolgtrekking is volstrekt niet juist. Zelfs in deze theorie is de Staat geen voortbrengsel der vrijheid, doch integendeel van de vrijwillige opoffering en verloochening der vrijheid. De natuurmenschen, die volkomen vrij zijn v a n r e c h t s w e g e doch i n d e r d a a d blootgesteld aan alle gevaren die op ieder tijdstip van hun leven hun veiligheid bedreigen, offeren en verloochenen een min of meer groot gedeelte hunner vrijheid, en voor zoover zij de vrijheid opofferden aan de veiligheid, voor zoover ze burgers geworden zijn, worden ze d e s l a v e n v a n d e n S t a a t. We hebben dus gelijk

wanneer we beweren *dat uit het oogpunt van den Staat het goede niet ontstaat uit de vrijheid, doch integendeel uit de ontkenning der vrijheid.* Is de gelijkenis niet opmerkelijk tusschen de godgeleerdheid — de wetenschap der kerk — en de staatkunde — de theorie van den Staat — de ontmoeting in eenzelfde overtuiging van twee in schijn zoo tegenstrijdige soorten gedachten en feiten: de overtuiging van de noodzakelijkheid der opoffering van de menschelijke vrijheid opdat de menschen zedelijker zullen worden en volgens de eene overtuiging in heiligen, volgens de andere in deugdzame burgers veranderen. Wat ons betreft, we verbazen ons er volstrekt niet over, omdat we overtuigd zijn en later zullen trachten te bewijzen, dat de staatkunde en de godgeleerdheid twee zusters zijn van dezelfde afkomst, die onder verschillende namen hetzelfde doel najagen. We weten dat iedere Staat een aardsche kerk is, evenals iedere kerk op haar beurt, met haar hemel, het verblijf der gelukzaligen en der onsterfelijke Goden, slechts een hemelschen Staat vormt.

De Staat gaat dus, evenals de kerk, uit van de onderstelling, dat de menschen in den grond slecht zijn en dat ze — overgeleverd aan hun natuurlijke vrijheid — elkander zouden verscheuren en het schouwspel der afschuwelijkste anarchie zouden aanbieden waar de sterkeren de zwakkeren zouden kwellen of uitbuiten — geheel het tegenovergestelde — nietwaar? — van hetgeen in onze tegenwoordige modelstaten gebeurt. Hij stelt als beginsel, dat een hooger gezag noodig is, tot het vestigen der openbare orde; dat een gids en een teugel noodig zijn tot het geleiden der menschen en het onderdrukken hunner slechte hartstochten. Doch de Staat zegt dat dit het gezag moet wezen van een deugdzaam genie 1), een wetgever van zijn volk, zooals

1) Het ideaal van Mazzini. Zie *Doveri dell' uomo* (Napoli 1860), bladz. 83 en a *Pio IX Papa*, bladz. 27.

Mozes, Lycurgus of Solo — en dat deze gids en teugel de wijsheid en onderdrukkende macht van den Staat zullen wezen.

In naam der rede zouden we wel over den wetgever kunnen haarkloven, want in het stelsel dat we thans onderzoeken, is geen sprake van een wetboek opgedrongen door een of ander gezag, doch van een wederkeerige verplichting in vrijheid aangegaan door de vrije oprichters van den Staat. En daar deze stichters, volgens het besproken stelsel, niet meer of minder dan wilden waren, die tot op dat oogenblik in de volkomenste vrijheid leefden, en het verschil tusschen goed en kwaad niet kenden, zouden we ons kunnen afvragen door welk middel ze plotseling goed en kwaad konden onderscheiden en afzonderen. Het is waar dat men ons zal kunnen antwoorden dat ze eerst hun wederkeerige overeenkomst alleen sloten met het oog op hun gemeenschappelijke veiligheid, en dat hetgeen ze goed noemden daardoor slechts enkele weinig talrijke punten waren, die ze aanwezen in hun overeenkomst. Bijvoorbeeld dat ze elkander niet zouden dooden en berooven, en dat ze elkander wederkeerig zouden beschermen tegen alle aanvallen van buiten. Later eerst zou een wetgever komen, een deugdzaam genie, reeds geboren te midden eener aldus gevormde vereeniging en bijgevolg eenigszins in den geest daarvan opgevoed; deze zou de voorwaarden en grondslagen ervan kunnen verbreeden en zoodoende een eerste wetboek van zedeleer en wetten scheppen.

Doch dadelijk doet een andere vraag zich voor: wanneer men onderstelt dat een mensch begaafd met een buitengewoon vernuft, geboren te midden dezer nog zeer oorspronkelijke maatschappij, dank zij de zeer grove opvoeding die hij in haar boezem kon ontvangen en ook met hulp van zijn vernuft, in staat was tot het uitdenken van een zedewet, hoe kwam het dan dat hij die door zijn volk kan doen aannemen? Enkel door de kracht der redeneering? Dat is onmogelijk. De logika

zegeviert tenslotte wel altijd, zelfs over de weerspannigste geesten, doch daartoe is veel meer dan een menschenleven noodig, en met weinig ontwikkelde geesten zouden er meerdere eeuwen toe noodig zijn geweest. Door geweld? Doch dan ware het geen maatschappij meer geweest gegrond op vrije overeenkomst, doch op verovering, op onderwerping. Dit zou ons regelrecht voeren naar de werkelijke, historische maatschappijen, waarin alle dingen weliswaar veel natuurlijker een verklaring vinden dan in de theoriën onzer vrijzinnige staatkundigen, doch wier onderzoek en studie volstrekt niet dienen — zooals die Heeren verlangen — tot verheerlijking van den Staat, doch ons integendeel, zooals we later zien zullen, de spoedige, grondige en volkomen vernietiging van den Staat doen wenschen.

Een derde middel blijft nog over, waarvan een groote wetgever van een wild volk zich zal hebben kunnen bedienen om zijn wetboek op te dringen aan de menigte zijner medeburgers: dit is het goddelijk gezag. En we zien inderdaad, dat de grootste bekende wetgevers, van Mozes tot en met Mohammed, hun toevlucht namen tot dit middel. Dit is zeer afdoende in landen waar geloof en godsdienstig gevoel nog een grooten en natuurlijk zeer machtigen invloed uitoefenen te midden van een wild volk. De maatschappij echter die met behulp van dit middel gegrond werd, heeft niet meer de vrije overeenkomst tot grondslag. Daar een dergelijke maatschappij gevormd werd door de onmiddellijke tusschenkomst van den goddelijken wil, zal zij noodzakelijk een theokratische, monarchale of aristokratische 1) Staat wezen, doch in geen enkel opzicht een demokratische Staat. Aangezien men met de goede Goden niet kan onderhandelen, aangezien ze even

1) Een maatschappij gegrond op het gezag van een God, van een vorst of van den adel.

machtig als eigendunkelijk zijn, en aangezien men gedwongen is tot blindelings aannemen van al wat ze u opdringen en tot het dulden van hun wil in ieder geval — kan er in een door de Goden ingegeven wetgeving geen plaats voor de vrijheid wezen. De overigens zeer historische samenstelling van den Staat door de middellijke of onmiddellijke tusschenkomst der goddelijke almacht, geven we dus op. We beloven onszelf dat we er later op zullen terugkomen en keeren weder tot het onderzoek van den vrijen Staat, gegrond op de vrije overeenkomst. We zijn tot de overtuiging gekomen, dat we ons op geen enkele wijze het met zichzelf tegenstrijdige feit kunnen verklaren van een wetgeving, voortgesproten uit het vernuft van een enkel mensch, en eenstemmig toegejuicht, vrijwillig aangenomen door een geheel wild volk, zonder dat de wetgever zijn toevlucht behoefde te nemen tot ruw geweld of tot een godsbedrog. Doch we willen dit wonder eens aannemen, en we vragen nu de verklaring van een ander wonder, even moeilijk begrijpelijk als het eerste: Hoe kan het nieuwe wetboek van zedeleer en wetten, nadat het afgekondigd en eenstemmig aangenomen werd, overgaan in de praktijk, in het leven? Wie bewaakt de uitvoering ervan?

Vóór de verkondiging der nieuwe wetgeving, waren de wilden die een oorspronkelijke maatschappij samenstellen gedompeld in de diepste anarchie. Kan men nu aannemen dat ze enkel door deze verkondiging en vrije aanneming zoodanig veranderen, dat ze plotseling uit zichzelf en zonder andere aansporing dan hun eigen overtuiging, voorschriften en wetten nauwgezet gingen in acht nemen en regelmatig uitvoeren, die hun een tot op dat tijdstip onbekende moraal voorschreven?

Wanneer men de mogelijkheid van zulk een wonder aannam, zou men tegelijk de nutteloosheid van den Staat erkennen, de geschiktheid van den natuurlijken mensch tot het bevatten, willen

en doen van het goede, alleen door de aansporing zijner eigen vrijheid. Dit zou even strijdig wezen met de theorie van den zoogenaamd vrijen Staat, als met de theorie van den godsdienstigen of goddelijken Staat. Want de grondslag van beide is de gewaande onbekwaamheid der menschen om zich te verheffen tot het goede en om het goede te doen uit natuurlijken aandrang. Deze aandrang toch, drijft hen — volgens dezelfde theoriën — steeds en onweerstaanbaar naar het kwade. Er moet zich aan het hoofd van den Staat een waakzame, regelende en desnoods beteugelende macht bevinden, tot verzekering van het inachtnemen der beginselen en van het uitvoeren der wetten in iedere menschelijke maatschappij. Dat leeren ons beide theoriën tenminste. Nu moeten we nog weten, wie deze macht zal moeten en kunnen uitoefenen.

Het antwoord is allereenvoudigst voor den Staat die berust op het goddelijk recht en de tusschenkomst van een God. Dat zullen de priesters eerstens moeten doen, en verder het wereldlijk gezag, gezegend door de priesters. Veel moeielijker zal het antwoord wezen voor de theorie van den Staat, die op de vrije overeenkomst berust. Wie zou in een zuivere demokratie, waar gelijkheid heerscht, inderdaad de bewaarder en uitvoerder der wetten kunnen zijn, de beschermer van gerechtigheid en openbare orde tegen ieders slechte neigingen? Wie zou dat kunnen daar ieder onbekwaam verklaard werd tot het waken over zich zelf en het besnoeien van zijn eigen vrijheid, voor zoover dit voor het gemeenschappelijk welzijn noodzakelijk is, terwijl zijn vrijheid natuurlijk naar het kwade neigt. In één woord, wie zal de werkzaamheden van den Staat vervullen?

Men zal zeggen de beste burgers, de meest verstandigen en deugdzamen, die beter dan de overigen de gemeenschappelijke belangen der maatschappij zullen begrijpen en de noodzakelijkheid en plicht voor elk om alle bijzondere belangen daaraan onder-

geschikt te maken. De menschen moeten inderdaad even verstandig als deugdzaam wezen, want waren ze enkel verstandig zonder deugd, dan zouden ze zeer goed de publieke zaak aan hun eigenbelang kunnen dienstbaar maken; en waren ze deugdzaam zonder verstand, dan zouden ze de publieke zaak onfeilbaar in den grond helpen ondanks hun goede trouw. Een republiek moet dus op ieder tijdstip een aanzienlijk genoeg getal dergelijke mannen bezitten; anders zal zij omkomen. Zoolang een republiek bestaat, moet er een onafgebroken reeks van deugdzame en tegelijkertijd verstandige burgers wezen.

Dat is een voorwaarde die evenmin gemakkelijk als dikwijls vervuld wordt. In de geschiedenis van ieder land, staan de tijdvakken die een aanzienlijke hoeveelheid uitmuntende mannen opleveren, aangeteekend als buitengewone tijdvakken, die schitteren door de eeuwen. Gewoonlijk heerschen in de kringen der macht het onbeteekenende, het grijze; en we zagen in de geschiedenis dat vaak zwart en rood zegevieren, dat wil zeggen alle gebreken en het bloeddorstig geweld. Hieruit zouden we dus kunnen besluiten dat er sinds geen enkele tegenwoordige maatschappij meer kon bestaan — indien het waar is dat het behoud en de duur van iedere staatkundige maatschappij afhangen van een reeks menschen, even merkwaardig door hun deugd als door hun verstand. En dit vloeit toch duidelijk voort uit de theorie van den zoogenaamd redelijken of vrijzinnigen Staat. Voegen we bij deze moeielijkheid, om niet te zeggen onmogelijkheid, de bezwaren die ontstaan uit de bijzondere ontaarding verbonden aan de macht; de buitengewone verleiding waaraan alle menschen onfeilbaar blootgesteld zijn, die de macht in handen hebben; het gevolg van de eerzucht, den naijver, de afgunst en de begeerte die dag en nacht juist de hooge plaatsen bestormen, en waartegen geen verstand en vaak ook geen deugd een waarborg uitmaakt — want de deugd van den afzonderlijken

mensch is broos — dan gelooven we dat we met alle recht van wonderen mogen spreken, wanneer we zooveel maatschappijen zien bestaan! Doch we willen verder gaan.

We willen onderstellen, dat in een denkbeeldige maatschappij op ieder tijdstip een voldoende aantal menschen gevonden wordt, die even verstandig als deugdzaam zijn en de voornaamste bedieningen van den Staat waardig kunnen vervullen. Wie zal hen zoeken, wie zal hen vinden, wie zal hen onderscheiden en wie zal de teugels van den Staat in hun handen geven? Zullen zij zelf zich er meester van maken, in het bewustzijn van hun verstand en hun deugd, zooals twee wijzen van Griekenland deden — Kleobulos en Periandros — aan wie, ondanks hun groote onderstelde wijsheid, de Grieken niettemin den verachtelijken naam van dwingelanden gehecht hebben? Doch hoe zullen ze de macht grijpen? Zal het wezen door overtuiging of door geweld? Is het op de eerste manier, dan zullen we de opmerking maken dat men alleen goed iemand kan overtuigen van iets waarvan men zelf goed overtuigd is en dat de beste menschen juist het minst overtuigd zijn van hun eigen verdienste. Al hebben ze bewustzijn van hun verdienste, dan stuit het hun toch gewoonlijk tegen de borst om anderen dit bewustzijn op te dringen. De slechte en middelmatige menschen zijn echter steeds zelfvoldaan, verheerlijken zichzelf zonder eenigen tegenzin. Doch laat ons zelfs onderstellen dat het verlangen om het vaderland te dienen, in menschen van werkelijke verdienste deze overgroote bescheidenheid tot zwijgen bracht, en ze zich zelf bieden aan de stemming hunner medeburgers — zullen ze dan steeds worden aangenomen en de voorkeur genieten bij het volk boven eergierige, welsprekende en behendige listige indringers? Indien ze zich daarentegen door geweld willen opdringen, moeten ze eerst een voldoende kracht tot hun beschikking hebben, tot het overwinnen van den weerstand eener gansche partij. Ze zullen

door den burgeroorlog tot de macht komen, en daarna zal er een niet verzoende, doch overwonnen en steeds vijandige partij wezen. Ze zullen geweld moeten blijven aanwenden, indien ze deze partij willen bedwingen. Dan zal er dus geen vrije maatschappij meer wezen, doch een willekeurige Staat, berustend op geweld en waarin ge wellicht veel zaken zult vinden die u bewonderenswaardig schijnen — doch nooit vrijheid.

Willen we blijven bij het verdichtsel van een vrijen Staat, gesproten uit een maatschappelijke overeenkomst, dan moeten we dus onderstellen dat de meerderheid der burgers steeds de noodige omzichtigheid, het noodige onderscheidingsvermogen en rechtvaardigheid gehad heeft, om de waardigste en bekwaamste mannen te kunnen uitkiezen en aan het hoofd der regeering plaatsen. Doch als een volk dit onderscheidingsvermogen, dit rechtvaardigheidsgevoel en deze wijsheid niet één keer en enkel bij toeval had getoond, doch steeds, in alle verkiezingen die het moest doen, sedert den ganschen duur van zijn bestaan — moet het zelf, in massa genomen, een zoo hoogen graad van zedelijkheid en beschaving hebben bereikt, dat het geen regeering of Staat meer noodig heeft. Een dergelijk volk kan slechts behoefte hebben aan leven en den vrijen loop laten aan al zijn neigingen. Uit zijn leven zullen rechtvaardigheid en openbare orde vanzelf voortspruiten. En wanneer de Staat niet meer de voorzienigheid, de voogd, de opvoeder, de regelaar der maatschappij is, wanneer hij alle onderdrukkingsmacht opgeeft en vervalt in de ondergeschikte rol die Proudhon hem toekent, zal hij nog slechts een eenvoudig bureau wezen, een soort van Centraalkantoor ten dienste der maatschappij.

Ongetwijfeld, een dergelijke staatkundige inrichting, of liever een dergelijke beperking der staatkundige werking, ten bate der vrijheid van het maatschappelijke leven, zou een groote weldaad voor de maatschappij wezen. Doch de voorstanders van den

Staat zouden daarmee niet tevreden wezen. Zij hebben volstrekt behoefte aan een Staat als voorzienigheid, een Staat als leider van het maatschappelijk leven, die rechtvaardigheid uitdeelt en de openbare orde regelt. Dat wil zeggen — ze mogen het erkennen of niet en zelfs al zouden ze zich republikeinen, demokraten, ja socialisten noemen — steeds hebben ze een min of meer onwetend, onmondig en onbekwaam volk noodig; of als we de zaken bij den waren naam noemen: een volk van gespuis dat zich laat regeeren. Dit dient ongetwijfeld opdat ze hun belangeloosheid en bescheidenheid geweld aandoen, en zoo de eerste plaatsen voor zichzelf kunnen behouden, opdat ze steeds gelegenheid hebben om zich aan de publieke zaak te wijden en sterk door hun deugdzame toewijding en hun uitsluitend verstand, als bevoorrechte bewakers der menschelijke kudde, deze kudde kunnen voortdrijven tot haar welzijn en naar het heil kunnen voeren — doch intusschen de beesten ook een weinig kunnen scheren.

Iedere konsekwente en oprechte theorie van den Staat is hoofdzakelijk gegrond op het gezagsbeginsel, dat wil zeggen op het bij uitstek godgeleerd, bovennatuurkundig en politiek denkbeeld, dat de menigte steeds onbekwaam is tot zelfbestuur, en steeds het weldadig juk zal moeten dragen eener wijsheid en rechtvaardigheid, die haar op een of andere wijze van boven worden opgedrongen. Doch in naam van wat en door wien opgedrongen? Het door de menigte als zoodanig erkende gezag, kan slechts drie bronnen bezitten: geweld, godsdienst, of de werking van een hooger vernuft. Later zullen we spreken over de Staten die gegrondvest werden op het dubbele gezag van godsdienst en geweld, want zoolang we de theorie onderzoeken van den Staat, die op de vrije overeenkomst berust, moeten we deze beide buiten bespreking laten. Voor het oogenblik blijft ons nog slechts over het gezag van het hoogere vernuft, zooals

men weet steeds vertegenwoordigd door de minderheden.

Wat zien we in werkelijkheid in alle vroegere en tegenwoordige Staten, zelfs wanneer ze de meest demokratische instellingen bezitten, zooals de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Zwitserland? De zelfregeering der menigte blijft meestal in den denkbeeldigen toestand, ondanks alle vertooning van volksalmacht. In de werkelijkheid heerschen de minderheden.

In de Vereenigde Staten, tot den laatsten bevrijdingsoorlog en gedeeltelijk zelfs thans nog, waren en zijn er zoogenaamde demokraten, voorstanders in elk geval van de slavernij en van de wreede heerschappij der planters, eerlooze en gewetenlooze volksmenners, bekwaam om alles aan hun begeerlijkheid, aan hun booze eerzucht op te offeren. Die lieden hebben door hun verfoeielijken invloed, bijna zonder hinderpaal gedurende omstreeks vijftig jaren achtereen uitgeoefend, ruimschoots bijgedragen tot het bederven der staatkundige zeden in Noord-Amerika.

In Zwitserland heerscht ondanks alle demokratische omwentelingen die er plaatsvonden, steeds nog de welgestelde klasse, de bourgeoisie, dat wil zeggen de uit een oogpunt van fortuin, tijd en onderricht begunstigde minderheid. De heerschappij van het volk — een woord dat we overigens verfoeien omdat iedere heerschappij in onze oogen verfoeielijk is — de regeering der menigte door haarzelf, is daar evenzeer een hersenschim. Het volk is oppermachtig van rechtswege, doch niet in werkelijkheid. Het volk wordt geheel bezig gehouden door zijn dagelijkschen arbeid; het houdt geen vrijen tijd over; en is het niet volkomen onwetend, dan toch zeker veel minder onderricht dan de bourgeoisklasse. Daardoor moest het zijn gewaande oppermacht noodzakelijk in handen der bourgeoisklasse laten. Daarmee behaalt het volk in de Vereenigde Staten en in Zwitserland slechts één voordeel: de eerzuchtige minderheid, de politiekers, kunnen de macht op geen andere wijze in handen krijgen, dan

doordat ze het volk het hof maken, dan doordat ze zijn soms zeer slechte kortstondige hartstochten vleien — en het volk meestal bedriegen.

Men denke niet dat we daarmee kritiek willen uitoefenen op de demokratische regeering ten bate der monarchie. We zijn vast overtuigd dat de minst volmaakte republiek duizendmaal meer waard is dan het meest verlichte koninkrijk. Want in de republiek komen er tenminste oogenblikken wanneer het volk niet verdrukt wordt — hoewel men het voortdurend blijft uitbuiten; in koninkrijken houdt de onderdrukking nooit op. En verder voedt het republikeinsche stelsel de menigte langzamerhand op tot het publieke leven, hetgeen de monarchie nooit doet. Doch hoewel we de voorkeur geven aan de republiek, zijn we niettemin gedwongen tot de erkenning dat steeds de uitsluitende regeering en onvermijdelijke uitbuiting der meerderheid door de minderheid bestaan zal, zoolang de menschenmaatschappij in verschillende klassen verdeeld zal blijven als gevolg van de erfelijke ongelijkheid der bezigheden, der fortuin, van het onderricht en van het recht — hoe de vorm der regeering overigens ook wezen moge.

De Staat is slechts deze overheersching en uitbuiting, geregeld en tot een stelsel gebracht. We zullen trachten dit aan te toonen, terwijl we de gevolgen onderzoeken van de regeering der volksmassa door een minderheid, die aanvankelijk zoo verstandig en toegewijd moge wezen als men verkiest, in een ideaal-Staat, die berust op een vrije overeenkomst.

Wanneer eenmaal de voorwaarden der overeenkomst vastgesteld zijn, is het slechts noodig dat men ze in praktijk brengt. Onderstellen we dus dat een volk, wijs genoeg tot het erkennen zijner eigen onmacht, nog zooveel doorzicht bezit dat het de regeering slechts aan de beste burgers toevertrouwt. Deze bevoorrechte individuen zijn dat niet in de eerste plaats van rechtswege, doch

enkel door het feit. Zij werden door het volk verkozen omdat ze de meest verstandigen, bekwamen, wijzen, moedigen en toegewijden zijn. Ze zijn genomen uit de menigte der burgers, die we allen als gelijken onderstellen, en vormen nog geen afzonderlijke klasse, doch een groep door de natuur bevoorrechte menschen, en die onderscheiden werden door de keuze des volks. Hun aantal is vanzelf zeer beperkt, want in alle tijden en landen is de hoeveelheid menschen gering, die met zulke merkwaardige hoedanigheden begaafd zijn, dat zij de algemeene achting eener natie vanzelf afdwingen. Dit leert ons de ondervinding. Het volk zal dus steeds zijn regeerders uit zijn eigen midden moeten kiezen — anders zou het een slechte keuze doen.

Zoo is dan de maatschappij in twee gedeelten gesplitst — we willen nog niet zeggen in twee klassen. Het eene gedeelte, samengesteld uit de overgroote meerderheid der burgers, onderwerpt zich vrijwillig aan de regeering zijner uitverkorenen. Het tweede gedeelte is gevormd uit een klein aantal bevoorrechten, die als zoodanig worden erkend en aangenomen door het volk en die door het volk met de regeering belast werden. Zij zijn afhankelijk van de volksverkiezing en onderscheiden zich eerst slechts van de menigte der burgers door de hoedanigheden waarom ze verkozen werden. Ze zijn natuurlijk de nuttigste en meest toegewijde burgers van allen. Zij kennen aan zichzelf nog geen enkel voorrecht, geen enkel bijzonder recht toe, behalve dat ze — zoover het volk wil — de bijzondere bedieningen vervullen waarmee zij belast zijn. Door hun wijze van leven, door de voorwaarden en middelen van hun bestaan, zijn ze overigens volstrekt niet van allen afgezonderd, zoodat een volmaakte gelijkheid onder allen blijft heerschen.

Kan deze gelijkheid lang gehandhaafd blijven? Wij beweren van neen, en niets kan gemakkelijker worden aangetoond.

Niets is voor de bijzondere moraal van den mensch ook ge-

vaarlijker dan de gewoonte aan bevelvoeren. De beste mensch, de verstandigste, meest belangelooze, edelmoedigste, zuiverste zal steeds en onfeilbaar daarmee bedorven worden. Twee gewaarwordingen die aan de macht verbonden zijn, brengen steeds deze ontaarding voort: de verachting der volksmenigte en de overdrijving van eigen verdiensten.

De menigte heeft mij tot leider verkozen, en erkent daarmee dat ze onbekwaam is tot zelfbestuur. Daardoor heeft zij luide haar minderheid en mijn meerderheid verkondigd. Ik erken zelf nauwelijks enkele gelijken onder deze menigte menschen, en ik ben alleen in staat tot het besturen der publieke zaken. Het volk heeft me noodig, het kan mijn diensten niet missen, terwijl ik aan mezelf genoeg heb. Dus moet het volk me gehoorzamen tot zijn eigen welzijn; en ik maak het volk gelukkig doordat ik me verwaardig het te bevelen. Daarbij kan men het hoofd verliezen en het hart eveneens, en gek worden van hoogmoed, nietwaar? — Zoo worden het gezag en de gewoonte aan bevelvoeren, voor de menschen, zelfs voor de meest verstandigen en deugdzamen, een bron van verstandelijke en tevens zedelijke afdwaling.

Iedere menschelijke moraliteit berust hoofdzakelijk op den eerbied voor den mensch. Later zullen we de volkomen waarheid van dit beginsel trachten te betoogen; — de ontwikkeling, verklaring en breedste toepassing vormen het eigenlijke doel van dit geschrift. We moeten ons echter afvragen wat we onder eerbied voor den mensch verstaan. Dan antwoorden we dat het de erkenning is der menschheid, de erkenning van het menschenrecht en van de menschenwaarde in iederen mensch, van welk ras, welke kleur, welken ontwikkelingsgraad van verstand en zedelijkheid hij ook wezen moge. Doch kan ik iemand eerbiedigen, die dwaas, slecht, verachtelijk is? Ongetwijfeld, indien hij dat alles is, kan ik zijn slechtheid, domheid en ruwheid

onmogelijk eerbiedigen. Die gebreken ergeren en walgen mij; ik zal er desnoods de krachtigste maatregelen tegen nemen; zelfs zal ik zoo iemand dooden, indien me geen ander middel overblijft om tegen hem mijn leven, mijn recht of hetgeen me dierbaar is te verdedigen. Doch te midden van den meest krachtigen, verwoeden en desnoods doodelijken strijd tegen hem, moet ik zijn menschelijk karakter eerbiedigen. Daarbij staat mijn eigen menschelijke waardigheid op het spel. Kan en moet men echter deze waardigheid in hem erkennen, wanneer hij zelf ze niet erkent? Indien hij een soort van wild dier is, of zooals dat soms voorkomt erger dan een dier, zou het dan geen dwaasheid wezen wanneer men het menschelijk karakter in hem erkende? Neen, want hoezeer hij ook tegenwoordig verstandelijk en zedelijk verlaagd is, toch bestaat het menschelijk karakter in hem. We bedoelen natuurlijk, indien hij geen idioot of krankzinnige is — in welke gevallen men hem als zieke en niet als misdadiger behandelen moet — doch wanneer hij in het volle bezit is van zijn zintuigen en van het verstand waarmee de natuur hem bedeeld heeft. Het menschelijk karakter bestaat te midden der meest monsterachtige afwijkingen, als een steeds levend vermogen, zoolang hij zich verheft tot het bewustzijn zijner menschelijkheid, al ware het maar dat er een grondige verandering plaatshebbe in de maatschappelijke omstandigheden die hem gemaakt hebben zooals hij is.

Indien ge den verstandigsten en geschiktsten aap neemt, en dien plaatst in de beste, in de meest menschelijke omstandigheden — zult ge toch nooit een mensch van hem maken. Beschouwt ge echter den meest verharden booswicht, of den naar den geest armsten mensch — indien bij geen van beiden echter een organisch letsel aanwezig is, dat onnoozelheid of onherstelbare krankzinnigheid veroorzaakt, dan zult ge erkennen, dat de één misdadiger werd, en de ander zich nog niet ont-

wikkelde tot het bewustzijn zijner menschelijkheid en menschelijke plichten, niet door hun schuld of door hun aard, doch door de schuld der maatschappelijke omgeving, waarin zij geboren werden en zich ontwikkeld hebben.

Hier raken we het belangrijkste punt aan der sociale kwestie en der wetenschap van den mensch in het algemeen. We hebben reeds vaak herhaald dat we den vrijen wil volkomen ontkennen, in den zin die aan dit woord gehecht wordt door godgeleerdheid, bovennatuurkunde en rechtswetenschap; dat wil zeggen in de beteekenis van het uit zichzelf bepalen van den individueelen wil door den mensch, onafhankelijk van iederen natuurlijken of maatschappelijken invloed.

We ontkennen het bestaan eener ziel, van een zedelijk bestaan afgezonderd en afzonderbaar van het lichaam. We beweren integendeel, dat zoogoed als het lichaam van het individu, met al zijn aangeboren vermogens en aanleg, niets is dan de samenwerking van alle algemeene en bijzondere oorzaken, die zijn individueele bewerktuiging bepaald hebben — zoo ook hetgeen men oneigenlijk de ziel noemt, de regelrechte voortbrengselen zijn of beter gezegd de natuurlijke, onmiddellijke uitdrukking van deze bewerktuiging zelf en bijzonderlijk van den organischen ontwikkelingsgraad waarop zijn hersenen kwamen, door de samenwerking van al deze van zijn wil onafhankelijke oorzaken.

Ieder individu, hoe bescheiden zelfs, is het voortbrengsel der eeuwen; de geschiedenis der oorzaken die tot zijn vorming hebben samengewerkt heeft geen begin. Hadden we de gave die niemand bezit en nooit bezitten zal: konden we de eindelooze verscheidenheid der vormveranderingen van de stof of van het Zijn onderscheiden en bevatten, die elkander opvolgden enkel sedert het ontstaan van onzen aardbol — dan zouden we met bijna wiskunstige juistheid kunnen zeggen wat zijn aard is, dan zouden we maat en karakter zijner verstandelijke en zedelijke vermogens kunnen bepalen tot in de geringste onderdeelen; — dan zouden we de ziel van het individu kennen, zooals die in het eerste levensuur is. Thans echter is het ontleden en omvatten van al deze opvolgende veranderingen ons onmogelijk, en zullen we zonder vrees voor vergissen zeggen, dat i e d e r m e n s c h e l i j k i n d i v i d u, op het oogenblik zijner geboorte, volkomen het voortbrengsel is der geschiedkundige ontwikkeling, dat wil zeggen der physiologische en maatschappelijke ontwikkeling van zijn ras, van zijn volk, van zijn klasse — indien er klassen in zijn land bestaan — van zijn familie, van zijn voorouders en van den persoonlijken aard van zijn vader en moeder. Zijn ouders lieten hem langs den weg der physiologische overerving — als natuurlijk uitgangspunt voor hem, en als bepaling van zijn persoonlijken aard — alle gevolgen na van hun eigen vroeger bestaan, stoffelijk zoowel als zedelijk, persoonlijk zoowel als maatschappelijk — met inbegrip van hun gedachten, gevoelens en handelingen, met inbegrip ook van de verschillende wisselvalligheden uit hun leven en de groote of kleine gebeurtenissen waaraan ze deelnamen, met inbegrip ook van de verbazende verscheidenheid der ongelukken waaraan ze blootgesteld konden wezen 1) — met al hetgeen ze op dezelfde wijze van hun eigen ouders geërfd hebben.

1) De ongelukken waaraan de vrucht blootgesteld is ge-

Het is niet noodig dat we in herinnering brengen — hetgeen trouwens niemand betwist — hoe de verschillen tusschen rassen, volkeren, ja zelfs tusschen klassen en familiën, bepaald worden door geografische, ethnografische, physiologische en ekonomische oorzaken 1) evengoed als door geschiedkundige, godsdienstige, wijsgeerige, rechtskundige, staatkundige en maatschappelijke oorzaken. Bij de ekonomische oorzaken komen de twee groote vraagstukken in aanmerking: de bezigheden, de verdeeling van den gemeenschappelijken arbeid der maatschappij en de verdeeling der rijkdommen; en het vraagstuk der voeding, zoowel uit een oogpunt van hoeveelheid als van hoedanigheid. Eveneens weet ieder, dat al deze oorzaken zich verbinden op een verschillende wijze voor ieder ras, voor iedere natie en meestal voor iedere provincie, iedere gemeente, iedere klasse en iedere familie — en

---

durende haar ontwikkeling in het moederlichaam, verklaren volkomen het verschil dat meestal bestaat tusschen de kinderen der zelfde ouders en maken ons duidelijk hoe verstandige ouders een idioot als kind kunnen hebben. Doch dit is steeds een ongelukkige uitzondering, verschuldigd aan de werking eener plotselinge en voorbijgaande oorzaak. Daar de natuur, dank zij het niet bestaan van den goeden God, nooit grillig is en niets doet zonder voldoende oorzaak, verandert zij nooit van neiging en richting, zoolang ze daartoe niet door een hoogere kracht gedwongen wordt, zoodat de regel in de voortbrenging der menschelijke soort, door een opvolging van paren die een familie vormen, de volgende wezen moet: indien ieder paar een nieuwe lichamelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling voegde bij de erfenis zijner ouders, zou het nageslacht steeds, onder alle opzichten, hooger moeten staan dan de ouders — gelijk iedere denkbeeldige volmaking steeds noodzakelijk een aan de hersenen verschuldigde stoffelijke volmaking is.

1) Oorzaken die in verband staan tot de aarde, de volkeren, het leven en den stoffelijken toestand der menschen.

dat ze zoodoende aan alles een afzonderlijk uiterlijk geven, dat wil zeggen een afwijkend type, een som van bijzondere vermogens en geschiktheden, onafhankelijk van den wil der individuen die ze samenstellen en die er volkomen de voortbrengselen van zijn.

Ieder menschelijk individu is dus op het oogenblik zijner geboorte, het stoffelijke, werktuigelijke gevolg van deze eindelooze verscheidenheid der oorzaken die zich verbonden hebben toen ze het individu voortbrachten. Zijn ziel, dat wil zeggen zijn werktuigelijke aanleg tot het ontwikkelen van gevoelens, denkbeelden en wil — is slechts een gevolg. De ziel wordt volkomen bepaald door de persoonlijke physiologische hoedanigheid van zijn hersen- en zenuwstelsel, dat volkomen afhangt van de min of meer gelukkige verbinding dezer oorzaken, evenals de overige deelen van zijn lichaam. De ziel vormt hoofdzakelijk hetgeen we noemen de bijzondere, oorspronkelijke natuur van het individu.

Er zijn evenveel verschillende naturen als individuen. Deze individueele verschillen openbaren zich meer naarmate ze zich sterker ontwikkelen, of liever ze openbaren zich niet alleen meer, doch worden werkelijk grooter naarmate de individuen zich ontwikkelen, omdat de dingen, de uitwendige omstandigheden — in één woord de duizend meestal ondoorgrondelijke oorzaken die invloed uitoefenen op de ontwikkeling der individuen — zelf ontzaglijk verschillen. Dit maakt dat een individu zich meer van alle andere individuen onderscheidt, zoowel door zijn eigenschappen als door zijn fouten, naarmate het vooruitkomt in het leven en zijn individueele natuur meer zichtbaar wordt.

Tot op welke hoogte is de bijzondere natuur of de ziel van het individu — dat zijn de individueele eigenaardigheden van hersenen en zenuwstelsel — bij een pasgeboren kind ontwikkeld? De oplossing van dit vraagstuk behoort aan de physiologen. We weten alleen dat al deze eigenaardigheden noodzakelijk erfelijk

moeten wezen, in den zin dien we poogden te verklaren, dat wil zeggen bepaald door een verbazend aantal der meest verschillende en strijdige oorzaken: stoffelijke en zedelijke, werktuigelijke en physische, organische en geestelijke, geschiedkundige, aardrijkskundige, ekonomische en maatschappelijke, groote en kleine, blijvende en voorbijgaande, onmiddellijke en in ruimte en tijd zeer afwijkende oorzaken. Ook weten we dat de som van al deze oorzaken zich alleen in dit kind verbindt tot een enkel levend Wezen en zich verpersoonlijkt, voor de eerste en laatste maal. Dit kind heeft in de geheel persoonlijke opvatting van het woord nooit een gelijke gehad en zal nooit een wedergade hebben.

Nu blijft er nog over te weten tot op welke hoogte en in welke beteekenis deze individueele natuur werkelijk wordt vastgesteld op het oogenblik wanneer het kind het moederlichaam verlaat. Is deze vaststelling enkel stoffelijk, of gelijktijdig geestelijk en zedelijk, al ware het slechts als neiging en als natuurlijke geschiktheid of als aangeboren aanleg? Komt het kind verstandig of dom ter wereld, goed of kwaad, begaafd of willoos, geschikt tot ontwikkeling in de richting van deze of van gene bekwaamheid? Kan het kind het karakter, de gewoonten, de verstandelijke en zedelijke eigenschappen of gebreken van zijn ouders en voorvaderen erven?

De oplossing dezer vraagstukken is uitermate moeielijk, en we denken niet dat de proefondervindelijke physiologie en zielkunde reeds tot voldoende rijpheid en hoogte gekomen zijn, om er met volledige kennis van zaken op te kunnen antwoorden. Onze beroemde landgenoot Setchenoff, zegt in zijn belangrijk werk over de hersenwerkzaamheid, dat in de meeste gevallen 999/1000 deelen van het zielskarakter van het indi [vidu 1)

---

1) Hier ontbreken één of meer regels tusschen blz. 64 en 65 der drukproeven.

] ongewijteld min of meer gevoelig in den mensch tot aan zijn dood. „Ik beweer niet", zegt hij, „dat men een dwaas door de opvoeding in een man van vernuft kan veranderen. Dat is even onmogelijk als het gehoor terug te geven aan iemand die zonder gehoorzenuw geboren werd. Ik denk alleen dat wanneer men een natuurlijk verstandigen neger, Laplander of Samojeed in zijn jeugd opnam, men er met een europeesche opvoeding, in de omgeving der europeesche maatschappij, menschen van zou kunnen maken, die zich zeer weinig van een beschaafden Europeaan in een zielkundig opzicht zouden onderscheiden."

Toen Setchenoff deze verhouding vaststelde tusschen 999/1000 deelen van het zielskarakter, die volgens hem aan de opvoeding behooren, met het eene duizendste deel dat hij werkelijk aan de geboorte toeschrijft, wilde hij ongetwijfeld niet over de uitzonderingen spreken: zoomin over de vernuften of buitengewone talenten, als over idioten of dwazen. Hij bedoelde slechts de groote meerderheid der menschen, die begaafd zijn met gewone of gemiddelde vermogens. Dit zijn uit het oogpunt der maatschappelijke inrichting de meest belangwekkende, we zouden bijna zeggen de eenig belangwekkende menschen, want voor en door hen is de maatschappij gemaakt, niet voor de uitzonderingen, evenmin voor de vernuften, hoe verbazend hun macht ook lijken moge.

In dit vraagstuk boezemt het ons vooral belangstelling in, te weten of ook de individueele vermogens, de zedelijke hoedanigheden: goedheid of slechtheid, moed of lafheid, kracht of zwakte van karakter, edelmoedigheid of hebzucht, egoïsme of naastenliefde, en andere positieve of negatieve hoedanigheden van dezen aard, hetzij physiologisch kunnen worden geërfd van de ouders, van de voorvaderen, ofwel onafhankelijk van iedere erfenis, zich kunnen vormen door de werking eener zekere

voorbijgaande oorzaak, bekend of onbekend, in het kind terwijl het nog in het moederlichaam vertoeft? In één woord, of het kind wanneer het geboren wordt reeds zekere moreele vatbaarheid kan meebrengen.

We denken het niet. Opdat de vraag beter gesteld zij, willen we eerst erkennen, dat het bestaan van aangeboren zedelijke hoedanigheden slechts aannemelijk zou wezen, op voorwaarde dat ze in het pasgeboren kind verbonden zijn aan een geheel stoffelijke, physiologische bijzonderheid van zijn organisme. Wanneer het kind de ingewanden zijner moeder verlaat, heeft het geen ziel, geen geest, geen gevoelens en zelfs geen instinkt; langzamerhand verkrijgt het dat alles; het is dus een physiek wezen, en wanneer het vermogens en hoedanigheden bezit, kunnen die slechts anatomisch en physiologisch wezen. Zal dus een kind goed, edelmoedig, opofferend, moedig geboren worden; of wel slecht, gierig, egoïstisch en laf, dan zou ieder dezer hoedanigheden of gebreken in verband moeten staan tot een stoffelijke en om zoo te zeggen plaatselijke bijzonderheid van zijn organisme en inzonderheid van zijn hersenen. Dit zou ons terugvoeren naar het stelsel van Gall, die meende dat hij voor iedere hoedanigheid en voor ieder gebrek op den schedel een bult of een holligheid gevonden had, die daarmee overeenstemmen. Gelijk men weet werd dit stelsel eenstemmig verworpen door alle moderne physiologen.

Doch wat zou er uit voortvloeien, indien het stelsel van Gall gegrond was? De gebreken, de ondeugden zoowel als de goede hoedanigheden, zijn aangeboren — er zou nog overblijven te onderzoeken of ze al of niet door de opvoeding kunnen worden overwonnen? In het eerste geval zou de schuld van alle door de menschen bedreven misdaden op de maatschappij terugvallen. De maatschappij was buiten staat om aan de menschen een behoorlijke opvoeding te geven; en de menschen zouden integendeel slechts

beschouwd worden als slachtoffers dezer maatschappelijke onbehoedzaamheid. In het tweede geval, wanneer de aangeboren vatbaarheid erkend werd als noodlottig en onherstelbaar, zou er voor de maatschappij niets anders meer overblijven, dan dat ze zich ontdeed van alle individuen, behept met een of andere natuurlijke of aangeboren ondeugd. Wil de maatschappij evenwel zelf niet in de afschuwelijke ondeugd der huichelarij vervallen, dan zou ze moeten erkennen dat ze dit alleen doet in het belang van haar behoud en niet in het belang der gerechtigheid.

Een andere overweging kan bijdragen tot het ophelderen van dit vraagstuk: in de verstandelijke en zedelijke zoowel als in de physieke wereld, bestaat alleen het positieve; het negatieve bestaat niet, vormt geen afzonderlijk wezen, is slechts een min of meer aanzienlijke vermindering van het positieve. Zoo is koude slechts een eigenschap die verschilt van warmte, een betrekkelijke afwezigheid, een zeer groote vermindering der warmte! Evenzoo is duisternis slechts het uitermate verminderde licht.... Volstrekte duisternis en koude bestaan niet. In de verstandelijke wereld is domheid een verzwakking van den geest; in de zedelijke wereld zijn kwaadwilligheid, begeerte en lafheid niets dan welwillendheid, edelmoedigheid en moed, herleid niet tot nul, doch tot een zeer geringe hoeveelheid. Hoe klein deze ook is, toch is het steeds een positieve hoeveelheid, die door de opvoeding kan worden ontwikkeld, versterkt, vermeerderd in positieven zin, hetgeen niet gebeuren zou indien ondeugden of negatieve hoedanigheden een afzonderlijke eigenschap zouden vormen. Dan zou men ze moeten dooden en niet ontwikkelen, want haar ontwikkeling zou dan slechts in een negatieven zin kunnen plaatshebben.

We willen ons niet veroorlooven te gissen naar die ernstige physiologische vraagstukken, waarin we onze volkomen onkunde bekennen. Doch we voegen hieraan tenslotte een laatste over-

weging toe, en steunen ons op het eenparig gezag in dit opzicht van alle moderne physiologen. Het schijnt waargenomen en bewezen te zijn, dat er in het menschelijk organisme geen afzonderlijke plaatsen en organen bestaan voor de vermogens van instinkt, aandoening of de zedelijke en verstandelijke vermogens en dat ze alle verwerkt worden in hetzelfde gedeelte der hersenen door middel van dezelfde zenuwwerktuigen 1). Hieruit schijnt helder te blijken dat er

1) Zie het belangrijk artikel van Littré „Over de methode in de zielkunde" in het tijdschrift „la Philosophie positive" (De stellige wijsbegeerte). Het is physiologisch bewezen, zegt de beroemde positivist, dat de hersenen niets scheppen, doch ontvangen. Haar werking is het vormen der gevoelens en denkbeelden, met hetgeen haar door de zintuigen wordt overgebracht. Doch zij hebben niets uitstaande met hetgeen het innerlijk wezen dezer denkbeelden en gevoelens vormt. Inderdaad, ze krijgen alles van buiten, want de organische inrichting, zonder welke zoomin het individueele als het gezamenlijke leven zich zouden kunnen onderhouden en zonder welke er ook geen gevoel zou wezen, staan zoozeer buiten den mensch, dat de natuur hetzelfde voortbrengt zonder eenige tusschenkomst van de hersenen in de planten en vooral in de laagste dieren. Daaruit vloeit voort dat men eenigszins de beteekenis van het woord subjektief moet wijzigen. Subjektief kan niet iets beteekenen dat vóór de ontwikkeling van het menschelijk wezen bestond, zooals een ik, een denkbeeld, een gevoel, een ideaal; het kan slechts het werkvermogen beteekenen dat onder de zenuwcellen is verdeeld. Uitgenomen in dien zin, is het subjektief steeds met het objektief vermengd (no. 111, blz. 302). — En verder zegt hij (blz. 343—44): „Het oordeel is geen vermogen dat zweeft over de indrukken die het krijgt; zijn eenige dienst (een gansch physiologische werkzaamheid) is het vergelijken der indrukken om er een besluit uit te trekken. Doch

geen sprake wezen kan van verschillenden zedeloozen of zedelijken aanleg, vastgesteld door het organisme van een kind met bijzondere hoedanigheden of overgeërfde en aangeboren ondeugden. Ook blijkt eruit dat de aangeboren zedelijke aard zich op geen enkele wijze of in geen enkel punt onderscheidt van den aangeboren verstandelijken aard. Beide

---

het oordeel bezit geen macht over de indrukken. Dit wordt bewezen door de zinsbegoocheling. Dit is het voortbrengen van indrukken zonder dat iets objektiefs ze verwekt. Door een ziekelijke werking der zenuwcellen met de overbrenging belast, komen de denkbeeldige indrukken in het verstandelijke centrum (de grijze zelfstandigheid der windingen in het gedeelte der hersenen, dat het gansche boven- en voor- gedeelte der schedelholte inneemt, of in de eigenlijkgezegde hersenen) alsof ze werkelijk waren. Wanneer het oordeel zich daarvan meester maakt, bewerkt het deze denkbeeldige gegevens en zoo verschijnen de ingebeelde begrippen. Bovendien wordt een volkomen gelijk voorbeeld geleverd door de geschiedkundige ontwikkeling der menschelijke begrippen. De waarnemingen zijn aanvankelijk gebrekkig — behalve de eenvoudigste — en het oordeel is als gevolg daarvan gebrekkig. Men ziet de zon in het Oosten opgaan en in het Westen ondergaan, en daarop bouwt het oordeel een dwaalbegrip, dat eerst met behulp van betere waarnemingen hersteld wordt. Ware het oordeel oorspronkelijk en niet navolgend, dan zou de menschelijke geschiedenis anders geweest zijn (dan zou de menschheid geen gorilla als voorvader gehad hebben). De groote lichten zouden dan in den oorsprong geweest zijn, waaruit de ondergeschikte lichten bij wijze van afleidingen zouden voortkomen. Zoo is inderdaad de godgeleerde onderstelling. . . . ." Littré had er kunnen bijvoegen: en ook de bovennatuurkundige en rechtsgeleerde onderstelling.

lossen zich op in een min of meer hoogen graad van volmaking, in het algemeen bereikt door de ontwikkeling der hersenen.

Littré zegt (blz. 355): „Wanneer de ontleedkundige en physiologische neigingen van het verstand eenmaal erkend zijn, kan men ver in zijn geschiedenis doordringen. Zoolang het verstand niet werd omgewerkt en verrijkt door de beschaving, zoolang het nog slechts eenvoudige denkbeelden 1) bezit, voortgebracht door innerlijke zoowel als door uiterlijke indrukken 2) — zoolang is het het meest in de laagte. Wil het zich naar het hoogste punt verheffen, dan bezit het daartoe slechts behouding en verbinding 3) — doch dat is genoeg. Langzamerhand worden volkomen verbindingen gevormd, die de kracht en het veld der hersenwerkzaamheid vermeerderen 4). Van het eene tot het andere tijdperk onderneemt men grootere verstandelijke werken. De zielswerktuigen nemen toe en worden volkomener, en zonder werktuigen doet men niets van beteekenis, zoomin in het rijk des verstands als op het veld der nijverheid.

„Naarmate deze werking plaatsheeft, roept zij de hulp in eener belangrijke levenseigenschap, ik bedoel de erfelijkheid, die thans deze werking duurzaam maken wil en haar later zal vereenvoudigen. Haar nieuwe zielsvermogens, worden onder den vorm van aangeboren aard aan de nakomelingen overgebracht,

---

1) We zouden gezegd hebben de oorspronkelijke begrippen of zelfs de eenvoudige voorstellingen der voorwerpen.

2) De zinnelijke indrukken, die het individu door middel zijner zenuwen ontvangt van de uiterlijke zoowel als van de innerlijke voorwerpen.

3) De behouding der eenvoudige denkbeelden door het geheugen en hun verbinding juist door de hersenwerkzaamheid.

4) Door de verbinding der eenvoudige denkbeelden.

wanneer ze eenmaal verworven zijn. Dit is een beproefd feit. De aangeboren eigenschappen in de tweede en derde plaats, scheppen in het zielsgebied in volkomenheid toenemende menschenrassen. Men ziet dit wanneer volkeren, die niet denzelfden weg volgden, elkander ontmoeten. Het mindere volk verdwijnt of kan eerst na een langen tijd op hetzelfde peil als het hoogere komen."

Later haalt Littré de woorden van Luys aan: „Het hersengedeelte waarin de aandoeningshartstochten heerschen, en dat waarin de zuiver verstandelijke openbaringen zetelen, zijn vereenigd met innige banden".

Daaraan voegt Littré toe 1):

„Deze volkomen overeenkomst tusschen het verstand en het gevoel, dat wil zeggen een voorraad waaraan de zenuwen ontleenen 2), een hoofdzetel waar het ontleende wordt verwerkt 3),

---

1) Bladz. 357.

2) De voorraad waaraan de zenuwen de indrukken ontleenen van zintuigen zoowel als van instinkt, het algemeen sensorium, is volgens Littré en Luys de optische laag, waar alle uiterlijke of innerlijke gevoelsindrukken uitloopen — dat wil zeggen de indrukken voortgebracht door uitwendige voorwerpen, of voortkomende uit de ingewanden of inwendige organen. Deze laag „brengt de indrukken door een stelsel vezels en verbindingen over naar de bast (grijze zelfstandigheid) van de windingen der eigenlijk gezegde hersenen — de zetel der aandoenings- zoowel als der verstandelijke vermogens" (bldz. 340—41).

3) De grijze zelfstandigheid der eigenlijk gezegde hersenen, bestaande uit zenuwcellen: „Het is vastgesteld dat de zenuwcellen die de hersenzelfstandigheid uitmaken — daar ze ontleedkundig het uiteinde der zenuwen vormen en zoodoende van alle inwendige indrukken — tot taak hebben om van deze indrukken

gevoegd bij de eenheid der beide middelpunten — dat alles wijst aan dat de physiologie van het gevoel niet kan afwijken van de physiologie van het verstand.

„Dit is bijgevolg hetzelfde als het feit dat men het moest opgeven om in de hersenen organen voor de aandoeningen en hartstochten te zoeken, terwijl men er slechts werkingen van aandoeningen ziet, die bepaald moeten worden.

„De bron der denkbeelden ligt in de indrukken van de zintuigen, de bron der gevoelens ligt in de onwillekeurige indrukken. Het vervormen der onwillekeurige indrukken tot gevoelens, is de taak der zenuwcellen. Het vraagstuk van den oorsprong der gevoelens is juist hetzelfde als het vraagstuk der afkomst van de denkbeelden.

„Deze soort hersenwerkzaamheid vindt plaats op twee reeksen onwillekeurige indrukken: de indrukken die behooren tot de zucht naar behoud van het individueele leven en de indrukken die behooren tot de neiging om het leven der soort te onderhouden. De eerste reeks wordt zoodoende veranderd in e i g e n l i e f d e, de tweede in n a a s t e n l i e f d e, onder den oorspronkelijken vorm der liefde van het eene geslacht voor het andere, van de moeder voor het kind en van het kind voor de moeder."

„Bij dit punt is een blik op de vergelijkende physiologie niet misplaatst. Bij de visschen, die zich wat de hersenen aangaat op den laagsten trap bevinden van de ladder der gewervelde

---

denkbeelden te maken. Zijn de denkbeelden eenmaal gemaakt, dan moeten de zenuwcellen ze beoordeelen door verschillen en gelijkenis, ze vasthouden door het geheugen, ze verbinden door vereeniging. N i e t s m e e r e n n i e t s m i n d e r. In deze ontleedkundige en physiologische voorwaarden, ligt het uitgangspunt der gansche verstandelijke ontwikkeling van den mensch" (bladz. 352).

dieren en die geen familie of jongen kennen, blijft het instinkt enkel geslachtelijk. Doch het gevoel dat er uit ontstaat, begint zich te openbaren bij meerdere zoogdieren en vogels. Daar vormt zich een werkelijke huishouding, die echter meestal slechts tijdelijk is. Evenzoo is het met het eerste ontwerp van familie, waaruit het werk der ouders voor de kleinen en der kleinen voor de ouders voortkomt. Bij de meeste diersoorten — bij den mensch bijvoorbeeld — vormen zich tusschen de huisgezinnen banden van denzelfden aard als tusschen de leden van het huisgezin. En hier en daar ontstaat op enkele punten van het dierenrijk de vatbaarheid voor het leven in een maatschappij.

„Nadat de grondslag op die wijze geplaatst is, kan men gemakkelijk begrijpen dat uit de oorspronkelijke gewaarwordingen — naarmate het leven zich verwikkelt, zoowel voor het individu als voor de maatschappij — bijkomende gewaarwordingen gevormd worden en verbindingen van aandoeningen, die even onoplosbaar zijn, als de verbonden denkbeelden het zijn in het verstand."

Zoo schijnt het bewezen, dat er in de hersenen geen bijzondere organen bestaan, zoomin voor de verschillende goede vermogens, als voor de verschillende goede of slechte zedelijke hoedanigheden, aandoeningen en hartstochten. Bijgevolg kunnen de hoedanigheden of gebreken niet worden geërfd of aangeboren. Want we hebben gezegd dat erfelijkheid en aangeboren aard in het pasgeboren kind alleen physiologisch en stoffelijk kunnen wezen. Waarin kan dus de voortgaande volmaking der hersenen bestaan, zoowel in verstandelijk als in zedelijk opzicht? Enkel in de harmonische ontwikkeling van de hersenen en het zenuwstelsel, dat wil zeggen, zoowel van de juistheid, fijnheid en levendigheid der indrukken op de zenuwen, als van de bekwaamheid der hersenen tot het veranderen van deze indrukken in gewaarwordingen, in denkbeelden en tot het verbinden, om-

vatten en vasthouden van steeds uitgestrekter verbindingen van aandoeningen en denkbeelden.

De bijzondere aard van een ras, een natie, een klasse, een familie, wordt steeds bepaald door hun geschiedenis, hun geografischen en ekonomischen toestand, den aard hunner bezigheden, de hoedanigheid en hoeveelheid van hun voedsel, zoowel als door hun staatkundige en maatschappelijke inrichting, kortom door hun gansche leven en door het karakter of den graad hunner verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Indien nu bij de ouders als gevolg van al deze oorzaken, één of meer stelsels van levensverrichtingen, waarvan het geheel het leven van het menschelijk lichaam vormt, ontwikkeld wordt ten nadeele van al de overige stelsels, is het mogelijk en bijna zeker dat hun kind deze nadeelige onregelmatigheid in minderen of hoogeren graad erven zal. Het kind zal echter dit zooveel mogelijk herstellen, zoowel door zijn eigen arbeid aan zichzelf, als somwijlen ook door maatschappelijke omwentelingen, zonder welke de vestiging van een meer volkomen harmonie in de ontwikkeling der afzonderlijke individuen vaak onmogelijk kan wezen.

We moeten echter zeggen, dat de volstrekte harmonie in de ontwikkeling van het menschelijk lichaam — en bijgevolg ook in de ontwikkeling der menschelijke vermogens van spierkracht, instinkt, verstand en moraal — een ideaal vormt waarvan de verwezenlijking nooit mogelijk zal wezen. Ten eerste weegt de geschiedenis min of meer op alle volkeren zoowel als op alle individuen (en de tijd moge komen wanneer men zeggen kan steeds minder). Vervolgens is iedere familie en elk volk steeds omringd door verschillende omstandigheden en voorwaarden, waarvan enkele minstens steeds strijdig zullen wezen met de volkomen en normale ontwikkeling.

Hetgeen overgebracht wordt van geslacht tot geslacht langs den weg der overerving, en hetgeen den individuen die in 't

leven treden aangeborenen wezen kan, zijn niet de hoedanigheden, noch de gebreken, noch eenig denkbeeld of eenige verbinding van gewaarwordingen en denkbeelden. Aangeboren worden alleen de werktuigen, de min of meer volmaakte organen, waardoor de mensch zich beweegt, ademhaalt en gevoelt, de uiterlijke indrukken ontvangt en vasthoudt, de gewaarwordingen en denkbeelden uitdenkt, beoordeelt, verbindt, vereenigt en omvat. Deze gewaarwordingen en denkbeelden zijn slechts de uitwendige en inwendige indrukken, gegroepeerd en eerst veranderd in werkelijke voorstellingen, vervolgens in afgetrokken begrippen, door de onwillekeurige werkzaamheid der hersenen.

De verbindingen van gewaarwordingen en denkbeelden, welker ontwikkeling en opvolgende veranderingen het gansche verstandelijke en zedelijke gedeelte vormen van de geschiedenis der menschheid, veroorzaken in de menschelijke hersenen niet de vorming van nieuwe organen, die met elk afzonderlijk in betrekking staan. Die gewaarwordingen en denkbeelden kunnen ook niet langs den weg der overerving aan de individuen gegeven worden. Wat wel kan worden geërfd, is de meer en meer versterkte, verbreede en volmaakte neiging tot uitdrukken dier begrippen en denkbeelden, tot het scheppen van nieuwe. Doch de verbindingen en de samengestelde denkbeelden waardoor ze worden vertegenwoordigd, zooals het denkbeeld God, vaderland, moraal, enz., kunnen nooit aangeboren wezen, en worden slechts aan de individuen overgebracht langs den weg der maatschappelijke overlevering en der opvoeding. Zij grijpen het kind vanaf den eersten dag zijner geboorte, en daar ze zich reeds hebben belichaamd in het omringende leven, in alle stoffelijke en zedelijke onderdeelen der maatschappelijke wereld in welker midden het kind geboren is, dringen zij op duizend verschillende manieren in zijn gemoed, dat geboren wordt, groeit en zich vormt onder hun almachtigen invloed.

We zeggen, met de volle zekerheid dat niemand ons ooit ernstig zal kunnen tegenspreken, dat ieder kind, iedere volwassene het zuivere voortbrengsel is der wereld die hen voedde en hen kweekte in haar boezem — een onwillekeurig en bijgevolg onverantwoordelijk voortbrengsel. We nemen dan de opvoeding in den ruimsten zin van het woord. We verstaan er niet alleen het onderwijs en de zedelessen onder, doch ook en vooral de voorbeelden die alle omringende personen aan het kind geven; de invloed van al wat het hoort en ziet; en niet alleen de beschaving zijner geest, doch ook de ontwikkeling van zijn lichaam door voedsel, gezondheid, oefening van ledematen en van lichaamskracht.

Zonder ziel, zonder bewustzijn, zonder een schaduw van eenig denkbeeld of begrip, treedt het kind in het leven. Doch het bezit een menschelijk organisme, waarvan de persoonlijke aard bepaald wordt door tallooze omstandigheden en voorwaarden, die nog voor het ontstaan van zijn wil bestonden. Deze omstandigheden bepalen weder het geringer of sterker vermogen tot het verwerven en zich eigen maken van gewaarwordingen, denkbeelden en verbindingen daarvan, bewerkt door eeuwen en aan ieder overgebracht als een maatschappelijke erfenis, door de ontvangen opvoeding. Hetzij goed of kwaad, dringt deze opvoeding zich aan hem op. Hij is er volstrekt niet verantwoordelijk voor. Deze opvoeding vormt den mensch om zoo te zeggen naar haar beeld, voor zoover zijn min of meer gunstige persoonlijke aard het veroorlooft; zoodat hij denkt, gevoelt en wil, hetgeen iedereen rondom hem wil, gevoelt en denkt.

Doch dan zal men misschien vragen, hoe men het feit verklaren kan, dat de opvoeding die in schijn tenminste zoo gelijk is, vaak de meest verschillende gevolgen voortbrengt, uit het oogpunt van ontwikkeling van het karakter, van geest en van hart. En zijn de karakters niet verschillend bij de geboorte?

Dit natuurlijk en aangeboren verschil, hoe klein het ook wezen moge, is toch positief en werkelijk: het is een verschil van temperament, van levenskracht, van overwicht van een zintuig of groep levensverrichtingen boven een andere, van levendigheid en natuurlijke bekwaamheden. We hebben getracht aan te toonen dat gebreken zoowel als zedelijke hoedanigheden, niet geërfd kunnen worden, en dat geen enkele oorzaak den mensch tot het kwade kan veroordeelen, hem onherroepelijk tot het goede ongeschikt kan maken. Doch we hebben in geen geval willen ontkennen dat er zeer verschillende menschen bestaan, waarvan de meer begaafden geschikter zijn tot een breede menschelijke ontwikkeling dan de anderen. We denken weliswaar, dat men tegenwoordig de natuurlijke verschillen die de individuen scheiden, te veel overdrijft, en dat men het grootste gedeelte der bestaande verschillen niet zoozeer moet toeschrijven aan de natuur als aan de verschillende opvoeding die ieder ontvangen heeft. Tot het beslechten van dit vraagstuk, zouden in ieder geval de beide wetenschappen die het moeten oplossen, uit den toestand van kindschheid moeten treden, waarin ze zich beide nog bevinden. Die twee wetenschappen zijn de physiologische zielkunde of de wetenschap der hersenen, en de pedagogie, de wetenschap der opvoeding of der maatschappelijke ontwikkeling van het verstand. Doch is het lichamelijk verschil tusschen de individuen — in welken graad ook — eenmaal aangenomen, dan volgt daaruit blijkbaar dat een in zichzelf uitmuntend stelsel van opvoeding, in de hoedanigheid van afgetrokken stelsel goed kan wezen voor den één, doch slecht voor een ander.

Wilde de opvoeding volmaakt wezen, dan moest zij veel meer op zichzelf beschouwd worden dan tegenwoordig, op zichzelf beschouwd in den zin der vrijheid en enkel uit eerbied voor de vrijheid, zelfs in de kinderen. De opvoeding moest niet de africhting van karakter, geest en hart ten doel hebben, doch

hun ontwaking tot een onafhankelijke en vrije werkzaamheid, en naar geen ander doel trachten dan naar het scheppen dezer vrijheid. De opvoeding moet geen anderen eeredienst hebben of liever geen andere zedeleer, geen ander voorwerp van eerbewijzing, dan de vrijheid van ieder en van allen; dan de eenvoudige niet rechterlijke doch menschelijke rechtvaardigheid; enkel de rede en den spier- en hersen-arbeid als eerste en verplichte grondslag voor allen, van waardigheid, vrijheid en recht. Een dergelijke opvoeding, ruimschoots uitgedeeld aan allen, aan vrouwen zoowel als aan mannen, onder ekonomische en maatschappelijke voorwaarden die berusten op strikte rechtvaardigheid, zou veel zoogenaamde natuurlijke verschillen uitwisschen.

Men zal ons kunnen antwoorden, dat hoe onvolmaakt de opvoeding ook geweest is, zij toch niet het onbetwistbaar feit kan verklaren, dat men in de van zedelijk gevoel het meest ontbloote huisgezinnen zeer vaak individuen aantreft, die ons verbazen door hun edele neigingen en gevoelens, en men integendeel nog vaker geestelooze en laaghartige individuen vindt te midden der zedelijk en verstandelijk het best ontwikkelde familiën. Het schijnt alsof dit feit volkomen de meening weerspreekt, die zegt dat het grootste gedeelte der verstandelijke en zedelijke hoedanigheden van den mensch voortspruiten uit de ontvangen opvoeding. Doch dit is slechts een schijnbare tegenspraak. Hoewel we beweerd hebben, dat in de overgroote meerderheid der gevallen de mensch bijna geheel het voortbrengsel is der maatschappelijke omstandigheden te midden waarvan hij zich vormt, en wij slechts een in vergelijking zeer gering deel lieten aan de lichamelijke erfenis, aan de natuurlijke hoedanigheden die hij meebrengt bij zijn geboorte, hebben we den invloed daarvan toch niet geloochend. We hebben zelfs erkend dat in sommige uitzonderingsgevallen, bijvoorbeeld bij menschen van vernuft of groot talent, evengoed als bij onnoozelen of erg bedorven karakters, dit deel

der werking of natuurlijke bepaling der ontwikkeling van het individu, zelfs zeer groot kan wezen. Deze bepaling is even noodlottig als de invloed van opvoeding en maatschappij. Het laatste woord over al deze vraagstukken behoort aan de hersenphysiologie en deze is nog niet zoover gevorderd, dat zij deze vraagstukken thans reeds zou kunnen oplossen, al ware het bij benadering. Het eenige wat we met zekerheid kunnen zeggen, is dat al deze vraagstukken tusschen twee vormen van noodlotsleer dobberen. Het natuurlijk, organisch en lichamelijk-erfelijk fatalisme; en het fatalisme van overerving en maatschappelijke overlevering, van opvoeding en openbare, ekonomische en maatschappelijke inrichting van ieder land. Voor den vrijen wil is geen plaats.

Doch buiten de natuurlijke — positieve of negatieve — bepaling van het individu, waardoor het individu in strijd kan komen met den geest die in zijn geheele familie heerscht, kunnen er nog voor ieder bijzonder geval andere verborgen oorzaken bestaan. Deze oorzaken blijven meestal onbekend, doch we moeten ze niettemin wel degelijk in overweging nemen. Een samenloop van bijzondere omstandigheden, een onvoorziene gebeurtenis, een somtijds in zichzelf zeer onbeteekenend toeval, de vluchtige ontmoeting van een persoon, somwijlen een boek dat op het geschikte oogenblik in de handen van een individu komt — dat alles kan een grondigen omkeer veroorzaken ten goede zoowel als ten kwade, in een kind, in een jongeling of in een jonkman, wanneer zijn vruchtbare verbeelding nog wijd geopend is voor de indrukken des levens. Daarbij komt nog de veerkracht die aan alle jeugdige karakters eigen is, vooral wanneer ze begaafd zijn met een soort van natuurlijke geestkracht, waardoor ze in opstand komen tegen de te gebiedende en te willekeurig volhardende invloeden. Dank zij deze veerkracht kan overmaat van kwaad soms het goede voortbrengen.

Kan overmaat van het goede, of van hetgeen men gewoonlijk het goede noemt, op zijn beurt het kwade voortbrengen? Ja, wanneer iets goeds zich aan het individu opdringt als een willekeurige, absolute wet — hetzij een godsdienstige, een leerstellig-wijsgeerige, een staatkundige, rechterlijke, maatschappelijke wet, of als de aartsvaderlijke wet der familie — in één woord wanneer het goede zich aan het individu opdringt als de ontkenning der vrijheid en zelf ook niet het voortbrengsel der vrijheid is, hoe goed het overigens ook moge wezen. De opstand tegen het zoo opgedrongen goede, is dan niet alleen natuurlijk, doch ook wettig: verre van iets kwaads, is zulk een opstand integendeel iets goeds; want er is geen goeds buiten de vrijheid, en de vrijheid is de bron en de absolute voorwaarde van al het goede, dat dezen naam werkelijk waardig is. Want het goede is niets anders dan de vrijheid.

Het ontwikkelen en bewijzen dezer waarheid, die ons zoo eenvoudig lijkt, is het eenige doel van dit geschrift. We willen thans tot ons vraagstuk terugkeeren.

Het voorbeeld derzelfde tegenspraak of schijnbare onregelmatigheid wordt ons vaak geboden, in een ruimeren kring, door de geschiedenis der volkeren. De joodsche natie was bijvoorbeeld voorheen de meest beperkte en uitsluitende die op de wereld bestond. Zij was zóó beperkt en uitsluitend, dat zij het volstrekte voorrecht erkende, de goddelijke voorbeschikking als voornaamste grondslag van haar gansche volksbestaan, en dat zij zichzelf beschouwde als begunstigde boven alle natiën. Zelfs verbeeldde het joodsche volk zich, dat zijn God Jehovah — God de Vader der kristenen — de zorg voor het joodsche volk doordreef tot de grootste wreedheid jegens alle andere volkeren, en de verdelging te vuur en te zwaard bevolen had, van alle volkeren die het Beloofde Land bewoond hadden vóór de Joden, opdat het terrein vrij zou wezen voor het uitverkoren volk. Hoe

kan men nu het verklaren, dat in den boezem van dit volk een persoon kon geboren worden als Jezus Kristus, de Stichter van den wereldgodsdienst, en daardoor de verwoester van het bestaan der joodsche natie, als staatkundig en maatschappelijk lichaam? Hoe kon deze uitsluitend nationale wereld komen tot de voortbrenging van een hervormer, van een godsdienstigen revolutionair zooals de apostel 1) . . . .

. . . .

---

1) Het vervolg van dit geschrift is verloren geraakt of onvindbaar, indien het tenminste ooit door Bakoenine afgewerkt werd.

BRIEVEN OVER HET PATRIOTISME.

AAN DE KAMERADEN VAN DE INTERNATIONALE ARBEIDERSVEREENIGING VAN LOCLE EN CHAUX-DE FONDS.

Vrienden en broeders 1),

Eer ik uw bergen verlaat, gevoel ik behoefte om u nog eens schriftelijk mijn buitengewone dankbaarheid te betuigen voor de broederlijke ontvangst die ge mij hebt bereid. Is het geen merkwaardige zaak, dat een man, een Rus, een vroegere edele, die tot voor kort geleden u volkomen onbekend was, en die voor de eerste maal een voet in uw land zette, zich omringd ziet door honderden broeders, wanneer hij nauwelijks aangekomen is! Dit wonder kan thans nog slechts worden tot stand gebracht door de Internationale Arbeidersvereeniging, en dat om een eenvoudige reden: zij alleen vertegenwoordigt het geschiedkundige leven, de scheppende macht der maatschappelijke en staatkundige toekomst. Wie door een levendige gedachte vereenigd zijn, door een gemeenschappelijken wil en groote geestdrift, zijn in werkelijkheid broeders, zelfs indien zij elkander niet kennen.

---

1) Genève, 23 Februari 1869. — „Le Progrès", 6 (1 Maart 1869) pag. 2—3.

Er was een tijd toen de bourgeoisie, begaafd met dezelfde levenskracht, de historische klasse uitsluitend samenstelde, en hetzelfde schouwspel van broederschap en vereeniging aanbood in de handelingen zoowel als in de gedachte. Dit was het schoonste tijdperk van deze klasse, die altijd nog aanzienlijk blijft, maar voortaan machteloos, stompzinnig en onvruchtbaar is. Toen was het tijdperk van haar krachtigste ontwikkeling. Zij was aldus vóór de groote omwenteling van 1793; zij was ook aldus, doch in een veel minderen graad, vóór de omwentelingen van 1830 en 1848. Toen moest de bourgeoisie een wereld veroveren, een plaats nemen in de maatschappij. Zij was ingericht voor den strijd, vernuftig, stoutmoedig, zij gevoelde zich sterk en was begaafd met een onweerstaanbare almacht: zij alleen heeft tegen de vereeniging van koningschap, adel en geestelijkheid de drie omwentelingen tot stand gebracht.

In dien tijd schiep de bourgeoisie ook een internationale, algemeene, geduchte vereeniging: de Vrijmetselarij.

Men zou zich zeer vergissen, indien men over de Vrijmetselarij der vorige eeuw, of zelfs over die van den aanvang onzer eeuw, een oordeel velde op grond van hetgeen zij tegenwoordig is. Als een bij uitnemendheid burgerlijke instelling in haar ontwikkeling, heeft de Vrijmetselarij — eerst door haar toenemende macht en later door haar verval — in zekeren zin de ontwikkeling, de macht en het verstandelijk en zedelijk verval der bourgeoisie vertegenwoordigd. Thans is zij afgedaald tot de treurige rol van een oude listige sufster — zij is nietig, nutteloos, soms boos en steeds belachelijk, terwijl ze vóór 1830 en vóór 1793 vooral, een werkzame, machtige en inderdaad weldoende organisatie vormde, die in haar boezem, op weinig uitzonderingen na, alle uitverkoren geesten, de vurigste harten, de stoutmoedigste karakters vereenigd had. Zij was de krachtige vleeschwording en de toepassing der humanitaire idee van de

achttiende eeuw. Al de groote beginselen van vrijheid, gelijkheid, broederschap, menschelijke rede en rechtvaardigheid, die eerst in theorie waren verwerkt door de wijsbegeerte dier eeuw, werden in den boezem der Vrijmetselarij praktische dogma's en als 't ware de grondslagen van een nieuwe zedeleer en een nieuwe staatkunde, de ziel van een reusachtig werk van afbraak en herbouw. De Vrijmetselarij was in dien tijd niets minder dan de wereld-samenspanning der revolutionaire burgerij tegen de willekeur van adel, koningschap en kerk. Zij was de Internationale der burgerij.

Men weet dat bijna alle voornaamste personen der eerste omwenteling Vrijmetselaars waren, en dat deze omwenteling toen zij uitbrak, dank zij de Vrijmetselarij, in alle andere landen vrienden zoowel als machtige en toegewijde helpers vond, hetgeen voorzeker veel tot haar zegepraal bijdroeg. Doch het is eveneens duidelijk, dat de zegepraal der revolutie de Vrijmetselarij gedood heeft. Want toen de omwenteling de wenschen der burgerij grootendeels vervuld had, en deze de plaats van den adel had ingenomen, werd de bourgeoisie natuurlijk op haar beurt de bevoorrechte, uitbuitende, onderdrukkende, behoudende en reaktionaire klasse, de vriendin en krachtigste steun van den Staat. Vroeger werd dezelfde burgerij zoo langen tijd verdrukt en uitgebuit. Na de staatsgreep van den eersten Napoleon, was de Vrijmetselarij, in een groot gedeelte van het europeesche vasteland, een keizerlijke instelling geworden.

De Restauratie deed haar een weinig herleven. Toen zij zich bedreigd zag door den terugkeer van het oude stelsel, gedwongen om voor het verbond van kerk en adel het veld te ruimen, dat zij door de eerste omwenteling veroverd had, werd de bourgeoisie gedwongen opnieuw revolutionair. Doch welk een verschil tusschen dezen opgewarmden omwentelingsgeest en het vurige en machtige opstandsgevoel dat het einde der vorige eeuw haar

had ingegeven! Toen was de bourgeoisie ter goeder trouw geweest, zij had ernstig en oprecht in de rechten van den mensch geloofd, zij werd gedreven en bezield door zucht tot afbreken en herbouwen, zij was in het volle bezit van haar kracht; zij vermoedde nog niet dat een afgrond haar van het volk scheidde, zij waande en gevoelde zich en was ook werkelijk de vertegenwoordigster des volks. De reaktie van Thermidor en de samenzwering van Babeuf hebben haar deze inbeelding voor altijd ontnomen. De afgrond die het arbeidende volk scheidt van de uitbuitende, heerschende en genietende bourgeoisie heeft zich geopend, en niets minder dan het lichaam der geheele bourgeoisie, het gansche bevoorrechte bestaan der bourgeois, is noodig tot demping dier klove.

Het was dan ook niet meer de geheele bourgeoisie, doch slechts een gedeelte ervan, dat opnieuw na de Restauratie ging samenspannen tegen de heerschappij van kerk en adel en tegen de wettige koningen.

In mijn volgende brief, zal ik u — indien ge het me wilt veroorloven — mijn denkbeelden ontwikkelen over deze laatste gestalte van het grondwettelijk liberalisme en van het carbonarisme der bourgeois.

TWEEDE BRIEF. 1)

Ik heb in een vorig artikel gezegd dat de reaktionaire pogingen van koningschap, adel en kerk den omwentelingsgeest der bour-

1) Genève, 28 Maart 1869. — „Le Progrès", 7 (3 April 1869), pag. 2–3.

geoisie deden herleven, doch dat er een ontzaglijk verschil bestond tusschen dezen nieuwen geest en den geest die haar vóór 1793 bezielde. De bourgeois der vorige eeuw waren reuzen in vergelijking waarvan de vermetelsten uit de bourgeoisie onzer eeuw slechts verschijnen als dwergen.

Indien men zich daarvan wil verzekeren, behoeft men slechts hun programma's te vergelijken. Wat was het program der wijsbegeerte en der groote omwenteling van de achttiende eeuw? Niets meer of minder dan de volkomen vrijmaking der gansche menschheid; de verwezenlijking van recht en werkelijke vrijheid voor ieder, door de staatkundige en maatschappelijke gelijkmaking van allen; de zegepraal van den mensch over de wrakken der goddelijke wereld; de heerschappij van rechtvaardigheid en broederschap op aarde. — Het nadeel dezer wijsbegeerte en dezer omwenteling was, dat men niet begreep hoe het totstandkomen van de menschelijke broederschap onmogelijk was, zoolang de Staten bestonden, en dat de werkelijke afschaffing der klassen, de maatschappelijke en staatkundige gelijkmaking der individuen eerst mogelijk zal worden door de gelijkmaking voor allen van de stoffelijke middelen tot opvoeding, onderwijs, arbeid en leven. Men kan echter aan de achttiende eeuw niet verwijten dat zij dit niet heeft begrepen. De maatschappelijke wetenschap wordt niet slechts uitgevonden en bestudeerd in de boeken; zij heeft de groote lessen der geschiedenis noodig, en men moest de omwenteling van 1789 en 1793 tot stand brengen, men moest daarna weder de proefnemingen van 1830 en 1848 doorgaan, eer men de voortaan onwraakbare gevolgtrekking kon maken, dat iedere staatkundige omwenteling die niet de stoffelijke gelijkheid tot onmiddellijk en rechtstreeksch doel heeft, uit het oogpunt der belangen en rechten des volks slechts een huichelachtige en vermomde reaktie is.

Deze zoo duidelijke en eenvoudige waarheid was op het einde

der achttiende eeuw nog onbekend, en toen Babeuf het ekonomisch en maatschappelijk vraagstuk stelde, was de macht der omwenteling reeds uitgeput. Doch haar blijft niettemin de onsterfelijke eer dat zij het grootste vraagstuk stelde dat de geschiedenis ooit kende: de vraag der vrijmaking van de gansche menschheid.

Laat ons zien naar welk doel het program van het revolutionaire liberalisme streeft, ten tijde der Restauratie en van het Juli-koninkrijk, in vergelijking met dit ontzaglijk program. De zoogenaamde zeer wijze, zeer zedige, zeer gereglementeerde, zeer beperkte vrijheid, geheel klaargemaakt voor een half verzadigde bourgeoisie, die het strijden moede was en ongeduldig verlangde naar genieten; zich reeds bedreigd gevoelde, niet meer van boven maar van onder, en met onrust aan den horizon, als een zwarte massa die ontelbare miljoenen uitgezogen proletariërs zag opkomen, die het lijden moede zijn en zich voorbereiden tot het eischen van hun recht.

Dit opkomend spook, dat men later met den naam rood spook heeft gedoopt, dit vreeselijke schrikbeeld van ieders recht tegenover de voorrechten van een klasse gelukkigen, deze rechtvaardigheid en deze rede des volks, die terwijl ze zich meer ontwikkelen, de drogredenen tot stof vermalen van staathuishoudkunde, rechtsspraak, staatkunde der bourgeois — dat worden van af den aanvang onzer eeuw te midden der overwinningen der bourgeoisie, haar onophoudelijke feestverstoorders. Dat alles vermindert haar vertrouwen en haar geest.

En toch was het maatschappelijke vraagstuk, onder de Restauratie nog bijna onbekend, of beter gezegd vergeten. Wel waren er enkele afzonderlijke denkers, zooals Saint-Simon, Robert Owen, Fourier, wier geest of hart de noodzakelijkheid geraden had van een grondige vormverandering der maatschappij. Rondom elk hunner schaarde zich een klein aantal verknochte en vurige ingewijden, die even zooveel kerkjes vormden, doch

even onbekend als de meesters en zonder dat ze eenigen invloed naar buiten uitwerkten. Men had nog het kommunistische testament van Babeuf, overgebracht door zijn vermaarden makker en vriend Buonarotti, aan de krachtigste proletariërs, door middel eener geheime volksorganisatie. Dat was toen slechts een verborgen arbeid, waarvan de openbaringen later gevoeld werden, onder het Juli-koningschap — doch die door de bourgeoisklasse tijdens de restauratie volstrekt niet bespeurd werd. Het volk, de arbeidende menigte, bleef rustig en eischte nog niets voor zichzelf.

Het is duidelijk, dat indien het spooksel der volksgerechtigheid in dien tijd een bestaan had, dit slechts in het kwade geweten der bourgeois kon wezen. Van waar kwam dit kwade geweten? Waren de bourgeois die onder de Restauratie leefden, als individuen slechter dan hun voorzaten die de Omwenteling van 1789 en 1793 tot stand gebracht hadden? In het minst niet. Het waren bijna dezelfde menschen, doch geplaatst in een andere omgeving, in een anderen staatkundigen toestand. Zij waren verrijkt met nieuwe ondervinding, en hadden bijgevolg een ander bewustzijn.

De bourgeois der vorige eeuw geloofden oprecht, dat indien zij zichzelf bevrijdden van het koninklijk, adellijk en geestelijk juk, zij met hen het gansche volk zouden vrijmaken. En dit openhartig en oprecht geloof was de bron van hun heldhaftige vermetelheid en hun geheele wonderlijke macht. Zij gevoelden zich vereenigd met iedereen, en droegen het recht en de kracht der heele wereld in zich, terwijl zij storm liepen. Dank zij dit recht en deze kracht des volks, die zich om zoo te zeggen in hun klasse belichaamd hadden, konden de bourgeois der vorige eeuw het fort der staatsmacht bestormen en innemen, dat hun vaderen sedert zooveel eeuwen begeerd hadden. Doch op het oogenblik toen ze hun banier plantten, ontstond een nieuw licht

in hun geest. Zoodra zij de macht veroverd hadden, gingen zij begrijpen dat er niets gemeens meer was tusschen hun bourgeoisbelangen en de belangen der volksmenigte. Integendeel, die belangen bleken hun lijnrecht tegenovergesteld, de macht en uitsluitende welvaart der bezittende klasse kon slechts steunen op de ellende, op de staatkundige en maatschappelijke afhankelijkheid van het proletariaat.

Van toen af veranderde de verhouding tusschen bourgeoisie en volk, en eer de arbeiders nog begrepen hadden dat de bourgeois hun natuurlijke vijanden waren, meer nog uit noodzakelijkheid dan uit onwil — hadden de bourgeois zelf reeds het bewustzijn gekregen van dezen onvermijdelijken strijd van belangen. Dat noem ik het slechte geweten der bourgeois.

DERDE BRIEF. 1)

Ik heb gezegd dat het slechte geweten der bourgeois, van af den aanvang dezer eeuw, de geheele verstandelijke en zedelijke beweging der bourgeoisie verlamd heeft. Dit eischt een verbetering, en ik vervang het woord v e r l a m d door het woord o n t a a r d. Want het ware onjuist, indien men zegde dat er verlamming of afwezigheid van beweging bestond in een geest, die van de theorie tot de toepassing der stellige wetenschappen overging en al de wonderen der moderne nijverheid schiep: stoombooten, spoorwegen en telegraaf. Een geest die bovendien

---

1) Genève, 14 April 1869. — „Le Progrès", 8 (17 April 1869), pag. 2—3.

aan een nieuwe wetenschap, de statistiek, het levenslicht schonk, en door het voortdrijven tot de uiterste gevolgtrekkingen van staathuishoudkunde en geschiedkundige kritiek der ontwikkeling van rijkdom en beschaving der volkeren, de grondslagen eener nieuwe wijsbegeerte vestigde, het socialisme, dat uit het oogpunt der uitsluitende bourgeoisbelangen niets anders is dan een verheven zelfmoord, de ontkenning zelfs der bourgeoiswereld.

De verlamming heeft eerst later plaatsgehad, na 1848, toen de bourgeoisie verschrikt werd door de gevolgen van haar eerste werken, zich met opzet achteruitwierp, tot behoud van haar goederen alle gedachte en wilskracht prijsgaf en zich onderwierp aan militaire beschermers, zich met lichaam en ziel aan de volkomenste reaktie overgaf. Van dien tijd af heeft zij niets meer uitgevonden, zij heeft behalve den moed ook de kracht tot scheppen verloren. Zij bezit zelfs niet meer de kracht of den geest tot zelfbehoud, want al wat zij tot haar heil gedaan heeft en doet, drijft haar onvermijdelijk in den afgrond.

Tot 1848 was zij nog vol geest. Wel was het niet meer de geest vol levenskracht, waardoor zij van de zestiende tot de achttiende eeuw een nieuwe wereld schiep. Het was niet meer de heldhaftige geest eener klasse die stoutmoedig geweest was omdat zij alles veroveren moest: het was de wijze en bedachtzame geest van een nieuwen eigenaar, die een bezitting vurig had begeerd en haar thans moest bloeiend en winstgevend maken. De geest der burgerij uit de eerste helft onzer eeuw, wordt vooral gekenmerkt door een bijna uitsluitend op nut bedachte neiging.

Ten onrechte maakte men haar een verwijt daarvan. Ik meen integendeel dat zij een laatsten grooten dienst aan de menschheid bewezen heeft toen zij meer nog door haar voorbeeld dan door haar theoriën, den eeredienst, der stoffelijke belangen predikte, of liever den eerbied daarvoor. In den grond der

zaak hebben deze belangen steeds den boventoon in de wereld gevoerd: doch tot op dat oogenblik deden zij zich voor in de gestalte van een huichelachtig en ongezond idealisme, waardoor ze juist waren veranderd in slechte en onrechtvaardige belangen.

Wie zich eenigszins met geschiedenis heeft bezig gehouden, moest bespeuren, dat op den bodem der meest afgetrokken, verheven en hersenschimmige godsdienstige of godgeleerde twisten, steeds een of ander groot stoffelijk belang aanwezig is. Alle oorlogen tusschen rassen, volkeren, staten en klassen, hebben nooit een ander doel dan overheersching gehad, de noodzakelijke voorwaarden en waarborg voor het bezit. Beschouwt men de menschelijke geschiedenis uit dat gezichtspunt, dan blijkt dat zij slechts een voortzetting is van dien grooten strijd om het bestaan, die volgens Darwin de grondwet vormt van de bewerktuigde natuur.

In de dierenwereld vindt die strijd plaats zonder denkbeelden en zonder omwegen, hij heeft ook geen oplossing; zoolang de aarde bestaat zal men in de dierenwereld elkander verslinden. Dat is de natuurlijke voorwaarde van haar bestaan. De menschen, vleeschetende dieren bij uitnemendheid, begonnen hun geschiedenis met menscheneten. Zij neigen thans naar de algemeene vereeniging, naar het gezamenlijk voortbrengen en verbruiken.

Doch welk een bloedig en vreeselijk treurspel ligt er tusschen deze beide uiteinden! En het is nog niet gedaan. Na het menscheneten kwam de slavernij, na de slavernij de dienstbaarheid, na de dienstbaarheid het loonstelsel. Hierop moet eerst de verschrikkelijke dag der gerechtigheid volgen, en later, veel later, het tijdperk der broederschap. Dat zijn de gestalten door welke de dierlijke strijd om het bestaan zich, in de geschiedenis, trapsgewijze verandert in menschelijke inrichting des levens.

En welke rol heeft de kerk gespeeld te midden van dezen broedermoordenden strijd van menschen tegen menschen, bij dit

elkander verscheuren, bij dit dienstbaar maken en deze uitbuiting van den een door den ander — hetgeen zich met verandering van namen en vormen gehandhaafd heeft door alle eeuwen tot op onzen tijd? Zij heeft steeds het geweld bekrachtigd en in recht veranderd. Zij heeft de menschelijkheid, rechtvaardigheid en broederschap naar een denkbeeldigen hemel overgebracht, en liet op aarde het rijk van onrecht en ruwheid bestaan. Zij heeft de gelukkige roovers gezegend, zij heeft aan hun ontelbare slachtoffers — het volk — onderwerping en gehoorzaamheid gepredikt. En hoe verhevener het ideaal scheen dat de kerk in den hemel vereerde, des te verschrikkelijker werd de werkelijkheid op aarde. Want het behoort tot het karakter van ieder — godsdienstig zoowel als bovennatuurlijk — idealisme, dat het de werkelijke wereld veracht, en uitbuit terwijl het haar veracht, waaruit voortvloeit dat ieder idealisme noodzakelijk huichelarij voortbrengt.

De mensch is stof, en kan de stof niet straffeloos verachten. Hij is een dier, en kan zijn dierlijkheid niet vernietigen; doch hij kan en moet haar door vrijheid veranderen en menschelijker maken. Dat wil zeggen, door de gezamenlijke werking van rechtvaardigheid en rede, die op hun beurt slechts invloed op de dierlijkheid hebben, omdat zij er de voortbrengselen en de hoogste uitdrukking van zijn. Telkens daarentegen, wanneer de mensch zijn dierlijkheid op zijde wilde zetten, is hij er het speelgoed en de slaaf van geworden, meestal de schijnheilige dienaar. Als voorbeeld kunnen de priesters dienen van den meest idealen en ongerijmden godsdienst ter wereld: het katholicisme.

Vergelijk hun welbekende ontuchtigheid met hun eed van kuischheid; vergelijk hun onverzadelijke begeerte met hun leer van verzaking der wereldsche goederen, dan zult ge inzien dat er geen wezens bestaan die meer materialisten zijn dan deze

predikers van het kristelijk idealisme. Wat is op dit oogenblik de zaak die de geheele Kerk het meest bezighoudt? Het behoud van haar goederen, die tegenwoordig overal worden bedreigd met inbeslagneming door die andere Kerk, de uitdrukking van het politiek idealisme: de Staat.

Het politiek idealisme is niet minder ongerijmd, niet minder verachtelijk, niet minder huichelachtig dan het idealisme van den godsdienst, waarvan het overigens slechts een afwijkende vorm is, de wereldsche of aardsche uitdrukking of toepassing. De Staat is de jongere broeder der Kerk; en de vaderlandsliefde, de deugd en eeredienst van den Staat is slechts een afspiegeling der godsvereering.

De deugdzame mensch, volgens de voorschriften der beurtelings godsdienstige en staatkundige ideale school, moet God dienen en zich opofferen voor den Staat. En dit denkbeeld werd door de nuttigheidsleer der bourgeois, van af den aanvang dezer eeuw, veroordeeld.

VIERDE BRIEF. 1)

Ik heb gezegd, dat één der grootste diensten die door de nuttigheidsleer der bourgeois bewezen werd, hierin bestaat dat zij den Staatsgodsdienst, de vaderlandsliefde gedood heeft.

De vaderlandsliefde is, zooals men weet, een oude deugd, geboren te midden der grieksche en romeinsche republieken, waarin nooit andere werkelijke godsdienst bestond dan die van

1) Genève, 28 April 1869. — „Le Progrès", 9 (1 Mei, 1869), pag. 2—3.

den Staat en geen ander voorwerp van eeredienst dan de Staat.

Wat is de Staat? De bovennatuurkundigen en doktoren in de rechten antwoorden ons dat de Staat de publieke zaak is; de belangen, het gemeenschappelijk goed en het recht van allen, tegenover de ontbindende werking der belangen en hartstochten van elkeen. De Staat is de rechtvaardigheid en de verwezenlijking van zeden en deugd op aarde. Bijgevolg bestaat er voor de individuen geen verhevener daad of grooter plicht, dan zich op te offeren en desnoods te sterven voor de zegepraal en voor de macht van den Staat.

Ziedaar in weinig woorden de geheele theologie van den Staat. Laat ons thans eens zien, of deze staatkundige theologie niet, evenals de godsdienstige theologie, onder een zeer schoon en zeer dichterlijk uiterlijk, een zeer gemeene en lage werkelijkheid verbergt.

Laat ons eerst het denkbeeld van den Staat ontleden, zooals zijn lofredenaars het ons voorstellen. Dit is de opoffering der natuurlijke vrijheid en der belangen van ieder, individuen zoowel als vergelijkenderwijs kleine gemeenschappen — vereenigingen, gemeenten en provinciën — aan de belangen en de vrijheid van iedereen, aan de welvaart van het groote geheel. Doch wat is iedereen en het groote geheel inderdaad? De ophooping van alle individuen en alle meer beperkte menschelijke gemeenschappen die het samenstellen. Doch zoodra alle individueele en plaatselijke belangen moeten worden opgeofferd, om het geheel te vormen, wat beteekent dan het geheel waarvan men zegt dat het die belangen vertegenwoordigt? Dit is dan niet het levend geheel, dat ieder op zijn gemak laat ademhalen en vruchtbaarder, machtiger en vrijer wordt, naarmate in zijn boezem de volle welvaart en vrijheid van ieder zich ruimer ontwikkelen; het is niet de natuurlijke menschelijke maatschappij, die het leven van ieder bevestigt en vermeerdert door het leven van allen; doch

het is integendeel de opoffering van ieder individu, zoowel als van alle plaatselijke vereenigingen, de vernietiging van de levende maatschappij, de begrenzing of beter gezegd de volkomen ontkenning van het leven en het recht van alle gedeelten die de geheele wereld samenstellen, de opoffering van dat alles aan het zoogenaamd welzijn der geheele wereld. Het is de Staat, het altaar van den politieken godsdienst waarop de natuurlijke maatschappij steeds geslacht wordt: een verslindend geheel, levend van menschenoffers, gelijk de Kerk. Ik herhaal het nog eens: de Staat is de jongere broeder der Kerk.

Als bewijs voor deze overeenkomst tusschen Kerk en Staat, verzoek ik den lezer dat hij het feit zou willen opmerken, dat beide innerlijk gegrond zijn op het denkbeeld der opoffering van het leven en het natuurlijk recht, en dat zij beide uitgaan van hetzelfde beginsel: de slechte aard van natuie der menschen, die slechts kan worden overwonnen — volgens de Kerk — door de goddelijke genade en door den dood van den lichamelijken mensch in God; en volgens den Staat door de wet, en door de slachting van het individu op het altaar van den Staat. De één zoowel als de ander beproeven het vervormen van den mensch, de één in een heilige, de ander in een burger. Doch de natuurlijke mensch moet sterven, want zijn vonnis werd eenstemmig uitgesproken door den godsdienst der Kerk en door dien van den Staat.

Aldus is in haar voorbeeldige zuiverheid de overeenkomstige theorie van Kerk en van Staat. Het is een afgetrokken begrip; doch ieder historisch afgetrokken begrip onderstelt geschiedkundige feiten. Deze feiten vertoonen, gelijk ik reeds in mijn vorig artikel gezegd heb, een gansch werkelijken en ruwen aard: geweld, roof, onderwerping, verovering. De mensch is zoo gemaakt, dat hij zich niet tevredenstelt met iets doen, hij heeft er nog behoefte aan, te gaan verklaren en wettigen wat

hij gedaan heeft, tegenover zijn eigen geweten en in de oogen der wereld. De godsdienst kwam dus juist van pas tot het zegenen der volbrachte dingen, en dank zij deze wijding, veranderde het onrechtvaardige en ruwe feit in recht. De rechtskundige wetenschap en het staatkundig recht zijn gelijk men weet eerst uit de godgeleerdheid gesproten; en later uit de bovennatuurkunde, die slechts een vermomde theologie is, een theologie die de belachelijke aanmatiging bezit dat zij niet ongerijmd is en die vergeetsche pogingen doet om het karakter van wetenschap te geven aan het recht.

Laat ons nu eens zien welke rol het begrip Staat, evenwijdig aan het historisch begrip dat Kerk heet, gespeeld heeft en nog speelt in het werkelijke leven, in de menschenmaatschappij.

Ik heb gezegd dat de Staat, door zijn beginsel reeds, een onmetelijk kerkhof is, waar alle openbaringen van het individueele en plaatselijke leven zich komen offeren, sterven en begraven worden — al de belangen der gedeelten waarvan het geheel de maatschappij vormt. De Staat is het altaar waar het welzijn en de werkelijke vrijheid der volkeren geslacht worden voor de politieke grootheid; hoe volkomener deze slachting is, des te volmaakter is de Staat. Ik besluit daaruit, en dit is mijn overtuiging, dat het keizerrijk Rusland de Staat is bij uitnemendheid, de Staat zonder redeneering en omwegen, de volmaaktste Staat in Europa. Alle Staten daarentegen, waarin de volkeren nog kunnen ademhalen, zijn uit het gezichtspunt van het model, onvolkomen Staten, evenals alle andere Kerken, in vergelijking tot de roomsch-katholieke Kerk, gebrekkige Kerken zijn.

De Staat is een verterend afgetrokken begrip van het leven des volks, heb ik gezegd. Doch indien een afgetrokken begrip kan geboren worden, zich ontwikkelen en blijven bestaan in de werkelijke wereld, moet er een werkelijk gemeenschappelijk

lichaam zijn dat belang heeft bij zijn bestaan. Dit kan de groote volksmenigte niet zijn, want zij is er juist het slachtoffer van: het moet een bevoorrecht lichaam wezen, het priesterkorps van den Staat, de regeerende en bezittende klasse, die in den Staat is hetgeen de priesterklasse van den godsdienst in de Kerk beteekent.

En inderdaad, wat zien we in de geheele geschiedenis? De Staat is steeds het erfdeel eener bevoorrechte klasse geweest: de priesterklasse, de klasse der edelen, de bourgeoisklasse, tenslotte de bureaukratische klasse, wanneer alle andere klassen zich hebben uitgeput en de Staat tot den toestand van machine vervalt of zich verheft, gelijk men wil. Doch het is voor het behoud van den Staat bepaald noodig, dat één of andere bevoorrechte klasse in zijn bestaan belangstelt. En juist het solidaire belang dezer bevoorrechte klasse, noemt men vaderlandsliefde.

VIJFDE BRIEF. 1)

Is de vaderlandsliefde, in den samengestelden zin dien men gewoonlijk aan dit woord hecht, ooit een hartstocht of een deugd van het volk geweest?

Met de geschiedenis in de hand aarzel ik niet om op deze vraag met een beslissend neen te antwoorden, en ten bewijze aan den lezer dat ik geen ongelijk heb gehad met dit antwoord, vraag ik hem verlof tot het ontleden der voornaamste bestand-

1) Genève, 25 Mei 1869. — „Le Progrès", 11 (29 Mei 1869), pag. 2—3.

deelen, die op min of meer verschillende wijze vereenigd, de zaak samenstellen die men vaderlandsliefde noemt.

Die bestanddeelen zijn vier in getal: 1o het natuurlijke of physiologische bestanddeel; 2o het ekonomische bestanddeel; 3o het politieke bestanddeel; 4o het godsdienstig of dwepend bestanddeel.

Het physiologisch bestanddeel is de voornaamste grond van iedere natuurlijke, instinktmatige en lompe vaderlandsliefde. Het is een natuurlijke hartstocht, die juist omdat zij te natuurlijk — dat wil zeggen geheel dierlijk — is, in onmiskenbare tegenspraak komt met iedere staatkunde, en wat erger is, zij belemmert zeer de ekonomische, wetenschappelijke en menschelijke ontwikkeling der maatschappij.

De natuurlijke vaderlandsliefde is een zuiver dierlijke zaak, die men op alle trappen van het dierlijk leven terugvindt, en zelfs zou men kunnen zeggen tot een zekere hoogte in het plantenleven. Vaderlandsliefde in deze beteekenis opgevat, is een verdelgingsoorlog; de eerste menschelijke uitdrukking van den grooten en noodlottigen strijd om het bestaan, die de geheele ontwikkeling vormt, het gansche leven der natuurlijke of werkelijke wereld — de onophoudelijke strijd, het elkander verscheuren waardoor ieder individu, iedere soort gevoed wordt met het vleesch en bloed der individuen van andere soorten. Ieder uur, elk oogenblik begint die strijd opnieuw, laat de volkomenste, vernuftigste, sterkste soorten leven, groeien en zich ontwikkelen, op kosten van alle andere soorten.

Wie zich met land- of tuinbouw bezighouden weten hoe moeielijk zij hun planten tegen de overweldiging door woekerende soorten kunnen behoeden, die ze het licht en de voor hun voeding onmisbare bestanddeelen van den bodem komen betwisten. De krachtigste plant, die zich het best schikt naar de bijzondere omstandigheden van klimaat en bodem, en zich met

een betrekkelijk steeds grootere kracht ontwikkelt, tracht natuurlijk al de andere planten te verstikken. Dat is een zwijgende, doch onophoudelijke strijd, en al de tusschenkomst van den mensch is noodig, tot bescherming der door hem uitverkoren planten tegen deze noodlottige overweldiging.

In de dierenwereld vertoont zich dezelfde strijd, doch met meer gerucht. Het is niet meer een zwijgende en onmerkbare verstikking. Er vloeit bloed, en het verscheurde, verslonden, gemartelde dier vervult de lucht met zijn gekerm. De mensch eindelijk, het sprekende dier, brengt het eerste woord in dien strijd, en dat woord heet vaderlandsliefde.

De strijd om het leven in de dieren- en plantenwereld is niet slechts een individueele strijd; het is een gevecht van soorten, groepen en familiën, tegen elkander. In ieder levend wezen bestaan twee neigingen, twee groote voornaamste belangen: voedsel en voortplanting. Uit het oogpunt van voedsel, is ieder individu de natuurlijke vijand van alle andere individuen, zonder eenige overweging van familiebanden, groepen en soorten. Het spreekwoord, dat de wolven elkander niet verslinden, is slechts waar zoolang de wolven andere dieren voor hun voedsel vinden. We weten echter dat zij bedaard elkander verslinden zoodra ander voedsel hun ontbreekt. Katten, zeugen en meer andere dieren eten vaak haar eigen jongen, en ieder dier doet dat indien de honger het daartoe drijft. Begonnen de menschelijke maatschappijen niet met menscheneten? Wie heeft de jammerlijke verhalen niet gehoord van op den oceaan verdwaalde schipbreukelingen, op een broos vaartuig, verstoken van voedsel, die door het lot beslissen wie hunner zal worden opgeofferd als voedsel voor de anderen? En hebben we tenslotte, tijdens den vreeselijken hongersnood die in Algiers heerschte, niet gezien hoe moeders haar eigen kinderen verslinden?

Dit komt doordat de honger een onoverwinnelijk en gestreng

geweldenaar is en de behoefte aan voedsel, een volkomen individueele behoefte, is de eerste wet, de opperste voorwaarde des levens. Dit is de grondslag van alle menschelijk en maatschappelijk leven, evenals ook van het dierlijk en plantaardig leven.. Komt men daartegen in opstand, dan vernietigt men al het overige en veroordeelt zichzelf tot ondergang.

Doch naast deze grond-wet der levende natuur, is er een andere, even onmisbare: de wet der voortplanting. De eerste dient tot het behoud der individuen, de tweede tot het vormen van familiën, groepen en soorten. De individuen — door een natuurlijke noodzakelijkheid gedreven — trachten tot hun voortplanting te paren met de individuen die hun het meest nabijkomen in organisatie, die hun gelijken zijn. Er bestaan verschillen van organisatie, waardoor paring onvruchtbaar of zelfs geheel onmogelijk gemaakt wordt. Deze onmogelijkheid blijkt duidelijk tusschen de dieren- en de plantenwereld; doch zelfs bij de dieren is de paring der zoögdieren bijvoorbeeld met vogelen, visschen, kruipende dieren of insekten evenzeer onmogelijk. Bepalen we ons tot de viervoetige dieren, dan vinden we dezelfde onmogelijkheid tusschen verschillende groepen, en we komen tot de gevolgtrekking dat het vermogen tot paring en voortplanting voor ieder individu slechts bestaat in een zeer beperkten kring van individuen, wier organisatie met de zijne overeenkomt of deze nadert, en die met hem eenzelfde groep of familie vormen.

Daar het instinkt van voortplanting den eenigen band van solidariteit voorstelt, die tusschen de individuen der dierenwereld bestaan kan, houdt alle dierlijke solidariteit op, waar dit paringsvermogen eindigt. Al wat buiten dit voortplantingsvermogen blijft, vormt een afwijkende soort, een volkomen vreemde, vijandige en tot verwoesting veroordeelde wereld. Al hetgeen daar binnen ligt, vormt het groote vaderland der soort,

gelijk bijvoorbeeld de menschheid voor de menschen.

Doch deze vernieling of dit elkander wederkeerig verscheuren der levende individuen wordt niet slechts aangetroffen op de grenzen der beperkte wereld die we het groote vaderland noemen; we vinden ze even wreed en soms wreeder terug midden in deze wereld, juist door den weerstand en de mededinging die ze er ondervonden en omdat de even wreede gevechten der liefde zich daar nog bij den hongerstrijd komen voegen.

Iedere diersoort wordt bovendien onderverdeeld in verschillende groepen en familiën onder den invloed der toestanden van bodem en klimaat in de verschillende landen, die door de soort bewoond worden. Het min of meer groote onderscheid der levensvoorwaarden bepaalt een overeenkomstig verschil in de organisatie der individuen die tot dezelfde soort behooren. Men weet overigens dat ieder dierlijk individu zich natuurlijk wil paren met het meest nabijkomende individu, waaruit natuurlijk de ontwikkeling voortvloeit van een groote hoeveelheid afwijkingen in dezelfde soort. Daar de verschillen die al deze afwijkingen van elkander scheiden, voornamelijk gegrond zijn op de voortplanting, en de voortplanting de eenige grondslag van iedere dierlijke solidariteit is, blijkt dat de groote solidariteit der soort onderverdeeld moet wezen in een aantal meer beperkte vormen van solidariteit, of dat het groote vaderland zich moet verbrokkelen in een menigte kleine dierlijke vaderlanden, die elkander haten en vernielen.

DE PHYSIOLOGISCHE OF NATUURLIJKE VADERLANDSLIEFDE. 1)

Ik heb in mijn voorgaanden brief aangetoond, hoe de vader-

1) „Le Progrès", 12 (12 Juni 1869), pag. 2—3.

landsliefde als natuurlijke hoedanigheid of hartstocht voortspruit uit een physiologische wet, en wel uit de wet die de afscheiding der levende wezens bepaalt in soorten, familiën en groepen.

De vaderlandslievende hartstocht is zekerlijk een solidaire hartstocht. Wil men haar dus duidelijker en nauwkeuriger in de dierenwereld terugvinden, dan moet men haar vooral zoeken bij de diersoorten die — evenals de mensch — begaafd zijn met een maatschappelijken aard bij uitnemendheid: de mieren, bijvoorbeeld, de bijen, de bevers en andere soorten die duurzame gemeenschappelijke woningen bezitten; en evengoed bij soorten die in kudden rondtrekken. Want de dieren die een vaste gezamenlijke woonplaats hebben, vertegenwoordigen de vaderlandsliefde der landbouwvolken, en de in kudden rond zwervende dieren die der zwervende stammen.

Het spreekt van zelf dat de eerste vaderlandsliefde volkomener dan de tweede is. De laatste toch sluit in zich slechts de solidariteit der dieren in de kudde, terwijl de eerste nog de solidariteit daarbijvoegt van de individuen met den bodem of de plaats die zij bewonen. De gewoonte, die voor de dieren zoowel als voor de menschen een tweede natuur vormt, sommige wijzen van leven, zijn veel beter bepaald en vastgesteld bij de gezamenlijk op één plaats vertoevende dieren, dan bij de rondtrekkende kudden, en de verschillende gewoonten — de bijzondere manieren van bestaan — vormen een onmisbaar bestanddeel der vaderlandsliefde.

Men zou de natuurlijke vaderlandsliefde als volgt kunnen omschrijven: het is een instinktmatige, werktuigelijke en volkomen van kritiek ontbloote gehechtheid aan de gezamenlijk genomen levensgewoonten, die men heeft overgeërfd of bij overlevering verkregen; en een evenzeer aangeboren en werktuigelijke vijandschap tegen iedere andere levenswijze. Het is de liefde voor de zijnen en voor het zijne en haat tegen al wat een vreemd

karakter draagt. Vaderlandsliefde is dus aan de eene zijde een gezamenlijk egoïsme en aan den anderen kant oorlog.

Die solidariteit is niet zoo machtig, dat zij verhoeden kan dat de leden eener dierengemeenschap elkander wederkeerig verslinden indien dit noodig is; doch wel is zij zoo sterk dat al deze individuen hun oneenigheden vergeten, en zich vereenigen tegenover iederen indringer, die uit een vreemde gemeenschap tot hen komen zou.

Aanschouw bijvoorbeeld de honden van een dorp. De honden vormen natuurlijk geen gezamenlijke republiek. Overgelaten aan hun eigen driften, leven ze in dwalende troepen, evenals wolven, en slechts onder den invloed van den mensch worden ze huisdieren. Doch wanneer ze eenmaal gevestigd zijn, vormen ze in ieder dorp een soort republiek, niet gemeenschappelijk, doch gegrond op de individueele vrijheid, volgens de door de bourgeois-staathuishoudkundigen zoo beminde formule: ieder voor zich en de duivel hale hem die het laatste komt. Het is een eindeloos „laat maar waaien" 1), een onophoudelijke en meedoogenlooze konkurrentie en burgeroorlog, waarbij de sterkere steeds den zwakkere bijt, evenals in de bourgeoisrepublieken. Wanneer thans een hond uit een naburig dorp slechts hun straat doorgaat, ziet ge hoe al die oneenige burgers zich samen op den ongelukkigen vreemdeling werpen.

Ik vraag, is dit geen getrouwe nabootsing, of liever het origineel van de nabootsingen die zich dagelijks herhalen in de menschenmaatschappij? Is dit geen volkomen openbaring der natuurlijke vaderlandsliefde, waarvan ik gezegd heb en nog durf herhalen, dat zij slechts een geheel dierlijke hartstocht is?

---

1) „Laissez faire, laissez passer" de leerstelling der liberale halfvrijheid.

Dierlijk is zij ongetwijfeld, aangezien de honden onbetwistbaar dieren zijn, en de mensch — een dier gelijk de hond en alle andere dieren op aarde, doch een dier met het vermogen van denken en spreken begaafd — zijn geschiedenis aanvangt met dierlijkheid en door alle eeuwen heen de verovering en meer volmaakte vorming zijner menschelijkheid bereikt.

Zoodra men dezen oorsprong van den mensch eenmaal kent, kan men zich niet meer verwonderen over zijn dierlijkheid, die een natuurlijk feit vormt te midden van zooveel andere natuurlijke feiten. En men kan zich er ook niet over ergeren, want er vloeit volstrekt niet uit voort dat men dien dierlijken aard niet moet bestrijden met de meest mogelijke kracht. Gansch het menschelijke leven is een onophoudelijke strijd tegen de natuurlijke dierlijkheid van den mensch ten voordeele zijner menschelijkheid.

Ik heb slechts willen doen opmerken, dat de vaderlandsliefde die ons door de dichters, de staatslieden van alle scholen, de regeeringen en de bevoorrechte klasse als een ideale en verheven deugd wordt voorgehouden, in de dierlijkheid van den mensch wortelt, doch niet in zijn menschelijkheid.

En we zien inderdaad de natuurlijke vaderlandsliefde onverdeeld heerschen, aan den oorsprong der geschiedenis en tegenwoordig bij de minst beschaafde gedeelten der menschenmaatschappij. Zij vormt in de gemeenschappen der menschen ongetwijfeld een veel meer ingewikkeld gevoel dan in de gemeenschappen der andere dieren, alleen reeds omdat het leven van den mensch — van het denkende en sprekende dier — onvergelijkelijk meer voorwerpen omvat dan het leven der andere diersoorten. Bij den mensch worden aan de geheel lichamelijke gewoonten en overleveringen nog de min of meer afgetrokken zedelijke en verstandelijke overleveringen toegevoegd; een menigte valsche of ware denkbeelden en voorstellingen, met verschillende

godsdienstige, ekonomische, staatkundige en maatschappelijke gewoonten. Dat alles vormt de natuurlijke vaderlandsliefde van den mensch, in zoover als al die zaken, doordat ze zich op één of andere wijze verbinden, voor een bepaalde gemeenschap een bijzondere manier van bestaan vormen, een eigen wijze van leven, denken en handelen, afwijkend van anderen.

Doch welk verschil er moge bestaan tusschen de natuurlijke vaderlandsliefde der menschelijke gemeenschappen en die der dierengroepen, uit het oogpunt der hoeveelheid en zelfs der hoedanigheid van de voorwerpen die ze omvatten, ze stemmen hierin overeen, dat zij evenzeer instinktmatige, bij overlevering of door gewoonte verkregen, gezamenlijke hartstochten zijn; en dat de hevigheid van geen der twee eenigszins afhangt van den aard van haar wezen. Men zou integendeel kunnen zeggen dat hoe minder ingewikkeld en hoe eenvoudiger dit wezen is, des te heviger en uitsluitender het gevoel van vaderlandsliefde, waardoor dit wezen geopenbaard en uitgedrukt wordt.

Het dier is veel meer gehecht aan de overgeleverde gewoonten der gemeenschap waarvan hij deel uitmaakt dan de mensch. Bij het dier is die gehechtheid noodlottig, hij kan er zichzelf niet van vrijmaken, en komt er slechts soms van los onder den invloed van den mensch. Evenzoo gaat het in de menschelijke maatschappijen: hoe geringer de beschaving is, zooveel te minder ingewikkeld en eenvoudiger is de bodem zelf van het maatschappelijk leven, en des te heviger vertoont zich de natuurlijke vaderlandsliefde, dat wil zeggen de instinktmatige gehechtheid der individuen aan al de stoffelijke, verstandelijke en zedelijke gewoonten die het gewone en aangewende leven eener bijzondere gemeenschap vormen, benevens hun haat voor al wat daarvan afwijkt, voor hetgeen daaraan vreemd is. Daaruit vloeit voort dat de natuurlijke vaderlandsliefde in omgekeerde verhouding

staat tot de beschaving, dat wil zeggen tot de zegepraal der menschelijkheid in de menschenmaatschappijen.

Niemand zal betwisten dat de instinktmatige vaderlandsliefde der ellendige volksstammen uit de poolstreken — wie de menschelijke beschaving nauwelijks aanraakte en waar het stoffelijke leven zoo armzalig is — niet oneindig sterker of uitsluitender is dan de vaderlandsliefde van een Franschman, van een Engelschman of van een Duitscher bijvoorbeeld. De Duitscher, de Engelschman, de Franschman kunnen overal leven en zich gewennen, terwijl de bewoner der poolstreken spoedig van heimwee sterven zou, indien men hem uit zijn land verwijderde. En toch is zijn bestaan zoo ellendig en zoo weinig menschelijk. Dit bewijst nog eens dat de hevigheid der natuurlijke vaderlandsliefde geen bewijs van menschelijkheid is, doch van dierlijkheid.

Naast dit stellig bestanddeel der vaderlandsliefde, dat bestaat in de aangeboren gehechtheid der individuen voor de bijzondere wijze van bestaan der gemeenschap waarvan ze leden zijn, heeft men nog het ontkennend bestanddeel, even onmisbaar als het eerste en onafscheidbaar er aan verbonden. Dit is de eveneens aangeboren afkeer voor al wat vreemd is. Deze afkeer is aangeboren en dus volkomen dierlijk. Ja, werkelijk dierlijk, want zulk een afkeer is krachtiger en onoverwinnelijker naarmate degeen die hem gevoelt minder gedacht en begrepen heeft, minder mensch is.

Men vindt tegenwoordig dezen vaderlandschen afkeer slechts bij de wilde volkeren. Men ziet hem nog in Europa te midden van halfwilde volkeren die de bourgeois-beschaving zich niet verwaardigde te verlichten — doch die zij nooit vergeet uit te buiten. Er zijn in de grootste hoofdsteden van Europa, zelfs in Parijs, en vooral in Londen, straten die worden overgelaten aan een ellendige bevolking; straten waarin nooit een licht scheen.

Indien een vreemdeling zich slechts in zulk een straat vertoont, wordt hij omringd door een menigte ellendige menschelijke wezens, mannen, vrouwen, kinderen, nauwelijks gekleed en die op hun gelaat en hun gansche lichaam de sporen der afschuwelijkste ellende en der diepste verworpenheid vertoonen. Die lieden beleedigen hem en mishandelen hem soms, alleen omdat hij een vreemdeling is. Is deze ruwe en wilde vaderlandsliefde dus niet de schreeuwendste ontkenning van al wat menschelijkheid heet?

En toch zijn er zeer verlichte bourgeoisbladen, zooals bijvoorbeeld het „Journal de Genève", die zich niet schamen om dit zoo weinig menschelijk vooroordeel, deze gansch dierlijke hartstocht te exploiteeren. Ik wil toch rechtvaardig tegenover hen wezen en erkennen, dat zij dit doen zonder dat zij er in eenig opzicht mee instemmen, doch alleen omdat ze er belang bij hebben, evenals tegenwoordig bijna alle priesters van alle godsdiensten doen, die de godsdienstige dwaasheden prediken zonder er aan te gelooven en alleen omdat het met het belang der bevoorrechte klasse strookt, indien de volksmassa er aan blijft gelooven.

Indien het „Journal de Genève" geheel geen argumenten of bewijzen meer heeft, zegt het: dit is een vreemde zaak, een vreemd denkbeeld, een vreemd mensch, en het blad schat zijn landgenooten zoo gering, dat het hoopt met de uitspraak van het verschrikkelijke woord vreemdeling genoeg te hebben gezegd, opdat zij zich allen aan zijn zijde zullen scharen en alles zullen vergeten: gezond verstand zoowel als menschelijkheid en recht.

Ik ben geen inwoner van Genève, doch ik gevoel zooveel eerbied voor de burgers dier stad, dat ik geloof dat het „Journal" zich aangaande hen vergist. Zij zullen ongetwijfeld de menschelijkheid niet willen opofferen aan sluw ontgonnen dierlijkheid.

DE VADERLANDSLIEFDE. 1)

(VERVOLG.)

Ik heb gezegd dat de vaderlandsliefde in zoover als zij instinktmatig of natuurlijk is, en al haar wortels in het dierlijke leven heeft, niets meer voorstelt dan een bijzondere verbinding van gezamenlijke gewoonten in een beperkte menschelijke maatschappij: stoffelijke, verstandelijke en zedelijke, ekonomische, staatkundige en maatschappelijke gewoonten, ontwikkeld door de overlevering of door de geschiedenis. Ik heb ook daaraan toegevoegd, dat deze gewoonten goed of slecht kunnen wezen, doch de inhoud of het voorwerp van dit aangeboren gevoel volstrekt geen invloed heeft op den graad van hevigheid dien het vertoont. En zelfs indien men onder dit laatste opzicht eenig onderscheid moest aannemen, zou dat eer ten gunste der slechte dan der goede gewoonten overhellen. Want in iedere maatschappij die nog niet ontaardt, doch voorwaarts schrijdt, zijn de slechte gewoonten steeds dieper ingeworteld dan de goede, omdat ze altijd eer bestonden. En dit juist om reden van den dierlijken oorsprong van iedere maatschappij, en als gevolg van de traagheid, die een even machtige werking uitoefent in de verstandelijke en zedelijke wereld als in de stoffelijke wereld. Dit verklaart ons waarom, van het geheele aantal der tegenwoordige gezamenlijke gewoonten, in de verst gevorderde landen der beschaafde wereld, minstens negen tienden tot niets deugen.

Men verbeelde zich niet dat ik den oorlog verklaren wil aan de gewoonte die maatschappij en menschen over het algemeen hebben om zich door de g e w o o n t e te laten beheerschen. In

1) „Le Progrès", 14 (10 Juli 1869), pag. 2—3.

deze zoowel als in veel andere zaken, gehoorzamen ze slechts gedwongen aan een natuurwet, en het zou ongerijmd wezen indien men tegen natuurwetten in opstand kwam. De verrichting der gewoonte in het verstandelijke en zedelijke leven van individuen zoowel als van maatschappijen, is dezelfde als van de groeikracht in het dierenleven. Beide zijn bestaansvoorwaarden en werkelijkheid. Het goed zoowel als het kwaad moet in gewoonte overgaan — hetzij in den individueelen mensch, hetzij in de maatschappij — eer het werkelijkheid kan worden. Alle oefeningen, alle studiën waaraan de menschen zich overleveren hebben geen ander doel, en de beste dingen wortelen slechts door deze macht der gewoonte in den mensch, en worden zoo zijn tweede natuur. Het is dus niet noodig dat men dwaselijk tegen de gewoonte zich verzet, want zij is een noodlotsmacht, die door geen enkel menschelijk vernuft en geen enkele wilskracht zou kunnen worden omvergeworpen. Doch indien we ernstig menschen willen worden, verlicht door de rede onzer eeuw, en door het denkbeeld dat we ons van de ware rechtvaardigheid vormen, moeten we slechts één zaak doen: voortdurend de wilskracht — dat wil zeggen de gewoonte van te willen — die in ons ontwikkeld werd door van onszelf onafhankelijke omstandigheden, gebruiken tot het uitroeien onzer slechte gewoonten en haar vervanging door goede. Tot het menschelijk maken eener geheele maatschappij, moet men zonder medelijden alle oorzaken vernietigen, alle ekonomische, staatkundige en maatschappelijke voorwaarden, die in de individuen de overlevering van het kwaad voortbrengen, en ze vervangen door omstandigheden waarvan het noodzakelijk gevolg zou wezen dat in deze zelfde individuen de gewoonte van het goede werd opgewekt.

Uit het oogpunt van het moderne bewustzijn, van humaniteit en rechtvaardigheid, zooals we ze eindelijk begrijpen, dank zij

de ontwikkelingen in de geschiedenis — uit dat oogpunt is de vaderlandsliefde een slechte, bekrompen en rampzalige gewoonte, daar zij de ontkenning vormt der menschelijke gelijkheid en solidariteit. Het maatschappelijk vraagstuk, dat tegenwoordig praktisch gesteld wordt door de arbeiderswereld van Europa en Amerika, en waarvan de oplossing slechts mogelijk is door de afschaffing van de grenzen der Staten, vernietigt noodzakelijk deze overgeleverde gewoonte in het bewustzijn der arbeiders van alle landen. Later zal ik aantoonen, hoe deze gewoonte reeds vanaf den aanvang onzer eeuw heftige schokken had ondergaan in het bewustzijn der hooge bourgeoisie van geld, handel en nijverheid, door de buitengewone en internationale ontwikkeling van haar rijkdommen en stoffelijke belangen. Doch eerst moet ik aantoonen hoe, lang vóór deze bourgeois-omwenteling, de natuurlijke, instinktmatige vaderlandsliefde, die uit den aard der zaak slechts een zeer nauw, zeer beperkt gevoel kan wezen en een geheel plaatselijke gezamenlijke gewoonte — hoe die vanaf den aanvang der geschiedenis ingrijpend veranderd, ontaard en verminderd werd door de achtereenvolgende vorming der politieke Staten.

De vaderlandsliefde als een volkomen natuurlijk gevoel, dat wil zeggen voortgebracht door het werkelijk solidaire leven eener gemeenschap en nog weinig of niet verzwakt door den invloed der ekonomische en staatkundige belangen, evenals door de godsdienstige begrippen; — deze vaderlandsliefde die zooniet geheel en al dan toch grootendeels dierlijk is, kan slechts een zeer beperkte wereld omvatten: een stam, een gemeente, een dorp. In den aanvang der geschiedenis, en tegenwoordig bij de wilde volkeren, bestond er geen natie, noch nationale taal of nationale eeredienst — er bestond dus geen vaderland in de staatkundige beteekenis van dit woord. Iedere kleine plaats, ieder dorp had een bijzondere taal, een eigen God, priester,

toovenaar; en het was slechts een groot huisgezin, dat in oorlog met alle andere stammen, door zijn bestaan geheel de overige menschheid verloochende. Dat is de natuurlijke vaderlandsliefde in haar oprechten eenvoud.

De overblijfselen dezer vaderlandsliefde vinden we nog terug, zelfs in enkele der meest beschaafde landen van Europa, in Italië bijvoorbeeld, vooral in de zuidelijke provinciën van het italiaansche schiereiland, waar de uiterlijke gedaante van den bodem, de bergen en de zee, schutsmuren vormen tusschen de dalen, de gemeenten en steden, ze daardoor afzondert en bijna vreemd van elkander maakt. Proudhon heeft in zijn brochure over de italiaansche eenheid, de opmerking gemaakt dat deze eenheid nog slechts een geheel burgerlijke idee en hartstocht was; dat de landbevolking tenminste tot heden er grootendeels vreemd aan bleef, en ik zou zelfs zeggen vijandig, omdat deze eenheid aan de eene zijde in strijd komt met hun plaatselijke vaderlandsliefde, en hun tot heden aan den anderen kant slechts meedoogenlooze uitbuiting gebracht heeft, onderdrukking en verval.

Zelfs in Zwitserland, vooral in de oorspronkelijke kantons, zien we vaak de plaatselijke vaderlandsliefde strijden tegen de kantonnale vaderlandsliefde, en deze laatste tegen de politieke, nationale vaderlandsliefde der gansche republikeinsche bondgenootschap.

Kortom, ik kom tot het besluit dat de vaderlandsliefde als een natuurlijk gevoel — daar zij innerlijk en in werkelijkheid een volstrekt plaatselijk gevoel is — een ernstige verhindering uitmaakt tot de vorming der Staten, en dat bijgevolg de Staten en daarmee de beschaving zich slechts konden vestigen doordat zij die dierlijke neiging, zoo niet geheel dan toch in een hoogen graad vernietigden.

DE VADERLANDSLIEFDE. 1)

(VERVOLG).

Nadat ik de vaderlandsliefde beschouwd heb uit het natuurlijk gezichtspunt, en nadat ik heb aangetoond dat zij uit dat oogpunt, aan de eene zijde een bepaald dierlijk gevoel is, aangezien zij aan alle diersoorten gemeen is, en aan den anderen kant volkomen plaatselijk is, daar zij nooit meer omvatten kan dan de zeer beperkte wereld waarin de van beschaving beroofde mensch zijn leven slijt, ga ik thans over tot de ontleding van de uitsluitend menschelijke vaderlandsliefde, de ekonomische, staatkundige en godsdienstige vaderlandsliefde.

Het is een door de natuurkundigen waargenomen feit, dat het aantal van iedere dierenbevolking steeds overeenstemt met de hoeveelheid bestaansmiddelen, die zich bevinden in het land, dat door die bevolking bewoond wordt. De bevolking vermeerdert telkens wanneer deze middelen in grooter hoeveelheid voorkomen; zij neemt af met de vermindering dezer bevolking. Heeft een dierenbevolking alle levensmiddelen van een land verslonden, dan verhuist zij. Doch daar deze verhuizing al haar oude gewoonten verbreekt, gansch haar dagelijksche levenswijze, en maakt dat zij zonder eenig bewustzijn, zonder eenige gedachte, instinktmatig en volkomen op goed geluk, bestaansmiddelen zoekt in onbekende landen, gaat zij steeds gepaard met ontzettende ontberingen en smarten. Het grootste gedeelte der verhuizende dierenbevolking komt van honger om, dient vaak aan de overlevenden als voedsel; en slechts het kleinste gedeelte kan zich gewennen en nieuwe levensmiddelen vinden in een nieuw land.

---

1) „Le Progrès", 17 (21 Augustus 1869), pag. 2—4.

Daarna komt de oorlog, de oorlog tusschen de soorten die zich met dezelfde spijzen voeden, oorlog tusschen de soorten die voor het leven elkander moeten verslinden. Uit dit gezichtspunt beschouwd, is de natuurlijke wereld slechts een bloedig offer, een door den honger geschreven verschrikkelijk en somber treurspel.

Wie het bestaan van een scheppenden God aannemen, hebben er geen besef van welk een mooi kompliment ze hem maken, wanneer ze hem voorstellen als de schepper van deze wereld. Wat? een almachtige, alwijze, algoede God, zou het niet verder kunnen brengen dan tot het scheppen van zulk een verschrikkelijke wereld.

Het is waar dat de godgeleerden een uitmuntend argument bezitten tot het verklaren dezer ergerlijke tegenstrijdigheid. De wereld werd volmaakt geschapen, zeggen zij, er heerschte eerst volkomen harmonie, totdat de mensch gezondigd had, God woedend op hem werd en mensch en wereld vervloekte.

Deze verklaring is des te meer stichtend naarmate zij vol ongerijmdheid is, en men weet dat de gansche kracht der godgeleerden in het ongerijmde ligt. Voor hen is een zaak meer waar, hoe meer zij ongerijmd en onmogelijk is. De geheele godsdienst is slechts de vergoding van het ongerijmde.

Zoo heeft een volmaakte God een volmaakte wereld geschapen, en deze volmaking tuimelt neder, en kan de vervloeking van haar schepper op zich laden, wordt van een volkomen volmaking een absolute onvolkomenheid. Hoe kon de volmaaktheid onvolkomenheid worden? Hierop zal men antwoorden dat dit juist kon doordat de wereld wel volmaakt was tijdens de schepping, doch niettemin geen absolute volmaaktheid kon heeten, daar God alleen absoluut is, de Meer dan Volmaakte. De wereld was slechts betrekkelijk volmaakt en in vergelijking tot hetgeen zij tegenwoordig is.

Doch waarom moet men dan het woord volmaaktheid bezigen, dat niets betrekkelijks gedoogt? Is volmaaktheid niet noodzakelijk absoluut? Zeg dus dat God een onvolmaakte wereld had geschapen, beter echter dan die welke we tegenwoordig zien. Doch was zij slechts beter, was zij reeds onvolmaakt toen zij uit de handen van den schepper kwam, dan bood zij niet die harmonie en dien volkomen vrede aan waarover de heeren godgeleerden ons spreken. En dan zullen we vragen: Moet iedere schepper niet, volgens uw eigen woorden, naar zijn schepping worden geoordeeld, evenals de arbeider naar zijn werk? De schepper van een onvolmaakte zaak is noodzakelijk een onvolmaakte schepper. Daar de wereld onvolkomen was, moest God de schepper vanzelf onvolkomen wezen. Want het feit dat hij een onvolkomen wereld schiep kan slechts verklaring vinden in zijn onverstand, of in zijn onmacht, of in zijn snoodheid.

Maar, zal men zeggen, de wereld was volmaakt, echter minder volmaakt dan God. Hierop zal ik antwoorden, dat waar sprake is van volmaking, geen meer of minder bestaan kan; volmaking is volledig, geheel, absoluut, of bestaat niet. Was dus de wereld minder volmaakt dan God, dan was zij onvolmaakt. Hieruit vloeit voort dat God als schepper van een onvolmaakte wereld, zelf onvolkomen was en blijft, dat hij nooit God geweest is, dat God niet bestaat.

Tot redding van God's bestaan zullen de Heeren godgeleerden me dus moeten toegeven dat de door hem geschapen wereld in den oorsprong volmaakt was. Doch dan zal ik hun twee kleine vragen voorleggen. Ten eerste, indien de wereld volmaakt is geweest, hoe konden dan twee volkomenheden buiten elkander bestaan? De volkomenheid moet enkel wezen; zij veroorlooft geen tweevoud, want in het tweevoud beperkt het één het ander en maakt het noodwendig onvolmaakt. Is dus de wereld volmaakt geweest, dan was er geen God, zoomin boven als buiten

de wereld — de wereld zelf was dan God. — Een tweede vraag. Indien de wereld volmaakt is geweest, hoe kon zij dan achteruitgaan? Het is een mooie volmaking, die kan ontaarden en verdwijnen! En indien men aanneemt dat de volmaking kan achteruitgaan, kan ook God in verval geraken! Dat wil zeggen dat God wel bestaan heeft in de geloovige verbeelding der menschen, doch dat de menschelijke rede, die meer en meer in de geschiedenis zegeviert, hem vernietigt.

Die God der kristenen is tenslotte een rare klant! Hij schiep den mensch zoo, dat hij kon en m o e s t zondigen en vallen. Daar God alwetendheid bezat onder zijn oneindige eigenschappen, kon hij bij het scheppen van den mensch er niet onkundig van wezen dat de mensch vallen zou. En aangezien God het wist, moest de mensch vallen; anders zou hij de goddelijke alwetendheid logenstraffen. Wat spreekt men ons dus over menschelijke vrijheid? Het was noodlot! De mensch valt gehoorzamend aan dit noodlot — hetgeen overigens de eenvoudigste huisvader in de plaats van den goeden God voorzien zou hebben. En daardoor komt de goddelijke volmaking in een verschrikkelijke gramschap, in een even belachelijke als afschuwelijke gramschap. God vervloekt niet alleen de overtreders zijner wet, doch het geheele menschelijk geslacht, toen het zelfs nog niet bestond, en het bijgevolg volkomen onschuldig was aan de zonde onzer eerste stamouders. Niet tevreden met deze aanstootelijke onrechtvaardigheid, vervloekt hij bovendien de eendrachtige wereld die geen kwaad gedaan had, en verandert haar in een vergaarplaats van misdaden en verschrikkingen, in een eeuwigdurende slachtplaats. Wat doet hij daarna, als slaaf van zijn eigen gramschap en van de door hemzelf over de menschen en de wereld — over zijn eigen schepping — uitgesproken banvloek, wanneer hij zich iets later herinnert dat hij een God van liefde was? Het is niet voldoende dat hij de wereld door zijn gramschap in bloed

dompelde: hij stort nog het bloed van zijn eenigen Zoon, die bloedige God; hij offert hem onder het voorwendsel dat hij de wereld met zijn goddelijke Majesteit verzoenen wilde. Indien hij er slechts in ware geslaagd! Naar neen, de natuurlijke en menschelijke wereld blijft even verscheurd en met bloed bevlekt als voor deze monsterachtige verlossing. Daaruit vloeit duidelijk voort dat de God der kristenen, evenals alle voorafgaande Goden, een even onmachtige als wreede, even ongerijmde als snoode God is.

En zulke ongerijmdheden wil men opdringen aan onze vrijheid en onze rede! Met dergelijke monsterachtigheden wil men de menschen zedelijker en menschelijker maken! Indien de Heeren godgeleerden slechts den moed bezaten om openhartig de menschelijkheid en de rede te verzaken. Het is niet genoeg wanneer men zegt met Tertullianus: Credo quia absurdum est; — „Ik geloof omdat het ongerijmd is". — Laat hen nog beproeven, indien ze kunnen, om ons hun kristendom op te dringen met den knoet, gelijk de Czaar aller Russen, met de brandstapel, gelijk Kalvijn, door de Heilige Inkwisitie, zooals de goede katholieken, door geweld, marteling en dood zooals nog de priesters van alle mogelijke godsdiensten zouden willen kunnen doen; laat hen al deze lieve middelen beproeven, doch niet hopen dat ze ooit op een andere wijze zullen zegevieren.

Wat ons betreft, we willen eens voor altijd deze goddelijke ongerijmdheden en verschrikkingen overlaten aan wie dwaselijk gelooven dat zij nog lang in naam daarvan de arbeidende menigte kunnen exploiteeren. En we willen terugkeeren tot onze geheel menschelijke redeneering en ons steeds herinneren dat het menschelijke licht, het eenige dat ons verlichten, bevrijden, waardig en gelukkig maken kan, niet in den aanvang is, maar betrekkelijk in den tijd waarin men leeft, aan het eind der geschiedenis, en dat de mensch, in zijn geschiedkundige ontwikkeling,

uit de dierlijkheid getreden is om meer en meer de menschelijkheid te bereiken. Laat ons dus nooit naar achteren zien, doch steeds naar voren, want daar is onze zon en ons heil; en is het ons veroorloofd en zelfs nuttig om soms naar achteren te zien, dan is dat slechts tot het waarnemen van hetgeen we geweest zijn en wat we niet meer moeten zijn, van hetgeen we gedaan hebben en nooit meer doen moeten.

De natuurlijke wereld is het voortdurend schouwspel van een eindeloozen strijd, van den strijd om het bestaan. We behoeven ons niet af te vragen waarom dat zoo is, we vonden dien strijd toen we in het leven traden. Dat is ons natuurlijk uitgangspunt, en we zijn er in geen enkel opzicht verantwoordelijk voor. Het zij voldoende dat we weten dat het is, geweest is en waarschijnlijk steeds zoo wezen zal. De harmonie komt tot stand door den strijd, door de zegepraal van den één, door den nederlaag en meestal door den dood der anderen. De groei en de ontwikkeling der soorten worden beperkt door hun eigen honger en door de eetlust der andere soorten, dat wil zeggen door smart en dood. We zeggen niet met de kristenen, dat deze aarde een tranendal is, doch we moeten erkennen dat zij evenmin een zoo teedere moeder is als men zegt, en dat de levende wezens veel geestkracht noodig hebben om te leven. In de natuurlijke wereld leven de sterken en bezwijken de zwakken, en de eerste leven slechts omdat de anderen te gronde gaan.

Is het mogelijk dat deze noodlotswet van het natuurlijke leven ook de wet is van de menschelijke en maatschappelijke wereld?

DE VADERLANDSLIEFDE. 1)

(VERVOLG.)

Zijn de menschen door hun aard veroordeeld om elkander te verslinden, zooals de andere diersoorten doen?

Helaas! we vinden bij de wieg der menschelijke beschaving het menscheneten, tegelijk en later de verdelgingsoorlogen, den oorlog tusschen rassen en volkeren: veroverings- en evenwichtsoorlogen, politieke en godsdienstige oorlogen, gevechten om groote denkbeelden zooals Frankrijk thans oplevert onder de leiding van zijn tegenwoordigen keizer, 2) en patriottische oorlogen voor de groote nationale eenheid, zooals aan de ééne zijde beraamd worden door den minister te Berlijn en aan den anderen kant door den Czaar te St.-Petersburg.

En wat vinden we op den bodem, achter al de huichelachtige phrasen waarmee men zich een schijn van menschelijkheid en recht wil geven? Steeds hetzelfde ekonomische vraagstuk; de neiging van den een tot leven en bloeien ten koste van den ander. De rest is slechts snoeverij. De onwetenden, de oprechten en de dwazen laten zich daarmee beetnemen, doch de groote mannen die de bestemming der Staten leiden weten zeer goed, dat op den bodem van alle oorlogen slechts een enkel belang ligt: de roof, de verovering der rijkdommen van anderen en de onderwerping van den arbeid van anderen!

Zoo is de beurtelings wreede en ruwe werkelijkheid, die steeds werd gezegend door de goede Goden van alle godsdiensten, de Goden der slagvelden; te beginnen met Jehovah, den God der

1) „Le Progrès", 19 (18 September 1869), pag. 4.

2) Geschreven in 1869, dus tijdens de regeering van Napoleon III.

Joden, den eenigen Vader van Onzen Heer Jezus Kristus, die aan zijn uitverkoren volk het vermoorden gebood van alle bewoners van het beloofde Land; en te eindigen met den katholieken God, vertegenwoordigd door de pausen, die als belooning voor den moord op heidenen, mohamedanen en ketters, hun gelukkige moordenaars, die dropen van bloed, begiftigden met den grond dier ongelukkigen. De hel voor de slachtoffers; de nalatenschap en de goederen der aarde voor de beulen, dat is dus het doel der heiligste gevechten, der godsdienstoorlogen.

Het is duidelijk, dat tot op onzen tijd tenminste, de menschheid geen uitzondering maakte op de algemeene dierenwet die alle levende wezens veroordeelt tot het verslinden van elkander om te leven. In het vervolg dezer artikelen zal ik trachten aan te toonen, hoe het socialisme alleen een einde zal kunnen maken aan deze ruwe uitingen van het menschdier, aan den oorlog. Het socialisme zal de menschelijke rechtvaardigheid in de plaats stellen voor de staatkundige, rechterlijke en goddelijke gerechtigheid. Het socialisme zal de vaderlandsliefde vervangen door de algemeene solidariteit der menschen; en de ekonomische mededinging door de internationale inrichting eener maatschappij, geheel op arbeid gegrondvest.

Doch zoolang het socialisme niet op de aarde gezegevierd heeft, helpt het niets of alle burger-kongressen voor vrede en vrijheid verzet aanteekenen, al worden ze gepresideerd door Victor Hugo; want de menschen zullen elkander blijven verscheuren als wilde dieren.

Het is een vastgesteld feit, dat de menschelijke geschiedenis met oorlog aanving, evenals de geschiedenis van alle andere diersoorten. Deze strijd, die geen ander doel had en heeft dan het veroveren der bestaansmiddelen, bezat verschillende gestalten van ontwikkeling, evenwijdig aan de verschillende gestalten der beschaving, dat wil zeggen van de ontwikkeling der mensche-

lijke behoeften en de middelen om er aan te voldoen. In zijn hoedanigheid van allesetend dier, heeft de mensch eerst geleefd — evenals alle andere dieren — van vruchten en planten, van jacht en visscherij. Eeuwen lang jaagde en vischte de mensch ongetwijfeld, zooals de dieren nog heden doen, zonder behulp van andere werktuigen dan die waarmee de natuur hem had toegerust. De eerste maal toen hij zich van een lomp wapen bediende, een stok of een steen, verrichtte hij een daad van overpeinzing en deed zich voor als denkend dier, als mensch, zeker echter zonder dat hij het vermoedde. Want zelfs het oorspronkelijke wapen onderstelt een zekere berekening van den geest, daar het noodzakelijk van toepassing moet wezen op het doel dat de mensch bereiken wil. Deze berekening onderscheidt onmisbaar den diermensch van alle andere dieren der aarde. Dank zij dit vermogen van overwegen, denken, uitvinden, volmaakte de mensch zijn wapenen, weliswaar zeer langzaam, in den loop van veel eeuwen, en veranderde zich daardoor in jager of in gewapend wild dier.

Gekomen op dezen eersten trap van beschaving, konden de kleine menschengroepen zich natuurlijk gemakkelijker voeden door het dooden der levende wezens die als voedsel moesten dienen — zonder de menschen uit te zonderen — dan de dieren die deze jacht- of krijgswerktuigen misten. En daar de vermenigvuldiging van alle diersoorten steeds in onmiddellijke verhouding staat tot de bestaansmiddelen, moest het aantal menschen in sterker verhouding toenemen dan het aantal dieren van andere soorten. Zoo moest er tenslotte een oogenblik komen dat er op die wijze geen voedsel genoeg meer was voor allen.

Als de menschelijke rede niet trapsgewijze vooruitging 1); als

1) (Vervolg). „Le Progrès", 20 (2 Oktober 1869), pag. 3.

zij zich niet steeds meer ontwikkelde, aan de ééne zijde steunend op de overlevering, die de door de vroegere geslachten verworven kundigheden bewaart ten behoeve der toekomstige geslachten, zich aan de andere zijde verbreidend, dank zij de gave des woords onafscheidelijk van de gave der gedachte; als zij niet begaafd was met het onbegrensde vermogen tot het uitvinden van nieuwe handelwijzen voor de verdediging van het menschelijk bestaan tegen alle vijandige natuurkrachten — dan zou deze ontoereikendheid der natuur noodzakelijk de grens geweest zijn der vermenigvuldiging van de menschsoort.

Doch dank zij dit kostbare vermogen, dat aan den mensch het weten, nadenken, begrijpen veroorlooft, kan de mensch deze natuurlijke grens overschrijden, die de ontwikkeling van alle andere diersoorten tegenhoudt. Wanneer de natuurlijke bronnen uitgeput waren, schiep hij kunstmatige bronnen. Gebruikmakend van zijn verstandelijke meerderheid en niet van zijn lichaamskracht, ging hij niet meer de wilde dieren dooden om ze onmiddellijk te verslinden, doch ze onderwerpen, africhten en in een zeker opzicht beschaven, om ze aan zijn oogmerken dienstbaar te maken. Op die wijze veranderden, wederom in den loop der eeuwen, de jagersgroepen in herdersgroepen.

Deze nieuwe bron van bestaan vermeerderde begrijpelijkerwijze de menschsoort nog meer, en zij was gedwongen om weder naar nieuwe wegen uit te zien. Toen het aanwenden der dieren niet meer toereikend was, gingen de menschengroepen de aarde ontginnen. De zwervende herdersstammen veranderden zoodoende in den loop van veel eeuwen in landbouwvolkeren.

In dit tijdperk der geschiedenis ontstond eigenlijk de slavernij. Eerst gingen de menschen hun gedoode of gevangengenomen vijanden verslinden. Toen ze echter begrepen welk voordeel ze er bij hadden indien zij zich lieten dienen door de dieren of ze tot hun voordeel benuttigden zonder ze dadelijk te dooden, moesten

zij weldra het nut begrijpen, dat ze uit de diensten van den mensch konden trekken, het verstandigste dier op deze aarde. De overwonnen vijand werd niet meer verslonden, doch hij werd slaaf, gedwongen tot het verrichten van den noodzakelijken arbeid voor het levensonderhoud van zijn meester.

De arbeid der herdersvolken is zoo licht en eenvoudig dat hij bijna geen slavenwerk vereischt. We zien dan ook dat bij de zwervende en herdersstammen het aantal slaven zeer beperkt of nul is. Anders is het bij de zittende en landbouwende stammen. De landbouw vereischt een vlijtigen, dagelijkschen en zwaren arbeid. De vrije mensch van wouden en vlakten, de jager zoowel als de herder, onderwerpt zich daaraan met een zeer grooten afkeer. Daarom zien we nog tegenwoordig bij de wilde volkeren van Amerika, bijvoorbeeld, dat op het in vergelijking zwakste wezen, op de vrouw, al de hardste en lastigste huisarbeid valt. De mannen kennen geen ander beroep dan jacht en oorlog — die men in onze beschaving zelfs nog beschouwt als de edelste beroepen — en verachten iedere andere bezigheid, blijven vadsig uitgestrekt en rooken hun pijpen, terwijl hun ongelukkige vrouwen, de natuurlijke slaven van den barbaarschen mensch, bezwijken onder de last van haar dagtaak.

Een stap verder in de beschaving, en de slaaf neemt de rol der vrouw over. Als een verstandig lastdier, gedwongen tot het torschen der gansche last van den lichamelijken arbeid, schept hij gemak benevens verstandelijke en zedelijke ontwikkeling voor zijn meester.

(Wordt vervolgd.) 1) MICHEL BAKOENINE.

---

1) Het vervolg is niet verschenen.

GOD EN DE STAAT.[1]

In de geschiedenis van elke menschelijke ontwikkeling, kollektief of individueel, vormen drie elementen of grondstellingen de noodzakelijke voorwaarden: 1e de dierlijkheid van den mensch; 2e de gedachte; 3e de opstand. Met het eerste staat eigenlijk de maatschappelijke en individueele huishouding in betrekking, met het tweede: de wetenschap, met het derde: de vrijheid.

De idealisten van iedere school, aristokraten en burgers, godgeleerden en bovennatuurkundigen, staatkundigen en zedemeesters, godsdienstigen, wijsgeeren of dichters, zonder de vrijzinnige staathuishoudkundigen te vergeten, die zooals men weet, teugellooze aanbidders van het ideaal zijn, gevoelen zich diep beleedigd, wanneer men hun zegt, dat de mensch met zijn heerlijk verstand, zijn verheven gedachten en zijn oneindig streven, evenals alles wat in de wereld bestaat, slechts een voortbrengsel van de verachtelijke stof is.

Wij zouden hun kunnen antwoorden, dat de stof, waarvan de materialisten spreken, de uit zichzelf eeuwig beweeglijke, werk-

---

1) Reeds meer dan 10 jaren geleden verscheen deze hollandsche vertaling van het door Elisée Reclus en Carlo Cafiero uitgegeven gedeelte van God en de Staat. Daar de hollandsche uitgave sedert lang uitverkocht is en we aan het slot van dezen bundel een nog onuitgegeven fragment van „God en de Staat" laten volgen, meenen we den lezers een dienst te bewijzen met het inlasschen dezer bladzijden.

B. P. V.

zame en voortbrengende stof, chemisch of organisch bepaald en gekenmerkt door de eigenschappen of de mechanische, physische, dierlijke en geestelijke krachten, die er onafscheidelijk aan verbonden zijn; dat deze stof niets gemeen heeft met de verachtelijke stof der idealisten. Deze laatste, een voortbrengsel van hun valsche abstraktie, is werkelijk een domme, onbezielde, onbeweeglijke massa, ongeschikt om aan het minste voortbrengsel leven te geven, een caput mortuum, een leelijke hersenschim, gesteld tegenover de schoone voorstelling, die zij God noemen; tegenover dit Opperwezen vervangt de stof, door hen ontbloot van alles wat er de ware natuur van uitmaakt, noodzakelijkerwijze het uiterste Niet.

Zij hebben aan de stof alle geest, leven, kenmerkende hoedanigheden, handelende betrekkingen of krachten, zelfs de beweging ontnomen, zonder welke de stof zelfs geen zwaarte zou hebben, haar niets latende dan de ondoordringbaarheid en de volstrekte onbeweeglijkheid in de ruimte; zij hebben al deze krachten, eigenschappen en natuurlijke openbaringen toegekend aan het ingebeelde wezen, door hun verbeelding geschapen; verder de rollen omkeerende, hebben zij dit voortbrengsel hunner verbeelding, dit spook, dezen God, die het Niet is, „Opperwezen" genoemd en door een noodzakelijk gevolg hebben zij verklaard, dat het werkelijke Wezen, de stof, de wereld, het Niet was. Daarna komen zij ons ernstig zeggen, dat deze stof niet in staat is, iets voort te brengen, noch zichzelf te bewegen en dat ze bijgevolg door hun God geschapen moet zijn.

Wie hebben gelijk, de idealisten of de materialisten? Wanneer eenmaal die vraag gesteld is, is weifelen onmogelijk. Zonder twijfel hebben de idealisten ongelijk en de materialisten gelijk. Ja, de feiten beheerschen de gedachten; ja, het ideaal, zooals Proudhon gezegd heeft, is slechts eene bloem, wier stoffelijke levensvoorwaarde in den wortel bestaat. Ja, de geheele geestelijke

en zedelijke, staatkundige en maatschappelijke geschiedenis der menschheid is een spiegelbeeld van haar staathuishoudkundige geschiedenis.

Alle takken der moderne wetenschap, der ware en belangelooze wetenschap, wedijveren om de volgende groote, grondige en beslissende waarheid te openbaren: De maatschappelijke, de zuiver menschelijke wereld, in één woord de menschheid is niets anders dan de volmaaktste ontwikkeling, de hoogste openbaring der dierlijkheid — tenminste voor ons en met betrekking tot onze planeet. Maar, daar elke ontwikkeling noodzakelijk een ontkenning medebrengt n.l. die van den basis of het punt van uitgang, is de menschheid terzelfdertijd en noodzakelijk de doordachte en voortgaande ontkenning van de dierlijkheid in de menschen; en het is juist deze ontkenning — redelijk omdat zij natuurlijk is, tegelijkertijd historisch en logisch, noodzakelijk, zooals de ontwikkelingen en verwezenlijkingen van alle natuurlijke wetten in de wereld — die het ideaal, de wereld der verstandelijke en zedelijke overtuigingen, de ideeën, vaststelt en schept.

Ja, onze eerste voorouders, onze Adam en Eva, waren zoo niet gorilla's, dan toch zeer nauwverwante neven er van, allesetende, vernuftige en woeste dieren, in een hoogere mate dan de dieren van elke andere soort begiftigd met twee kostbare vermogens: het denkvermogen en de behoefte om zich te verzetten.

Deze twee vermogens, die hun voortgaande werking in de geschiedenis vereenigen, stellen de negatieve macht voor in de positieve ontwikkeling der menschelijke dierlijkheid en scheppen bijgevolg al wat het menschelijke in de menschen vormt.

De Bijbel, een zeer belangwekkend boek en hier en daar zeer diepzinnig, als men het beschouwt als een der oudste openbaringen der wijsheid en menschelijke verbeelding, drukt deze

waarheid op een zeer naïeve wijze uit in zijn mythe over de erfzonde. Jehova, die van alle door de menschen aangebeden goden, voorzeker de meest afgunstige, hoogmoedige, woeste, onrechtvaardige, bloeddorstige, despotische was en het meest vijandig aan de menschelijke waardigheid en vrijheid, had Adam en Eva geschapen uit men weet niet welke gril, misschien om zich nieuwe slaven te verschaffen. Hij stelde edelmoedig de geheele aarde met al haar vruchten en dieren tot hun beschikking en bepaalde slechts één grens voor dit volmaakt genot. Hij verbood hun uitdrukkelijk de vruchten van den boom der wetenschap aan te raken. Hij wilde dus, dat de mensch, beroofd van alle zelfbewustzijn, eeuwig een dier bleef, altijd op vier pooten gaande voor den levenden God, zijn schepper en meester. Maar daar komt Satan, de eeuwige opstandeling, de eerste vrijdenker en bevrijder der wereld. Hij maakt den mensch beschaamd over zijn onwetendheid en dierlijke gehoorzaamheid; hij maakt hem onafhankelijk, drukt op zijn voorhoofd den stempel van vrijheid en menschelijkheid, doordat hij hem aanzet tot ongehoorzaamheid en tot het eten van de vrucht der wetenschap.

Men kent de rest. De goede God, wiens voorkennis (een der goddelijke vermogens) hem toch had moeten waarschuwen voor hetgeen gebeuren moest, geraakte in een verschrikkelijke en belachelijke woede; hij vervloekte Satan, den mensch en de door hem geschapen wereld, zich om zoo te zeggen in zijn eigen schepping treffende, zooals de kinderen doen, als ze kwaad worden. En niet tevreden met het treffen van onze toenmalige voorouders, vervloekte hij ze in alle volgende geslachten, die onschuldig waren aan de misdaad, door hun voorouders begaan. Onze katholieke en protestantsche godgeleerden vinden dat zeer diepzinnig en rechtvaardig, juist omdat het afschuwelijk, onrechtvaardig en ongerijmd is. Daar God zich verder herinnert, dat hij niet alleen eën God van wraak en woede, maar ook van

liefde is, had hij, nadat hij eenige miljarden arme menschelijke wezens folterde en ze tot een eeuwige hel veroordeelde, medelijden met de overigen, en om ze te redden, om zijn eeuwige en goddelijke liefde te verzoenen met zijn eeuwige en goddelijke woede, altijd begeerig naar slachtoffers en bloed, zond hij zijn eenigen zoon ter wereld, opdat deze door de menschen zou gedood worden. Dat wordt genoemd: het geheim der zaligmaking, de basis van alle kristelijke godsdiensten. Indien de goddelijke redder de menschelijke wereld nog maar had gered! Maar neen! in het door Kristus beloofde paradijs, men weet het, omdat het uitdrukkelijk vermeld is, zullen slechts weinige uitverkorenen zijn. De rest, de onmetelijke meerderheid der tegenwoordige en toekomstige geslachten, zal eeuwig in de hel branden. In afwachting, levert de altijd rechtvaardige en goede God tot onze troost de aarde over aan het bestuur van een Napoleon III, een Wilhelm I, een Ferdinand van Oostenrijk en een Alexander, vorst aller Russen.

Dat zijn de ongerijmde verhalen, die men ten beste geeft, en de afschuwelijke leerstellingen, die men in alle volksscholen van Europa aan het einde der 19e eeuw, op uitdrukkelijk bevel van de regeeringen, onderwijst! Dat noemt men: het volk beschaven! Is het niet duidelijk, dat alle regeeringen de stelselmatige giftmengers, de belanghebbende verstompers der volksmassa zijn?

Ziedaar de schandelijke en snoode middelen, die zij gebruiken om de volkeren in eeuwige slavernij te houden, om ze zonder twijfel des te beter te kunnen berooven. Wat zijn de misdaden van alle Tropmann's ter wereld in vergelijking van deze ééne misdaad van menschheidschennis, die dagelijks op klaarlichten dag over de geheele beschaafde wereld wordt begaan, juist door hen, die zich de voogden en de vaderen der volkeren durven noemen?

En toch gaf God Satan gelijk in de mythe der erfzonde; hij erkende dat de duivel Adam en Eva niet had bedrogen, toen hij hun de wetenschap en de vrijheid beloofde als belooning voor de daad van ongehoorzaamheid, waartoe hij hen had aangezet; want zoodra zij van de verboden vrucht hadden gegeten, zei God tot zichzelf (zie den Bijbel): „Ziet, de mensch is geworden als onzer één, kennende het goed en het kwaad; nu dan, dat hij zijne hand niet uitsteke en neme ook van den boom des levens en ete en leve in eeuwigheid." Gen. III: 22.

We willen nu de fabelachtige zijde van deze mythe daar laten en er enkel den waren zin van beschouwen, die overigens zeer duidelijk is. De mensch heeft zich vrij gemaakt; hij heeft zich van de dierenwereld gescheiden en zich tot mensch gemaakt; hij is zijn geschiedenis en zijn zuiver-menschelijke ontwikkeling begonnen met een daad van ongehoorzaamheid en van wetenschap, d.w.z. met den opstand en de gedachte.

Het stelsel der idealisten toont ons geheel het tegenovergestelde. Het is de geheele verwerping van al deze menschelijke ervaringen en van dit eenig en algemeen gezond verstand, die de noodzakelijke voorwaarden zijn van elke menschelijke verstandhouding en die — zich verheffende van de zoo eenvoudige waarheid, dat twee maal twee vier is, tot de meest verheven en samengestelde wetenschappelijke beschouwingen, verder nooit iets aannemende, dat niet streng bevestigd wordt door de ervaring en de waarneming van zaken en feiten — de eenige zuivere basis der menschelijke kennis vormen.

Men begrijpt volkomen de opvolgende ontwikkeling der stoffelijke wereld, even goed als die van het organisch, dierlijk leven en van het historisch voortgaande menschelijk verstand, zoowel individueel als maatschappelijk. Het is een volkomen natuurlijke beweging van het eenvoudige tot het samengestelde, van onder naar boven, of van het lagere tot het hoogere; een beweging,

overeenkomende met al onze dagelijksche ervaringen en bijgevolg ook met ons natuurlijk logisch denken en met de wetten, eigen aan ons verstand, dat, daar het nooit wordt gevormd en zich nooit kan ontwikkelen dan met behulp van deze zelfde ervaringen, er om zoo te zeggen slechts de innerlijke, op de hersens betrekking hebbende voorstelling of de doordachte samenvatting van is.

Verre van den natuurlijken weg te volgen van onderen naar boven, van het betrekkelijk eenvoudige tot het meest samengestelde, in plaats van wijselijk en redelijk de voortgaande en werkelijke beweging te volgen van de dusgenoemde anorganische wereld tot de organische planten-, dieren- en verder zuiver menschelijke wereld, van de stof of het scheikundig wezen tot de stof of het levend wezen, en van het levend wezen tot het denkend wezen — volgen de idealisten, bezeten, verblind en gedreven door het goddelijk spook, dat zij van de godgeleerdheid geërfd hebben, een geheel tegenovergestelden weg. Zij gaan van boven naar beneden, van het hoogere naar het lagere, van het samengestelde naar het eenvoudige. Zij beginnen bij God, hetzij als een persoon, hetzij als een zelfstandigheid of als een goddelijk denkbeeld, en de eerste stap, dien zij doen, is een verschrikkelijke tuimeling van de verheven hoogten van het eeuwige ideaal in het slijk der stoffelijke wereld, van de volstrekte volmaaktheid van de gedachte in het wezen of liever, van het Opperwezen in het Niet. Wanneer, hoe en waarom heeft het goddelijk, eeuwig, oneindig wezen, de eenige volmaaktheid, waarschijnlijk zichzelf tot last, besloten tot deze wanhopige salto mortale? 1) Ziedaar wat geen idealist, noch godgeleerde, noch bovennatuurkundige, noch dichter ooit heeft kunnen begrijpen of aan onin-

1) Gevaarlijke, doodelijke sprong.

gewijden verklaren. Alle vroegere en hedendaagsche godsdiensten, alle bovenzinnelijke, wijsgeerige stelsels rollen op die eenige en afschuwelijke mysterie voort. 1) Heilige mannen, door God bezielde wetgevers, profeten, Messiassen, gezalfden, hebben er het leven in gezocht en slechts foltering en dood gevonden. Zooals de oude Sfinx heeft ze hen verslonden, omdat zij ze niet hebben kunnen verklaren. Groote wijsgeeren van Heraclides en Plato tot Descartes, Spinoza, Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling en Hegel toe, zonder te spreken van de hindoesche wijsgeeren, hebben stapels boekdeelen geschreven en stelsels geschapen, even vernuftig als verheven, waarin zij onderwijl veel schoone en groote zaken gezegd en onsterfelijke waarheden ontdekt hebben, maar die de mysterie, het hoofdvoorwerp van hun verheven nasporingen even ondoorgrondelijk hebben gelaten als ze vóór hen geweest was. De reusachtige pogingen van de bewonderenswaardigste vernuften, die de wereld kent, en die, de een na den ander, gedurende minstens 30 eeuwen, altijd weer opnieuw dien Sisyphusarbeid hebben ondernomen, hebben er slechts toe geleid om die mysterie nog onbegrijpelijker te maken. Kunnen we hopen, dat ze ons zal worden ontsluierd door de afgezaagde bespiegelingen van een of ander pedant leerling eener kunstig opgewarmde bovennatuurkunde, in een tijd dat alle levende en ernstige geesten zich van deze nevelachtige wetenschap hebben afgewend, die ontstaan is door een schikking tusschen het onverstand van het geloof en het gezond verstand van de wetenschap?

1) Ik noem ze afschuwelijk, omdat deze mysterie geweest is en nog voortgaat te zijn de heiliging van alle gruwelen, die in de wereld bedreven zijn en worden; ik noem ze afschuwelijk, omdat alle godsdienstige en bovennatuurkundige ongerijmdheden, die het verstand der menschen verdierlijken, er slechts de noodzakelijke gevolgen van zijn.

Het is duidelijk, dat deze verschrikkelijke mysterie onverklaarbaar, d.w.z. ongerijmd is, daar het ongerijmde alleen zich niet laat verklaren. Het is duidelijk dat, wie er behoefte aan heeft voor zijn geluk en zijn leven, afstand moet doen van zijn rede en als het kan, terugkeeren tot het onnoozele, blinde, domme geloof; dat hij met Tertulianus en alle oprechte geloovigen deze woorden moet herhalen, die het innerlijk wezen zelf van den godsdienst bevatten: Credo quia absurdum. (Ik geloof, dewijl het ongerijmd is.)

Dan houdt elke diskussie op en blijft slechts de zegevierende domheid van het geloof over. Maar terstond verrijst er een andere vraag:

Hoe kan bij een verstandig en welonderricht mensch de behoefte geboren worden om in die mysterie te gelooven?

Niets is natuurlijker dan dat het geloof in God, den schepper, bestuurder, rechter, meester, vervloeker, redder en weldoener der wereld, bij het volk wordt bewaard en bovenal bij de landelijke bevolking veel meer nog dan bij de proletariërs der steden. Het volk is ongelukkig nog zeer onwetend en wordt onwetend gehouden door de stelselmatige pogingen van alle regeeringen, die dat, en niet zonder reden, als een der hoofdvoorwaarden beschouwen voor hun eigen gezag. Versuft door zijn dagelijksch werk, beroofd van allen vrijen tijd, geestelijken omgang, lektuur, kortom van bijna alle middelen en van een groot gedeelte der prikkels, die het nadenken in de menschen ontwikkelen, neemt het volk de godsdienstige overleveringen zonder kritiek en als één geheel aan. Zij omgeven het volk van kindsbeen af in alle levensomstandigheden en, in zijn boezem kunstig onderhouden door een menigte officieele giftmengers van allerlei soort, priesters en leeken, worden zij in hem tot een gewoonte, die maar al te dikwijls machtiger is dan zijn natuurlijk gezond verstand.

Er is een andere reden, die het ongerijmde geloof van het volk verklaart en in zekeren zin wettigt.

Deze reden is de ellendige toestand, waartoe het onvermijdelijk veroordeeld wordt door de ekonomische regeling van de maatschappij in de meest beschaafde landen van Europa. Uit een geestelijk en zedelijk, zoowel als uit een stoffelijk oogpunt teruggebracht tot het minimum van een menschelijk bestaan, in zijn leven opgesloten als een gevangene in zijn cel, zonder horizon, zonder uitzicht, zelfs voor de toekomst, indien men daarin de ekonomisten gelooft, zou het volk de kleinzieligheid en het verstompte instinkt der bourgeoisie moeten hebben om niet de behoefte te gevoelen, uit dien toestand te geraken; maar daarvoor heeft het slechts drie middelen: twee denkbeeldige en het derde alleen doelmatig. De twee eerste zijn: de kroeg en de kerk; het derde is de sociale revolutie. Dit laatste zal, veel meer dan alle propaganda der vrijdenkers op anti-godsdienstig gebied, geschikt zijn het godsdienstig geloof en de gewoonte aan buitensporigheid bij het volk uit te roeien, geloof en gewoonte, die nauwer aan elkaar verwant zijn dan men denkt. De sociale revolutie zal de even verblindende als beestachtige genoegens der lichamelijke en geestelijke schaamteloosheid vervangen door de even verheven als rijke genoegens der menschelijkheid, ontwikkeld in ieder en in allen, en zoo de macht bezitten terzelfdertijd alle kroegen en kerken te sluiten.

Tot dien tijd zal het volk in 't algemeen gelooven en indien het al geen gelijk heeft, zal het toch het recht hebben tot gelooven.

Er bestaat een klasse van menschen, die, indien ze niet gelooven, tenminste moeten doen alsof ze gelooven. Dat zijn alle onderdrukkers en alle uitzuigers der menschheid: priesters, heerschers, staatslieden, krijgslieden, staats- en privaat-financiers, alle soorten van ambtenaren, politiemannen, gerechts-

dienaren, cipiers en beulen, monopoliebezitters, kapitalisten, woekeraars, aannemers en eigenaars, advokaten, staathuishoudkundigen, staatslieden van alle kleuren tot den minsten kruidenier toe; zij allen zullen eenstemmig deze woorden van Voltaire herhalen:

Indien God niet bestond, moest men hem uitvinden.

Want ge begrijpt, „voor het volk is een godsdienst noodig". Dat is de veiligheidsklep!

Er bestaat eindelijk een tamelijk aanzienlijke klasse van eerlijke maar zwakke zielen, die, te verstandig om de kristelijke dogma's ernstig op te vatten, ze stuk voor stuk verwerpen, maar noch den moed, noch de kracht, noch de noodige vastberadenheid bezitten om ze geheel van zich te stooten. Zij laten aan uw kritiek alle bijzondere ongerijmdheden van den godsdienst over, zij spotten met alle wonderen, maar klemmen zich met wanhoop vast aan de voornaamste ongerijmdheid, de bron van alle andere, aan het wonder, dat alle andere wonderen verklaart en wettigt, aan het bestaan van God. Hun God is niet het sterke en machtige wezen, de volkomen positieve God van de godgeleerdheid. Het is een nevelachtig, doorschijnend, bedriegelijk wezen, zoo bedriegelijk dat het in het Niet verdwijnt, als men het denkt te grijpen; het is een luchtspiegeling, een dwaallicht, dat zoomin verwarmt als verlicht. En toch houden zij er aan vast en gelooven, dat, indien het verdween, alles mee zou verdwijnen. Dat zijn de onzekere, ziekelijke, verdwaalde zielen der tegenwoordige beschaving, die noch tot het tegenwoordige, noch tot de toekomst behooren, bleeke spoken, die eeuwig tusschen hemel en aarde zweven en tusschen de politiek der bourgeoisie en het socialisme van de proletariërs juist dezelfde houding aannemen. Zij voelen niet de kracht in zich om tot het einde toe door te denken, te willen of te besluiten, en zij verliezen hun tijd en

moeite in voortdurende pogingen om het onvereenigbare te vereenigen.

In het openbaar leven worden zij bourgeois-socialisten genoemd. Met hen is geen diskussie mogelijk. Ze zijn te ziek.

Maar er is een klein aantal beroemde mannen, van wie niemand zonder eerbied durft te spreken en van wie niemand de krachtige gezondheid, noch de geestkracht, noch de goede trouw in twijfel zal trekken. Laat het genoeg zijn de namen aan te halen van Mazzini, Michelet, Quinet, John Stuart Mill. 1)

Dit zijn edelmoedige en krachtige zielen, groote harten, groote geesten, groote schrijvers en de eerste, Mazzini, is de heldhaftige en revolutionaire herschepper van een groot volk, — zij zijn allen apostels van het idealisme en de verachters, de hartstochtelijke tegenstanders van het materialisme en bijgevolg ook van het zoowel wijsgeerige als politieke socialisme.

Met hen moeten wij derhalve over deze vraag in diskussie treden.

Laat ons in de eerste plaats zeggen, dat geen der beroemde mannen, die ik pas genoemd heb, noch eenig ander idealistisch denker van eenige beteekenis in onze dagen zich met het logisch

1) Stuart Mill is misschien de eenige, wiens ernstig idealisme men in twijfel mag trekken, en wel om twee redenen; de eerste is deze: al is hij niet juist leerling, dan is hij toch een hartstochtelijke bewonderaar, een aanhanger van de positieve wijsbegeerte van Auguste Comte, een wijsbegeerte, die in weerwil van haar telkens voorbijzien van vraagstukken werkelijk godloochenend is; de tweede reden is, dat Stuart Mill een Engelschman was en dat het zich uitgeven voor godloochenaar in Engeland zelfs nu nog gelijkstaat met zich buiten de maatschappij te plaatsen.

gedeelte dezer vraag heeft bezig gehouden. Niemand heeft getracht wijsgeerig de mogelijkheid te verklaren van de goddelijke salto mortale der eeuwige en zuivere geestenwereld in het slijk der stoffelijke wereld. Hebben zij gevreesd om te beginnen met deze onoplosbare tegenstrijdigheid te onderzoeken en gewanhoopt haar op te lossen, nadat de grootste geesten der geschiedenis er op gestrand zijn, of wel hebben zij ze beschouwd als reeds voldoende opgelost? Dat is hun geheim. Een feit is het, dat zij de theoretische verklaring van het bestaan van een God hebben terzijde gelaten, en er slechts de praktische redenen en gevolgtrekkingen van ontwikkeld hebben. Zij hebben er van gesproken als van een algemeen aangenomen feit en dat als zoodanig niet meer het voorwerp van eenigen twijfel worden kan, terwijl ze zich als eenig bewijs vergenoegen met de oudheid, of zelfs de algemeenheid van het geloof in God te konstateeren.

Deze ontzagwekkende eenstemmigheid, volgens veel beroemde mannen en schrijvers, (om slechts de beroemsten onder hen, Joseph de Maistre en den grooten Italiaanschen patriot Giuseppe Mazzini te noemen), beteekent meer dan alle bewijsvoeringen der wetenschap; en indien de logika van een klein aantal konsekwente en zelfs zeer machtige maar alleenstaande denkers haar vijandig is, zooveel te erger dan voor deze denkers en hun logika, zeggen ze; want de algemeene toestemming, de algemeene en eeuwenlange aanneming van een begrip zijn ten allen tijde als het meest zegevierende bewijs beschouwd. Het gevoelen van een geheele wereld; een overtuiging, die altijd en overal weerkeert en zich handhaaft, kan zich niet vergissen; zulk een gevoelen of overtuiging moet wortelen in een noodzakelijkheid, die volstrekt samenhangt met 's menschen natuur. En daar het vaststaat, dat alle vroegere en hedendaagsche volkeren geloofd hebben en gelooven in het bestaan van een

God, is het duidelijk, dat zij, die het ongeluk hebben er aan te twijfelen, welke ook de logika is, die hen tot dezen twijfel heeft gebracht, uitzonderingen, afwijkingen, monsters zijn.

Derhalve, de oudheid en de algemeenheid van een geloof zouden tegen alle wetenschap en logika in, een voldoend en onwraakbaar bewijs zijn van de waarheid.

Waarom?

Tot de eeuw van Galileï en Copernicus had iedereen geloofd, dat de zon om de aarde draaide. Heeft iedereen zich niet vergist? Wat is er ouder en algemeener dan de slavernij? Het menscheneten misschien. Van het ontstaan der historische maatschappij tot op onze dagen is er altijd en overal uitzuigerij geweest van den gedwongen arbeid der massa's slaven, lijfeigenen of loontrekkenden — door een of andere heerschende minderheid; verdrukking der volkeren door de Kerk en den Staat. Moet men daaruit besluiten, dat deze uitzuigerij en deze verdrukking noodzakelijke eigenschappen zijn, die volstrekt onafscheidelijk zijn van het bestaan der menschelijke maatschappij? Ziedaar voorbeelden, die aantoonen, dat het betoog der advokaten van den goeden God niets bewijst.

In werkelijkheid is niets zoo algemeen, zoo oud als het onrechtmatige en het ongerijmde; daarentegen zijn in de ontwikkeling der menschelijke maatschappijen de waarheid en de rechtvaardigheid het minst algemeen en het jongst. Zoo wordt verder een vast historisch verschijnsel verklaard: de vervolgingen die zij, welke het eerst de waarheid verkondigden, hebben ondergaan en nog ondergaan van de zijde der officiëele gepatenteerde en belanghebbende vertegenwoordigers van het „algemeene" en „aloude" geloof en dikwijls ook van de zijde van die zelfde volksmassa's, die, na hen te hebben gekweld, altijd eindigen met hun meeningen aan te nemen en te doen zegevieren.

Voor ons materialisten en revolutionaire socialisten is er niets,

dat ons in dit historisch verschijnsel verwondert of schrik aanjaagt. Sterk door ons geweten, door onze liefde voor de waarheid, die we voorstaan, wat er ook gebeure, door dezen logischen hartstocht, die in zichzelf een groote macht is en waarbuiten geen denken mogelijk is; sterk door onze liefde voor de rechtvaardigheid en door ons onwrikbaar geloof in de overwinning van de menschelijkheid over alle theoretische en praktische beestachtigheden; kortom, sterk door het vertrouwen en den wederkeerigen steun, die het kleine aantal van hen, die onze overtuiging deelen, elkander verleenen — onderwerpen wij ons voor onszelf aan alle gevolgen van dit historisch verschijnsel, waarin wij de openbaring zien van een maatschappelijke wet, even natuurlijk, noodzakelijk en onveranderlijk als andere wetten, die het heelal beheerschen.

Deze wet is een logisch, onvermijdelijk gevolg van den dierlijken oorsprong der menschelijke maatschappij; en tegenover alle wetenschappelijke, natuurkundige, zielkundige, historische bewijzen, die zich in onze dagen hebben opgehoopt, evenals tegenover de heldendaden der duitsche veroveraars van Frankrijk, die er op het oogenblik (1870) een zoo schitterend bewijs van leveren, is twijfelen daaraan waarlijk niet meer mogelijk. Maar van het oogenblik, dat men deze dierlijke afkomst van den mensch aanneemt, wordt alles duidelijk. De geschiedenis verschijnt dan voor ons als de revolutionaire ontkenning van het verleden, nu eens langzaam, gevoelloos, ingeslapen, dan hartstochtelijk en machtig. Zij bestaat juist in de voortgaande ontkenning van de eerste dierlijkheid van den mensch door de ontwikkeling van zijn menschelijkheid. De mensch, het wilde beest, verwant aan den gorilla, heeft den diepen nacht van het dierlijk instinkt verlaten om tot het licht des verstands te komen, wat op een volkomen natuurlijke wijze al zijn vroegere afwijkingen verklaart en ons gedeeltelijk troost voor zijn tegenwoordige

dwalingen. Hij heeft de dierlijke slavernij verlaten en door de goddelijke slavernij (overgangsvorm tusschen zijn dierlijkheid en zijn menschelijkheid) heengaande, trekt hij thans op ter verovering en verwezenlijking van de menschelijke vrijheid. Daaruit volgt, dat de oudheid van een geloof of een meening, verre van iets te hunnen gunste te bewijzen hen daarentegen bij ons verdacht moet maken. Want achter ons is onze dierlijkheid en vóór ons licht onze menschelijkheid; het menschelijke licht, het eenige, dat ons kan verwarmen en verlichten, het eenige, dat ons vrij, waardig, onafhankelijk, gelukkig kan maken en onder ons de broederschap verwezenlijken, is nooit aan het begin, maar (betrekkelijk in het tijdvak, waarin men leeft) altijd aan het einde van de geschiedenis. Laat ons dus nooit achterwaarts, maar altijd voorwaarts zien; want vóór ons is onze zon, vóór ons is ons heil; wanneer het ons geoorloofd is, wanneer het zelfs nuttig en noodig is ons om te keeren voor de studie van ons verleden, dan is het slechts om te bepalen, wat we geweest zijn en wat we niet meer moeten zijn, wat we geloofd en gedacht hebben en wat we niet meer moeten gelooven en denken; wat we gedaan hebben en wat we niet meer moeten doen.

Ziedaar, wat de oudheid betreft. Wat de algemeenheid van een dwaling aangaat, zij bewijst slechts één zaak: de gelijkenis, zoo niet de volkomen eenzelvigheid van de menschelijke natuur in alle tijden en in alle luchtstreken. En daar het vaststaat dat alle volkeren in alle tijdvakken van hun leven hebben geloofd en nog gelooven aan God, moeten wij daaruit eenvoudig besluiten, dat het goddelijk begrip, uit onszelf gesproten, een dwaling is, historisch noodzakelijk in de ontwikkeling der menschheid, en ons afvragen, waarom en hoe zij in de geschiedenis ontstaan is, waarom de onmetelijke meerderheid van het menschengeslacht haar nog heden als een waarheid aanneemt.

In zooverre we ons geen rekenschap zullen weten te geven

van de wijze, waarop het begrip van een bovennatuurlijke of goddelijke wereld zich heeft voorgedaan of zich noodlottigerwijze heeft kunnen voordoen in de historische ontwikkeling van het menschelijk bewustzijn, mogen we wetenschappelijk overtuigd zijn van de ongerijmdheid van dit begrip; we zullen er nooit in slagen, het in de meening der meerderheid uit te roeien, omdat wij het nooit kunnen aanvallen in de diepten zelf van het menschelijk wezen, waar het geboren is. Veroordeeld tot een vruchteloozen strijd zonder uitkomst en zonder einde, zullen wij ons tevreden moeten stellen, het aan de oppervlakte in zijn ontelbare openbaringen te bestrijden, waar de ongerijmdheid, nauwelijks door de slagen van het gezond verstand vernietigd, terstond in een nieuwen en niet minder onzinnigen vorm weder herboren wordt.

Zoolang de wortel van alle ongerijmdheden, die de wereld beroeren, niet zal zijn uitgeroeid, zal het geloof aan God ongeschonden en nooit in gebreke blijven nieuwe loten te schieten. Aldus schijnt in onze dagen het spiritisme zich in sommige kringen der hoogste maatschappij te willen vestigen op de puinhoopen van het kristendom.

Het is niet alleen in het belang der massa's, maar ook in dat van de gezondheid van ons eigen verstand, dat wij ons moeten beijveren het historisch ontstaan, de opvolging der oorzaken, die het begrip God in het menschelijk bewustzijn hebben voortgebracht en ontwikkeld, te begrijpen. Wij mogen zeggen en gelooven, dat we godloochenaars zijn, zoolang we deze oorzaken niet begrepen zullen hebben, zullen we ons altijd min of meer laten beheerschen door het geschreeuw van dit algemeen bewustzijn, waarvan we het geheim niet zullen hebben gevat, en door de natuurlijke zwakheid van het individu, zelfs van het sterkste, tegenover den almachtigen invloed van de maatschappelijke omgeving, die het belemmert, loopen wij altijd gevaar,

vroeg of laat, op de een of andere manier weer in den afgrond van den godsdienstigen onzin neer te storten. Voorbeelden van zulke schandelijke bekeeringen komen in de tegenwoordige maatschappij veelvuldig voor.

Ik heb de voorname praktische reden genoemd van de macht, nog heden door de godsdienstige meeningen op de massa's uitgeoefend. Deze dweepzieke meeningen wijzen niet zoozeer een afwijking van het verstand als wel een groote ontevredenheid van het hart van den mensch aan. Het is het instinktmatig en hartstochtelijk protest van het menschelijk wezen tegen de bekrompenheden, de zotternijen, de smarten en de afschuwelijkheden van een ellendig bestaan. Voor deze ziekte, heb ik gezegd, is slechts een geneesmiddel: de Maatschappelijke Omwenteling. 1)

Onze hedendaagsche idealisten zijn beter dan iemand anders op de hoogte met den toestand en de geschiedenis; het zijn geleerde mannen, die hun geschiedenis van buiten kennen; en daar zij tevens levende menschen zijn, groote zielen, doordrongen

---

1) Hier bespeur ik dat Elisée Reclus en Carlo Cafiero in de brochure „God en de Staat" bladzijden hebben ingelascht, die reeds door mij vertaald werden, voorin dit boekdeel. Ook kan wellicht Bakoenine zelf het eene handschrift gebruikt hebben bij de samenstelling van het andere. Ik heb dergelijke bladzijden weggelaten, mocht een enkele zin door mij vergeten zijn en dus tweemaal in dit boek voorkomen, dan zal de lezer me dezen misslag moeten vergeven. Ik heb eerst bij het ter perse gaan van deze bladzijden de gelijkenis bespeurd tusschen sommige bladzijden van Anti-theologisme en van God en de Staat, namelijk van de in 1882 onder dien naam uitgegeven brochure, waarvan ik hier dus de nog bruikbare gedeelten geef en daarachter het onuitgegeven vervolg. [VERT.]

van eene oprechte en innige liefde voor het welzijn der menschheid, hebben zij al de wandaden, al de misdaden van den godsdienst met een welsprekendheid zonder wederga vervloekt en op de kaak gesteld. Met verontwaardiging verwerpen zij iedere verantwoordelijkheid of verplichting tegenover den God der positieve godsdiensten en tegenover zijn vroegere en hedendaagsche vertegenwoordigers op de aarde. De God, dien zij aanbidden of meenen te aanbidden, onderscheidt zich juist daardoor van de wezenlijke goden der geschiedenis, dat hij volstrekt geen positieve God is, op welke wijze dan ook door de godgeleerdheid of de bovennatuurkunde bepaald. Het is noch het Opperwezen van Robespierre en J. J. Rousseau, noch de pantheïstische godheid van Spinoza, noch zelfs de tegelijk onschuldig-bovennatuurlijke en zeer raadselachtige God van Hegel. Zij passen wel op dat ze geenerlei positieve bepaling van hem geven, daar zij zeer wel gevoelen, dat iedere bepaling hem aan de oplossende inwerking der kritiek onderwerpt. Zij zeggen niet van hem of hij een persoonlijk of een onpersoonlijk god is, of hij de wereld heeft geschapen of niet; zij zullen zelfs niet van zijn goddelijke voorzienigheid spreken. Dat zou hun stelsel in gevaar brengen. Zij stellen zich tevreden met te zeggen: „God" — en niets meer. Maar wat is dan hun God? Het is zelfs geen denkbeeld, het is een streven.

Het is de soortnaam van alles wat groot, schoon, edel, menschelijk schijnt. Maar waarom zeggen zij dan niet: „Mensch?" Och! het is omdat koning Wilhelm van Pruisen en Napoleon III en al hun gelijken eveneens menschen zijn, en dat brengt hen zeer in verlegenheid. De wezenlijke menschheid toont ons de vereeniging van al wat het verhevenst, het schoonst en van alles wat het laagst en het monsterachtigst in de wereld is. Hoe kan men zich daaruit redden? Dan noemen zij het éene goddelijk en het andere dierlijk, terwijl zij zich de goddelijkheid

en de dierlijkheid voorstellen als twee polen, waartusschen zij de menschheid plaatsen. Zij willen of kunnen niet begrijpen, dat deze termen slechts één zijn en dat, zoo men ze scheidt, men ze vernietigt.

Zij zijn niet sterk in de logika en men zou zeggen, dat zij ze verachten. Dat onderscheidt hen van de pantheïstische en deïstische bovennatuurkundigen en dat drukt op hun meeningen het karakter van een praktisch idealisme, dat zijn ingevingen minder put uit de strenge ontwikkeling eener gedachte dan uit de geschiedkundige en gezamenlijke zoowel als uit de individueele ondervindingen, ik zou bijna zeggen aandoeningen van het leven. Dat geeft aan hun propaganda een schijn van rijkdom en levenskracht, doch ook niet meer dan een schijn, want het leven zelf wordt onvruchtbaar, omdat het verlamd is door een logische tegenstrijdigheid.

Deze tegenstrijdigheid is de volgende: Zij willen God en zij willen de menschheid. Zij willen met geweld twee termen samenvoegen, die eenmaal gescheiden, elkander niet meer kunnen ontmoeten, dan om elkaar te vernietigen. Zij zeggen in één adem: God en de vrijheid des menschen, God en de waardigheid, de rechtvaardigheid, de gelijkheid, de broederschap, de welvaart der menschen — zonder zich bezorgd te maken over de onverbiddelijke logika, krachtens welke, indien God niet bestaat, dat alles veroordeeld is om niet te bestaan. Want indien er een God is, is hij noodzakelijk de eeuwige, opperste, onbeperkte meester en, indien deze meester bestaat, is de mensch een slaaf; welnu, zoo hij een slaaf is, is er geen rechtvaardigheid, gelijkheid, broederschap noch welvaart mogelijk. Al stellen zij, tegenover het gezond verstand en alle historische ondervinding, zich hun God voor, bezield met de innigste liefde voor de menschelijke vrijheid; een meester, wat hij ook doet en hoe vrijzinnig hij zich ook wil toonen, blijft desniettemin altijd

een meester. Zijn bestaan brengt noodzakelijk de slavernij mee van alles, wat zich onder hem bevindt. Derhalve, indien God bestond, dan zou er voor hem slechts één middel zijn om de menschelijke vrijheid te dienen; dit zou zijn door op te houden te bestaan.

Door de dwepende en hartstochtelijke liefde voor de menschelijke vrijheid bezield, die ik als de volstrekte voorwaarde beschouw van al wat wij in de menschen aanbidden en vereeren, keer ik het gezegde van Voltaire om en zeg ik: „a l s e r e e n G o d b e s t o n d m o e s t m e n h e m a f s c h a f f e n."

De strenge logika, die mij deze woorden voorschrijft, is al te duidelijk om het ontwikkelen van dit betoog nog noodig te maken. En het schijnt me onmogelijk, dat de beroemde mannen, vanwie ik de zoo bekende en zoo terecht gewaardeerde namen heb aangehaald, er zelf niet door getroffen zijn en dat zij de tegenstrijdigheid niet zouden hebben opgemerkt, waartoe zij vervallen, door tegelijk te spreken van God en de menschelijke vrijheid. Het is dus noodig geweest dat zij, opdat ze verder konden gaan, hebben gedacht dat deze tegenstrijdigheid of deze logische achteruitzetting p r a k t i s c h noodzakelijk was voor het welzijn van de menschheid.

Alleen van de menschheid sprekende als van een zaak, die voor hen zeer eerbiedwaardig en geliefd is, begrijpen zij haar misschien ook geheel anders dan wij materialisten en revolutionaire socialisten haar opvatten. En inderdaad spreken zij er nooit over zonder er terstond een ander woord, nl. g e z a g bij te voegen; een woord en een zaak, die we uit den grond van ons hart verafschuwen.

Wat is gezag? Is het de onvermijdelijke macht der natuurwetten, die zich openbaren in de aaneenschakeling en de noodzakelijke opvolging van de verschijnselen der natuurkundige en maatschappelijke wereld? In waarheid, tegen deze wetten

is de opstand niet enkel verboden, maar buitendien onmogelijk. Wij kunnen ze miskennen of nog niet kennen, maar wij kunnen tegenover haar niet ongehoorzaam zijn, omdat zij den grondslag en zelfs de levensvoorwaarden voor ons bestaan vormen; zij omgeven, doordringen ons, regelen al onze bewegingen, gedachten en handelingen; dan zelfs, als wij meenen ongehoorzaam tegenover haar te zijn, doen wij niets anders dan haar almacht openbaren.

Ja, wij zijn zonder uitzondering slaven van deze wetten. Maar er is niets vernederends in deze slavernij. Want de slavernij onderstelt een uitwendigen meester, een wetgever, die staat buiten hem wien hij beveelt; terwijl deze wetten niet buiten ons staan; zij zijn onafscheidelijk van ons, zij vormen ons wezen, ons geheele zijn, lichamelijk, geestelijk en zedelijk: wij leven, ademen, handelen, denken en willen slechts door haar. Buiten haar zijn wij niets, bestaan wij niet. Vanwaar zouden we dan de macht en den wil hebben, om ons tegen haar te verzetten?

Tegenover de natuurwetten, is er voor den mensch slechts één enkele vrijheid mogelijk: het is, om ze altijd meer te erkennen en toe te passen, overeenkomstig het doel der gezamenlijke of individueele vrijmaking of beschaving, dat hij najaagt. Deze wetten, eenmaal erkend, oefenen een gezag uit, dat nooit door de massa der menschen betwist is. Men moet bijvoorbeeld met hart en ziel een godgeleerde of voor het minst een bovennatuurkundige, een rechtsgeleerde of een bourgeois-staathuishoudkundige zijn, om zich tegen de wet te verzetten, volgens welke twee maal twee vier is. Men moet geloof hebben om zich te verbeelden, dat men in het vuur zich niet branden en in het water niet verdrinken zal, tenzij men de een of andere uitvlucht te baat neemt, die nog steunt op eenige andere natuurwet. Maar deze opstanden of liever deze pogingen of dwaze inbeeldingen

zijn een tamelijk zeldzame uitzondering; want, in het algemeen kan men zeggen, dat de massa der menschen in haar dagelijksch leven zich door het gezond verstand laat besturen, dat wil zeggen, door de gezamenlijke natuurwetten, die op een bijna onbeperkte wijze algemeen erkend worden.

Het groote ongeluk is, dat een groot aantal der natuurwetten, reeds als zoodanig door de wetenschap vastgesteld, nog onbekend blijft bij de volksmassa, dank zij de zorgen van de beschermende besturen, die, zooals men weet, slechts bestaan voor het welzijn der volken.

Er is bovendien een ernstig bezwaar; het is dat het voornaamste deel der natuurwetten, die in verband staan met de ontwikkeling der menschelijke maatschappij en die even noodzakelijk en onveranderlijk zijn als de wetten, die de stoffelijke wereld besturen, niet behoorlijk door de wetenschap zelf zijn vastgesteld en erkend. 1) Wanneer ze eerst eenmaal door de wetenschap erkend zullen zijn en als ze van de wetenschap door middel van een breedvoerig stelsel van opvoeding en volksontwikkeling in het bewustzijn van allen zullen zijn overgegaan, dan zal het vraagstuk der vrijheid volkomen opgelost zijn. De meest hardnekkige machten moeten erkennen, dat er dan noch organisatie, noch leiding, noch politieke wetgeving meer noodig is, drie zaken, die, hetzij ze uitgaan van den wil van den vorst, of van de stemming van een parlement door algemeen stemrecht gekozen, nooit overeenkomstig het stelsel der natuurlijke wetten kunnen zijn, en altijd even noodlottig zijn voor en strijdig met de vrijheid der massa's, alleen daardoor, dat zij haar een

---

1) Bakoenine bedoelt hier zonder twijfel de staathuishoudkundige wetten en de sociale wetenschap die in waarheid nog maar aan haar begin zijn.

stelsel van uitwendige en bijgevolg despotische wetten opleggen.

De vrijheid van den mensch bestaat alleen hierin: dat hij gehoorzaamt aan de natuurwetten, omdat hij ze zelf als zoodanig erkent en niet omdat ze hem uitwendig door den een of anderen vreemden, goddelijken of menschelijken, gezamenlijken of persoonlijken wil zijn voorgeschreven.

Stel u voor een geleerd genootschap, samengesteld uit de meest beroemde vertegenwoordigers der wetenschap; onderstel, dat dit genootschap met de wetgeving, de organisatie der maatschappij is belast en, zich enkel bezielende met de liefde voor de zuiverste waarheid, deze het slechts wetten ingeeft uitsluitend overeenkomstig de nieuwste ontdekkingen der wetenschap. Welnu, dan beweer ik, dat deze wetgeving en deze organisatie een monsterachtigheid zullen zijn en dat om twee redenen: de eerste is, dat de menschelijke wetenschap altijd noodzakelijk onvolmaakt is en dat men, wanneer men vergelijkt, wat zij ontdekt heeft met wat haar nog overblijft te ontdekken, kan zeggen, dat ze altijd in haar wieg ligt.

Zoodra men het praktische, zoowel gemeenschappelijke als persoonlijke leven der menschen wilde dwingen, zich strikt en uitsluitend naar de laatste gegevens der wetenschap te schikken, zou men de maatschappij evenzeer als de individuen veroordeelen tot een marteling op een Procrustusbed, waarbij men ze weldra zou uiteentrekken en smoren, daar het leven altijd oneindig breeder is dan de wereld.

De tweede reden is deze: een maatschappij, die gehoorzaamde aan de wetgeving, uitgaande van een wetenschappelijk genootschap, niet omdat zij er het redelijk karakter van zou hebben begrepen — in welk geval het bestaan van het genootschap noodeloos zou worden — maar, omdat deze wetgeving, uitgaande van het genootschap, zich zou opdringen in naam van een wetenschap, die zij zou vereeren, zonder dat ze haar begreep,

zulk een maatschappij zou een maatschappij zijn, niet van menschen, maar van redelooze dieren. Dat zou een tweede uitgave zijn van dien zendingsstaat in Paraguay, die zich zoo lang door de jezuïten heeft laten regeeren. Zij zou niet in gebreke blijven spoedig tot een laagsten trap van onnoozelheid af te dalen.

Maar er is nog een derde reden, die zulk een regeering onmogelijk zou maken. Het is, dat een wetenschappelijk genootschap, met deze om zoo te zeggen onbeperkte oppermacht bekleed, al werd het zelfs uit de meest beroemde mannen samengesteld, noodzakelijk en spoedig zou eindigen met zichzelf zedelijk en geestelijk te bederven. Dat is tegenwoordig reeds, met de weinig voorrechten, die men hun toestaat, de geschiedenis van alle geleerde genootschappen. De grootste wetenschappelijke geest buigt onvermijdelijk en slaapt in van het oogenblik af, dat hij lid wordt van een geleerd genootschap, dat hij een officiëel, gepatenteerd geleerde wordt. Hij verliest zijn vrijwillige beweging, zijn revolutionaire stoutheid en die ongemakkelijke en wilde geestkracht, die de natuur kenmerkt der grootste geesten, die altijd geroepen zijn de verouderde werelden te vernietigen en de fundamenten te leggen voor de nieuwe. Hij wint zonder twijfel in beleefdheid, in praktische baatzuchtige wijsheid, wat hij verliest aan denkkracht. Kortom, hij wordt bedorven.

De eigenschap van het voorrecht en van elken bevoorrechten stand is, dat het verstand en het hart der menschen erdoor wordt gedood. Een man, in de politiek of in de staathuishoudkunde bevoorrecht, is een mensch wiens geest en hart verbasterd zijn. Dat is een maatschappelijke wet, die geen uitzonderingen toelaat, en die even goed op geheele volken als op klassen, op vereenigingen en op personen kan toegepast worden. Dat is de wet der gelijkheid, de voornaamste bestaansvoorwaarde voor de vrijheid en de menschelijkheid. Het doel van deze studie

is juist deze waarheid in alle uitingen van het menschelijk leven aan te toonen.

Een wetenschappelijk lichaam, waaraan men het bestuur der maatschappij zou hebben toevertrouwd, zou zich weldra volstrekt niet met de wetenschap, maar met een geheel andere zaak bezighouden; en deze zaak, de zaak van alle gevestigde machten, zou zijn: zich te vereeuwigen door de maatschappij, die aan zijn zorgen werd toevertrouwd, dommer te maken, zoodat zij bijgevolg meer behoefte zou gevoelen aan zijn bestuur en zijn leiding.

Maar wat waar is voor de wetenschappelijke genootschappen is het eveneens voor elke grondwet en wetgevende vergadering, zelfs wanneer ze uit algemeen stemrecht is voortgekomen. Het is waar, dit laatste kan de samenstelling er van vernieuwen, wat niet belet, dat er zich in eenige jaren een korps staatkundigen vormt, niet rechtens, maar feitelijk bevoorrecht, en die, doordat ze zich uitsluitend wijden aan de leiding der openbare zaken in een land, ten laatste een soort van politieke aristokratie of oligarchie 1) vormen. Let op de Vereenigde Staten van Amerika en op Zwitserland.

Daarom, geen uitwendige wetgeving en geen gezag; het eene is trouwens onafscheidelijk van het andere en beide zijn geneigd tot onderwerping der maatschappij en verstomping der wetgevers zelf.

Volgt hieruit, dat ik alle gezag verwerp? Deze gedachte zij verre van mij. Wanneer er sprake is van laarzen, laat ik het op het gezag der schoenmakers aankomen; indien er sprake

1) Adel of regeering van weinigen.

is van een huis, een kanaal of een spoorweg, raadpleeg ik dat van den bouwkundige of den ingenieur. Voor eenige bijzondere wetenschap richt ik mij tot een of andere geleerde. Maar ik laat mij noch den schoenmaker, noch den bouwkundige, noch den geleerde opdringen. Ik neem ze vrij aan en met allen eerbied, die hun verstand, hun karakter, hun kennis verdienen, terwijl ik mij altijd mijn onbetwistbaar recht van kritiek en toezicht voorbehoud. Ik stel mij niet tevreden met het raadplegen van een enkele speciale autoriteit, ik raadpleeg er veel; ik vergelijk hun meeningen en kies die, welke mij het meest juist voorkomt. Maar ik erken, zelfs in bijzondere vraagstukken, geen onfeilbaar gezag; bijgevolg heb ik in niemand een onbeperkt vertrouwen, welk een eerbied ik ook voor de menschheid moge hebben en voor de oprechtheid van het een of ander individu. Zulk een geloof zou noodlottig zijn voor mijn rede, mijn vrijheid en zelfs voor het welslagen mijner ondernemingen: het zou me onmiddellijk veranderen in een dommen slaaf, een instrument voor den wil en de belangen van anderen.

Als ik buig voor het gezag der specialiteiten en mij bereid verklaar om in zekere mate en voor zoolang als me noodzakelijk schijnt hun aanwijzingen en zelfs hun leiding te volgen, dan is dit omdat dit gezag me door niemand, noch door menschen, noch door God wordt opgedrongen. Anders zou ik het met afkeer verwerpen en ik zou al hun raadgevingen, hun leiding en hun diensten naar den duivel wenschen, zeker, dat ze mij, door het verlies mijner vrijheid en waardigheid, de brokjes waarheid zouden laten betalen, die ze mij zouden kunnen geven, gewikkeld in veel leugens.

Ik buig voor het gezag der specialiteiten, omdat het mij door mijn eigen rede opgelegd wordt. Ik heb het bewustzijn slechts een zeer klein gedeelte van de menschelijke wetenschap in al haar bijzonderheden en positieve ontwikkelingen machtig te zijn.

Het grootste verstand zou niet voldoende zijn om alles te bevatten. Daaruit volgt voor de wetenschap, evengoed als voor de industrie, de noodzakelijkheid van verdeeling en van vereeniging van den arbeid. Ik ontvang en ik geef, zoo is het menschelijk leven. Iedereen is leider en wordt op zijn beurt geleid. Er is dus geen vast en bestendig gezag, maar een onafgebroken, voorbijgaande en bovenal vrijwillige ruil van wederkeerig gezag en ondergeschiktheid.

Deze zelfde reden verbiedt mij dus een vast, bestendig en algemeen gezag te erkennen, omdat er geen universeel mensch is, geen mensch, die in staat zou zijn alle wetenschappen en takken van het maatschappelijk leven te kennen in dien rijkdom van bijzonderheden, zonder welke de toepassing van de wetenschap op het leven niet mogelijk is. En indien een zoodanige algemeenheid werkelijk in één enkel mensch kon tot stand komen, en zoo hij er zich op wilde beroepen om ons zijn gezag op te dringen, dan moest men dezen mensch uit de maatschappij jagen, omdat zijn gezag onvermijdelijk elk ander tot de slavernij en domheid terug zou brengen.

Ik meen niet, dat de maatschappij de mannen van genie slecht moet behandelen, zooals ze totnogtoe gedaan heeft, maar ik meen evenmin, dat zij ze moet vertroetelen, noch hun eenige voorrechten of uitsluitende rechten moet toestaan; en dat om drie redenen: eerstens, omdat het dikwijls gebeuren zou, dat zij een kwakzalver voor een vernuftig man hield; vervolgens omdat zij, dank zij dit stelsel van voorrechten, een werkelijk man van genie in een kwakzalver zou kunnen veranderen, hem zou kunnen verbasteren, verdierlijken; en eindelijk omdat ze zich een meester zou geven.

Wij erkennen dus het onbeperkt gezag der wetenschap, omdat de wetenschap geen ander doel heeft dan de innerlijke, weldoordachte en zoo stelselmatig mogelijke reproduktie der natuurwetten,

die onafscheidelijk zijn van het werktuigelijke, verstandelijke en zedelijke leven, zoowel van de natuurkundige als van de maatschappelijke wereld, die twee werelden, die slechts één en dezelfde natuurwereld vormen. Buiten dit gezag, het eenige wettige, omdat het redelijk en overeenkomstig de menschelijke vrijheid is, verklaren wij alle andere machten voor leugenachtig, willekeurig en heilloos.

Wij erkennen het onbeperkt gezag der wetenschap, maar wij verwerpen de onfeilbaarheid er van en de algemeenheid van den geleerde. In onze Kerk — het zij me vergund me een oogenblik te bedienen van deze uitdrukking, die ik anders verafschuw: de Kerk en de Staat zijn twee zaken, die ik haat als de pest — in onze Kerk hebben wij, evenals in de protestantsche een hoofd, een onzichtbaren Kristus, nl. de wetenschap; en evenals de protestanten, zelfs meer konsekwent, willen wij er geen paus, noch kerkvergadering, noch vergaderingen van onfeilbare kardinalen, noch bisschoppen, noch zelfs priesters dulden. Onze Kristus onderscheidt zich van den protestantschen en kristelijken hierdoor, dat deze laatste persoonlijk, de onze onpersoonlijk is; de kristelijke Kristus, die reeds eeuwen geleden bestond, vertoont zich als een volmaakt wezen, terwijl de vervulling en de volmaking van onzen Kristus, de wetenschap, altijd in de toekomst blijft, wat gelijk staat met te zeggen, dat hij nooit verwezenlijkt zal worden. Daar we geen gezag dan dat der volstrekte wetenschap erkennen, leggen wij geenszins onze vrijheid aan banden.

Ik versta onder de uitdrukking „volstrekte wetenschap" de waarlijk algemeene wetenschap, die op denkbeeldige wijze het heelal, het stelsel of de ordening van alle natuurwetten, door de onophoudelijke ontwikkeling der werelden geopenbaard, in zijn geheele bestaan en zijn oneindige bijzonderheden weer zou geven. Het is duidelijk, dat deze wetenschap, het verheven

voorwerp van alle inspanningen van den menschelijken geest, nooit in haar volkomen volheid zal verwezenlijkt worden. Onze Kristus zal dus eeuwig onvolmaakt blijven, wat den hoogmoed van zijn gepatenteerde vertegenwoordigers onder ons ten zeerste moet verminderen. Tegenover dien zoon Gods, in wiens naam zij ons hun onbeschaamd en pedant gezag zouden willen opdringen, zullen wij ons beroepen op God, den Vader, de werkelijke wereld, het wezenlijke leven, waarvan hij slechts de al te onvolmaakte uitdrukking is en waarvan wij, werkelijke, levende, werkende, strijdende, beminnende, ademhalende, genietende en lijdende wezens de onmiddellijke vertegenwoordigers zijn.

In één woord, wij verwerpen alle wetgeving, alle gezag en iederen bevoorrechten, gepatenteerden en wettelijken invloed, al is hij ook uit algemeen stemrecht voortgekomen, overtuigd dat hij nooit zou kunnen uitloopen dan ten voordeele van een heerschende en uitzuigende minderheid tegenover de belangen van de onmetelijke verdrukte meerderheid.

Ziedaar in welke beteekenis wij werkelijk anarchisten zijn.

De tegenwoordige idealisten begrijpen het gezag op een geheel verschillende wijze. Ofschoon vrij van het traditioneele 1) bijgeloof van alle bestaande positieve godsdiensten, hechten zij niettemin aan dit begrip van gezag een goddelijke, volstrekte beteekenis. Dit gezag is noch dat van een wonderlijk geopenbaarde, noch dat van een strenge en wetenschappelijk aangetoonde waarheid. Zij gronden het op een beetje half wijsgeerige bewijsvoering en op veel vaag godsdienstig geloof, veel gevoel en dichterlijke afgetrokken begrippen. Hun godsdienst is als

1) Door overlevering verkregen.

een laatste poging om alles, wat de menschelijkheid en den mensch vormt, tot g o d h e i d te verheffen.

Het is geheel het tegenovergestelde van het werk, dat wij vervullen. Met het oog op de menschelijke vrijheid, waardigheid en welvaart, gelooven wij aan den hemel de goederen te moeten ontnemen, die hij geroofd heeft, en we willen ze aan de aarde teruggeven. Zij daarentegen beijveren zich een laatsten godsdienstig heldhaftigen diefstal te begaan; zij willen den hemel, dien goddelijken dief, alles teruggeven, wat de menschheid groots, schoons en edels bevat. Het staat nu aan de vrijdenkers om op hun beurt den hemel te plunderen door de stoutmoedige goddeloosheid van hun wetenschappelijke ontleding!

De idealisten gelooven, zonder twijfel, dat om een grooter gezag onder de menschen te genieten, de menschelijke gedachten en zaken van een goddelijke wijding voorzien moeten worden. Hoe openbaart zich deze wijding? Niet door een wonder, zooals in de positieve godsdiensten, maar door de grootheid of de heiligheid zelf der gedachten en zaken: wat groot, schoon, edel en rechtvaardig is, is goddelijk.

In deze nieuwe godsdienstige vereering wordt ieder mensch, die met deze meening en zaken dweept, priester, onmiddellijk door God zelf geheiligd. En het bewijs? Er is geen ander noodig; het is de grootheid zelf van de gedachten, die hij uitspreekt, en van de zaken, die hij volbrengt. Zij zijn zoo heilig, dat zij slechts door God kunnen ingegeven zijn.

Ziedaar in weinig woorden hun geheele wijsbegeerte: een wijsbegeerte van aandoeningen, niet van werkelijke gedachten, een soort van bovennatuurkundige overdreven godsvrucht. Dat schijnt onschuldig, maar het is dit volstrekt niet en de zeer stipte, zeer beperkte en zeer droge leer, die zich onder de zwevende onbevattelijkheid van deze dichterlijke vormen ver-

bergt, leidt tot dezelfde rampspoedige gevolgen, als alle positieve godsdiensten: d. w. z. tot de meest volkomene ontkenning der menschelijke vrijheid en waardigheid.

Alles wat men groot, rechtvaardig, waar, schoon in de menschheid vindt tot godheid te verheffen, is stilzwijgend erkennen, dat de menschheid uit zichzelf ongeschikt zou geweest zijn, het voort te brengen; hetgeen zeggen wil, dat haar eigen natuur aan zichzelf overgelaten, ellendig, onrechtvaardig, laag en leelijk is. Zoodoende komen we terug tot het wezen van alle godsdiensten, d. w. z. tot de belastering van de menschheid ten behoeve van den grootsten roem der godheid. En van het oogenblik, dat de natuurlijke minderheid van den mensch en zijn volstrekte ongeschiktheid om zichzelf buiten elke goddelijke ingeving te verheffen tot de rechtvaardige en ware denkbeelden, zijn aangenomen, wordt het noodzakelijk ook al de godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke gevolgtrekkingen van de positieve godsdiensten over te nemen. Van het oogenblik, dat God, het volmaaktste en opperste wezen, zich plaatst tegenover de menschheid, komen de goddelijke tusschenpersonen, de uitverkorenen, de door God bezielde wezens uit den bodem te voorschijn, om in zijn naam het menschengeslacht te verlichten, te leiden en te beheerschen.

Zou men niet kunnen onderstellen, dat alle menschen evenzeer door God bezield zijn? Dan zouden er zonder twijfel geen tusschenpersonen meer noodig zijn. Maar deze onderstelling is onmogelijk; want ze wordt te veel door de feiten tegengesproken. Men zou dan aan de goddelijke ingeving alle ongerijmdheden en dwalingen moeten toeschrijven, die zich openbaren en alle gruwelen, afschuwelijkheden, laagheden en dwaasheden, die in de wereld worden begaan.

Er zouden dus weinig menschen goddelijk bezield zijn, enkel de groote mannen der geschiedenis, de deugdzame genieën zooals

de vermaarde burger en profeet Giuseppe Mazzini zei. Onmiddellijk door God zelf bezield en steunende op de algemeene toestemming, uitgedrukt door de volksstemming (Dio e Popolo) zijn zij het, die geroepen zouden zijn om de menschelijke maatschappijen te besturen. 1).

Nu zijn we weer onder het juk van de Kerk en den Staat teruggekeerd. Het is waar, dat in deze nieuwe inrichting, evenals alle oude staatkundige inrichtingen aan de gratie Gods verschuldigd, maar dezen keer — tenminste voor den vorm, bij wijze van een noodzakelijk toegeven aan de hedendaagsche denkwijze en zooals in het begin der keizerlijke besluiten van Napoleon III — steunende op den gewaanden volkswil, de Kerk zich niet meer Kerk maar School zal noemen. Wat doet het er toe? Op de banken van deze School zullen niet enkel kinderen gezeten zijn; de eeuwige minderjarige, het volk, zal er zijn; die leerling, voor altijd ongeschikt verklaard om zijn examens af te leggen, zich te verheffen tot de wetenschap zijner meesters, en om hun tucht te kunnen missen. De Staat zal zich niet meer monarchie maar republiek noemen, maar hij zal niettemin de Staat zijn, d.w.z. een voogd, officiëel en regelmatig gevestigd door een minderheid van bevoegde personen, mannen van genie, talent of deugd, die zullen waken over het gedrag van dit groot, onverbeterlijk en verschrikkelijk kind, het volk, en die het zullen leiden. De leeraren der School en de Staatsambtenaren zullen zich republikeinen noemen, maar zij zullen niettemin voogden en herders zijn; en het volk zal blijven,

1) Te Londen heb ik Louis Blanc bijna dezelfde meening hooren uitspreken: „De beste regeeringsvorm, heeft hij me gezegd, zou die zijn, welke altijd de deugdzame genieën tot de zaken riep."

wat het voortdurend totnogtoe geweest is een kudde. Pas op de geschorenen; want waar een kudde is, zijn noodzakelijk ook herders om haar te scheren en op te eten.

Het volk zal in dit stelsel de scholier en de eeuwige pupil 1) zijn. In weerwil van zijn geheel denkbeeldig gezag zal het als werktuig blijven dienen van een meening, een wil en bijgevolg ook van een belang, dat niet het zijne zal wezen. Tusschen dezen toestand en wat wij vrijheid, de eenige ware vrijheid noemen, ligt een afgrond. Dat zal, onder nieuwe vormen, de oude verdrukking en slavernij zijn; en waar slavernij is, is ellende, verstomping, de ware materialisatie van de maatschappij, van de bevoorrechte klasse, evengoed als van de massa's.

Door de menschelijke zaken te vergoden komen de idealisten altijd tot de zegepraal van een dierlijk materialisme. En dat om een zeer eenvoudige reden: dat goddelijke verdampt en stijgt op naar zijn vaderland, den hemel, en het dierlijke alleen blijft werkelijk op de aarde.

Ik vroeg eens aan Mazzini welke maatregelen men voor de vrijmaking van het volk zou nemen, als eenmaal zijn gecentraliseerde republiek zou zegevieren en voorgoed tot stand gebracht zou zijn? „De eerste maatregel", zei hij mij, „zal zijn: het stichten van scholen voor het volk." — En wat zal men in deze scholen aan het volk onderwijzen? — „De plichten van den mensch, de zelfopoffering en de toewijding." — Maar waar zult ge een voldoend aantal leeraren krijgen om deze zaken te onderwijzen, die niemand het recht of de macht heeft te leeraren als hij niet zelf tot voorbeeld strekt? Is het aantal menschen, die in de zelfopoffering en toewijding het hoogste genot vinden,

1) Minderjarig kind, dat onder voogdij staat.

niet uiterst beperkt? Zij die zich voor den dienst van een groote gedachte opofferen, gehoorzamen aan een hoogen hartstocht, en, terwijl zij dezen persoonlijken hartstocht bevredigen, waarbuiten het leven in hun oogen al zijn waarde verliest, denken zij gewoonlijk aan geheel iets anders dan hun handelwijze tot een leer te verheffen, terwijl zij, die er een leer van maken meestal vergeten haar in daden om te zetten; om deze eenvoudige reden, dat de leer het leven, de levende vrijwillige beweging van de handeling doodt. Menschen als Mazzini, bij wie de leer en de handeling een bewonderenswaardige eenheid vormen, zijn slechts zeer zeldzame uitzonderingen. In het kristendom zijn er ook groote, heilige mannen geweest, die werkelijk hebben gedaan of tenminste hartstochtelijk hebben getracht om alles te doen, wat ze zeiden en wier harten, overloopende van liefde, vol afkeer waren van het genot en de goederen dezer wereld. Maar de onmetelijke meerderheid der katholieke en protestantsche priesters, die ambtshalve de leer van de zuiverheid, de onthouding en de verzaking hebben gepredikt en nog prediken, logenstraffen hun leer door hun voorbeeld. Het is niet zonder reden, maar tengevolge van een eeuwenlange ondervinding, dat zich bij de volkeren van alle landen deze spreekwoorden gevormd hebben: „Losbandig als een priester, gulzig als een priester, heerschzuchtig als een priester, begeerig, baatzuchtig en hebzuchtig als een priester." Het staat dus vast, dat de leeraren der kristelijke deugden door de kerk gewijd, de priesters in hun overgroote meerderheid geheel het tegenovergestelde hebben gedaan van wat zij gepredikt hebben. Deze meerderheid zelfs, de algemeenheid van dit feit, bewijzen, dat men de fout daarvan niet aan de personen, maar aan de onmogelijke en in zichzelf tegenstrijdige maatschappelijke toestanden moet toeschrijven, waarin de personen geplaatst zijn.

Er is in de positie van den kristelijken priester een dubbele tegenstrijdigheid. Ten eerste die van de leer der onthouding en van het afstand doen van oogmerken en bepaalde behoeften der menschelijke natuur, oogmerken en behoeften, die in sommige persoonlijke doch altijd zeer zeldzame gevallen, wel voortdurend teruggedrongen, onderdrukt en zelfs volkomen vernietigd kunnen worden door den aanhoudenden invloed van den een of anderen machtigen, verstandelijken of geestelijken hartstocht; die op zekere oogenblikken van algemeene geestdrift voor eenigen tijd door een groote menigte menschen tegelijk kunnen worden vergeten en veronachtzaamd; maar die zoo bepaald onafscheidelijk zijn van onze natuur, dat zij ten laatste hun recht hernemen, zoodanig, dat, als ze niet op een regelmatige en normale wijze worden voldaan, ze altijd op het einde door schadelijke en monsterachtige voldoeningen worden vervangen. Het is een natuurwet, en bijgevolg noodzakelijk en onweerstaanbaar, onder wier noodlottige werking onvermijdelijk alle kristelijke priesters vallen en in het bijzonder die van de Roomsch-Katholieke Kerk.

Maar er is een andere tegenstrijdigheid, die beiden gemeen hebben. Deze is verbonden aan den titel en de positie van den meester zelf. Een meester, die beveelt, onderdrukt en uitzuigt, is een zeer logisch en volkomen natuurlijk persoon. Maar een meester, die zich opoffert voor hen, die aan hem wegens zijn goddelijk of menschelijk voorrecht onderworpen zijn, is een volkomen onmogelijk, tegenstrijdig wezen. Het is de bevordering zelf der huichelarij, zoo goed door den paus voorgesteld, die, terwijl hij zich de nederigste der dienaren van God noemt, als teeken waarvan hij, naar het voorbeeld van Kristus, zelf eens per jaar de voeten wascht van twaalf bedelaars uit Rome, zich terzelfdertijd verklaart voor stedehouder van God, onbeperkten en onfeilbaren meester der wereld. Moet ik nog herinneren, dat de priesters van alle kerken,

verre van zich op te offeren voor de kudden aan hun zorgen toevertrouwd, ze altijd hebben opgeofferd, uitgezogen en in den toestand van kudden gehouden, gedeeltelijk om hun eigen persoonlijke hartstochten, gedeeltelijk om de almacht der kerk te dienen? Dezelfde voorwaarden, dezelfde oorzaken hebben altijd dezelfde gevolgen. Het zal dus hetzelfde zijn voor de leeraren der nieuwe school, die door God bezield en door den Staat gepatenteerd zijn. Zij worden allen noodzakelijk de onderwijzers van de leer der zelfopoffering van het volk aan de staatsmacht en ten voordeele der bevoorrechte klassen, enkelen zonder het te weten, anderen met het volle bewustzijn.

Moet men dan elk onderricht in de maatschappij opgeven en alle scholen opheffen? Verre van daar. Men moet het onderricht volop onder de massa's verspreiden en alle kerken, al deze tempels, aan Gods luister en de onderwerping der menschen gewijd, veranderen in even zooveel scholen voor de menschelijke vrijmaking. Maar laten we elkander eerst goed begrijpen; de eigenlijk gezegde scholen in de normale maatschappij, gegrondvest op de gelijkheid en den eerbied voor de menschelijke vrijheid, zullen slechts voor de kinderen en niet voor de volwassenen moeten bestaan; en opdat ze scholen voor vrijmaking en niet voor onderwerping worden, zal men er vóór alles het verdichtsel van God, dezen eeuwigen en onbeperkten onderdrukker, uit weg moeten laten. Men zal alle opvoeding der kinderen en hun onderricht op de wetenschappelijke ontwikkeling der rede en niet op die van het geloof moeten gronden; op de ontwikkeling van de persoonlijke waardigheid en onafhankelijkheid en niet op die van de vroomheid en gehoorzaamheid; op de vereering der waarheid en rechtvaardigheid en vóór alles op den eerbied voor den mensch, die overal en in alles de godsvereering moet vervangen. Het grondbeginsel van gezag vormt het natuurlijk aanvangspunt in de opvoeding der kinderen; het is

wettig en noodzakelijk, wanneer het op kinderen van jeugdigen leeftijd wordt toegepast, als hun verstand zich nog niet merkbaar ontwikkeld heeft. Maar daar de ontwikkeling van iedere zaak en bijgevolg ook van de opvoeding de voortdurende ontkenning van het uitgangspunt meebrengt, moet dit grondbeginsel verminderen om plaats te maken voor de opkomende vrijheid, naarmate de opvoeding en het onderricht vooruitgaan.

Iedere redelijke opvoeding is in den grond der zaak niets dan de voortgaande opoffering van het gezag, ten behoeve van de vrijheid; het einddoel der opvoeding moet wezen de vorming van vrije menschen, vol eerbied en liefde voor de vrijheid van anderen. Daarom moet, indien de school kinderen van jeugdigen leeftijd aanneemt, als zij nauwelijks eenige woorden beginnen te stamelen, de eerste dag van het schoolleven zijn, een dag van het hoogste gezag en van een bijna volkomen afstand der vrijheid; maar de laatste dag moet zijn die van de grootste vrijheid en de volstrekte verwerping van elk spoor van het dierlijk of goddelijk grondbeginsel van gezag.

Het grondbeginsel van gezag, toegepast op menschen, die het tijdstip der meerderjarigheid hebben overschreden of bereikt, is een monsterachtigheid, een feitelijke verloochening der menschheid, een bron van slavernij, van verstandelijke en zedelijke miskenning. Ongelukkig hebben de aartsvaderlijke regeeringen de volksmassa's in een zoo diepe onwetendheid laten bederven, dat het noodig zal zijn niet alleen voor de kinderen van het volk, maar voor het volk zelf scholen te stichten. Uit deze scholen zullen bepaald de minste toepassingen of openbaringen van het gezagsbeginsel moeten buitengesloten worden. Het zullen geen scholen meer zijn; het zullen volksakademies wezen, waarin geen sprake meer kan wezen van scholieren of meesters; waar het volk vrijwillig, indien het dit noodig vindt, vrij onderricht kan krijgen en waar het, rijk aan ondervinding, op zijn beurt

veel zaken aan de leeraren zal kunnen onderwijzen, die het de kennis zullen aanbrengen, welke het niet heeft. Dat zal dus een wederkeerige leering zijn, een daad van verstandelijke broederschap tusschen de onderrichte jeugd en het volk.

De ware school voor het volk en alle volwassenen is het leven. Het eenige verheven en almachtige, natuurlijke en tegelijk redelijke gezag, zal zijn dat van den algemeenen openbaren geest van een maatschappij, steunende op den wederkeerigen eerbied van al hare leden. Ja, ziedaar een gezag, dat volstrekt niet goddelijk, maar geheel menschelijk is, maar waarvoor we ons van ganscher harte buigen, daar we zeker zijn dat het, verre van de menschen te onderwerpen, ze vrij zal maken. Het zal duizendmaal machtiger zijn, wees er zeker van, dan al uw goddelijke, kerkelijke, bovennatuurkundige, politieke, rechterlijke, door de Kerk en den Staat ingestelde machten; machtiger dan uw strafwetboeken, uw gevangenbewaarders en beulen.

De macht van het algemeen gevoelen of van de openbare meening is tegenwoordig reeds zeer ernstig. De menschen, die het meest geneigd zijn om een misdaad te begaan, durven haar zelden uitdagen of openlijk trotseeren, tenzij ze zich door de een of andere minderheid gesteund voelen. Geen mensch, hoe machtig hij ook denkt te zijn, zal ooit de kracht hebben, de algemeene verachting der maatschappij te dragen, niemand zou kunnen leven zonder zich gesteund te gevoelen door de goedkeuring en de achting van tenminste eenig gedeelte der maatschappij. Een mensch moet door een onmetelijke en zeer oprechte overtuiging gedreven worden, opdat hij den moed vinde een meening te hebben tegenover allen en om tegen allen in te gaan, en nooit zal een baatzuchtig, bedorven en laag mensch dezen moed hebben.

Niets bewijst beter dan dit feit de natuurlijke en noodzakelijke solidariteit, die alle menschen vereenigt. Ieder onzer kan elken

dag deze wet waarnemen bij zichzelf en bij allen die hij kent. Maar indien deze maatschappelijke macht bestaat, waarom is ze dan niet voldoende geweest om tot op dezen tijd de menschen zedelijk en inderdaad tot mensch te maken? Het is zeer eenvoudig: omdat tot heden deze macht zelf niet gehumaniseerd 1) is; en ze is dat niet, omdat het maatschappelijk leven zooals men weet, berust op de vereering van God, en niet op den eerbied voor den mensch; op het gezag, niet op de vrijheid, op het voorrecht, niet op de gelijkheid; op de uitzuiging, niet op de broederschap der menschen; op de onrechtvaardigheid en de leugen, niet op de rechtvaardigheid en de waarheid. Daarom heeft haar werkelijke handeling, altijd in strijd met de humanitaire theoriën 2) die zij verkondigt, voortdurend een noodlottigen en bedervenden invloed uitgeoefend. Zij onderdrukt de ondeugden en de misdaden niet, zij schept ze. Haar gezag is bijgevolg een goddelijk, anti-menschelijk gezag; haar invloed is schadelijk en noodlotttg. Wilt gij hen weldadig en menschelijk maken? Breng de sociale revolutie ten uitvoer. Maak dat alle behoeften werkelijk solidair worden, dat de stoffelijke en maatschappelijke belangen van ieder overeenkomen met ieders menschelijke plichten. En daarvoor is slechts één middel: Vernietig alle instellingen van Ongelijkheid, sticht de staathuishoudkundige en maatschappelijke Gelijkheid van allen en de solidaire vrijheid, zedelijkheid en menschelijkheid van allen, zal zich op dezen grondslag verheffen.

Ja, het idealisme in theorie heeft in de praktijk noodzakelijk

1) Menschelijk gemaakt.
2) Menschlievende leeringen.

het meest dierlijke materialisme ten gevolge; zonder twijfel niet bij hen, die het te goeder trouw verkondigen — bij hen is de gewone uitkomst, dat ze al hun inspanningen met onvruchtbaarheid geslagen zien — maar bij hen, die trachten hun lessen te verwezenlijken in het leven en in de geheele maatschappij, in zoover zij zich door de idealistische leer laat beheerschen.

Om dit algemeene feit aan te toonen, dat op het eerste gezicht vreemd mag schijnen, maar dat zich natuurlijk laat verklaren, als men er over nadenkt, ontbreken de geschiedkundige bewijzen niet.

Vergelijk de twee laatste beschavingen der oude wereld: de grieksche en de romeinsche. Welke is daar de meest materialistische, de meest natuurlijke in haar uitgangspunt en de meest menschelijke in haar gevolgen? Zonder twijfel de grieksche beschaving. Welke is daarentegen de meest afgetrokken-ideale in haar uitgangspunt, daar ze de stoffelijke vrijheid van den mensch opoffert aan de ideale vrijheid van den burger, voorgesteld door het afgetrokken begrip van het juridieke 1) recht, en de natuurlijke ontwikkeling van de menschelijke maatschappij aan het afgetrokken begrip van den Staat, en welke is niettemin de meest dierlijke in haar gevolgen geworden? Zeker de romeinsche beschaving. Het is waar, dat de grieksche beschaving, zooals alle oude beschavingen, met inbegrip van die van Rome, uitsluitend nationaal geweest is en dat ze de slavernij tot grondslag heeft gehad. Maar in weerwil dezer twee onmetelijke gebreken heeft de eerste niettemin de idee der menschelijkheid begrepen en verwezenlijkt; zij heeft het menschenleven geadeld en werkelijk geidealiseerd 2); zij heeft de menschelijke kudden in vrijwillige

---

1) Van de rechtsspraak of de rechterlijke macht
2) Tot een ideaal gemaakt.

vereenigingen van vrije menschen herschapen; zij heeft door de vrijheid de kunsten, de wetenschappen, een eigenaardige poëzie, een onsterfelijke wijsbegeerte en de eerste begrippen van de waardeering van den mensch geschapen. Tegelijk met de staatkundige en maatschappelijke vrijheid heeft zij de vrije gedachte te voorschijn geroepen.

Op het einde der middeleeuwen, ten tijde der Renaissance (herleving der oude letteren en kunst), is het voldoende geweest, dat uitgeweken Grieken eenige van deze onsterfelijke boeken in Italië brachten, om het leven, de vrijheid, de gedachte, de menschelijkheid, in den somberen kerker van het Katholicisme begraven, uit den doode te doen opstaan. Menschelijke vrijwording, dat is de naam van de grieksche beschaving. En de naam van de romeinsche? Dat is de verovering met al haar beestachtige gevolgen. En haar laatste woord? De almacht der Cesars. 1) Het is de verlaging en de slavernij der volkeren en der menschen.

Wie doodt heden nog, wie verplettert nog in alle landen van Europa dierlijk en stoffelijk de vrijheid en de menschelijkheid? De overmacht van het keizerlijke of romeinsche grondbeginsel.

Vergelijk nu twee hedendaagsche beschavingen: de italiaansche en de duitsche. De eerste stelt zonder twijfel in haar algemeen karakter het materialisme voor; de tweede vertegenwoordigt daarentegen het meest afgetrokkene, het zuiverste en het verhevenste soort idealisme. Laat ons eens zien, wat de praktische vruchten van beide zijn.

Italië heeft reeds onmetelijke diensten bewezen aan de zaak der menschelijke vrijwording. Het was het eerste land, dat in Europa

---

1) Keizers in het oude romeinsche rijk.

het grondbeginsel der vrijheid deed herleven en ten volle in toepassing bracht, en dat aan de menschheid haar brieven van adeldom gaf, nl. de industrie, den handel, de kunsten, de positieve wetenschappen en de vrije gedachte. Daarna door drie eeuwen van keizerlijk en pauselijk despotisme verpletterd en door zijn regeerende bourgeoisie in het slijk gesleurd, verschijnt het heden ten dage, wel is waar, zeer vervallen, vergeleken bij hetgeen het eens was. En toch, hoeveel verschilt het nog van Duitschland! In Italië kan men, in weerwil van dit verval, dat naar wij hopen voorbijgaand zal zijn, menschwaardig leven en ademhalen, omringd door een volk, dat voor de vrijheid schijnt geboren te zijn. Italië, zelfs onder de bourgeoisie, kan u met trots mannen wijzen als Mazzini en Garibaldi. In Duitschland ademt men de lucht in van een politieke en maatschappelijke slavernij, die door een groot volk, met een weldoordachte onderworpenheid en goeden wil, wijsgeerig wordt verklaard en aangenomen. Zijn helden — ik spreek altijd van het tegenwoordige, niet van het toekomstige Duitschland, van het adellijke, bureaukratische, politieke, burgerlijke Duitschland, niet van het Duitschland der proletariërs — zijn helden zijn volkomen het tegendeel van Mazzini en Garibaldi; het zijn nu Wilhelm I, de woeste en onnoozele vertegenwoordiger van den protestantschen God, Bismarck en Von Moltke, de generaals Manteuffel en Werder. Langzaam en stelselmatig is Duitschland, sedert het bestaat, in al zijn internationale betrekkingen een overweldigend veroveraar geworden, altijd gereed om over de naburige volkeren zijn eigen vrijwillige verdrukking uit te breiden en sedert het als éénheid gevormd werd, is het dreigend en gevaarlijk geworden voor de vrijheid van geheel Europa. Tegenwoordig is Duitschland de dierlijke en zegevierende kruiperij.

Om aan te toonen, hoe het theoretisch idealisme onophoudelijk

en noodzakelijk overgaat in het praktisch materialisme, behoeft men slechts het voorbeeld van alle kristelijke kerken en natuurlijk bovenal, dat van de apostolische en roomsche kerk aan te halen. Wat is in idealen zin meer verheven, meer belangeloos, meer los van alle voordeelen dezer aarde, dan de leer van Kristus door deze kerk gepredikt? En wat is meer dierlijk materialistisch dan de onveranderlijke praktijk van deze zelfde kerk, sedert de VIIIste eeuw, toen ze zich als macht begon te vestigen? Wat was en wat is nog het voornaamste onderwerp van al haar geschillen met de europeesche vorsten? In de eerste plaats haar aardsche goederen, haar inkomsten en vervolgens haar tijdelijke macht en politieke voorrechten.

Men moet haar dit recht toekennen, dat zij de eerste geweest is om in de hedendaagsche geschiedenis de onbetwistbare maar weinig kristelijke waarheid te ontdekken dat de rijkdom en de macht, de staathuishoudkundige uitzuiging en de politieke onderdrukking der volksmassa's het onvermijdelijk einddoel zijn der regeering van het goddelijk ideaal op de aarde; de rijkdom die de macht bevestigt en verhoogt, de macht die altijd nieuwe bronnen van rijkdom ontdekt en schept, en die beide beter dan het martelaarschap en het geloof van den apostel en beter dan Gods genade den goeden uitslag van de kristelijke propaganda bevorderen. Dat is een historische waarheid en de kerken of liever de protestantsche sekten ontkennen ze dan ook niet. Ik spreek natuurlijk van de onafhankelijke kerken van Engeland, Amerika en Zwitserland, niet van de slaafsche kerken van Duitschland. Deze hebben geen eigen initiatief; zij doen, wat haar meesters, haar tijdelijke vorsten, die terzelfdertijd haar geestelijke hoofden zijn, haar gelasten. Men weet, dat de protestantsche propaganda, vooral die van Engeland en Amerika, in zeer nauwe betrekking staat tot de propaganda der stoffelijke en handelsbelangen van deze twee

groote volken; en men weet ook, dat deze laatste propaganda volstrekt niet de verrijking en de stoffelijke welvaart ten doel heeft van de landen, waarin zij, vereenigd met het woord Gods doordringt, maar wel de uitzuiging van deze landen met het oog op de verrijking en de stoffelijke welvaart van zekere klassen, die, in haar eigen land, niets dan uitbuiting en plundering beoogen.

In één woord, het is volstrekt niet moeielijk, met de geschiedenis in de hand te bewijzen, dat de kerk, dat alle kristelijke en niet-kristelijke kerken, naast haar geestelijke propaganda, en waarschijnlijk om er de goede uitkomst van te verhaasten en te bevestigen, nooit in gebreke zijn gebleven om groote vennootschappen te vormen voor de staathuishoudkundige uitbuiting der volksmassa's onder de bescherming en de onmiddellijke en bijzondere wijding van een of andere godheid; dat alle staten, die zooals men weet, in het begin met al hun staatkundige en wettelijke instellingen en hun heerschende en bevoorrechte klassen slechts tijdelijke bijkerken geweest zijn van deze verschillende kerken, eveneens slechts deze zelfde uitbuiting ten voordeele van de wereldlijke minderheden, die middellijk door de Kerk gewettigd werd, tot hun voornaamste oogmerk hebben gehad; kortom dat de invloed van den goeden God en alle goddelijke ideale wezens op de aarde, altijd en overal, ten laatste is uitgeloopen op het grondvesten van het voordeelige materialisme van het kleine aantal, op het dweepachtige en voortdurend uitgehongerde idealisme der volksmassa's.

Wat we tegenwoordig zien, levert daarvoor een nieuw bewijs. Wie zijn, uitgezonderd de groote harten en dolende geesten, die ik boven genoemd heb, de meest verwoede verdedigers van het idealisme? Ten eerste zijn het alle vorstelijke hoven. In Frankrijk waren het Napoleon III en zijn gemalin Madame Eugenie; het zijn al hun voormalige ministers, hovelingen en ex-maarschalken

van Rouher en Bazaine tot Fleury en Piétri; het zijn de mannen en vrouwen der officiëele keizerlijke wereld, die zoo goed Frankrijk gered heeft! Het zijn hun dagbladschrijvers en geleerden: een Cassagnac, een Girardin, een Duvernois, een Veuillot, een Leverrier, een Dumas . . . . kortom het is de zwarte stoet van alle soorten jezuïten en jezuïtessen; het is de hooge en middelstand der bourgeoisie in Frankrijk. Het zijn de liberale priesters der kristelijke leer en de liberalen zonder leer: een Guizot, een Thiers, een Jules Favre, een Peletan en een Jules Simon, allen verwoede verdedigers van het uitzuigingsstelsel der bourgeoisie. In Pruisen, in Duitschland is het Wilhelm I, de koning die den goeden God op aarde verklaart; al zijn generaals, al zijn pommersche en andere officieren en zijn geheele leger dat, sterk door zijn godsdienstig geloof, onlangs Frankrijk op de bekende ideale wijze veroverd heeft. In Rusland is het de Czaar en zijn geheele hof, een Mouravieff en een Berg, alle uitmoorders en godvruchtige bekeerders van Polen. In één woord, overal dient tegenwoordig het godsdienstig of wijsgeerig idealisme — het eene is slechts een meer of minder vrije vertaling van het andere — als vaandel voor de bloeddorstige en dierlijke macht, voor de schaamtelooze stoffelijke uitzuigerij; terwijl daarentegen het vaandel van het theoretisch materialisme, de roode vaan der staathuishoudkundige gelijkheid en der maatschappelijke rechtvaardigheid, wordt opgestoken door het praktisch idealisme der verdrukte en uitgehongerde volksmassa's, wier streven is de grootste vrijheid en het menschelijke recht van iedereen in de broederschap van alle menschen op aarde te verwezenlijken.

Wie zijn de ware idealisten, niet de idealisten van de afgetrokken begrippen, maar van het leven, niet van den hemel, maar van de aarde, en wie zijn de materialisten?

Het is duidelijk, dat het theoretisch of goddellijk idealisme de opoffering der logika, der menschelijke rede en de verzaking der wetenschap tot wezenlijke voorwaarde heeft. Men ziet van een anderen kant dat men, door de ideale leer te verdedigen, noodzakelijk naar de partij der onderdrukkers en uitzuigers der volksmassa's wordt gesleept. Ziedaar twee gewichtige redenen die voldoende moesten zijn om elk groot hart, elken grooten geest van het idealisme afkeerig te maken. Hoe komt het dat onze tegenwoordige beroemde idealisten, wien het zeker niet aan verstand, gevoel en goeden wil ontbreekt, en die hun geheele bestaan aan den dienst der menschelijkheid hebben gewijd, volharden om te blijven bij de partij der vertegenwoordigers van een leer, die van nu aan veroordeeld en onteerd is?

Zij moeten er door een zeer machtige reden toe gedrongen worden. Dit kan de logika of de wetenschap niet zijn, daar èn logika èn wetenschap haar vonnis over de idealistische leer geveld hebben. Het kunnen evenmin persoonlijke belangen zijn, daar deze mannen oneindig ver verheven zijn boven alles wat dien naam draagt. Het moet dus een machtige, zedelijke reden zijn. Welke? Er is slechts één reden mogelijk. Deze verwaande mannen denken zonder twijfel, dat de ideale theoriën of meeningen wezenlijk noodig zijn voor de waardigheid en zedelijke grootheid van den mensch en dat de materialistische theoriën hem daarentegen tot het peil der dieren verlagen.

— En als nu juist het tegengestelde eens de waarheid was?

Elke ontwikkeling, heb ik gezegd, brengt de ontkenning van het punt van uitgang mee. Daar de basis of het punt van uitgang volgens de materialistische school stoffelijk is, moet de ontkenning noodzakelijk idealistisch zijn. Van de geheele bestaande wereld uitgaande of van wat men in het afgetrokkene de stof noemt, komt zij logisch tot de wording van het wezenlijke idealisme, d. w. z. tot de wording van het wezenlijk menschelijke,

tot de volkomen, de geheele vrijmaking van de maatschappij. Daarentegen komt, daar de basis of het punt van uitgang der idealistische school, het ideaal is, deze school om dezelfde reden noodzakelijk tot het stoffelijk maken der maatschappij, tot de samenstelling van een willekeur, een misdadige en schandelijke uitzuigerij onder den vorm van Kerk en Staat. De historische ontwikkeling van den mensch volgens de materialistische school is een voortgaande rijzing; in het idealistisch stelsel kan ze slechts een aanhoudende val zijn.

Welk menschelijk vraagstuk men ook wil beschouwen, men vindt altijd deze zelfde wezenlijke tegenstrijdigheid tusschen de twee scholen. Aldus, zooals ik reeds heb doen opmerken, gaat het materialisme uit van de dierlijkheid om tot de menschelijkheid te geraken; het idealisme gaat uit van de goddelijkheid, om de slavernij vast te stellen en de volksmassa's te veroordeelen tot een dierlijkheid zonder einde. Het materialisme ontkent den vrijen wil en eindigt met het grondvesten der vrijheid; het idealisme verkondigt in naam der menschelijke waardigheid den vrijen wil en grondvest het gezag op de puinhoopen van elke vrijheid. Het materialisme verwerpt het grondbeginsel van gezag, omdat het dit met reden als een toevoegsel der dierlijkheid beschouwt, en omdat daartegenover de zege der menschelijkheid, het doel en de voornaamste beteekenis der geschiedenis, slechts door de vrijheid te verwezenlijken is. In één woord, ge zult altijd de idealisten op heeterdaad op een praktisch materialisme betrappen, terwijl ge zult zien, dat de materialisten naar de meest verheven ideale begeerten en gedachten streven en ze verwezenlijken.

De geschiedenis in het stelsel der idealisten kan slechts een

aanhoudende val zijn, heb ik gezegd. Zij beginnen met een verschrikkelijken val, waarvan ze nooit weer opstaan: met de *salto mortale* van de verheven oorden der zuivere, onbeperkte gedachte in de stof. En in welke stof! Niet in de eeuwig werkzame en beweeglijke stof, vol eigenschappen en krachten, leven en verstand, zooals ze zich in de werkelijke wereld aan ons vertoont; maar in de afgetrokken, verarmde en tot de onbegrensde ellende verlaagde stof, zooals de godgeleerden en bovennatuurkundigen ze opvatten, die ze van alles beroofd hebben om alles aan hun keizer, hun God te geven; in deze stof, die beroofd van elke zelfstandige handeling en beweging in tegenstelling van het goddelijk begrip slechts de onbeperkte domheid, ondoordringbaarheid, traagheid en onbewegelijkheid vertegenwoordigt.

De val is zoo verschrikkelijk, dat de godheid, de goddelijke persoon of het goddelijk begrip plat wordt, het bewustzijn verliest en zichzelf nooit meer terugvindt. En in dezen wanhopigen toestand is de godheid nog gedwongen wonderen te doen! Want van het oogenblik dat de stof traag is, is elke beweging, die zich in de wereld voordoet, zelfs de meest stoffelijke, een wonder, kan ze slechts de uitwerking zijn van een tusschenkomst der Voorzienigheid, van een invloed van God op de stof. En zie nu eens, hoe deze arme Godheid, als 't ware vernietigd door haar val, duizende eeuwen in deze bezwijming blijft, daarna langzaam ontwaakt, terwijl ze vergeefs tracht weder een vage herinnering van zichzelf te krijgen en elke beweging, die zij met dit doel in de stof veroorzaakt, wordt een schepping, een nieuwe vorming, een nieuw wonder. Op deze wijze doorloopt ze alle graden der stoffelijkheid en dierlijkheid; eerst als een gas, een enkelvoudig of samengesteld scheikundig lichaam, een mineraal, vervolgens verspreidt ze zich over de aarde als een plantaardig en dierlijk wezen en vat zich daarna samen in den mensch. Hier schijnt ze

zich terug te moeten vinden; want ze ontsteekt in ieder menschelijk wezen een hemelsche vonk, een deeltje van haar goddelijk wezen, de onsterfelijke ziel.

Hoe heeft zij er toe kunnen komen om een volmaakt onstoffelijke zaak te huisvesten in een volkomen stoffelijke zaak; hoe kan het lichaam den zuiveren geest bevatten, omsluiten, beperken? Ziedaar weer een dier vragen, die enkel het geloof, de hartstochtelijke en domme bevestiging van het ongerijmde kan oplossen. Het is het grootste wonder. Wij hebben hier slechts de uitwerkselen, de praktische gevolgen van dit wonder aan te wijzen.

Na duizende eeuwen van vergeefsche pogingen om tot zichzelf te komen, vindt de Godheid, die in de stof, door haar bezield en in beweging gebracht, verloren en verspreid was, een soort van haardstede voor eigen stille overpeinzing. Dat is de mensch, dat is zijn onsterfelijke ziel, zonderling in een sterfelijk lichaam opgesloten. Maar ieder mensch op zichzelf beschouwd is veel te bekrompen, te klein om de goddelijke onmetelijkheid te omvatten; hij kan er slechts een klein deeltje van inhouden, dat onsterfelijk is als het Geheel, maar oneindig kleiner. Daaruit volgt, dat het goddelijk Wezen, het volkomen onstoffelijk Wezen, de Geest, deelbaar is als de stof. Ziedaar weer een geheim, waarvan men de oplossing aan het geloof moet overlaten.

Als God zich geheel in ieder mensch kon huisvesten, dan zou ieder mensch God zijn. Wij zouden een oneindige hoeveelheid Goden hebben, waarvan ieder zich door alle anderen beperkt zou zien en niet minder oneindig zou zijn; een tegenstrijdigheid die noodzakelijk de wederkeerige verwoesting der menschen ten gevolge zou hebben en die het onmogelijk zou maken, dat er meer dan één kon wezen. Wat de deeltjes betreft, dat is iets anders; niets is in waarheid redelijker, dan dat een deeltje door een ander begrensd wordt en dat het kleiner is dan het geheel. Alleen komen we hier weer voor een andere tegenstrijdigheid.

Grooter en kleiner wezen, zijn eigenschappen van de stof en niet van den geest, zooals de idealisten dat opvatten. Volgens de materialisten weliswaar is de geest slechts de werking van het volkomen stoffelijke organisme van den mensch en het groot of klein zijn van den geest hangt af van de meer of minder groote stoffelijke volmaaktheid van het menschelijk organisme. Maar dezelfde eigenschappen van begrenzing en betrekkelijke grootte kunnen niet aan den geest toegekend worden, zooals de idealisten het opvatten, aan den bepaald onstoffelijken geest, aan den geest die buiten alle stof bestaat. Daar kan geen grootere of kleinere geest, noch eenige grens tusschen de geesten zijn; want er is slechts één Geest, namelijk God. Als men er bijvoegt, dat de oneindig kleine en begrensde deeltjes, die de menschelijke zielen samenstellen, ter zelfdertijd onsterfelijk zijn, dan voert men de tegenstrijdigheid ten top. Maar dat is een geloofsvraag. Laat ons verder gaan.

„Ziedaar nu de Godheid, verscheurd in oneindig kleine deelen en gehuisvest in een onmetelijke hoeveelheid wezens van elke sekse, van elken ouderdom, van elk ras en van alle kleuren. Dat is een uitermate lastige en ongelukkige toestand; want de goddelijke deeltjes kennen elkaar zoo weinig bij het begin van hun menschelijk bestaan, dat ze elkaar beginnen te verslinden. Evenwel bewaren deze goddelijke deeltjes, de menschelijke zielen, te midden van dezen staat van barbaarschheid en volkomen dierlijke ruwheid, een soort van nevelachtige herinnering aan hun oorspronkelijke goddelijkheid; ze worden onwederstaanbaar tot het Geheel aangetrokken; ze zoeken elkander en het Geheel. Het is de Godheid zelf, in de stoffelijke wereld verspreid en verloren, die zich in den mensch zoekt en ze is zoozeer verstompt door deze menigte van menschelijke gevangenissen, waarin ze verstrooid werd, dat ze al zoekende dwaasheid op dwaasheid begaat.

Bij het fetichisme, den afgodendienst, beginnende, zoekt en aanbidt ze zichzelf nu eens in een steen, dan in een stuk hout, en dan weer in een vaatdoek. Het is zelfs zeer waarschijnlijk, dat ze nooit uit den vaatdoek zou gekomen zijn, als niet de andere Godheid, die zich nooit in de stof heeft laten vallen, die zich in den staat van den zuiveren Geest in de verheven hoogten van het onbeperkt ideaal, of in de hemelstreken, heeft gehandhaafd, medelijden met haar had gehad.

Daar hebben we weer een nieuw wonder. Het is dat van de Godheid, die zich in twee helften splitst, maar die beide oneindig zijn, en waarvan de eene — God, de Vader — zich in zuiver onstoffelijke streken handhaaft, de andere — God, de Zoon — zich in de stof laat vallen. Wij zullen weldra tusschen deze twee van elkander gescheiden Godheden een gemeenschap zien ontstaan van boven naar beneden en van beneden naar boven; en deze gemeenschap, als een enkele eeuwige en standvastige daad beschouwd, zal de Heilige Geest vormen. Dat is in zijn ware godsdienstige en bovennatuurlijke beteekenis het groote, ontzaglijke geheim der Kristelijke Drieëenheid.

Maar laat ons zoo spoedig mogelijk deze hooge streken verlaten, om te zien wat er op de aarde gebeurt.

God de Vader, die, uit de hoogte van zijn eeuwigen glans, den armen God den Zoon ziet, die door zijn val verpletterd en onthutst, zoo diep in de stof gedompeld en verloren is, dat hij, in den menschelijken staat gestuit, zich niet terug kan vinden, besluit hem te helpen. Onder deze onmetelijke hoeveelheid tegelijk onsterfelijke, goddelijke en oneindig kleine deeltjes, waarin God de Zoon zoozeer verstrooid is, dat hij zich niet meer herkennen kan, zoekt God de Vader die, welke hem het meest behagen, hij neemt er zijn bezielden, zijn profeten, zijn deugdzame genieën, de groote weldoeners en wetgevers der menschheid uit: Zoroaster, Boeddha, Mozes, Confucius, Lycurgus,

Solon, Socrates, de goddelijke Plato en bovenal Jezus Kristus, de volmaakte verwezenlijking van God den Zoon, eindelijk verzameld en samengevat in een menschelijk persoon; alle apostelen: St. Petrus, St. Paulus en St. Johannes; Konstantijn de Groote, Mohammed, vervolgens Gregorius VII, Karel de Groote, Dante, volgens enkelen ook Luther, Voltaire en Rousseau, Robespierre en Danton en veel andere groote en heilige personen, wier namen men onmogelijk alle opsommen kan; maar waaronder ik als Rus verzoek den heiligen Nikolaas niet te vergeten.

Nu zijn we dus gekomen aan de openbaring van God op de aarde. Maar zoodra God verschijnt, wordt de mensch tot niets teruggebracht. Men zal zeggen, dat hij niet tot niets teruggebracht wordt, omdat hijzelf een deeltje van God is. Met uw verlof! Ik geef toe, dat het deeltje van een bepaald, begrensd geheel, hoe klein het ook is, een hoeveelheid, een werkelijke grootheid is. Maar een deeltje van het oneindig groote is daarbij vergeleken oneindig klein. Vermenigvuldig miljarden van miljarden met miljarden van miljarden, hun produkt in vergelijking met het oneindig groote zal oneindig klein zijn en het oneindig kleine is gelijk nul. God is alles, dus de mensch en de geheele werkelijke wereld met hem, het heelal, dat alles is niets. Ge kunt er niet uit geraken.

God verschijnt, de mensch wordt tot niets teruggebracht, hoe grooter de Godheid wordt, des te ellendiger wordt de menschheid. Dat is de geschiedenis van alle godsdiensten, dat is de uitwerking van alle inspiraties en van alle goddelijke wetgevingen. In de geschiedenis is de naam God de verschrikkelijke knots, waarmee de verschillende geïnspireerde 1) men-

1) Bezielde

schen, de groote genieën, de vrijheid, de waardigheid, de rede, de welvaart der menschen hebben verpletterd.

Wij hebben eerst den val van God gehad. Nu hebben we een val, die ons nog meer belang inboezemt, namelijk die van den mensch, veroorzaakt door de enkele verschijning der openbaring van God op de aarde.

Zie eens in welke groote dwaling onze waarde en beroemde idealisten zich bevinden. Zij meenen, zij willen ons verheffen, ons vrijmaken, ons veredelen door ons van God te spreken en daarentegen verpletteren en verlagen zij ons. Met den naam God verbeelden ze zich de broederschap onder de menschen te stichten en daarentegen scheppen zij hoogmoed, verachting; zij strooien tweedracht, haat, oorlog; zij grondvesten de slavernij. Want met God komen de verschillende trappen van goddelijke bezieling; de menschheid wordt verdeeld in zeer geïnspireerde, minder geïnspireerde en niet geïnspireerde menschen. Voor God zijn weliswaar allen even nietig, maar met elkander vergeleken, zijn enkelen grooter dan anderen, niet enkel in werkelijkheid — dit zou niets te beteekenen hebben: want een ongelijkheid in werkelijkheid gaat vanzelf in het geheel verloren, als ze zich niet aan eenig verdichtsel of wettelijke instelling kan vastklampen — maar vanwege het goddelijk recht van inspiratie, wat terstond een vaste, standvastige en versteende ongelijkheid te voorschijn roept. De meer geïnspireerden *moeten* gehoord en gehoorzaamd worden door de *minder* en *niet* geïnspireerden. Dat is het grondbeginsel van het goed gevestigd gezag en daarmee van de twee grondvesten der *slavernij*: de Kerk en den Staat.

Van alle soorten van dwingelandij is die van de godsdienstig geïnspireerden het ergste. Ze zijn met zulk een hartstocht bezield

voor den roem van hun God, en voor de zegepraal van hun meening, dat hun geen gevoel voor de vrijheid, noch voor de waardigheid, noch zelfs voor het lijden der levende, der werkelijke menschen meer overblijft. De goddelijke ijver, het eenzijdig bezighouden met die gedachte, eindigen met het uitdrogen van de bronnen der menschenliefde in de teederste zielen, in de meest medelijdende harten. Terwijl zij alles wat in de wereld is of gebeurt, beschouwen van het standpunt der eeuwigheid of van het afgetrokken begrip, behandelen zij de voorbijgaande zaken met minachting; maar het geheele leven der werkelijke menschen, der menschen van vleesch en been, bestaat slechts uit voorbijgaande zaken; zij zelf zijn slechts voorbijgaande wezens, die, eenmaal verdwenen, door andere, eveneens voorbijgaanden, worden vervangen, maar die nooit in persoon terugkomen. Wat onveranderlijk of betrekkelijk eeuwig is, is de menschheid, die zich voortdurend van het eene geslacht tot het andere ontwikkelt. Ik zeg: betrekkelijk eeuwig, want wanneer eenmaal onze planeet verwoest zal zijn — en ze zal niet in gebreke blijven vroeg of laat teniet te gaan, daar elke zaak, die begonnen is, noodzakelijk eindigen moet — wanneer eenmaal onze planeet ontbonden zal zijn, om zonder twijfel als element te dienen tot eenige nieuwe vorming in het systeem van het heelal, het eenige werkelijk eeuwige, wie weet, wat er dan worden zal van onze geheele menschelijke ontwikkeling? Daar evenwel deze ontbinding nog onmetelijk ver af is, kunnen we de menschheid, met betrekking tot het zoo korte menschelijke leven, wel als eeuwig beschouwen. Maar het feit zelf der vooruitgaande menschheid is slechts wezenlijk en levend door zijn openbaringen in bepaalde tijden, op bepaalde plaatsen, in werkelijk levende menschen en niet in zijn algemeene opvatting.

De algemeene opvatting is altijd een afgetrokken begrip en daarom zelfs eenigszins een ontkenning van het werkelijke leven. De wetenschap kan in de werkelijke feiten slechts hun algemeenen zin, hun betrekkingen en hun wetten begrijpen en uitdrukken, in één woord, hetgeen in hun voortdurende vormveranderingen standvastig is, maar nooit hun stoffelijke, persoonlijke zijde, om zoo te zeggen trillende van werkelijkheid en leven en daarom juist vluchtig en niet te omvatten. De wetenschap omvat het begrip der werkelijkheid, niet de werkelijkheid zelf, het begrip van het leven, niet het leven zelf. Ziedaar haar grens, de eenige voor haar waarachtig onoverkomelijke grens, omdat ze op de natuur berust van het begrip, het eenige orgaan der wetenschap.

Op deze natuur grondvesten zich de onbetwistbare rechten en de groote taak der wetenschap, maar ook haar levensonmacht en zefs haar nadeelige werking, telkens als zij door haar officiëele en gepatenteerde vertegenwoordigers zich het recht aanmatigt om het leven te besturen.

De taak der wetenschap is de algemeene betrekking aan te wijzen tusschen de voorbijgaande en werkelijke zaken. Doordat zij algemeene wetten opspoort, die onafscheidelijk aan de ontwikkeling der verschijnselen van de natuur- en staatkundige wereld zijn verbonden, plaatst zij om zoo te zeggen onveranderlijk bakens op den weg van den vooruitgang der menschheid, terwijl zij de algemeene voorwaarden aanwijst, waarvan de strenge waarneming noodzakelijk is, terwijl het altijd noodlottig zal zijn, ze niet te kennen, of ze te hebben vergeten.

In één woord, de wetenschap is het kompas van het leven, maar niet het leven zelf. De wetenschap is onveranderlijk, onpersoonlijk, algemeen, afgetrokken, ongevoelig evenals de wetten, waarvan zij slechts de ideale, doordachte en verstandelijke, d.w.z. op de hersenen betrekking hebbende afbeelding is (om

ons te herinneren, dat de wetenschap zelf slechts een stoffelijk voortbrengsel is van een stoffelijk orgaan: de hersenen.) Het leven is geheel vluchtig en voorbijgaand, maar ook geheel trillende van werkelijkheid en persoonlijkheid, van gevoel, van lijden, van vreugde, van begeerten, van behoeften en van hartstochten. Het leven alleen schept uit zichzelf de werkelijke zaken en wezens. De wetenschap schept niets, zij wijst alleen de scheppingen van het leven aan en erkent ze. En altijd, als de mannen der wetenschap, terwijl zij hun afgetrokken wereld verlaten, zich vermoeien met het scheppen van leven in de werkelijke wereld, dan is alles wat zij voorstellen of scheppen arm, belachelijk afgetrokken, beroofd van bloed en leven, doodgeboren, gelijk aan Wagner's homunculus 1), den hoogmoedigen leerling van den onsterfelijken doktor Faust. Hieruit volgt dat de wetenschap tot eenige taak heeft, het leven te verlichten en niet het te besturen.

De regeering der wetenschap en van de mannen der wetenschap, al waren het zelfs positivisten, leerlingen van Auguste Comte of wel leerlingen van de doktrinaire school van het duitsche kommunisme, kan slechts machteloos, belachelijk, onmenschelijk, wreed, onderdrukkend, uitzuigend en kwaadaardig zijn. Men kan zeggen van de mannen der wetenschap als zoodanig, wat ik van de godgeleerden en bovennatuurkundigen gezegd heb: zij hebben geen gevoel, geen hart voor de persoonlijke en levende wezens. Men kan er hun zelfs geen verwijt van maken; want het is het natuurlijk gevolg van hun beroep. In zoover zij mannen der wetenschap zijn, kunnen zij slechts belang stellen in de algemeenheden, in onbeperkte wetten en hebben zij zich met geen andere zaken te bemoeien.

---

1) Homunculus, de kunstmatig voortgebrachte mensch, in de Faust ten tooneele gebracht.

De werkelijke en levende persoonlijkheid is slechts merkbaar voor andere, levende, niet voor een denkende persoonlijkheid, niet voor den mensch, die zich door een reeks afgetrokken begrippen buiten en boven de onmiddellijke aanraking met het leven stelt; zij kan voor hen slechts bestaan als een meer of minder volmaakt exemplaar der soort, d.w.z. van een bepaald afgetrokken begrip. Als het bijvoorbeeld een konijn is, dan zal de geleerde, hoe schooner het exemplaar is, het met des te meer genoegen ontleden; in de hoop om uit deze vernieling zelfs de algemeene natuur, de wet der soort te doen uitkomen.

Indien niemand er zich tegen verzette, zouden er dan nog in onze dagen niet tal van dweepers zijn, in staat om die zelfde onderzoekingen bij den mensch te doen? En als toch de geleerde natuurkundigen den levenden mensch niet ontleden, dan is het niet de wetenschap, maar het almachtige protest van het leven, dat hen heeft gestuit. Ofschoon zij drievierden van hun bestaan aan de studie wijden en ofschoon zij in de hedendaagsche organisatie een soort van afzonderlijke wereld vormen — wat tegelijk de gezondheid van hun hart en die van hun geest benadeelt — zijn zij niet uitsluitend mannen der wetenschap, maar ook meer of minder mannen van het leven.

Men moet er zich evenwel niet op verlaten. Als men bijna zeker kan zijn, dat een geleerde tegenwoordig geen mensch zou durven behandelen als een konijn, blijft het altijd te vreezen, dat het korps geleerden de levende menschen aan wetenschappelijke onderzoekingen zou onderwerpen, die zonder twijfel belangrijk, maar niettemin onaangenaam voor hun slachtoffers zouden zijn. Als ze geen onderzoekingen op het lichaam der personen kunnen doen, zullen zij niets liever willen dan ze op het maatschappelijk lichaam uit te oefenen, en dat moet volstrekt niet toegelaten worden.

In hun hedendaagsche organisatie vormen de geleerden terwijl

zij de wetenschap monopoliseeren 1) en aldus buiten het maatschappelijk leven blijven, een afzonderlijke kaste, die veel overeenkomst vertoont met de priesterkaste. Het wetenschappelijke afgetrokken begrip is hun God, de persoonlijkheden zijn hun slachtoffers en zij zijn daarom de gepatenteerde offerpriesters.

De wetenschap kan den kring van het afgetrokken begrip niet verlaten. Te dien opzichte staat zij veel lager dan de kunst, die ook eigenlijk te doen heeft met algemeene typen en toestanden, maar die ze in vleesch en bloed verandert door een kunstgreep, die haar eigen is. Zonder twijfel zijn de kunstvormen het leven niet, maar zij veroorzaken toch in onze verbeelding de herinnering en het gevoel van het leven; de kunst verpersoonlijkt eenigszins de typen en toestanden, die zij opvat. Door middel van persoonlijkheden zonder vleesch en been en bijgevolg standvastig en onsterfelijk, die zij de macht heeft te scheppen, herinnert zij ons aan de levende, werkelijke persoonlijkheden, die voor onze oogen verschijnen en verdwijnen. De kunst is dus eenigszins de terugkeer van het afgetrokken begrip tot het leven. De wetenschap daarentegen is de opoffering van het vluchtige, voorbijgaande maar werkelijke leven op het altaar der eeuwige afgetrokken begrippen.

De wetenschap is evenmin in staat de individualiteit van een mensch te begrijpen als die van een konijn. Het is niet omdat ze het grondbeginsel der individualiteit niet kent — zij begrijpt haar volkomen als beginsel, niet als feit. Zij weet heel goed, dat alle diersoorten, met inbegrip van de soort mensch geen werkelijk bestaan hebben, dan in een onbepaald aantal individuen, die geboren worden en sterven om plaats te maken voor nieuwe, eveneens voorbijgaande. Zij weet, dat de mensch, het laatste en

---

1) Voor zich alleen behouden.

volmaaktste dier dezer aarde, de meest volmaakte individualiteit vertegenwoordigt, het meest merkwaardig door het vermogen, om de algemeene wet te begrijpen, te verwezenlijken en eenigszins in zijn maatschappelijk- en privaatbestaan te personifieeren. 1) Zij weet eindelijk, wanneer ze niet door de godsdienstige of bovennatuurkundige, staatkundige of rechtskundige leer of zelfs door een bekrompen hoogmoed bedorven is, wanneer ze niet doof is voor de natuurdriften en begeerten van het leven, dan weet zij en dat is haar laatste woord, dat de eerbied voor den mensch de hoogste wet der Menschheid is en dat het groote, ware doel der geschiedenis, het eenig gewettigde, de humaniseering 2) en vrijmaking, dat is: de werkelijke vrijheid, het geluk, van ieder levend individu in de maatschappij is. Want, tenzij men terugvalt in de vrijheidmoordende inbeeldingen van het algemeen welzijn, vertegenwoordigd door den Staat — inbeeldingen altijd op de stelselmatige opoffering van het volk gegrondvest — moet men wel erkennen, dat de gezamenlijke vrijheid en welvaart slechts bestaan op voorwaarde, dat zij de som der persoonlijke vrijheden en welvaart vertegenwoordigen.

De wetenschap weet al deze zaken; maar zij gaat niet verder en kan niet verder gaan. Het afgetrokken begrip, dat haar wezenlijke natuur vormt, kan wel het grondbeginsel der werkelijke en levende individualiteit begrijpen, maar het kan niets met de ware en levende individuen te maken hebben. Het houdt zich bezig met individuen in 't algemeen, maar niet met Jan Piet of Klaas, niet met dezen of genen, die niet bestaan, die voor haar niet kunnen bestaan. Nog eens, haar individuen zijn slechts afgetrokken begrippen.

---

1) Tot een persoon te maken, als een persoon voor te stellen.
2) Het menschelijk maken.

Evenwel zijn het geen afgetrokken individualiteiten, het zijn levende en handelende individuen, die de geschiedenis maken. De afgetrokken begrippen gaan slechts voorwaarts, gedragen door de werkelijke menschen. Voor de wezens, niet enkel in de gedachte, maar in werkelijkheid, gevormd van vleesch en bloed, heeft de wetenschap geen hart. Zij beschouwt ze hoogstens als stof voor de verstandelijke en maatschappelijke ontwikkeling. Wat kunnen haar de afzonderlijke bestaansvoorwaarden en het toevallig levenslot van Piet of Jan schelen? Zij zou zich belachelijk maken, vrijwillig afstand doen, zich vernietigen, als zij er zich anders mee bezig wilde houden, dan als voorbeeld voor hare eeuwige theoriën. En het zou belachelijk zijn, haar daarover lastig te vallen, want zij gehoorzaamt aan haar wetten. Zij kan het werkelijk bestaande niet begrijpen, zij kan zich enkel in afgetrokken begrippen bewegen. Haar taak is zich bezig te houden met den algemeenen toestand en de bestaans- en ontwikkelingsvoorwaarden, hetzij van het menschelijk geslacht in 't algemeen, hetzij van eenig ras, van eenig volk, van eenige klasse of kategorie van individuen met de algemeene voorwaarden van hun welvaart, van hun verval en met de algemeene middelen, die goed zijn om ze op alle wijzen te doen vooruitkomen. Mits ze in 't breede en redelijke deze taak vervult, zal zij haar geheelen plicht vervuld hebben en het zou waarlijk onrechtvaardig zijn haar meer te vragen.

Maar het zou eveneens belachelijk, het zou noodlottig zijn, haar een taak op te dragen, die zij niet in staat is te vervullen, omdat haar eigen natuur haar dwingt, onwetend te blijven omtrent het bestaan en het lot van Piet en Jan. Zij zou voortgaan ze te ontkennen, maar haar gepatenteerde vertegenwoordigers, in het minst niet afgetrokken, maar daarentegen zeer levend, met zeer werkelijke belangen, buigende voor den verderfelijken invloed, dien voorrechten noodlottig op de

menschen uitoefenen, zouden eindigen met de andere menschen in naam der wetenschap uit te mergelen, zooals tot nu toe de priesters, de staatkundigen van elke kleur en de advokaten ze hebben uitgemergeld in naam van God, den Staat en het juridieke Recht.

Wat ik verkondig is dus tot op zekere hoogte de opstand van het leven tegen de wetenschap of liever tegen de regeering der wetenschap, niet om de wetenschap te vernietigen — dat zou een misdaad van menschheidschennis zijn — maar om haar weer op haar juiste plaats te zetten, zóódat zij er nooit meer vandaan kan komen. Tot heden is de geschiedenis der menschheid slechts een aanhoudende en bloedige opoffering geweest van miljoenen arme menschelijke wezens ter eere van een of ander onmeedoogend afgetrokken begrip: God, Vaderland, Staatsmacht, nationale eer, geschiedkundige rechten, juridieke rechten, staatkundige vrijheid, algemeen welzijn. Zoodanig was tot op dezen tijd de natuurlijke, onwillekeurige en noodlottige beweging der menschelijke maatschappijen. Wij kunnen er niets aan doen, wij moeten het dulden, wat het verleden betreft, zooals we alle tegenwoordige noodzakelijkheden dulden. Men moet gelooven, dat dit de eenige mogelijke weg was voor de opvoeding van het menschelijk geslacht. Want men moet zich daarin niet vergissen: zelfs wanneer wij den grootsten invloed toeschrijven aan de machiavellistische kunstgrepen 1) der regeerende klassen, moeten wij erkennen, dat geen minderheid machtig genoeg geweest zou zijn om al deze verschrikkelijke offers aan de massa's op te dringen, als er in haar zelf geen toevallige bedwelmende beweging

1) Van Machiavelli, den italiaanschen staatkundige, met wiens naam men het denkbeeld van hofvleierij verbindt.

geweest was, die ze aanzette om zich altijd op te offeren, nu eens aan de eene, dan aan de andere van deze verslindende afgetrokken begrippen, bloedzuigers der geschiedenis, die zich altijd met menschenbloed gevoed hebben.

Dat de godgeleerden, de staatkundigen en rechtsgeleerden dat zeer goed vinden, begrijpen wij. Als priesters van deze begrippen leven zij slechts van de voortdurende opoffering der volksmassa's. Dat de bovennatuurkunde er ook haar toestemming aan geeft, moet ons evenmin verwonderen. Zij heeft geen andere taak dan alles wat misdadig en ongerijmd is, zooveel mogelijk te wettigen en er een schijn van redelijkheid aan te geven. Maar dat de positieve wetenschap dezelfde neigingen heeft vertoond, dat moeten we, terwijl wij er op wijzen, beklagen. Zij heeft dit slechts om twee redenen kunnen doen: ten eerste, omdat zij, vastgesteld buiten het leven, door een bevoorrecht lichaam wordt vertegenwoordigd en vervolgens, omdat zij zichzelf tot hiertoe als bepaald en laatste doel gesteld heeft van elke menschelijke ontwikkeling. Door een oordeelkundige kritiek, die zij kan en die zij in de laatste instantie zich gedwongen zal zien op zichzelf uit te oefenen, zou zij daarentegen hebben moeten begrijpen, dat zij enkel een middel is tot de verwezenlijking van een veel meer verheven doel: dat van de volmaakte humaniseering van alle werkelijke individuen, die geboren worden, leven en sterven op aarde.

Het onmetelijke voordeel van de positieve wetenschap boven de godgeleerdheid, de bovennatuurkunde, de staatkunde en het juridieke recht bestaat hierin, dat in plaats der leugenachtige en noodlottige afgetrokken begrippen, door deze leerstelsels gepredikt, zij ware begrippen stelt, die den algemeenen aard en de logika der dingen, hun algemeene betrekkingen en de algemeene wetten van hun ontwikkeling uitdrukken. Ziedaar, wat haar altijd een hooge positie in de maatschappij zal verzekeren.

Zij zal eenigszins haar algemeen geweten vertegenwoordigen, maar er is een zijde, waardoor zij gelijkt op alle vroegere leerstellingen: daar zij slechts afgetrokken begrippen tot onderwerp heeft en kan hebben, is zij door haar eigen natuur zelf gedwongen de werkelijke menschen te ontkennen, waarbuiten de meest ware afgetrokken begrippen geen bestaan hebben. Om dit hoofdgebrek te herstellen, moet de wetenschap der toekomst anders handelen dan de leerstellingen van het verleden. Deze laatste bedienden zich van de onwetendheid der massa's om ze met wellust aan haar afgetrokken begrippen op te offeren, welke bovendien altijd zeer winstgevend waren voor hen, die ze in vleesch en been vertegenwoordigen. De positieve wetenschap, die haar bepaalde ongeschiktheid erkent om de werkelijke individuen te begrijpen, en zich met hun lot op te houden, moet vast en voor goed afzien van het bestuur der maatschappij; want indien zij er zich mee bemoeit, zou zij niet anders kunnen dan de levende wezens, die zij niet kent, altijd op te offeren aan de afgetrokken begrippen die het eenige voorwerp vormen van haar vastgestelde bezigheden.

De ware geschiedkundige wetenschap bestaat nog niet; nauwelijks gaat men er thans de zeer samengestelde voorwaarden even van zien. Maar als we haar volkomen vast onderstellen, wat zal ze ons dan kunnen geven? Zij zal het trouwe en beredeneerde afbeeldsel herstellen van de natuurlijke ontwikkeling der algemeene, stoffelijke en denkbeeldige, staathuishoudkundige, politieke en maatschappelijke, godsdienstige, wijsgeerige, aesthetische en wetenschappelijke voorwaarden der maatschappijen, die een geschiedenis hadden. Maar dit algemeene tafreel van de menschelijke opvoeding, hoe ook uiteengezet, zal nooit anders kunnen bevatten dan algemeene en bijgevolg afgetrokken oordeelvellingen. De miljarden individuen, die de levende en lijdende stof hebben geleverd voor deze tegelijk zegevierende en droevige geschiedenis

— zegevierend door de groote slachting van menschelijke offers, „verpletterd onder haar zegekar" — deze miljarden van onbekende individuen zonder welke geen der groote gevolgen der geschiedenis was verkregen — en die, letten we daar wel op, nooit voordeel van deze gevolgen hebben gehad — zullen niet de minste plaats in onze jaarboeken vinden. Zij hebben geleefd en zijn verpletterd voor het welzijn der menschheid, ziedaar alles!

Moet men er de geschiedkundige wetenschap een verwijt van maken? Dat zou onrechtvaardig en belachelijk zijn. De individuen zijn ondoorgrondelijk door de gedachte, het nadenken, zelfs door het menschelijk woord, dat slechts in staat is afgetrokken begrippen uit te spreken; zij zijn in het tegenwoordige even onbegrijpelijk als in het verleden. De sociale wetenschap zelf, dus de wetenschap der toekomst, zal noodzakelijk voortgaan ze te ontkennen. Alles wat wij het recht hebben van haar te eischen is, dat zij ons met een trouwe en vaste hand aanwijst: de algemeene oorzaken van het persoonlijk lijden — en onder deze oorzaken zal zij zonder twijfel niet de helaas nog te veel voorkomende opoffering en onderworpenheid der levende individuen aan de algemeenheden vergeten; en terzelfder tijd zal zij ons toonen: de algemeene voorwaarden, noodzakelijk voor de werkelijke vrijmaking der levende individuen in de maatschappij. Dat is haar roeping; dat zijn ook haar grenzen waarbuiten de werking der sociale wetenschap slechts onmachtig en noodlottig zou kunnen zijn. Buiten deze grenzen beginnen de aanmatigingen van haar gepatenteerde vertegenwoordigers, van haar priesters. Het is tijd, met deze hoogepriesters te breken, al zouden zij zich zelfs den naam van Sociaal-Demokraten geven.

Nog eens, de eenige zending der wetenschap is: den weg te verlichten. Maar het leven enkel kan scheppen, indien het bevrijd is van haar banden aan regeering en leerstelsels

en ten voile overgegeven aan de volheid van haar werking.

Hoe deze tegenstrijdigheid op te lossen?

Van de eene zijde is de wetenschap onmisbaar voor de redelijke inrichting der maatschappij, van een andere zijde is zij niet in staat belang te stellen in het werkelijke en levende.

Deze tegenstrijdigheid kan slechts op één manier opgelost worden: de wetenschap moet niet meer buiten het leven van allen blijven, terwijl ze een verzameling aangestelde geleerden tot vertegenwoordigers heeft, zij moet zich onder de massa's vestigen en verspreiden. De wetenschap, voortaan geroepen om het gezamenlijke geweten der maatschappij te vertegenwoordigen, moet in werkelijkheid het eigendom van ieder worden. Daardoor zal ze zich vestigen in het onmiddellijke en werkelijke leven van alle individuen, zonder iets van haar algemeen karakter te verliezen, (waarvan zij nooit afstand zal kunnen doen, dan op straffe, op te houden wetenschap te zijn) en voortdurend voortgaande zich uitsluitend met de vaste betrekkingen der individuen en der zaken bezig te houden. Dat zal een beweging zijn overeenkomstig die, welke aan de predikanten, tijdens het begin der godsdiensthervorming deed zeggen, dat er geen priesters meer noodig waren voor een mensch, die voortaan zijn eigen priester geworden was, daar ieder mensch, dank zij de onzichtbare tusschenkomst van den Heere Jezus Kristus eindelijk zoover gekomen was om zijn God in te slikken.

Maar hier is er sprake, noch van Jezus Kristus, noch van God, noch van de politieke vrijheid, noch van het juridieke recht, allemaal zaken, die godsdienstig of bovennatuurkundig geopenbaard en alle even onverteerbaar zijn. De wereld der wetenschappelijke begrippen is niet geopenbaard, zij is onafscheidelijk van de werkelijke wereld, waarvan zij slechts de algemeene of

afgetrokken uitdrukking of voorstelling is. Zonder dat zij een afzonderlijke sfeer vormt, voornamelijk door het korps geleerden vertegenwoordigd, bedreigt deze ideale wereld ons, ten opzichte der werkelijke wereld, de plaats van God in te nemen, terwijl zij voor haar vertegenwoordigers het ambt van priester bewaart. Daarom moet men de afzonderlijke klasse der geleerden oplossen door het algemeen onderricht, gelijk voor allen, zoowel voor mannen als vrouwen, opdat de massa's ophouden door bevoorrechte priesters geleide en geschoren schapen te zijn en het bestuur van hun lot in handen kunnen nemen. 1)

Maar moeten de massa's zoolang ze niet tot dezen graad van kennis gekomen zijn, zich door de mannen der wetenschap laten regeeren? Neen, zeker niet. Het zou beter zijn, buiten de wetenschap te blijven dan zich door geleerden te laten regeeren. Het bestuur van deze mannen zou tot eerste gevolg hebben: de wetenschap voor het volk ontoegankelijk te maken, omdat de tegenwoordige instellingen der wetenschap in haar wezen aristokratisch zijn. De geleerde aristokratie! uit een praktisch oogpunt de meest onverzoenlijke en uit een maatschappelijk oogpunt de

---

1) De wetenschap, die het erfdeel der geheele wereld wordt, verbindt zich eenigszins met het onmiddellijke en werkelijke leven van iedereen. Zij zal in nut en schoonheid winnen, wat ze zal verloren hebben in hoogmoed, eerzucht en aanmatiging. Dat zal zonder twijfel niet beletten, dat mannen van vernuft, beter bewerktuigd voor de wetenschappelijke bespiegelingen dan de meerderheid van hun tijdgenooten, zich uitsluitend aan de beoefening der wetenschappen zullen wijden en groote diensten aan de menschheid bewijzen. Zij hebben naar geen anderen maatschappelijken invloed te streven dan naar den natuurlijken invloed door ieder hooger vernuft op de omgeving uitgeoefend, noch naar een andere belooning dan de voldoening van een edele geestdrift.

meest ijdele en kwetsende, dat zou de macht zijn, in naam der wetenschap vastgesteld. Dit bestuur zou in staat zijn het leven en de beweging der maatschappij te verlammen. De geleerden, altijd verwaand, altijd laatdunkend en altijd machteloos, zouden zich met alles willen bemoeien en de levensbronnen zouden onder hun adem uitdrogen.

Nog eens, het leven en niet de wetenschap schept het leven; alleen de op zichzelf staande handeling van het volk zelf kan de vrijheid scheppen. Zonder twijfel zou het zeer gelukkig wezen, als de wetenschap reeds van nu af den onbelemmerden gang van het volk naar zijn vrijwording zou kunnen verlichten. Maar beter is een afwezigheid van licht dan een flikkerend onzeker licht, dat slechts dient om hen, die het volgen, te misleiden. Niet te vergeefs heeft het volk een langen historischen levensloop afgelegd en zijn dwalingen met eeuwen van ellende betaald. De praktische slotsom van deze smartelijke ondervindingen vormt een soort van door overlevering verkregen wetenschap, die in zekeren zin wel zoo goed is als de theoretische wetenschap. Eindelijk zal een gedeelte der jeugd — diegenen onder de studeerende bourgeoisie, die genoeg haat gevoelen tegen de leugen, de huichelarij, de onrechtvaardigheid, de laagheid der bourgeois om in zichzelf moed genoeg te vinden haar den rug toe te keeren, en genoeg hartstocht om zonder voorbehoud de rechtvaardige en menschelijke zaak van het proletariaat te omhelzen — zullen zij, zooals ik reeds gezegd heb, de broederlijke onderwijzers van het volk zijn; dank zij hun, zal men niets noodig hebben met een regeering van geleerden.

Als het volk zich moet wachten voor het bestuur der geleerden, dan moet het des te meer zich wapenen tegen de bezielde idealisten.

Hoe oprechter de geloovigen en priesters van den hemel zijn, des te gevaarlijker worden ze. Het wetenschappelijke afgetrokken

begrip, heb ik gezegd, is redelijk, wáár in zijn wezen, noodzakelijk voor het leven, waarvan het de theoretische vertegenwoordiging, of wil men liever, het geweten is. Het kan en moet door het leven worden opgenomen en geleid. Het idealistisch begrip: God, is een bijtend vergift, dat het leven verwoest en ontbindt, schendt en doodt. De hoogmoed der geleerden, die niets anders is dan een persoonlijke verwaandheid, kan worden gebogen en gebroken. De hoogmoed der idealisten, die niet persoonlijk maar goddelijk is, is lichtgeraakt en onverzoenlijk: hij kan, hij moet sterven, maar hij zal nooit wijken en zoolang hem één ademtocht overblijft, zal hij trachten de menschen aan zijn God te onderwerpen; op die wijze zouden de pruisische luitenants, de praktische idealisten van Duitschland, het volk onder de gespoorde laars van hun keizer willen zien verpletteren. Dat is hetzelfde geloof en het doel is nauwelijks verschillend. Het gevolg van het geloof is altijd slavernij; het is terzelfdertijd de zegepraal van het leelijkste en grofste materialisme: het is niet noodig, dit voor Duitschland aan te toonen; men zou blind moeten zijn om het niet te zien.

De mensch, als de geheele levende natuur, is een volkomen stoffelijk wezen. De geest, het vermogen om te denken, de verschillende uit- en inwendige indrukken te ontvangen en weer te geven, ze zich te herinneren, als zij voorbij zijn, en ze door de verbeelding weer te voorschijn te roepen, ze te vergelijken en te onderscheiden, de gemeenschappelijke bepalingen af te leiden en aldus algemeene begrippen te scheppen, denkbeelden te vormen door de begrippen op verschillende wijzen te vereenigen en te verbinden, in één woord het oordeel, de

eenige schepper van onze geheele denkbeeldige wereld, is een eigenschap van het dierlijke lichaam en in het bijzonder van de hersenen.

Wij weten het op een zekere manier, door de ondervinding van allen, die geen feit ooit heeft gelogenstraft, en die ieder mensch elk oogenblik van zijn leven kan nagaan. Bij alle dieren, zonder de allerlaagste soorten uit te zonderen, vinden we een zekeren graad van verstand en wij zien, dat in de reeks der soorten het dierlijk verstand zich des te meer ontwikkelt naarmate de organisatie eener soort tot die van den mensch nadert; maar dat het in den mensch alleen tot de eigenlijke gedachte komt.

De algemeene ervaring, 1) die de eenige oorsprong, de bron van al onze kennis is, toont ons dus aan, dat ieder verstand altijd verbonden is aan eenig dierlijk lichaam en dat de kracht, de innigheid van deze dierlijke werking, afhangt van de betrekkelijke volmaaktheid van het organisme. Deze uitkomst der algemeene ervaring is niet alleen op de verschillende diersoorten van toepassing; wij nemen ze eveneens waar bij de menschen, wier geestelijk en zedelijk vermogen op zulk een duidelijke wijze afhangt van de meer of minder groote volmaaktheid van hun organisme als ras, als natie, als klasse en als individu, dat het noodig is op dit punt door te gaan. 2)

---

1) Men moet goed de algemeene ervaring, waarop de geheele wetenschap is gegrondvest, onderscheiden van het algemeen geloof, waarop de idealisten hun meeningen willen steunen; de eerste is een werkelijke samenstelling van feiten, de tweede is slechts een onderstelling van feiten, die niemand heeft gezien en die bijgevolg in strijd zijn met de ervaring van iedereen.

2) De idealisten, zij allen, die gelooven aan de onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der menschelijke ziel, moeten uitermate ver-

Van een andere zijde is het zeker, dat geen mensch ooit den

egen zijn met het verschil dat er bestaat tusschen het verstand der rassen, der volkeren en der individuen. Als men niet onderstelt, dat de verschillende deeltjes onregelmatig verspreid zijn, hoe moet men dit verschil dan verklaren? — Er is ongelukkig een aanmerkelijk aantal menschen volkomen dom en stomp tot aan onnoozelheid toe. Hebben zij dan een tegelijk goddelijk en dom deeltje als erfdeel ontvangen? Om uit deze verlegenheid te komen zouden de idealisten noodzakelijk moeten onderstellen, dat alle menschelijke zielen gelijk zijn, maar de gevangenissen, waarin zij zich noodzakelijk opgesloten zien, de menschelijke lichamen ongelijk, dat enkele geschikter zijn dan andere, om als werktuig te dienen voor de zuivere geestvermogens der ziel. Deze zou op die wijze zeer fijne organen ter beschikking hebben, gene zeer lompe. Maar dat zijn onderscheidingen, waarvan het idealisme het recht niet heeft zich te bedienen zonder zelf in tegenstrijdigheid en in het grofste materialisme te vervallen. Want voor de onbeperkte onstoffelijkheid der ziel verdwijnen alle lichamelijke verschillen, daar alles wat lichamelijk, stoffelijk is, zonder verschil, gelijkelijk, volstrekt ruw moet schijnen. De kloof, die de ziel van het lichaam, de onbeperkte onstoffelijkheid van de onbeperkte stoffelijkheid scheidt, is oneindig. Bijgevolg moeten alle bovendien onverklaarbare en logisch onmogelijke verschillen, die aan de andere zijde van de kloof, in de stof zouden kunnen bestaan, voor de ziel van nul en geener waarde zijn, en kunnen noch moeten op haar eenigen invloed uitoefenen. In één woord, het onbeperkte onstoffelijke kan niet gedwongen, opgesloten en nog minder uitgedrukt worden in welken graad ook door het onbeperkte stoffelijke. Van alle grove en materialistische inbeeldingen — materialistisch, in de beteekenis door de idealisten aan dat woord gehecht, d.w.z.: lomp — die zijn voortgebracht door de onwetendheid en oorspronkelijke domheid der menschen, is die van een onstoffelijke ziel, opgesloten in een stoffelijk lichaam, zeker de grofste en domste en niets bewijst meer de almacht, zelfs op de uitnemendste geesten uitgeoefend, door aloude vooroordeelen, dan menschen, begiftigd met een verheven verstand nog van deze zonderlinge vereeniging te hooren spreken.

zuiveren geest heeft gezien of heeft kunnen zien, losgemaakt van elken stoffelijken vorm, afgescheiden van eenig dierlijk lichaam bestaande. Maar als niemand haar gezien heeft, hoe hebben de menschen er dan toe kunnen komen om aan haar bestaan te gelooven? Het feit van dit geloof is zeker, zoo niet alom, zooals alle idealisten beweren, dan toch zeer algemeen en als zoodanig volkomen onze buitengewone aandacht waard. Een algemeen geloof, hoe dwaas het ook zij, oefent een te machtigen invloed uit op het lot der menschen, dan dat het geoorloofd zou zijn, het te ontkennen of het buiten rekening te laten.

Dat geloof kan bovendien op een redelijke wijze verklaard worden. Het voorbeeld, dat ons kinderen en jongelieden vertoonen, ja zelfs veel menschen die den meerderjarigen leeftijd al voorbij zijn, bewijst ons, dat de mensch langen tijd zijn geestvermogens kan gebruiken, voordat hij zich rekenschap geeft van de wijze, waarop hij dit doet. In dezen tijd van geesteswerkzaamheid, bij hem zelf onbewust, in dezen tijd van beweging van den kinderlijken of geloovenden geest, schept de mensch, lastig gevallen door de buitenwereld, gedreven door den innerlijken prikkel, die het leven genoemd wordt en de veelvuldige behoeften daarvan, een hoeveelheid noodzakelijk zeer onvolmaakte verdichtselen, begrippen en gedachten, zeer weinig overeenkomende met de werkelijkheid der zaken en feiten, die zij zich beijveren uit te drukken. Daar hij nog niet het bewustzijn van zijn eigen verstandswerking heeft, daar hij nog niet weet, dat hijzelf deze verdichtselen, deze begrippen en deze gedachten heeft voortgebracht en doorgaat met ze voort te brengen, daar hij haar subjektieven, d. w. z. menschelijken oorsprong niet kent, moet hij ze natuurlijk beschouwen als objektieve wezens, als werkelijke, volkomen van hem onafhankelijke wezens, die door en in zichzelf bestaan.

Zoo hebben de oorspronkelijke volkeren, langzaam uit hun dierlijke onwetendheid verrijzende, hun goden geschapen. Na ze geschapen te hebben, hebben zij ze aangebeden, daar ze niet vermoedden, dat zij er de eenige scheppers van waren. Daar zij ze beschouwden als werkelijke wezens, die oneindig ver boven hen stonden, hebben zij hun de almacht toegekend en zich als hun schepselen, hun slaven erkend. Naarmate de menschelijke gedachten zich ontwikkelen, worden ook de goden geïdealiseerd, die nooit anders dan de grillige, ideale, dichterlijke openbaring van een averechtsche voorstelling geweest zijn. Eerst lompe afgodsbeelden, worden ze langzamerhand zuivere geesten die buiten de zichtbare wereld bestaan en tenslotte eindigen zij gedurende den loop der geschiedenis met zich op te lossen in een zuiver goddelijk wezen, in een zuiveren, eeuwigen, onbeperkten Geest, schepper en heer der werelden.

In elke echte of valsche, werkelijke of denkbeeldige, gezamenlijke of persoonlijke ontwikkeling valt de eerste stap zwaar, is de eerste daad het moeielijkst. Als eenmaal de stap gedaan is, ontplooit de rest zich natuurlijk als een noodzakelijk gevolg.

Wat moeielijk was in de historische ontwikkeling van deze verschrikkelijke godsdienstige dwaasheid, waarmee we nog steeds opgescheept zijn, was het vaststellen van een zelfstandige goddelijke wereld buiten de werkelijke wereld. Deze eerste dwaze daad, zoo natuurlijk uit een physiologisch oogpunt en bijgevolg noodzakelijk in de geschiedenis der menschheid, werd niet in eens volbracht. Er zijn, ik weet niet hoeveel eeuwen noodig geweest, om dit geloof te ontwikkelen en in de maatschappelijke gewoonten der menschen te doen doordringen. Maar eenmaal vastgesteld, is het almachtig geworden, zooals de dwaasheid, die zich van de menschenhersenen meester maakt, ook noodzakelijk almachtig wordt. Bezie een krankzinnige; wat ook de aanleiding tot zijn dwaasheid is, ge zult zien, dat het verwarde en inge-

beelde denkbeeld, dat hem vervolgt, hem het natuurlijkste ter wereld schijnt, en dat daarentegen de zaken der werkelijkheid, die met deze idee fixe in tegenspraak zijn, hem belachelijke en vertoeielijke dwaasheden toeschijnen. Welnu! de godsdienst is een gezamenlijke dwaasheid, zooveel te machtiger naarmate hij door overlevering ontstaan is en zijn oorsprong zich in de grijze oudheid verliest. Als gezamenlijke dwaasheid is hij tot in den grond van het openbare en bijzondere bestaan der volkeren doordrongen; hij is met de maatschappij één geworden, hij is er om zoo te zeggen de gezamenlijke ziel en het gezamenlijke verstand van geworden. Ieder mensch is er van zijn geboorte af door omgeven, hij zuigt hem met de moedermelk in, neemt hem in zich op met alles waarmee hij in aanraking komt, met alles wat hij ziet. Hij is er zoo mee doorvoed, vergiftigd, in zijn geheele wezen van doordrongen, dat hij later, hoe machtig zijn natuurlijk verstand ook is, een ongehoorde inspanning noodig heeft om er zich van te bevrijden en nog zal hij daarin nooit volkomen slagen. Als bewijs daarvoor dienen onze tegenwoordige idealisten en verder onze leerstellige materialisten, de duitsche behoudsgezinden. Zij hebben zich niet van den godsdienst van den Staat weten te ontdoen.

Nadat eenmaal de bovennatuurlijke, de goddelijke wereld goed en wel in de verbeelding der volkeren gevestigd was, heeft de ontwikkeling der verschillende godsdienstige stelsels haar natuurlijken en logischen loop gevolgd, terwijl ze bovendien overeenstemt met de gelijktijdige ontwikkeling der staathuishoudkundige en staatkundige betrekkingen, waarvan zij, in de wereld der godsdienstige fantasie, te allen tijde de trouwe voorstelling en goddelijke wijding geweest is. Zoo heeft zich de gezamenlijke en historische dwaasheid, die godsdienst genoemd wordt, ontwikkeld van het fetischisme (afgodendienst) langs alle trappen van het polytheïsme (de veelgoderij) tot het kristelijk monotheïsme (eengodendom)

De tweede stap in de ontwikkeling der godsdienstige meeningen, zonder twijfel de moeielijkste na de vaststelling van de afzonderlijke goddelijke wereld, was juist de overgang van het polytheïsme tot het monotheïsme, van het godsdienstig materialisme der heidenen tot het spiritualistisch geloof der kristenen. De heidensche goden — en dat is hun hoofdkarakter — waren vóór alles uitsluitend nationale goden. Zeer talrijk als zij waren, behielden ze noodzakelijk een min of meer stoffelijk karakter, of liever, omdat zij stoffelijk waren, waren zij zoo talrijk, daar de verscheidenheid één der hoofdeigenschappen der werkelijke wereld is. De heidensche goden waren eigenlijk nog niet de ontkenning der werkelijke zaken; zij waren er slechts de fantastische overdrijving van.

Wij hebben gezien, hoeveel deze overgang kostte aan het joodsche volk, welks geheele geschiedenis om zoo te zeggen daardoor gevormd is. Al verkondigden Mozes en de profeten den eenigen God, het volk verviel altijd weer tot zijn eersten afgodendienst, tot het oude, veel natuurlijker geloof in veel stoffelijke, menschelijke, tastbare goden. Jehova zelf, hun eenige God, de God van Mozes en de profeten was nog een uitermate nationale God, die zich, om zijn getrouwen, zijn uitverkoren volk te beloonen en te straffen slechts van stoffelijke, somtijds domme en altijd ruwe en woeste bewijsgronden bediende. Het blijkt zelfs niet, dat het geloof in zijn bestaan de ontkenning van het bestaan der oorspronkelijke Goden heeft meegebracht. De joodsche God ontkende het bestaan zijner mededingers niet, alleen wilde hij niet, dat zijn volk ze naast Hem aanbad. Jehova was een jaloersche God. Zijn eerste gebod was: „Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben."

Jehova was dus slechts een eerste stoffelijke en zeer ruwe schets van het tegenwoordige idealisme. Hij was verder slechts een nationale God, zooals de slavische God, dien de generaals,

de onderworpen en geduldige onderdanen van den Keizer aller Russen aanbidden; zooals de duitsche God, dien de piëtisten en de duitsche generaals, de onderdanen van Wilhelm I te Berlijn erkennen. Het Opperwezen kan geen nationale God zijn, het moet de God van de geheele menschheid wezen. Het Opperwezen kan evenmin een stoffelijk wezen zijn, het moet de ontkenning van alle stof, de zuivere geest zijn. Voor de verwezenlijking van den dienst van het Opperwezen zijn er dus twee zaken noodig geweest: 1e een zelfstandige verwezenlijking van de menschheid door de ontkenning der nationaliteiten en der nationale eerediensten; 2e een reeds zeer ver gevorderde ontwikkeling der bovennatuurkundige begrippen om den zoo ruwen Jehova der Joden in een Geest te veranderen.

De eerste voorwaarde werd door de Romeinen weliswaar op een zeer negatieve wijze vervuld, nl. door de verovering van het grootste deel der landen bij de ouden bekend en door de vernietiging hunner nationale instellingen. Het altaar van een eenigen en oppersten God kon zich, door hun toedoen, op de puinhoopen van duizende andere altaren vestigen. De Goden van al de overwonnen volkeren in het Pantheon vereenigd, vernietigden elkander onderling.

Wat de tweede voorwaarde, de vergeestelijking van Jehova betreft, deze werd door de Grieken verwezenlijkt lang voor de verovering van hun land door de Romeinen. Griekenland, op het toppunt van zijn historische ontwikkeling, had reeds uit het Oosten een goddelijke wereld overgenomen, die diep wortel geschoten had in het geloof van het volk. In dit tijdperk van instinkt, voorafgaande aan zijn staatkundige geschiedenis, heeft het die wereld ontwikkeld en in de hoogste mate menschelijk gemaakt door zijn dichters, en toen het werkelijk zijn geschiedenis begon, had het reeds een geheel afgeronden godsdienst, de meest aantrekkelijke en edele van alle godsdiensten die bestaan hebben,

voor zoover tenminste een godsdienst, d.w.z. een leugen, edel en aantrekkelijk kan zijn. Zijn groote denkers — en geen volk heeft er grootere gehad dan het grieksche — vonden de goddelijke wereld, niet alleen buiten zichzelf, bij het volk, maar ook bij zichzelf gevestigd, als gewoonte om te gevoelen en te denken; en natuurlijk namen zij die als uitgangspunt. Het was reeds veel, dat ze aan geen godgeleerdheid deden, d.w.z. dat ze geen onnoodigen tijd verspilden om de opkomende rede met de ongerijmdheid van den een of anderen God te verbinden, zooals de scholastieke godgeleerden in de middeleeuwen deden. Zij lieten de Goden buiten hun bespiegelingen en hechtten zich onmiddellijk aan het eenig, onzichtbaar, almachtig, eeuwig, volkomen spiritualistisch en onpersoonlijk godsbegrip. De grieksche bovennatuurkundigen waren dus, veel meer dan de Joden, de scheppers van een Kristelijken God. De Joden voegden er slechts de ruwe persoonlijkheid van hun Jehova aan toe.

Dat een verheven genie, zooals de goddelijke Plato, vast overtuigd kon zijn van de werkelijkheid van den goddelijken geest, toont ons aan hoe besmettelijk, hoe almachtig de invloed van de overlevering der godsdienstige dwaasheid zelfs op de grootste geesten is. Men moet zich er echter niet over verwonderen, omdat zelfs in onze dagen Hegel, het grootste wijsgeerige genie, dat sedert Aristoteles en Plato bestaan heeft, zich beijverde, om de goddelijke denkbeelden, waarvan Kant de objektiviteit door een ongelukkig onvolmaakte en tezeer bovenzinnelijke kritiek gesloopt had, op hun verheven of hemelschen troon te herstellen. Het is waar, dat Hegel zijn herstellingswerk op zulk een ruwe wijze aanpakte, dat hij voor goed den goeden God vermoordde. Hij ontnam aan deze denkbeelden hun goddelijk karakter door aan ieder, die het lezen wil, te toonen, hoe ze nooit anders dan een schepping van het menschelijk verstand waren, dat zichzelf door de geheele geschiedenis heen zocht. Om een einde te maken

aan alle godsdienstige dwaasheden en aan de goddelijke luchtspiegeling had hij slechts het groote woord uit te spreken, dat na hem bijna gelijktijdig door twee groote geesten gezegd werd en zonder dat ze ooit van elkander hadden hooren spreken: door Ludwig Feuerbach, den leerling van Hegel en den omverwerper van diens stelsel en door Auguste Comte, den stichter van de positieve wijsbegeerte in Frankrijk. Dit woord is:

„De bovennatuurkunde is niets anders dan de zielkunde." Alle bovenzinnelijke stelsels zijn nooit anders geweest dan de menschelijke zielkunde, die zich in de geschiedenis ontwikkelt.

Thans is het ons niet meer moeielijk te begrijpen, hoe de goddelijke begrippen zijn geboren, hoe ze zijn geschapen door het vermogen van den mensch tot het vormen van afgetrokken begrippen. Maar ten tijde van Plato was deze kennis onmogelijk. Het algemeen verstand en bijgevolg ook het individueel verstand, zelfs dat van het grootste genie, was daarvoor nog niet rijp. Ternauwernood had het met Socrates gezegd: „Ken u zelf." Deze zelfkennis bestond slechts in het afgetrokkene, in werkelijkheid was ze nul. Het was onmogelijk dat het menschenverstand vermoedde, dat het zelf de eenige schepper der goddelijke wereld was. Het vond ze voor zich, als geschiedenis, als gevoel, als gewoonte om te denken en het maakte er noodzakelijk het voorwerp zijner hoogste bespiegelingen van. Op die wijze werd de bovennatuurkunde geboren en werden de goddelijke begrippen, de grondslagen voor het spiritualisme ontwikkeld en volmaakt.

Het is waar, dat er na Plato in de verstandsontwikkeling als het ware een beweging in omgekeerde richting kwam. Aristoteles, de ware vader der wetenschap en der positieve wijsbegeerte ontkende geenszins de goddelijke wereld, maar bemoeide er zich zoo weinig mogelijk mee. Daar hij altijd ontleedend en proefondervindelijk te werk ging, bestudeerde hij het eerst de logika,

de wetten, het menschelijk denken en terzelfdertijd de natuurwereld, niet in haar verheven, bedrieglijk wezen, maar in haar werkelijk voorkomen. Na hem stichtten de Grieken van Alexandrië de eerste school der positieve wetenschappen. Zij waren atheïsten. Maar hun atheïsme bleef zonder invloed op hun tijdgenooten. De wetenschap helde er meer en meer toe over, zich van het leven af te zonderen. Wat de ontkenning der goddelijke begrippen betreft door de Epicuriërs en de Sceptici uitgesproken, zij had geen invloed op de massa's.

Een andere, oneindig invloedrijker school was te Alexandrië gevormd. Het was de school der nieuwe volgelingen van Plato. Dezen, die in een onzuiver mengsel de monsterachtige voorstellingen van het Oosten met de ideeën van Plato vermengden, waren de ware bereiders en later de verwerkers der kristelijke dogma's.

Dus waren het persoonlijke en ruwe egoïsme van Jehova, de niet minder ruwe en lompe overheersching der Romeinen en de ideale bovennatuurkundige beschouwing der Grieken, door aanraking met het Oosten stoffelijk geworden, de drie geschiedkundige elementen, die den spiritualistischen godsdienst der kristenen samenstelden.

Een God, die zich aldus boven de nationale verschillen van elk land verhief, die er eenigszins de direkte ontkenning van was, moest noodzakelijk een onstoffelijk en afgetrokken wezen zijn. Maar wij hebben het reeds gezegd, het zoo moeielijk geloof in het bestaan van zulk een wezen kon niet in eens geboren worden. Ook werd het langen tijd voorbereid en ontwikkeld door de grieksche bovennatuurkunde, die het eerst op een wijsgeerige wijze het begrip g o d d e l ij k e g e e s t vestigde, het beeld dat eeuwigdurend door de werkelijke wereld werd voortgebracht. Maar de Godheid, opgevat en geschapen door de grieksche wijsbegeerte, was een persoonlijke Godheid. Daar geen

konsekwente en ernstige bovennatuurkunde zich kon verheffen of liever verlagen tot het begrip van een persoonlijken God, moest men zich dus een God voorstellen, die eenig en tegelijk drievoudig was. Hij werd gevonden in den ruwen, egoïstischen en wreeden persoon van Jehova, den nationalen God der Joden. Maar de Joden waren, in weerwil van dezen uitsluitend nationalen geest, die hen nog heden onderscheidt, in werkelijkheid lang voor de geboorte van Kristus, het meest internationale volk der wereld geworden. Gedeeltelijk als gevangenen meegesleept, maar veel meer nog gedreven door den koopmanshartstocht, die een hunner voornaamste karaktertrekken uitmaakt, hebben zij zich over alle landen verspreid, overal de leer van hun Jehova meevoerende, waaraan zij zooveel te getrouwer bleven, naarmate hij hen meer in den steek liet.

In Alexandrië maakte de verschrikkelijke God der Joden persoonlijk kennis met de bovenzinnelijke godheid van Plato, die reeds zeer bedorven was door de aanraking met het Oosten, en bedierf ze nog meer door de zijne. In weerwil van zijn nationaal, jaloersch en wreed stelsel van uitsluiting kon hij op den duur geen weerstand bieden aan de bekoorlijkheden van deze ideale en persoonlijke godheid der Grieken. Hij huwde haar en uit dit huwelijk ontsproot de geestelijke, maar niet geestige God der kristenen. De nieuwe volgelingen van Plato te Alexandrië waren de voornaamste scheppers van de kristelijke godgeleerdheid.

Evenwel stelt de godgeleerdheid nog geen godsdienst samen, even als de geschiedkundige elementen niet voldoende zijn om de geschiedenis te scheppen. Ik noem geschiedkundige elementen, de algemeene voorwaarden voor eenige werkelijke ontwikkeling, bv. de verovering der wereld door de Romeinen en de ontmoeting van den joodschen God met de ideale Godheid der Grieken. Om de geschiedkundige elementen vruchtbaar te maken, om ze een

reeks veranderingen te doen ondergaan, was een levend, van zelf ontstaand feit noodig, bij gebreke waaraan ze nog eeuwenlang in den toestand van onvruchtbare elementen hadden kunnen blijven. Dit feit ontbrak aan het kristendom niet; het was de propaganda, het lijden en de dood van Jezus Kristus.

Wij weten bijna niets van deze persoonlijkheid, daar alles, wat de evangeliën er ons van meedeelen, tegenstrijdig en zoo fabelachtig is, dat wij er nauwelijks eenige werkelijke en levende trekken van kunnen bevatten. Zeker is het, dat hij de leeraar van het arme volk was, de vriend, de trooster der ellendigen, der onwetenden, der slaven en der vrouwen, en dat hij zeer door deze laatsten bemind werd. Hij beloofde het eeuwige leven aan allen, die hier beneden lijden en het aantal diergenen is onmetelijk. Hij werd gehangen, zooals vanzelf spreekt, door de vertegenwoordigers der officiëele zedeleer en der openbare orde van dien tijd. Dank zij de verovering der Romeinen en de verwoesting der nationale grenzen konden zijn discipelen en de discipelen van deze discipelen zich verspreiden en het Evangelie in alle landen, die bij de ouden bekend waren, verkondigen. Overal werden ze met open armen ontvangen door de slaven en de vrouwen, de twee meest verdrukte, meest lijdende en natuurlijk meest onwetende klassen der oude wereld. Als zij eenige proselieten maakten in de bevoorrechte en geletterde wereld, dan hadden zij dat voor een groot deel slechts aan den invloed der vrouwen te danken. Hun grootste propaganda werd bijna uitsluitend onder het ongelukkige, door de slavernij verstompte volk gemaakt. Dat was de eerste oorspronkelijke opstand van het proletariaat.

De groote eer van het kristendom, zijn onwedersprekelijke verdienste en het geheele geheim van zijn ongehoorde en verder volkomen wettige zegepraal is, dat het zich tot dit lijdende en onmetelijke publiek gericht heeft, waaraan de oude wereld een

20

bekrompen en wreede geestelijke en staatkundige slavernij oplegde, daar ze het tot zelfs de eenvoudigste rechten der menschheid weigerde. Anders zou het zich nooit kunnen uitgebreid hebben. De leer, die de apostelen van Kristus onderwezen, hoe troostend ze ook voor de ongelukkigen kon schijnen, was te ergerlijk, te ongerijmd ten opzichte van de menschelijke rede, dan dat de verlichte mannen ze konden aannemen. Immers met welke vreugde spreekt de apostel Paulus niet van den „aanstoot van het geloof" en van de zege van deze goddelijke dwaasheid door de machtigen en wijzen dier eeuw verworpen, maar met zooveel te meer hartstocht door de onnoozelen, de onwetenden en de armen van geest omhelsd!

Waarlijk, er was een zeer groote ontevredenheid met het leven, een zeer groote dorst van het hart en een bijna onbegrensde armoede van geest noodig om de kristelijke ongerijmdheid, de monsterachtigste van alle ongerijmdheden aan te nemen.

Het was niet alleen de ontkenning van alle staatkundige, maatschappelijke en godsdienstige instellingen der oudheid, het was de volkomen omkeering van het gezond verstand, van alle menschelijke rede. Het levende wezen, de werkelijke wereld werden voortaan als het Niet beschouwd; terwijl boven de bestaande zaken, zelfs boven de begrippen van ruimte en tijd, het laatste voortbrengsel van het vermogen van den mensch tot het vormen van afgetrokken begrippen, zich vermeit in de beschouwing van zijn volstrekte ledigheid en onbeperkte onbeweeglijkheid; die abstraktie, dat caput mortuum 1), volkomen ledig van alle vaststaande begrippen, het ware Niet — God — is uitgeroepen als het eenige ware, eeuwige almachtige wezen. Het ware Al wordt voor Niet verklaard en het volstrekte Niet voor Al. De

1) Dood hoofd, dat wil zeggen een nietige, tot niets herleide zaak, eigenlijk eeñ figuurlijke uitdrukking der oude scheikunde.

schaduw wordt lichaam en het lichaam verdwijnt als een schaduw 1).

Het was een naamlooze stoutheid en ongerijmdheid, de ware aanstoot van het geloof voor de massa's: het was de zege der geloovige zotheid over het verstand en voor sommigen de ironie van een geest, vermoeid, bedorven, teleurgesteld en vervuld met walging voor het eerlijke en ernstige onderzoek naar de waarheid; het was de behoefte om bedwelmd en verstompt te worden, een behoefte, die men dikwijls bij ontzenuwde geesten ontmoet: „Credo quia absurdum." Ik geloof omdat het ongerijmd is.

Ik geloof niet enkel aan het ongerijmde; ik geloof er juist en bovenal aan, omdat het ongerijmd is. Het is daarom, dat veel onderscheiden en verlichte geesten van onze dagen aan het dierlijk magnetisme, aan het spiritisme, het hypnotisme, aan de draaiende tafels gelooven — en waarom zou men zoo ver zoeken? — dat zij nog aan het kristendom, aan het idealisme, aan God gelooven.

Het geloof van het oude zoowel als van het hedendaagsche proletariaat was kloek en eenvoudig. De kristelijke propaganda had zich gericht tot zijn hart, niet tot zijn verstand, tot zijn eeuwige verwenschingen, tot zijn behoeften, zijn lijden, zijn slavernij, niet tot zijn rede, die nog sluimerde en waarvoor bijgevolg de logische tegenstrijdigheden, de blijkbaarheid van het volstrekte niet konden bestaan. De eenige vraag, die het

1) Ik weet zeer goed, dat men in de oostersche godsdienstige en bovennatuurlijke stelsels, vooral in die van Indië met inbegrip van het boeddhisme, reeds het grondbeginsel vindt van de vernietiging der werkelijke wereld ten voordeele van het ideaal. Maar het brengt nog niet het karakter van willekeurige, doordachte ontkenning mee, dat het Kristendom kenmerkt; toen deze stelsels gevormd zijn, was de wereld van den menschelijken geest, van den wil en de vrijheid nog niet ontwikkeld zooals ze zich sedert in de grieksche en romeinsche beschaving geopenbaard heeft.

belang inboezemde, was te weten, wanneer het uur der beloofde verlossing zou slaan, wanneer het Godsrijk zou komen. Wat de theologische dogma's betreft, daar bekommerde het zich niet om, omdat het er niets van begreep. Het proletariaat, bekeerd tot het kristendom, vormde er de stoffelijke macht, maar niet de theoretische gedachte van.

Wat de kristelijke dogma's betreft, die werden hoofdzakelijk door bekeerde nieuwe volgelingen van Plato van het Oosten bewerkt in een reeks godgeleerde, letterkundige werken en in de kerkvergaderingen. De grieksche geest was zoo laag gezonken, dat in de VIIde eeuw van de kristelijke jaartelling, ten tijde van het eerste concilie, het begrip van een persoonlijken, zuiver-geestelijken, eeuwig-onbeperkten God, schepper en opperheer, buiten ons bestaande, algemeen door de kerkvaders was aangenomen; als logisch gevolg van deze ongerijmdheid moest men van dien tijd af natuurlijk en noodzakelijk gelooven aan de onstoffelijkheid en de onsterfelijkheid van de menschelijke ziel, gehuisvest en opgesloten in een lichaam, dat slechts ten deele sterfelijk was, omdat in dit lichaam zelf een gedeelte is, dat hoewel volkomen lichamelijk, onsterfelijk is als de ziel en met haar uit den doode moet opstaan. Zoo moeielijk is het zelfs voor de kerkvaders geweest, zich den zuiveren geest voor te stellen buiten allen lichamelijken vorm! Men moet opmerken, dat in 't algemeen het karakter van elke bovennatuurkundige en godgeleerde redeneering het zoeken is om de eene ongerijmdheid door de andere te verklaren.

Het is zeer gelukkig geweest voor het kristendom, dat het de slavenwereld ontmoet heeft. Een ander geluk was de inval der barbaren. Deze waren eerlijke lieden, vol natuurlijke krachten, bovenal gedreven door een groote behoefte en een groot vermogen om te leven; beproefde roovers, in staat om alles te verwoesten en te verslinden evenals hun opvolgers, de hedendaagsche

Duitschers; maar zij waren veel minder stelselmatig en pedant dan deze laatsten, veel minder zedekundig, geleerd en daartegenover veel meer onafhankelijk en fier, geschikt voor de wetenschap en niet ongeschikt voor de vrijheid, zooals de bourgeois van het tegenwoordige Duitschland. In weerwil van al hun groote hoedanigheden waren ze slechts barbaren, d.w.z. even onverschillig voor alle vraagpunten der godgeleerdheid en der bovennatuurkunde als de slaven der Oudheid, waarvan een groot aantal bovendien tot hun ras behoorde. Op die wijze was het niet moeielijk ze tot het kristendom te bekeeren, toen eenmaal hun praktische afkeer overwonnen was.

Gedurende tien eeuwen kon het kristendom, gewapend met de almacht van de Kerk en den Staat en zonder eenige mededinging, den europeeschen geest bederven, verbasteren en vervalschen. Het had geen mededingers, omdat er buiten de Kerk geen denkers, geen geleerden waren. Zij alleen dacht, zij alleen sprak, schreef, zij alleen onderwees. Indien ketters in haar boezem opstonden, vielen ze nooit iets anders aan dan de godsdienstige en praktische ontwikkeling van het hoofddogma en niet dit dogma zelf. Het geloof in God, den zuiveren geest en den schepper der wereld, en het geloof in de onstoffelijkheid der ziel bleven er buiten. Dit dubbele geloof werd de denkbeeldige grondslag van de geheele westersche en oostersche beschaving in Europa; het doordrong alle instellingen, alle bijzonderheden van het openbare en bijzondere leven der kasten en der massa's; het werd er om zoo te zeggen mee verpersoonlijkt.

Kan men zich nu nog verwonderen, dat dit geloof zich tot op onze dagen heeft gehandhaafd, daar het voortgaat zijn verderfelijken invloed uit te oefenen op uitstekende geesten, zooals die van Mazzini, Michelet, Quinet en zooveel anderen? Wij hebben gezien, dat de eerste aanval daartegen gericht werd door de herleving der vrije gedachte in de XVIde eeuw, die helden en

martelaren voortbracht als Vanini, Giordano Bruno, Galileï. Ofschoon gesmoord door het geraas, het gewoel en de hartstochten der godsdiensthervorming, zette het zonder gedruisch zijn onzichtbaar werk voort, en vermaakte aan de edele geesten van elk geslacht zijn werk van menschelijke vrijmaking door de vernieling van het ongerijmde, totdat eindelijk, in de tweede helft der XVIIIde eeuw het opnieuw op den voorgrond trad, stoutmoedig het vaandel van het atheïsme en materialisme in de hoogte stekende.

Men kon toen gelooven, dat eindelijk de menschelijke geest zich zou gaan bevrijden van elke goddelijke bezetenheid. Dat was een dwaling. De leugen, waarvan de menschheid sedert achttien eeuwen het slachtoffer was (om slechts van het kristendom te spreken) moest zich nog eens machtiger toonen dan de waarheid. Daar de leugen zich niet meer kon bedienen van de zwarte bende, van de door de kerk geheiligde zwartrokken, van de Katholieke en Protestantsche priesters, die alle vertrouwen verloren hadden, bediende ze zich van wereldlijke priesters, van leugenaars en drogredenaars in korten rok, waaronder twee noodlottige mannen de hoofdrol vervulden, de een met het meest valsche vernuft, de ander met den meest doktrinairen, despotieken wil van de laatste eeuw: J. J. Rousseau en Robespierre.

De eerste is de type van achterdochtige bekrompenheid en kleingeestigheid, van geestdrift zonder ander voorwerp dan zijn eigen persoon, van verrukking zonder gloed, van sentimenteele en tegelijk onverzoenlijke huichelarij, van de leugen van het hedendaagsche idealisme. Men kan hem beschouwen als den waren schepper der reaktie. Oogenschijnlijk de meest demokratische schrijver der XVIIIde eeuw, smeedt hij bij zichzelf het onmeedoogende despotisme van den Staatsman. Hij was de profeet

van den leerstelligen Staat, evenals Robespierre, zijn waardige en trouwe leerling, er de hoogepriester van trachtte te worden. Toen J. J. Rousseau Voltaire had hooren zeggen, dat zoo er geen God was, men hem moest uitvinden, vond hij het Opperwezen, den abstrakten en onvruchtbaren God der deïsten uit. En in naam van het Opperwezen en de huichelachtige deugd, door dit Opperwezen voorgeschreven, liet Robespierre eerst de aanhangers van Hébert guillotineeren, vervolgens het genie zelf der Revolutie, Danton, in wiens persoon hij de republiek vermoordde, terwijl hij op die wijze de sedert dien tijd noodzakelijk geworden zege van Napoleons diktatorschap voorbereidde. Na den grooten achteruitgang zocht en vond de idealistische reaktie dienaren, die, minder dweepend, minder verschrikkelijk, meer overeenkomstig de aanmerkelijk verminderde houding der ware bourgeoisie waren.

In Frankrijk waren het: Chateaubriand, Lamartine en — moet het gezegd worden — Victor Hugo! De demokraat, de republikein, de quasi-socialist van heden! en verder de geheele zwaarmoedige, gevoelige bende van magere, bleeke geesten, die onder het bestuur dezer meesters de hedendaagsche romantische school vormden. In Duitschland waren het een Schlegel, een Tieck, een Novalis, een Werner, een Schelling en nog veel anderen, wier namen zelfs niet verdienen herinnerd te worden.

De letterkunde door deze school geschapen, was het rijk der spoken en der schimmen. Zij kon het licht niet verdragen, de schemering alleen veroorloofde haar te leven. Zij kon evenmin de ruwe aanraking met de volksmassa's verdragen. Het was de letterkunde der fijngevoelige, voorname aristokraten, die naar den hemel, hun vaderland smachtten en en die als 't ware met tegenzin op de aarde leefden. Zij was vol afkeer en verachting voor de staatkunde en de vragen van den dag; maar als zij er bij toeval over sprak, toonde zij zich openlijk reaktionair, koos

zij de zijde der kerk tegenover de onbeschaamdheid der vrijdenkers, die der koningen tegenover de volkeren, die van alle aristokraten tegenover het lage gespuis der straten.

Voor het overige had, zooals we pas gezegd hebben, een bijna volmaakte onverschilligheid voor de staatkunde in de romantische school de overhand. Te midden der wolken waarin zij leefde, kon men slechts twee werkelijke punten onderscheiden: de spoedige ontwikkeling van het materialisme der bourgeois en de onbeteugelde woede der persoonlijke ijdelheden.

Om deze romantische letterkunde te begrijpen, moet men haar reden van bestaan zoeken in de omkeering, die in den boezem der bourgeoisie werd veroorzaakt sedert de omwenteling van 1793.

Van de Renaissance en de Hervorming af, tot aan de Revolutie was de bourgeoisie, zoo niet in Duitschland, dan toch in Italië, in Frankrijk, in Zwitserland, in Engeland, in Holland de heldin en vertegenwoordigster van den omwentelingsgeest der geschiedenis. Uit haar boezem kwamen de meeste vrijdenkers der XVIIIde eeuw voort, de godsdiensthervormers der twee voorgaande eeuwen en de apostelen der menschelijke vrijmaking, met inbegrip voor dezen keer, van die van Duitschland in de vorige eeuw. Zij alleen, natuurlijk gesteund door den machtigen arm van het volk, dat op haar vertrouwde, bewerkte de omwenteling van 1789 en '93. Zij had den val van het koningschap en van de Kerk, de broederschap der volkeren, de rechten van den mensch en van den burger verkondigd. Ziedaar haar aanspraken op roem; ze zijn onsterfelijk!

Weldra splitste zij zich. Een aanzienlijke partij koopers van nationale goederen, die rijk geworden waren en niet meer op het proletariaat der steden, maar op het meerendeel der boeren van Frankrijk steunde, welke ook grondbezitters waren geworden,

verlangt naar niets meer dan naar den vrede, naar de herstelling der openbare orde en de instelling van een krachtig en geregeld bestuur. Zij juichte dus met vreugde het diktatorschap van den eersten Bonaparte toe en ofschoon ze nog altijd aanhanger van Voltaire was, beschouwde ze het verdrag met den Paus en de herstelling van de officiëele kerk in Frankrijk met geen kwaad oog: „De godsdienst is noodig voor het volk!" Dat wil zeggen, dat dit gedeelte der bourgeoisie, zoodra het vetgemest was, begon te begrijpen, dat het spoedeischend was voor het behoud van haar toestand en van haar pas verkregen goederen, den niet verzadigden honger van het volk te bedriegen door de belofte van een hemelsch manna. Toen begon Chateaubriand te prediken. 1)

Napoleon viel. De Restauratie voerde in Frankrijk weer de wettige heerschappij in en daarmee de macht van de Kerk en den adel, die het grootste deel van hun vroegeren invloed her namen, in afwachting van het gepaste oogenblik om alles weer te veroveren.

Deze reaktie voerde de bourgeoisie tot de Revolutie en met den revolutionairen geest ontwaakte bij haar ook die van het ongeloof; zij keerde tot de vrije gedachte terug. Zij legde

1) Ik geloof, dat het nuttig is hier een voor 't overige zeer bekende en volkomen echte anekdote te herinneren, die een helder licht werpt op de persoonlijke waarde van de opwarmers van het katholieke geloof en op de godsdienstige maatschappij van dien tijd. Chateaubriand had bij een uitgever een werk gebracht tegen het geloof gericht. De uitgever deed hem opmerken, dat het atheïsme uit de mode was, dat het lezend publiek er niet meer van wilde weten en dat het daarentegen godsdienstige werken verlangde. — Chateaubriand ging heen, maar eenige maanden later bracht hij hem zijn „Geest van het Kristendom".

Chateaubriand ter zijde en begon weer Voltaire te lezen, maar ze ging niet door tot Diderot; haar zwakke zenuwen verdroegen zulk een zwaar voedsel niet meer. Voltaire, tegelijk vrijdenker en deïst, paste haar daarentegen zeer.

Béranger en P. L. Courrier drukten dit nieuwe streven uitstekend uit. De „God der goede menschen" en het ideaal van een bourgeois-koning, die tegelijk liberaal en demokratisch was, geteekend op den grootschen en voortaan onschuldigen achtergrond der reusachtige overwinningen van het keizerrijk, dat was op dit tijdstip het beeld, dat de fransche bourgeoisie zich van het bestuur der maatschappij maakte. Lamartine, geprikkeld door de monsterachtige en belachelijke begeerte, om zich tot de dichterlijke hoogte van den grooten Byron te verheffen, had wel zijn koel-dweepende lofzangen begonnen ter eere van den God der edellieden en der wettige monarchie. Maar zijn zangen weerklonken slechts in de aristokratische salons. De bourgeoisie hoorde ze niet. Béranger was haar dichter en Courrier haar politieke schrijver.

De Juli-omwenteling had de veredeling van haar smaak ten gevolge. Men weet dat ieder fransch bourgeois de onvergankelijke type van den burger-edelman in zich draagt, een type, die nooit in gebreke blijft te verschijnen, zoodra de parvenu rijkdom en macht verwerft. In 1830 had de rijke bourgeoisie voor goed den ouden adel in macht vervangen. Zij beproefde natuurlijk een nieuwe aristokratie te vestigen. Vóór alles geldaristokratie, maar overigens, voornaam, met goede manieren en fijn gevoel. Zij begon zich godsdienstig te gevoelen.

Het was van haar kant niet enkel naäperij der aristokratische zeden. Het was ook een noodzakelijkheid, voortkomende uit haar toestand. Het proletariaat had haar een laatsten dienst bewezen, door haar nog eens te helpen den adel omver te werpen. De bourgeoisie had nu deze hulp niet meer noodig; want zij gevoelde

zich stevig gezeten in de schaduw van den Juli-troon, en het verbond met het volk, voortaan onnoodig, begon haar lastig te worden. Men moest het op zijn plaats zetten, wat natuurlijk niet gedaan kon worden zonder een groote verontwaardiging onder de volksmassa's op te wekken. Het werd noodig deze te bedwingen. Maar in wiens naam? In naam van het ronduit bekende belang der bourgeoisie? Dat zou al te schaamteloos geweest zijn. Hoe onrechtvaardiger, hoe onmenschelijker een belang is, des te meer behoefte heeft het aan wijding. Nu, waar die te vinden, zoo niet in den godsdienst, dezen goeden beschermer van alle verzadigden en dezen zoo nuttigen trooster der uitgehongerden? En meer dan ooit begreep de zegevierende bourgeoisie, dat de godsdienst voor het volk onontbeerlijk was. Na in haar godsdienstige, wijsgeerige en staatkundige oppositie, in het protest en in de revolutie al haar aanspraken op roem gewonnen te hebben, is zij eindelijk de heerschende klasse geworden en daardoor tevens de verdedigster en bewaarster van den Staat, van dien tijd af de regelmatige instelling van de uitsluitende macht dier klasse. De Staat is het geweld en heeft voor zich, vóór alles, het recht van het geweld, de alles overwinnende overtuigingskracht van het naaldgeweer en chassepotgeweer. Maar de mensch is zoo zonderling, dat deze overtuiging, hoe welsprekend ze ook schijnt, op den duur niet voldoet. Om hem eerbied in te boezemen, heeft hij bepaald een of andere zedelijke wijding noodig. Bovendien moet deze wijding tegelijk zoo eenvoudig en zoo duidelijk zijn, dat ze de volksmassa's kan overtuigen, die, na door het geweld van den Staat gedwongen te zijn, tot de zedelijke erkenning moeten gebracht worden, dat de Staat recht heeft tot dien dwang.

Er zijn slechts twee middelen om de volksmassa's van de deugdelijkheid van welke maatschappelijke instelling ook te overtuigen. Het eerste, het eenige ware, maar ook het moeie-

lijkste om toe te passen — omdat het de vernietiging van den taat meebrengt, d.w.z. de vernietiging van de staatkundig geregelde exploitatie van de meerderheid door eenige minderheid — zou zijn de onmiddellijke en volkomen voldoening van de behoeften en begeerten des volks, wat gelijk zou staan met de likwidatie van het bestaan der burgerklasse, nog eens, met de vernietiging van den Staat. Het is dus onnoodig, daarover te spreken.

Het andere middel, noodlottig enkel voor het volk, kostelijk voor het heil der burgerlijke voorrechten, is niets anders dan de godsdienst. Het is de eeuwige luchtspiegeling, die de massa's meesleept naar het zoeken van goddelijke schatten, terwijl de regeerende klasse, veel listiger, zich tevredenstelt met de verdeeling — die bovendien zeer ongelijk is, daar altijd meer gegeven wordt aan hem, die meer bezit — onder al haar leden, van de verachtelijke goederen der aarde en van den buit op het volk behaald, met inbegrip natuurlijk van zijn staatkundige en maatschappelijke vrijheid.

Er is geen Staat en er kan geen Staat bestaan zonder godsdienst. Neem de meest vrije Staten der wereld, de Vereenigde Staten van Amerika of de Zwitsersche Bond tot voorbeeld en zie, welk een belangrijke rol de Goddelijke Voorzienigheid, deze opperste wijding van alle staten, in alle officiëele redevoeringen speelt.

Telkens ook, wanneer het hoofd van een Staat spreekt van God, al is het de keizer van Duitschland of de president van een of andere republiek, wees dan zeker, dat hij zich gereed maakt opnieuw zijn schapenvolk te scheren.

Toen de liberale en Voltairiaansche bourgeoisie, door haar temperament gedreven tot een zonderling bekrompen en ruw positivisme (om niet te spreken van een materialisme) door haar zege van 1830 de heerschende klasse geworden was, moest de

Staat een officiëelen godsdienst aannemen. Die zaak was niet gemakkelijk. De bourgeoisie kon zich niet zonder omwegen onder het juk van het Roomsch-Katholicisme begeven. Tusschen haar en de Roomsche Kerk was een afgrond van bloed en haat, en hoe praktisch en wijs men ook wordt, men zal er nooit in slagen in zijn boezem een door de geschiedenis ontwikkelden hartstocht te onderdrukken. Bovendien zou de fransche burger zich belachelijk gemaakt hebben, indien hij tot de Kerk teruggekeerd was om er deel te nemen aan de vrome plechtigheden van haar eeredienst, hetgeen toch de noodzakelijke voorwaarde zou zijn voor een waardeerbare en oprechte bekeering. Velen beproefden het weliswaar, maar hun heldenmoed had geen ander gevolg, dan een onvruchtbaar schandaal. Kortom, de terugkeer tot het katholicisme was onmogelijk wegens de buitengewone tegenstrijdigheid, die de onveranderlijke staatkunde van Rome en de ontwikkeling der staathuishoudkundige en staatkundige belangen van de middelklasse scheidt.

Uit dit oogpunt is het protestantisme veel gemakkelijker. Het is de bourgeois-godsdienst bij uitnemendheid. Het staat juist zooveel vrijheid toe, als de bourgeois behoeft en het heeft het middel gevonden om de hemelsche verzuchtingen met de aardsche belangen overeen te brengen. Ook hebben bovenal in protestantsche landen de handel en de nijverheid zich ontwikkeld.

Maar het was voor de fransche bourgeoisie onmogelijk om protestantsch te worden. Om van den eenen godsdienst tot den anderen over te gaan — tenzij het uit berekening gedaan wordt, zooals bij de russische en poolsche Joden, die zich tot drie- en zelfs tot viermaal toe laten doopen om de hun toegezegde belooning te ontvangen — om ernstig van godsdienst te veranderen, moet men een weinig geloof hebben. Nu, in het uitsluitend positieve hart van den franschen bourgeois is geen plaats voor het geloof. Hij legt de grootste onverschilligheid aan den dag

voor alle vraagstukken, die eerstens zijn beurs en verder zijn maatschappelijke ijdelheid niet treffen.

Hij is even onverschillig voor het protestantisme als voor het katholicisme. Van een anderen kant kon de fransche bourgeoisie niet tot het protestantisme overgaan, zonder in strijd te geraken met de katholieke sleur der meerderheid, wat een groote onvoorzichtigheid zou geweest zijn van de zijde eener klasse, die aanspraak maakt om het volk te regeeren.

Er bleef wel een middelweg: terugkeer tot den humanitairen en revolutionairen godsdienst van de XVIIIde eeuw. Maar dat zou te ver geleid hebben. De bourgeoisie was dus om haar nieuwen Staat te wijden, gedwongen een nieuwen godsdienst te scheppen, die, zonder al te belachelijk en aanstootelijk te zijn, de door de geheele klasse der bourgeoisie luid verkondigde godsdienst kon wezen.

Zoo werd het doktrinair Deïsme geboren.

Anderen hebben, veel beter dan ik het zou kunnen doen, de geschiedenis geschreven van de geboorte en de ontwikkeling van deze school, die een zoo beslisten en, men mag wel zeggen, zoo noodlottigen invloed had op de staatkundige, geestelijke en zedelijke opvoeding van de burgerjeugd in Frankrijk. Zij dagteekent van Benjamin Constant en Madame de Staël; haar ware stichter was Royer-Collard; haar apostelen: Guizot, Cousin, Villemain en veel anderen. Haar luid verkondigd doel was de verzoening van de revolutie met de reaktie of, om in de taal der school te spreken, van het grondbeginsel der vrijheid met dat van het gezag en natuurlijk ten voordeele van dit laatste.

Deze verzoening beteekende, staatkundig: het wegmoffelen van de volksvrijheid ten voordeele van de burgerheerschappij, vertegenwoordigd door den koninklijken en grondwettigen Staat; wijsgeerig beteekende zij de weldoordachte onderwerping van de vrije rede aan de eeuwige grondbegrippen van het geloof.

Men weet, dat ze vooral werd uitgewerkt door Cousin, de vader van het fransche eklektisme 1). Deze beroemde wijsgeer, een oppervlakkig en pedant spreker, ongeschikt voor elke oorspronkelijke opvatting, voor elke eigen gedachte, maar zeer sterk in het gebruik van gemeenplaatsen, die hij verwarde met het gezond verstand, maakte voor het gebruik der studeerende fransche jeugd op zijn manier een bovenzinnelijken schotel gereed, waarvan het gebruik verplichtend werd gesteld op alle Staatsscholen onder de Universiteit staande: het is een onverteerbaar voedsel, waartoe onvermijdelijk veel geslachten werden veroordeeld.

. . . .

(Hier is het handschrift afgebroken.)

GOD EN DE STAAT.

(Uittreksel van het onuitgegeven handschrift.) 2)

In naam der inbeelding die soms het gemeenschappelijk belang,

---

1) Een wijsgeerig stelsel dat zich beijvert om de meeningen te kiezen en te vereenigen die het meest nabij de waarheid komen, uit geschriften van verschillende andere wijsgeeren.

2) Hetgeen hier volgt is blz. 286 tot 340, dat wil zeggen het laatste gedeelte van het handschrift; blz. 240—286 blijven dus onuitgegeven, in de inleiding van dit werk wordt verklaard waarom. Al hetgeen hier volgt is trouwens om zoo te zeggen onafhankelijk van het voorafgaande, want het werd geschreven

soms ook het gemeen recht of de gemeenschappelijke wil en vrijheid heet, verkondigen de jakobijnsche absolutisten, de revolutionairen van de school van J. J. Rousseau en Robespierre de dreigende en onmenschelijke theorie van het volstrekte recht van den Staat, terwijl de koningsgezinde absolutisten dezelfde theorie met veel meer konsekwentie steunen op de genade God's. De liberale doktrinairen, tenminste die welke de liberale beginselen ernstig opnemen, gaan uit van het beginsel der individueele vrijheid, en noemen zich zooals men weet tegenstanders van het staatsbeginsel. Zij hebben het eerst gezegd dat de regeering, dat wil zeggen het lichaam der ambtenaren, op één of andere wijze ingericht en in 't bijzonder belast om de werking van den Staat uit te oefenen, een noodzakelijk k w a a d was, en dat de gansche beschaving hierin bestond, dat men de eigenschappen en rechten dier ambtenaren steeds verminderde. Toch zien we dat in de praktijk, telkens wanneer het bestaan van den Staat ernstig in gevaar gebracht wordt, de liberale doktrinairen zich even dweepende voorstanders van het volstrekte recht van den Staat betoonen als de koningsgezinde en jakobijnsche absolutisten.

Hun eeredienst van den Staat, in schijn tenminste zoo volkomen

---

als n o o t bij de volgende zinsneden die de denkbeelden voorstellen der bovennatuurkundigen die Bakoenine gaat bestrijden: „D e S t a a t d r i n g t z i c h d u s a a n i e d e r o p a l s d e e e n i g e v e r t e g e n w o o r d i g e r v a n h e t G o e d e, v a n h e t H e i l, v a n d e R e c h t v a a r d i g h e i d v o o r a l l e n. H i j b e p e r k t i e d e r s v r i j h e i d i n n a a m d e r v r i j h e i d v a n a l l e n; i e d e r s r e c h t i n n a a m v a n h e t r e c h t v a n a l l e n; i e d e r s p e r s o o n l i j k e b e l a n g e n i n n a a m v a n h e t g e z a m e n l i j k e b e l a n g d e r g a n s c h e m a a t s c h a p p i j." Met deze woorden eindigt de eigenlijk gezegde t e k s t van het handschrift en al wat volgt is geschreven als n o o t.

tegenovergesteld aan hun liberale grondregels, wordt op twee manieren verklaard. In de eerste plaats praktisch door de belangen van hun klasse, daar ze grootendeels tot de bourgeoisie behooren. Deze zoo talrijke en aanzienlijke klasse zou niets liever wenschen dan aan zichzelf het recht of liever het voorrecht der volkomenste anarchie toekennen. Haar gansche maatschappelijke huishouding, de werkelijke grondslag van haar staatkundig bestaan, heeft geen andere wet dan de beroemd geworden woorden: „laat gaan wat gaat" 1). Doch zij houdt van deze anarchie alleen voor zichzelf en onder voorwaarde dat de menigte onderworpen blijve aan de gestrengste tucht van den Staat. De menigte is zoo onwetend, dat zij deze anarchie niet zou kunnen genieten zonder er misbruik van te maken, zegt men. Want indien de menigte het werken voor anderen moede werd, en in opstand kwam, zou het gansche staatkundig en maatschappelijk bestaan der bourgeoisie ineenstorten. Zoo zien we overal en altijd, dat wanneer de arbeidende menigte in beweging komt, de vurigste liberale bourgeois dadelijk weder razende voorstanders der Staats almacht worden. En aangezien de beroering der volksmenigte tegenwoordig een toenemende en chronische kwaal 2) wordt, zien we dat de liberale bourgeois, zelfs in de meest vrije landen, zich meer en meer bekeeren tot den eeredienst der volstrekte macht.

Naast deze praktische reden, is er een andere van geheel theoretischen aard, die eveneens de meest oprechte liberalen dwingt om steeds tot den eeredienst van den Staat weer te keeren. Ze zijn en noemen zich liberalen, omdat ze de individueele vrijheid als grondslag en uitgangspunt hunner theorie

1) „Laissez faire, laissez passer!"
2) Een sleepende kwaal.

nemen, en juist omdat ze dit uitgangspunt of dezen grondslag hebben, moeten ze als een onvermijdelijk gevolg tot de erkenning komen van het volstrekte recht van den Staat.

De individueele vrijheid is volgens hen geen schepping, geen geschiedkundig voortbrengsel der maatschappij. Zij beweren dat de vrijheid vóór de maatschappij bestond, en dat de mensch haar bij zijn geboorte meebrengt, met zijn onsterfelijke ziel, als een goddelijke gave. Daaruit vloeit voort dat de mensch iets is, dat hij zelf alleen volkomen een geheel en eenigszins volstrekt wezen is buiten de maatschappij. Daar hij zelf vrij is voor en buiten de maatschappij, vormt hij deze laatste noodzakelijk door een vrijwillige handeling en door een soort van instinktmatige of zwijgende, of wel overwogen en stellige overeenkomst. Kortom in deze theorie worden de individuen niet geschapen door de maatschappij, doch zij zelf scheppen de laatste, gedreven door een uiterlijke behoefte, zooals arbeid en oorlog.

Men ziet, dat in deze theorie de eigenlijk gezegde maatschappij niet bestaat; de natuurlijke menschenmaatschappij, het werkelijke uitgangspunt van iedere menschelijke beschaving, de eenige omgeving waarin werkelijk de persoonlijkheid en vrijheid der menschen kan ontstaan en zich ontwikkelen, is er volkomen onbekend. Deze theorie erkent aan de eene zijde slechts de individuen, wezens die door zichzelf bestaan en uit zichzelf vrij zijn, en aan de andere zijde deze overeengekomen maatschappij, willekeurig gevormd door de individuen en berustend op een stellige of zwijgende overeenkomst, dat is de Staat. Ze weten zeer goed dat geen enkele historische Staat ooit een overeenkomst als grondslag heeft gehad en dus alle Staten berusten op geweld en verovering. Doch de inbeelding der vrije overeenkomst, als grondslag van den Staat, hebben ze noodig, en ze worden het er eens over zonder plichtplegingen.

De menschelijke individuen, die door een verdrag vereenigd

den Staat vormen, gelijken in deze theorie zonderlinge wezens vol tegenstrijdigheid. Ieder begaafd met een onsterfelijke ziel en met een vrijheid of een vrijen wil die onafscheidelijk van hen zijn, vormen zij aan de eene zijde volstrekte wezens, die volkomen zijn in en door henzelf, die aan zichzelf genoeg hebben. Zij hebben niemand noodig, zelfs God niet, omdat ze als onsterfelijken en oneindigen zelf Goden zijn. Aan de andere zijde, vormen zij zeer ruw stoffelijke wezens, zwak, onvolmaakt, beperkt en volstrekt afhankelijk van de uiterlijke natuur die hen draagt, ontwikkelt en eindelijk vroeg of laat wegneemt. Beschouwd uit het eerste gezichtspunt, hebben ze de maatschappij zoo weinig noodig, dat deze laatste eer een belemmering schijnt voor de volheid van hun wezen, voor hun volmaakte vrijheid. We hebben ook, sedert den aanvang van het Kristendom, heilige en gestrenge mannen gezien, die de onsterfelijkheid en het heil hunner zielen ernstig hebben opgevat, hun maatschappelijke betrekkingen hebben verbroken, allen omgang met menschen ontvloden en in de eenzaamheid de volmaking zochten, de deugd, God. Zij beschouwden met veel grond, met veel logische konsekwentie, de maatschappij als een bron van bederf en de volstrekte afzondering der ziel als de voorwaarde van alle deugden. Verlieten zij hun eenzaamheid somwijlen, dan was dit nooit uit behoefte, doch uit edelmoedigheid; uit kristelijke liefde voor de menschen die zich bleven verderven in de maatschappelijke omgeving, en die hun raadgevingen, hun gebeden en hun leiding noodig hadden. Het was steeds tot het redden der anderen, nooit tot hun eigen redding en volmaking. Zij liepen integendeel gevaar dat hun zielen verloren zouden gaan, bij het weder betreden der maatschappij die ze met afschuw ontvlucht waren, als de school van alle verderf. Zoodra hun heilig werk voltooid was, keerden zij dan ook ten spoedigste naar hun woestijn terug, om zich daar wederom te volmaken door de onophoudelijke beschouwing van

hun individueel wezen, van hun afzonderlijke ziel in tegenwoordigheid van God alleen.

Dit is een voorbeeld dat gevolgd moest worden door allen die tegenwoordig nog gelooven in de onsterfelijkheid der ziel, in de aangeboren vrijheid of den vrijen wil, wanneer ze hun zielen willen redden. Dit voorbeeld moest hen waardig tot het eeuwige leven voorbereiden. Ik herhaal het nog eens, de heilige kluizenaars die door afzondering een volkomen onnoozelheid bereikten, waren volmaakt logisch. Van af het oogenblik dat de ziel onsterfelijk is, dat wil zeggen innerlijk oneindig, vrij in zichzelf, moet zij genoeg hebben aan haar zelf. Slechts de tijdelijke, begrensde en eindige wezens kunnen elkander wederkeerig aanvullen; het oneindige wordt niet aangevuld. Wanneer het oneindige iets anders ontmoet dat niet het oneindige zelf is, gevoelt het zich integendeel beperkt, dus moet het vluchten, onbekend blijven met al wat vreemd is. Zelfs moest de onsterfelijke ziel God kunnen missen. Een in zichzelf oneindig wezen kan geen ander wezen als gelijke naast zich dulden, nog minder een hooger wezen boven zich. Ieder ander wezen dat even oneindig zijn zou, moest het een grens stellen en er bijgevolg een bepaald en eindig wezen van maken. Wanneer dus de onsterfelijke ziel een even oneindig wezen buiten zich erkent, neemt zij noodzakelijk aan dat ze een eindig wezen is. Want het oneindige bestaat slechts, doordat het alles omvat en niets overlaat buiten zichzelf Des te minder kan of moet een oneindig wezen een oneindig wezen boven zich erkennen. Oneindigheid laat niets betrekkelijks toe; de woorden hoogere en lagere oneindigheid bevatten dus een ongerijmdheid. God is juist een ongerijmdheid. De godgeleerdheid bezit het voorrecht dat ze ongerijmd is en gelooft in de dingen juist omdat ze ongerijmd zijn. Zij heeft de hoogere, volstrekte oneindigheid van God geplaatst boven de onsterfelijke en bijgevolg oneindige menschenzielen. Doch bij wijze van ver-

betering, heeft zij de inbeelding Satan geschapen, die den opstand vertegenwoordigt van een oneindig wezen tegen het bestaan eener volstrekte oneindigheid, tegen God. En evenals Satan in opstand kwam tegen de hoogere oneindigheid van God, zoo komen ook de heilige kluizenaars van het kristendom in opstand tegen de oneindigheid der menschen, tegen de maatschappij; ze zijn te bescheiden om tegen God in opstand te komen.

Zij verklaarden dat zij de maatschappij tot hun redding niet behoefden. De maatschappij van God, de aanschouwing van henzelf in tegenwoordigheid dezer volstrekte oneindigheid, was voor hen voldoende.

En ik verklaar nog, dit is een voorbeeld dat gevolgd kan worden door allen die gelooven in de onsterfelijkheid der ziel. Uit dit oogpunt, kan de maatschappij hun slechts een zeker verderf bieden. Wat geeft zij aan de menschen? Eerstens de stoffelijke rijkdommen die slechts door den gezamenlijken arbeid in voldoende verhouding kunnen worden voortgebracht. Doch moeten deze rijkdommen geen voorwerp van verachting wezen, voor wie in het eeuwige bestaan gelooven? Heeft Jezus Kristus niet aan zijn leerlingen gezegd: „Verzamel geen aardsche schatten, want waar uw schatten zijn is de plaats van uw hart" — en een andere maal: „Het is gemakkelijk een dik koord (volgens een andere lezing: een kameel) door het oog van een naald te laten gaan, dan een rijke te doen binnentreden in het koninkrijk der hemelen". Steeds stel ik me voor hoe de vrome en rijke protestantsche burgers in Engeland, Amerika, Duitschland en Zwitserland er mogen uitzien, wanneer zij deze zoo beslissende en voor hen zoo onaangename vonnissen lezen.

Jezus Kristus heeft gelijk. De begeerte naar stoffelijke rijkdommen en het heil der onsterfelijke zielen zijn onvereenigbaar. En dan, voor zoover als men werkelijk aan de onsterfelijkheid der ziel gelooft, ware het beter dat men het gemak en de weelde

opgaf, die de maatschappij ons geeft, en van wortelen ging even evenals de kluizenaars deden, zoodat de ziel gered werd voor de eeuwigheid, dan dat men die ziel in het verderf stort voor den prijs van enkele tientallen jaren stoffelijke genietingen. Deze berekening is zoo eenvoudig, zoo juist, dat we denken moeten dat de godvruchtige en rijke burgers, bankiers, fabrikanten, handelaars, die door de bekende middelen zulke uitstekende zaken doen, terwijl ze steeds de woorden van het Evangelie in den mond hebben, volstrekt niet rekenen op de onsterfelijkheid hunner ziel, doch dat zij die edelmoedig aan het proletariaat afstaan. Ze behouden slechts bescheiden voor zich de ellendige stoffelijke goederen die ze op deze aarde vergaderen.

Wat geeft de maatschappij nog meer, buiten de stoffelijke goederen? De vleeschelijke, menschelijke, aardsche aandoeningen, de beschaving en de opvoeding van den geest — alles zaken die onmetelijk zijn uit een menschelijk, tijdelijk en aardsch oogpunt, doch die gelijk zijn aan nul tegenover de onsterfelijkheid, tegenover God. Is de grootste menschelijke wijsheid geen dwaasheid tegenover God?

Een legende der oostersche Kerk verhaalt dat twee heilige kluizenaars zich vrijwillig gedurende tientallen jaren hadden gevangengehouden op een verlaten eiland. Zij zonderden zich zelfs van elkander af en brachten dag en nacht door in overpeinzing en gebed. Ze hadden het zoover gebracht dat ze zelfs het gebruik der spraak verloren hadden. Zij hadden slechts drie of vier woorden behouden, die vereenigd geheel geen beteekenis bezaten, doch die niettemin, voor God, de verhevenste verzuchtingen hunner zielen uitdrukten. Zij leefden natuurlijk van wortelen evenals de plantenetende dieren. Uit een menschelijk oogpunt waren deze beide mannen onnoozelen of gekken; uit een goddelijk oogpunt, uitgaande van het geloof in de onsterfelijkheid der ziel, betoonden zij zich veel sterker rekenaars

dan Galileï en Newton. Want zij hebben enkele tientallen jaren aardsche welvaart en wereldsche geest opgeofferd tot het verdienen der eeuwige gelukzaligheid en van den goddelijken geest.

Het is dus duidelijk dat de mensch een bepaald anti-maatschappelijk wezen is, in zoover hij een onsterfelijke ziel bezit, met de oneindigheid en vrijheid die door deze ziel meegebracht worden. En indien de mensch steeds wijs was geweest, indien hij zich uitsluitend om de eeuwigheid had bekommerd, alle goederen, alle aandoeningen en alle ijdelheid dezer aarde geminacht had — dan zou hij dien toestand van onschuld of goddelijke onnoozelheid nooit verlaten hebben en nooit zich tot een maatschappij gevormd hebben. In één woord, Adam en Eva zouden nooit geproefd hebben van de vrucht van den boom der kennis, en wij zouden allen geleefd hebben als dieren in het aardsche paradijs, dat God hun als woning toegewezen had. Doch van het oogenblik toen de menschen wilden weten, zich beschaven, denken, spreken en stoffelijke goederen wilden bezitten, moesten ze noodzakelijk hun eenzaamheid verlaten en zich tot een maatschappij inrichten. Want zoozeer zij innerlijk oneindig, onsterfelijk, vrij zijn, zoozeer zijn ze uiterlijk begrensd, sterfelijk, zwak en van de buitenwereld afhankelijk.

Beschouwd uit het oogpunt van hun aardsch bestaan — dat wil zeggen hun werkelijk en niet denkbeeldig bestaan — biedt de menigte der menschen zulk een vernederend schouwspel, zoo bedroevend arm aan wilskracht en geest, dat men waarlijk een rijke verbeeldingskracht moet bezitten, wil men in hen een onsterfelijke ziel en de schaduw van een vrijen wil vinden. Zij doen zich aan ons voor als volstrekt en noodlottig bepaalde wezens; vóór alles bepaald door de uiterlijke natuur, door den vorm van den bodem en door alle stoffelijke voorwaarden van hun bestaan; bepaald door de ontelbare staatkundige, godsdienstige en maatschappelijke betrekkingen, door de gewoonten,

de wetten, door een gansche wereld van vooroordeelen of van gedachten, tot stand gebracht langzamerhand door vroegere eeuwen, en die zij vinden wanneer ze het levenslicht aanschouwen in de maatschappij, waarvan ze nooit de scheppers zijn, doch eerst de voortbrengselen en later de werktuigen. Bij duizend menschen zal men er nauwelijks één aantreffen, van wien men kan zeggen, niet in een volstrekt doch in een betrekkelijk opzicht, dat hij wil en denkt uit zichzelf. De groote meerderheid der menschelijke individuen, niet enkel bij de onwetende menigte, doch evengoed bij de beschaafde en bevoorrechte klasse, willen en denken slechts hetgeen iedereen rondom hen wil en denkt. Zij gelooven ongetwijfeld dat zij uit zichzelf willen en denken, doch ze brengen slechts slaafsch, en met onbeteekenende en onwaarneembare wijzigingen, de gedachten en den wil van anderen voor den dag. Deze slaafschheid, deze sleur, eindelooze bronnen van de gemeenplaats, deze afwezigheid van opstand in den wil en dit ontbreken van initiatief in de gedachte der individuen zijn de voornaamste oorzaken der treurige traagheid van de historische ontwikkeling der menschheid. Voor ons, materialisten of realisten, die zoomin gelooven in de onsterfelijkheid der ziel als in den vrijen wil, lijkt deze traagheid slechts een natuurlijk feit, hoe bedroevend zij ook wezen moge. Afkomstig uit den toestand van gorilla, komt de mensch slechts zeer moeielijk tot het bewustzijn zijner menschelijkheid en tot de verwezenlijking zijner vrijheid. In het eerst kan hij dit bewustzijn zoomin bezitten als deze vrijheid; als wild dier en slaaf wordt hij geboren, en hij bevrijdt zich slechts en wordt mensch, trapsgewijze, in den boezem der maatschappij, die vanzelf ouder moest wezen dan zijn gedachte, zijn spraak en zijn wil. Dit kan de mensch slechts doen door de gezamenlijke pogingen van alle vroegere en tegenwoordige leden dezer maatschappij, welke bijgevolg de grondslag en het natuurlijk uit-

gangspunt is van zijn menschelijk bestaan. Daaruit vloeit voort dat de mensch zijn individueele vrijheid of zijn persoonlijkheid slechts tot stand brengt wanneer hij zich aanvult met al de individuen die hem omringen. En dat hij dit slechts doet dank zij den arbeid en de gemeenschappelijke macht der maatschappij, zonder welke hij ongetwijfeld het domste en ellendigste van alle dieren op de aarde blijven zou. In het stelsel der materialisten, het eenige natuurlijke en logische stelsel, schept de maatschappij de vrijheid der menschelijke individuen, in plaats dat zij die vrijheid vermindert en beperkt. Zij is de wortel, zij is de boom — en de vrijheid is zijn vrucht. Bijgevolg moet de mensch in ieder tijdvak zijn vrijheid niet zoeken in den aanvang, doch aan het einde der geschiedenis. Men kan zeggen dat de werkelijke en volkomen bevrijding van ieder menschelijk individu het ware en groote oogmerk, het opperste doel der geschiedenis is.

Het gezichtspunt der idealisten is gansch anders. In hun stelsel doet de mensch zich eerst voor als een onsterfelijk en vrij wezen en wordt ten slotte een slaaf. Als onsterfelijke en vrije geest, oneindig en volkomen in zichzelf, heeft hij geen maatschappij noodig. Hieruit vloeit voort dat hij een maatschappij vormt, enkel door een soort van achteruitgang, of wel omdat hij het bewustzijn zijner onsterfelijkheid en vrijheid vergeet en verliest. Hij is een tegenstrijdig wezen, inwendig oneindig als geest, doch afhankelijk, gebrekkig en stoffelijk van buiten. Daarom moet hij zich vereenigen niet met het oog op de behoeften zijner ziel, doch tot behoud van zijn lichaam. De maatschappij vormt zich dus slechts door een soort van opoffering der belangen en der onafhankelijkheid van de ziel aan de verachtelijke behoeften van het lichaam. Dit is een ware achteruitgang en een onderwerping van het innerlijk onsterfelijke en vrije individu, een minstens gedeeltelijke verloochening zijner oorspronkelijke vrijheid.

Men kent de vast aangenomen phrase die, in de taal van alle voorstanders van den Staat en het juridiek recht, dezen achteruitgang en deze opoffering uitdrukt, dezen eersten stap naar de menschelijke slavernij. Het individu zou in den natuurtoestand een volkomen vrijheid genieten, dat wil zeggen voor het individu lid werd eener maatschappij; doch men moet wanneer men in deze maatschappij treedt, een gedeelte dezer vrijheid opofferen, opdat de maatschappij de rest waarborge. Aan wie de verklaring dezer phrase verlangen, antwoordt men gewoonlijk met een andere: „De vrijheid van ieder menschelijk individu moet geen andere grenzen hebben dan de vrijheid van alle andere individuen."

Niets is in schijn rechtvaardiger. En toch bevat deze theorie de kiem der gansche theorie van de dwingelandij. Overeenkomstig het gronddenkbeeld der idealisten van alle richtingen en in strijd met alle werkelijke feiten, schijnt het menschelijk individu een volkomen vrij wezen zoolang het buiten de maatschappij blijft en zoolang uitsluitend. Daaruit vloeit voort, dat deze laatste, enkel beschouwd als juridieke en staatkundige maatschappij, dat wil zeggen opgevat als de staat, de ontkenning is der vrijheid. Dat is het gevolg van het idealisme, het is gelijk men ziet volkomen strijdig met de afleidingen van het materialisme, die overeenkomstig aan hetgeen in de werkelijke wereld voorvalt, de individueele vrijheid der menschen uit de maatschappij laten voortspruiten, als een noodzakelijk gevolg van de gezamenlijke ontwikkeling der menschheid.

De materialistische, realistische en kollektivistische verklaring der vrijheid, geheel tegenovergesteld aan die der idealisten luidt: De mensch wordt slechts mensch en komt slechts tot het bewustzijn zijner menschelijkheid, in de maatschappij en enkel door de gezamenlijke werking der geheele maatschappij. Van het juk der uitwendige natuur kan hij zich enkel bevrijden door

den gezamenlijken of maatschappelijken arbeid; alleen die kan de oppervlakte der aarde veranderen in een verblijf gunstig voor de ontwikkeling der menschheid; en zonder deze stoffelijke vrijmaking is voor niemand verstandelijke en zedelijke bevrijding mogelijk. Zich verlossen van het juk van zijn eigen aard, dat wil zeggen de neigingen en bewegingen van zijn eigen lichaam ondergeschikt maken aan de leiding van zijn meer en meer ontwikkelden geest, is hem niet mogelijk zonder opvoeding en onderwijs. Dit zijn twee uitsluitend maatschappelijke zaken; want buiten de maatschappij zou de mensch eeuwig een wild dier of een heilige gebleven zijn, hetgeen ten naaste bij hetzelfde beteekent. Tenslotte kan de afzonderlijke mensch geen bewustzijn zijner vrijheid bezitten. Vrij wezen beteekent voor den mensch als zoodanig erkend, beschouwd en behandeld worden door een ander mensch, door alle menschen die hem omringen. De vrijheid is dus geen feit van afzondering, doch van wederkeerige weerkaatsing, niet van uitsluiting doch integendeel van verbinding. Want de vrijheid van ieder individu is niets anders dan de weerkaatsing van zijn menschelijkheid of van zijn menschenrecht in het bewustzijn van alle vrije menschen, zijn broeders, zijn gelijken.

Ik kan me slechts vrij noemen en gevoelen in tegenwoordigheid van andere menschen. Ik ben dus niet vrij en geen mensch in tegenwoordigheid van een dier eener lagere soort, omdat dit dier onbekwaam is tot het begrijpen en bijgevolg ook tot het erkennen mijner menschelijkheid. Ik ben zelf alleen vrij, voor zoover ik de vrijheid en de menschelijkheid erken van alle menschen die mij omringen. Alleen wanneer ik hun menschelijk karakter eerbiedig, kan ik mijn eigen menschelijk karakter eerbiedigen. Een menscheneter, die zijn gevangene opeet en als wild dier behandelt, is geen mensch maar een dier. Een slavenmeester is geen mensch, doch een meester. Daar hij de men-

schelijkheid van zijn slaven verloochent, doet hij het ook zijn eigen menschelijkheid. De gansche maatschappij der oudheid levert ons daarvan een bewijs: de Grieken en Romeinen gevoelden zich niet vrij als menschen, zij beschouwden zich niet als zoodanig wegens het menschenrecht, doch zij geloofden dat zij als Grieken en Romeinen bevoorrecht werden door de bijzondere bescherming hunner goden. En dit nog enkel in hun eigen vaderland, zoolang het onafhankelijk bleef en niet veroverd werd, doch integendeel de andere landen veroverde. Zij verwonderden zich er volstrekt niet over — geloofden zelfs niet dat zij het recht en de plicht hadden om in opstand te komen — wanneer zij op hun beurt overwonnen werden, en zelf in slavernij vervielen.

De groote verdienste van het kristendom is dat het de menschelijkheid van alle menschelijke wezens verkondigd heeft, met inbegrip der vrouwen — de gelijkheid van alle menschen voor God. Doch hoe heeft het kristendom dat gedaan? In den hemel, voor het toekomstige leven, niet voor het tegenwoordige en werkelijke leven, niet op aarde. Deze toekomstige gelijkheid is bovendien nog een leugen, want het aantal uitverkorenen is zooals men weet uitermate beperkt. Aangaande dit punt zijn de godgeleerden der meest verschillende kristelijke sekten het eens. De zoogenaamde kristelijke gelijkheid eindigt dus met het meest schreeuwende voorrecht, met het voorrecht van eenige duizendtallen uitverkorenen der goddelijke genade op miljoenen verdoemden. Zelfs indien deze gelijkheid van allen tegenover God bewaarheid werd, dan nog zou zij de gelijke nietigheid en de en de gelijke slavernij van allen wezen tegenover een oppersten meester. De grondslag van den kristelijken eeredienst en de eerste voorwaarde tot zaligheid is immers de verzaking der menschelijke waardigheid en de verachting dezer waardigheid voor de goddelijke grootschheid? Een kristen is dus geen mensch,

in dien zin dat hij het bewustzijn der menschelijkheid mist. Daar hij de menschelijke waardigheid in zichzelf niet eerbiedigt, kan hij haar in anderen niet eerbiedigen; en daar hij haar niet in anderen eerbiedigt, kan hij haar in zichzelf niet eerbiedigen. Een kristen kan een profeet wezen, een heilige, een priester, een koning, een generaal, een minister, een ambtenaar, een vertegenwoordiger van het een of ander gezag, een gendarm, een beul, een edele, een uitzuiger of een proletariër, een onderdrukker of een verdrukte, een meester of een loonslaaf, doch hij heeft geen recht om zich mensch te noemen, want de mensch heeft eerst aanspraak op dien naam, wanneer hij de menschelijkheid en vrijheid van iedereen eerbiedigt en bemint, en wanneer zijn vrijheid en menschelijkheid geëerbiedigd, bemind, veroorzaakt en tot stand gebracht worden door iedereen.

Ik ben niet werkelijk vrij voordat alle wezens die me omringen, mannen en vrouwen, eveneens vrij zijn. De vrijheid van anderen is volstrekt geen grens of ontkenning van mijn vrijheid, doch is er integendeel de noodzakelijke voorwaarde en de bevestiging van. Door de vrijheid van anderen word ik eerst inderdaad vrij; bijgevolg wordt mijn vrijheid uitgestrekter, dieper en breeder, naarmate meer vrije menschen mij omgeven en hun vrijheid dieper en breeder is. De slavernij der menschen daarentegen vormt een belemmering mijner vrijheid, of wat hetzelfde beteekent, de dierlijkheid is een ontkenning mijner menschelijkheid. Want nog eens, ik kan me niet werkelijk vrij noemen, voordat mijn vrijheid bekrachtigd wordt door de instemming van iedereen. Mijn vrijheid, dat wil zeggen mijn waardigheid als mensch, mijn menschelijk recht, dat hierin bestaat dat ik aan geen enkel ander mensch gehoorzaam en mijn handelingen slechts regel naar mijn eigen overtuiging. Mijn persoonlijke vrijheid, aldus bekrachtigd door de vrijheid van iedereen, strekt zich uit tot in het oneindige.

Men ziet dat de vrijheid, zooals zij door de materialisten wordt opgevat, een zeer stellige zaak is, zeer ingewikkeld en vooral maatschappelijk bij uitnemendheid, omdat zij slechts door de maatschappij kan worden tot stand gebracht, in de nauwste gelijkheid en solidariteit van ieder met allen. Men kan in haar drie graden van ontwikkeling onderscheiden, drie bestanddeelen. Het eerste is bij uitstek stellig en maatschappelijk; het is de volle ontwikkeling en het volle genot van alle menschelijke vermogens voor ieder, door opvoeding, door wetenschappelijk onderricht en stoffelijke welvaart — allemaal dingen die slechts aan ieder kunnen worden gegeven door den gemeenschappelijken, stoffelijken en verstandelijken spier- en hersenarbeid der gansche maatschappij.

Het tweede bestanddeel der vrijheid is ontkennend. Dat is de opstand van het menschelijk individu tegen elk menschelijk en goddelijk, gezamenlijk en persoonlijk gezag.

Het is eerstens de opstand tegen de dwingelandij van het opperste spook der godgeleerdheid, tegen God. Het is duidelijk dat zoolang we een meester zullen hebben in den hemel, wij slaven op de aarde zullen wezen. Onze rede en onze wil zullen evenzeer vernietigd worden. Zoolang wij gelooven zullen dat we hem een volstrekte gehoorzaamheid verschuldigd zijn — en tegenover een God is er geen andere gehoorzaamheid mogelijk — zullen we ons noodzakelijk lijdelijk moeten onderwerpen en zonder de minste kritiek op het heilige gezag van zijn tusschenpersonen en van zijn uitverkorenen: zaligmakers, profeten, goddelijk bezielde wetgevers, keizers, koningen en al hun ambtenaren en ministers, vertegenwoordigers en gewijde dienaren der beide groote instellingen, die zich aan ons opdringen als door God zelf tot het bestuur der menschen vastgesteld: de Kerk en de Staat. Ieder wereldlijk of menschelijk gezag spruit regelrecht voort onmiddellijk uit het geestelijk of goddelijk gezag. Doch

het gezag is de ontkenning der vrijheid. God, of liever het ingebeeld begrip God, is dus de wijding en de verstandelijke en zedelijke oorzaak van alle slavernij op aarde. En de vrijheid der menschen zal eerst volkomen wezen wanneer zij volkomen de rampzalige inbeelding van een hemelschen meester zal hebben vernietigd.

Dat is bijgevolg de opstand van ieder tegen de dwingelandij der menschen, tegen het persoonlijke zoowel als maatschappelijke gezag, vertegenwoordigd en gerechtelijk bekrachtigd door den Staat. Hier moet men echter goed verstaan en om te verstaan moet men beginnen met het maken van een zeer nauwkeurige onderscheiding tusschen het officieele en bijgevolg gewelddadige gezag der als Staat ingerichte maatschappij, en de natuurlijke werkingen en invloeden der niet-officieele doch natuurlijke maatschappij op ieder van haar leden.

De opstand tegen dezen natuurlijken invloed der maatschappij is veel moeielijker voor het individu, dan de opstand tegen de officieel ingerichte maatschappij, tegen den Staat; — hoewel toch vaak deze eerste opstand even onvermijdelijk is als deze laatste. De vaak verpletterende en rampzalige maatschappelijke dwingelandij vertoont niet dit karakter van oppermachtig geweld, van wettelijk en stellig despotisme, waardoor zich het staatsgezag onderscheidt. De maatschappelijke dwingelandij wordt niet voorgeschreven als een wet waaraan ieder individu gedwongen is zich te onderwerpen op straffe van een gerechtelijke kastijding. Haar werking is zachter, innemender, minder merkbaar, doch even zooveel machtiger dan het staatsgezag. Die dwingelandij beheerscht de menschen door de gewoonten, door de zeden, door de menigte der gewaarwordingen en vooroordeelen zoowel van het stoffelijke leven als van den geest en die vormen hetgeen wij de openbare meening noemen. Zij omgeeft den mensch sedert zijn geboorte, doordringt hem, en vormt

den grondslag van zijn eigen bestaan als individu. Zoodoende is ieder er in zekeren zin tegen zichzelf de medeplichtige van, en meestal zonder dat hij er zelf iets van vermoedt. Daaruit vloeit voort, dat om zich te verzetten tegen dezen invloed dien de maatschappij op hem uitoefent in natuurlijken zin, de mensch tenminste gedeeltelijk tegen zichzelf in opstand komen moet, want met al zijn stoffelijke, verstandelijke en zedelijke neigingen en verlangens, is hijzelf slechts het voortbrengsel der maatschappij. Vandaar die groote macht door de maatschappij over de menschen uitgeoefend.

Uit het oogpunt der absolute moraal, dat wil zeggen uit het oogpunt van den menschelijken eerbied — en ik zal dadelijk zeggen wat ik onder dit woord versta — kan deze macht der maatschappij weldadig wezen, zooals zij ook slecht kan zijn. Zij is weldadig indien zij streeft naar de ontwikkeling van wetenschap, van stoffelijke welvaart, vrijheid, gelijkheid en broederlijke solidariteit tusschen de menschen. Zij is slecht wanneer zij tegenovergestelde neigingen bezit. Een mensch die geboren werd in een maatschappij van ruwe menschen, blijft op zeer weinig uitzonderingen na een ruw mensch. Geboren in een maatschappij beheerscht door priesters, wordt hij een idioot, een dwaas. Geboren in een dievenbende, zal hij waarschijnlijk een dief worden. Geboren te midden der bourgeoisie zal hij den arbeid van anderen uitbuiten. En indien hem het ongeluk overkomt dat hij geboren wordt in de maatschappij der halfgoden, die deze aarde beheerschen, edelen, vorsten, koningskinderen, zal hij volgens de graden zijner bekwaamheid, zijner middelen en van zijn vermogen de menschheid verachten en onderwerpen. In alle gevallen, en juist tot het menschelijk maken van het individu, wordt zijn opstand tegen de maatschappij onontbeerlijk.

Doch ik herhaal het, de opstand van het individu tegen de

maatschappij, is een veel moeilijker zaak dan zijn opstand tegen den Staat. De Staat is een geschiedkundige, vergankelijke instelling, een voorbijgaande vorm der maatschappij, zoowel als de Kerk, wier jongere broeder hij is, doch hij bezit niet het noodlottig en onwrikbaar karakter der maatschappij, die ouder is dan alle ontwikkeling der menschheid, die volkomen deelt in de almacht der wetten: in de natuurlijke werking en openbaringen, en den grondslag van ieder menschelijk bestaan vormt. De mensch, tenminste sedert hij zijn eersten stap deed naar de menschelijkheid, sedert hij begon een menschelijk wezen te zijn, dat wil zeggen een sprekend en min of meer denkend wezen — die mensch wordt in de maatschappij geboren, evenals de mier ter wereld komt in den mierenhoop en de bij in de bijenkorf. Hij kiest die maatschappij niet, hij is er integendeel het voortbrengsel van, en hij is even noodlottig onderworpen aan de natuurwetten, die zijn noodzakelijke ontwikkeling besturen, als hij aan alle andere natuurwetten gehoorzaamt. De maatschappij is ouder dan ieder menschelijk individu — en overleeft den mensch tevens, evenals de natuur zelf. Zij is eeuwig als de natuur, of liever geboren op de aarde, zal zij zoolang duren als onze aarde. Een grondige opstand tegen de maatschappij zou dus even onmogelijk voor den mensch zijn als een opstand tegen de natuur; want de menschenmaatschappij is niets anders dan de laatste groote openbaring of schepping der natuur op deze aarde; en een individu dat de maatschappij, dat wil zeggen de natuur in 't algemeen en zijn eigen natuur in 't bijzonder, schade zou willen berokkenen, zou zich daardoor zelf buiten alle voorwaarden tot een werkelijk bestaan plaatsen, zou zich in het niet werpen, in het volstrekt ledige, in het doode, afgetrokken begrip, in God. Men kan dus evenmin vragen of de maatschappij iets goeds of iets slechts is, als het onmogelijk is te vragen of de natuur — het algemeene, stoffelijke, werkelijke, eenige, opperste,

volstrekte wezen — iets goeds of iets slechts is. De maat' schappij en de natuur zijn meer: een verbazend stellig en oorspronkelijk feit, ouder dan ieder bewustzijn, dan ieder denkbeeld, dan iedere verstandelijke en zedelijke schatting. Het is de grondslag, het is de wereld waarin later zich voor ons ontwikkelt hetgeen we goed en kwaad noemen.

Met den Staat is het niet alzoo; en ik aarzel niet om te zeggen dat de Staat iets kwaads is, doch een in de geschiedenis noodzakelijk kwaad, even noodzakelijk in het verleden als vroeg of laat zijn volkomen vernietiging zal wezen — even noodzakelijk als de oorspronkelijke dierlijkheid en de godsdienstige afdwalingen der menschen waren. De Staat is de maatschappij niet, doch hij is er slechts een even ruwe als afgetrokken geschiedkundige vorm van. Hij ontstond in alle landen uit het huwelijk van geweld, roof, kortom van oorlog en verovering, met de achtereenvolgens door de godsdienstige inbeelding der volkeren geschapen goden. Hij was van zijn oorsprong af, en hij is heden nog de goddelijke wijding van het ruw geweld en het zegevierend onrecht. Zelfs in de meest demokratische landen, zooals de Vereenigde Staten van Amerika en zooals Zwitserland, is het geregelde . . . . . 1) van het voorrecht eener minderheid en de werkelijke onderwerping der overgroote meerderheid.

De opstand tegen den Staat is veel gemakkelijker, omdat er in den aard van den Staat reeds iets ligt, dat tot opstand aanzet. De Staat is het gezag, het geweld, de ijdelheid en vooringenomenheid van het geweld. Hij dringt zich niet in, hij tracht niet te bekeeren: en telkens wanneer hij zich daarmee bemoeit, doet hij het ongaarne; want zijn aard is niet overtuigen, doch zich opdringen, dwingen. Welke moeite geeft hij zich om dezen aard te verbergen, als de wettige schender van

1) Een onleesbaar woord.

den wil der menschen, als de voortdurende ontkenning van hun vrijheid! Zelfs wanneer hij het goede beveelt, doet hij het een ondienst en bederft het, juist omdat hij het beveelt, en omdat ieder bevel wettigen opstand der vrijheid verwekt. Zoodra het goede wordt bevolen, wordt het slecht, uit het oogpunt der ware — menschelijke en zeker niet goddelijke — zedeleer; uit het oogpunt van menschelijken eerbied en vrijheid. De vrijheid, zedelijkheid en waardigheid van den mensch bestaan juist hierin, dat hij het goede doet, niet omdat het hem bevolen werd, doch wijl hij het begrijpt, wil en liefheeft.

De maatschappij dringt zich niet stellig, officiëel en met gezag op, doch natuurlijk, en juist om reden daarvan is haar werking op het individu onvergelijkelijk machtiger dan die van den Staat. Zij schept en vormt alle individuen, die in haar boezem geboren worden en zich ontwikkelen. Zij laat langzaam, vanaf den dag der geboorte tot den dag van het sterven, haar gansche eigen stoffelijke, verstandelijke en zedelijke natuur in die individuen overgaan. De maatschappij wordt als het ware individu in ieder.

Het menschelijk individu is zoo weinig een algemeen en afgetrokken wezen, dat ieder vanaf het oogenblik wanneer hij zich vormt in het moederlichaam, reeds bepaald en onderscheiden wordt door een menigte stoffelijke, geografische, klimatologische, ethnografische, hygienische en bijgevolg ekonomische oorzaken en werkingen 1), die den stoffelijken aard vormen, uitsluitend eigen aan zijn familie, klasse, natie, ras; en zoozeer als de neigingen en geschiktheden der menschen afhangen van het

1) Oorzaken en werkingen afhankelijk van de ligging van het land, het klimaat, den aard der bevolking, de gezondheidsvoorwaarden der menschen, de stoffelijke inrichting hunner maatschappij.

gezamenlijke dezer uitwendige of natuurlijke invloeden, wordt ieder geboren met een individueelen aard of een individueel karakter, die stoffelijk bepaald zijn. Bovendien, dank zij de betrekkelijk hoogere bewerktuiging der menschelijke hersenen, brengt ieder mensch bij zijn geboorte het tegelijk stoffelijk en besliste vermogen mee van te gevoelen, te denken, te spreken en te willen; en geen aangeboren denkbeelden en gewaarwordingen, zooals de idealisten beweren. Hetgeen hij meebrengt is slechts het vermogen tot het vormen en ontwikkelen van denkbeelden. De maatschappij geeft hem zijn eerste begrip.

Het is hier de plaats niet om na te sporen hoe zich in de oorspronkelijke maatschappijen de eerste begrippen en de eerste denkbeelden gevormd hebben, waarvan het meerendeel natuurlijk zeer ongerijmd waren. Al hetgeen we met volledige zekerheid kunnen zeggen, is dat ze niet afzonderlijk en vanzelf geschapen werden door den wonderbaar verlichten geest van bezielde individuen, maar wel door den gezamenlijken — meestal onwaarneembaren — geestesarbeid van alle individuen, die deel uitmaakten van deze maatschappijen. De uitstekende individuen, de mannen van genie hebben altijd slechts de gelukkigste uitdrukking van de maatschappij gevormd; alle mannen van genie waren gelijk Voltaire, ze „namen het goede waar ze het vonden." De gezamenlijke verstandelijke arbeid der oorspronkelijke maatschappijen heeft de eerste denkbeelden geschapen. Deze denkbeelden waren eerst slechts natuurlijk zeer onvolkomen, eenvoudige bevestigingen der natuurlijke en maatschappelijke feiten en der nog minder oordeelkundige gevolgtrekkingen dezer feiten. Zoo was de aanvang van alle menschelijke voorstellingen, inbeeldingen en gedachten. De inhoud dezer gedachten was volstrekt niet geschapen door een vrijwillige werking van den menschelijken geest, doch was eerst gegeven door de uitwendige zoowel als inwendige werkelijke

wereld. De geest van den mensch, dat wil zeggen de arbeid of de geheel en al organische en bijgevolg stoffelijke werking zijner hersenen, verwekt door de uitwendige zoowel als inwendige indrukken die zijn zenuwen hem overbrengen, voegt daarbij slechts een geheel stellige werking, bestaande in het vergelijken en verbinden dezer indrukken van juiste of valsche feiten en stelsels. Zoo ontstonden de eerste denkbeelden. Door de spraak werden deze denkbeelden, of liever deze eerste voorstellingen, nauwkeuriger, werden bevestigd doordat ze van het eene menschelijke individu op het andere overgebracht werden. Zoodoende moesten de individueele voorstellingen van ieder elkander ontmoeten, wijzigen en aanvullen; doordat ze zich meer en meer in eenig stelsel samensmelten, vormen ze tenslotte het gemeenschappelijk bewustzijn, de gezamenlijke gedachte der maatschappij. Deze door de overlevering van het eene menschengeslacht op het andere overgebrachte gedachte, ontwikkelt zich aanhoudend meer door den verstandelijken arbeid der eeuwen en vormt zoo het verstandelijk en zedelijk erfdeel eener maatschappij, eener klasse, eener natie.

Ieder nieuw menschengeslacht vindt bij zijn wieg een gansche wereld van denkbeelden, voorstellingen en gewaarwordingen, die het als erfdeel van de vroegere eeuwen ontvangt. Deze wereld vertoont zich eerst aan den pasgeboren mensch onder den denkbeeldigen vorm, als een stelsel van voorstellingen en denkbeelden, als godsdienst, als leerstelsel. Een kind zou onbekwaam zijn tot het ontvangen en bevatten dezer wereld onder dezen vorm; doch deze wereld dringt zich aan het kind op als een wereld van feiten, belichaamd en verwezenlijkt zoowel in de personen als in alle dingen waardoor het omgeven is, en spreekt tot zijn zintuigen door alles wat het hoort en ziet van af zijn eersten levensdag. Want de menschelijke denkbeelden en voorstellingen waren aanvankelijk slechts de voortbrengselen van de natuur-

lijke zoowel als maatschappelijke werkelijke feiten, in dien zin dat ze er steeds de weerkaatsing van waren in de menschelijke hersenen en het om zoo te zeggen denkbeeldige en min of meer oordeelkundige voortbrengen dezer feiten door het volstrekt stoffelijk orgaan der menschelijke gedachte. Zoo moesten die denkbeelden later, nadat ze zich goed gevestigd hebben, op de wijze die ik heb verklaard, in het gemeenschappelijk bewustzijn eener maatschappij, de macht verwerven om op hun beurt oorzaken te worden die nieuwe feiten voortbrengen, niet juist natuurlijke, doch maatschappelijke feiten. Tenslotte wijzigen ze — wel is waar zeer langzaam — het bestaan, de gewoonten en de instellingen der menschen, in één woord alle verhoudingen der menschen in de maatschappij, en door hun belichaming in de meest dagelijksche zaken van ieders leven, worden zij voor allen waarneembaar, zelfs voor kinderen. Zoodoende doordringt zich daarmee ieder nieuw menschengeslacht van af zijn eerste jeugd, en wanneer het volwassen wordt en de arbeid zijner eigen gedachte eerst werkelijk begint, vergezeld van een nieuwe kritiek, dan vindt het in zichzelf zoowel als in de hem omringende maatschappij een gansche wereld van gedachten of vastgestelde begrippen, die als uitgangspunt dienen en in zekeren zin de eerste grondstof leveren of de stof voor eigen verstandelijken en zedelijken arbeid. Hiertoe behooren de door overlevering verkregen en gemeenschappelijke inbeeldingen, die door de bovennatuurkundigen ten onrechte aangeboren denkbeelden genoemd werden, omdat ze zich vergisten door de onwaarneembare wijze waarop deze denkbeelden, die van buiten komen, zich in de hersenen der kinderen drukken, nog voordat ze tot zelfbewustzijn kwamen.

Zoo zijn de algemeene of afgetrokken denkbeelden over godheid en ziel volkomen ongerijmde doch onvermijdelijke denkbeelden, noodlottig in de geschiedkundige ontwikkeling van den

menschelijken geest, die slechts zeer langzaam, door veel eeuwen heen, tot de redelijke kennis van zichzelf en zijn eigen openbaringen komt; die steeds uitgaat van het ongerijmde om te komen tot waarheid en van slavernij om vrijheid te veroveren. Deze denkbeelden zijn bekrachtigd door de algemeene onwetendheid en door de onwetendheid der eeuwen, evengoed als door het welbegrepen belang der bevoorrechte klassen, zoozeer, dat men tegenwoordig zich niet openlijk tegen deze denkbeelden zou kunnen verklaren, zonder dat men een aanzienlijk gedeelte der volksmenigte in opstand bracht en gevaar liep om te worden gesteenigd door de huichelarij der bourgeoisie. Naast deze denkbeelden en steeds zeer innig er mee verbonden, vindt de jongeling in de maatschappij — en in zichzelf als gevolg van den almachtigen invloed dien de maatschappij op hem uitoefende — een hoeveelheid andere voorstellingen of denkbeelden, die veel meer bepaald zijn en meer nabij het werkelijke leven van den mensch raken, zijn dagelijksch leven. Dit zijn de voorstellingen over de natuur en den mensch, over rechtvaardigheid, plichten en rechten der individuen en der klassen, over de maatschappelijke welvoegelijkheid, over de familie, den eigendom, den Staat, en veel andere nog die de betrekkingen der menschen onder elkander regelen. Al deze denkbeelden die hij bij zijn geboorte belichaamd vindt in de dingen en in de menschen, en die zich door opvoeding en onderricht in zijn eigen geest afdrukken, nog voordat hij de kennis van zichzelf bereikt heeft, vindt hij later terug bekrachtigd, verklaard, uitgelegd door de theoriën die het algemeen bewustzijn of het gezamenlijke vooroordeel uitdrukken en door alle godsdienstige, staatkundige en stoffelijke instellingen der maatschappij waarvan hij deel uitmaakt. En zelf is hij daarvan zoozeer doordrongen, dat hij onvrijwillig, door al zijn stoffelijke, verstandelijke en zedelijke gewoonten er de medeplichtige van wordt, hij moge al of niet

persoonlijk belang hebben bij het verdedigen dezer instellingen. Men moet zich dus niet verwonderen over de almachtige werking die op de menschenmassa wordt uitgeoefend door deze denkbeelden, die het gezamenlijk bewustzijn der maatschappij uitdrukken. Integendeel, men moet zich erover verwonderen, dat er in deze massa individuen zijn die de gedachte, den wil en den moed bezitten om ze te bestrijden. Want de drukking der maatschappij op het individu is ontzaglijk, en er is geen karakter zoo sterk, geen verstand zoo machtig, dat het zich beschut kan noemen tegen de aanvallen van dezen even willekeurigen als onweerstaanbaren invloed.

Niets bewijst het maatschappelijk karakter van den mensch zoozeer als deze invloed. Men zou zeggen dat het gemeenschappelijk bewustzijn van een of andere maatschappij — belichaamd in de groote openbare instellingen zoowel als in alle onderdeelen van zijn persoonlijk leven en tot grondslag dienend voor al zijn theoriën — een soort van omgeving vormt, een soort van verstandelijke en zedelijke atmosfeer, die schadelijk is, doch volstrekt noodzakelijk voor het bestaan van al de leden dier maatschappij. Deze omgeving beheerscht hen en steunt hen tevens, verbindt hen onder elkander door gewone betrekkingen, die noodzakelijk door haarzelf bepaald worden. Zij geeft ieder een gevoel van veiligheid en zekerheid en vormt voor elkeen de opperste voorwaarde van het bestaan van het groote aantal, de platheid, de gemeenplaats, de sleur.

Het grootste aantal der menschen, niet alleen in de volksmassa, doch evenzeer en vaak zelfs meer in de bevoorrechte en verlichte klasse, gevoelen zich niet gerust en met zichzelf in vrede, wanneer zij niet in hun gedachten en in alle handelingen van hun leven getrouw en blindelings overlevering en sleur volgen: „Onze vaderen hebben zoo gedacht en gedaan, wij moeten denken en doen als zij. Iedereen rondom ons denkt en

handelt zoo, waarom zouden wij dus anders denken en handelen dan iedereen?" Deze woorden bevatten de wijsbegeerte, de overtuiging en de handelwijze van negen-en-negentig honderste deelen der menschheid, in alle klassen der maatschappij zonder onderscheid. En daarin schuilt — zooals ik reeds opmerkte — de grootste belemmering voor den vooruitgang en de snelle bevrijding van het menschelijk geslacht.

Wat zijn de oorzaken dezer bedroevende traagheid, die zoozeer den stilstand nadert, den stilstand die, volgens mij, het grootste ongeluk der menschheid vormt? Deze oorzaken zijn menigvuldig. De onwetendheid der menigte is ongetwijfeld een der voornaamste oorzaken. Gewoonlijk en stelselmatig ontbloot van iedere wetenschappelijke opvoeding — tengevolge van de vaderlijke zorgen van alle regeeringen en bevoorrechte klassen, die het nuttig vinden om de massa zoo lang mogelijk te houden in onwetendheid, vroomheid en geloof, drie woorden die ten naaste bij hetzelfde beteekenen — is de menigte ook onbekend met het bestaan en het gebruik van het werktuig tot verstandelijke bevrijding, dat men kritiek noemt, zonder welke kritiek geen volkomen zedelijke en maatschappelijke omwenteling kan plaatshebben. De menigte die alle belang heeft om tegen den bestaanden staat van zaken in opstand te komen, is er nog min of meer aan verbonden door den godsdienst der vaderen, de voorzienigheid der bevoorrechte klasse.

De bevoorrechte klasse, die wat men ook zeggen moge, tegenwoordig niet meer gelooft, is op haar beurt aan den bestaanden staat van zaken verbonden door haar staatkundig en maatschappelijk belang. Toch kan men onmogelijk zeggen dat daarin de eenige reden schuilt van haar hartstochtelijke gehechtheid aan de overheerschende denkbeelden. Welk een slechte meening ik ook koester aangaande de tegenwoordige verstandelijke en zedelijke waarde dezer klasse, kan ik toch niet aannemen dat

enkel het belang de beweegreden van haar gedachten en handelingen vormt.

Er is ongetwijfeld in iedere klasse en in iedere partij een min of meer talrijke groep verstandige, stoutmoedige en nauwgezet oneerlijke uitbuiters. Die noemt men vrij van alle verstandelijke en zedelijke vooroordeelen; ze zijn onverschillig voor alle overtuigingen en bedienen zich van alle middelen desnoods, om hun doel te bereiken. Doch deze aanzienlijke menschen vormen in de meest bedorven klasse slechts een geringe minderheid. De menigte is daar even gedwee als bij het volk. Zij ondergaat natuurlijk den invloed van haar belangen, die van reaktie een bestaansvoorwaarde voor haar maken. Doch men kan onmogelijk gelooven dat ze enkel aan een gevoel van egoïsme gehoorzaamt, wanneer zij reaktionair te werk gaat. Een groote massa menschen, zelfs wanneer ze tamelijk bedorven waren, zou niet zoo wezen wanneer ze gezamenlijk handelt. In iedere talrijke vereeniging, en meer nog in de historische, overgeleverde vereenigingen zooals de klassen, al waren ze zelfs volstrekt slecht geworden of strijdig met ieders belang en recht, ligt een kiem van zedelijkheid, een godsdienst, een of ander geloof, ongetwijfeld zeer weinig redelijk, meestal belachelijk en bijgevolg zeer bekrompen, doch oprecht, en die hun onontbeerlijke zedelijke bestaansvoorwaarde vormen.

De gemeenschappelijke en voornaamste dwaling van alle idealisten, een dwaling die overigens een zeer logisch gevolg is van hun gansche stelsel, is dat zij den grondslag der zedeleer zoeken in het afzonderlijke individu, terwijl de grondslag zich alleen bevindt en kan bevinden in de verbonden individuen. Om dit te bewijzen willen we eerst een keer voor altijd recht doen aan het afzonderlijke of volstrekte individu der idealisten.

Dit afzonderlijke en afgetrokken menschelijk individu is een inbeelding, evenals die van God; beide zijn gelijktijdig geschapen door de geloovige verbeelding of door de kinderlijke rede der volkeren. Later werd het ontwikkeld, verklaard en tot dogma gemaakt door de godgeleerde en bovennatuurkundige theoriën der idealistische denkers. Beide stellen een ledig afgetrokken begrip voor, dat niet vereenigbaar is met een of andere werkelijkheid; daarom eindigen beide in het Niet. Ik geloof dat ik de onzedelijkheid van het ingebeeld begrip God bewezen heb; later zal ik de ongerijmdheid ervan nog meer aantoonen. Thans wil ik het even onzedelijke als ongerijmde begrip ontleden, van dit volstrekte of afgetrokken menschelijk individu, dat door de moralisten der ideale school als grondslag voor hun staatkundige en maatschappelijke theoriën genomen wordt.

Zonder moeite zal ik kunnen bewijzen dat het door hen verkondigd en bemind menschelijk individu een volkomen onzedelijk wezen is. Het is de belichaamde eigenliefde, het anti-maatschappelijk wezen bij uitnemendheid. Aangezien het begaafd is met een onsterfelijke ziel, is het oneindig en volkomen in zichzelf; dus heeft het niemand noodig, zelfs God niet, en veel minder nog de andere menschen. Het zou logisch wezen, indien het niet zou dulden dat er een gelijk of hooger individu bestond, even onsterfelijk en even oneindig, of nog meer onsterfelijk en oneindig, hetzij naast, hetzij boven zich. Het zou de eenige mensch op aarde moeten zijn, ja zelfs het zou zich het eenige wezen, de wereld, moeten kunnen noemen. Want het oneindige dat iets buiten zich vindt, treft een grens aan, is het oneindige niet meer, en twee oneindige zaken die elkander ontmoeten, vernietigen elkander,

Waarom begingen de godgeleerden en bovennatuurkundigen die inkonsekwentie, dat ze het bestaan aannemen van meerdere even onsterfelijke, dat wil zeggen even oneindige menschen, en

boven hen allen het bestaan van een God, die nog meer onsterfelijk en oneindig is? Anders zijn ze zoo nauwkeurig logisch en nu blijven ze deze ongerijmdheid aannemen. Ze worden daartoe gedwongen door de volstrekte onmogelijkheid om het werkelijk bestaan, de sterfelijkheid zoo goed als de wederkeerige afhankelijkheid te ontkennen van de miljoenen menschelijke wezens die op deze aarde geleefd hebben en nog leven. Het is een feit, dat ze ondanks al hun goeden wil, niet buiten bespreking kunnen laten. Logisch zouden ze daaruit hebben moeten besluiten dat de zielen niet onsterfelijk zijn en dat ze geen afzonderlijk bestaan bezitten van haar lichamelijke en sterfelijke omhulsels; en dat de menschelijke individuen elkander beperken, zich in een wederkeerige afhankelijkheid bevinden, buiten zichzelf een oneindigheid van verschillende voorwerpen vinden — en zij dus voorbijgaande, begrensde en eindige wezens zijn, zooals al wat in de wereld bestaat. Doch wanneer ze dat erkenden, zouden ze de grondslagen van hun ideale theoriën zelf moeten opgeven, dan zouden ze zich moeten scharen onder de vaan van het zuiver materialisme, of van de proefondervindelijke redelijke wetenschap. Daartoe worden ze ook uitgenoodigd door de machtige stem dezer eeuw.

Zij blijven doof voor deze stem. Hun aard van bezielden, profeten en priesters, en hun geest gedreven door de fijne leugens der bovennatuurkunde, gewoon aan de duisternis der denkbeeldige grillen, verzet zich tegen de openhartige gevolgtrekkingen en tegen het volle licht der eenvoudige waarheid. Zij hebben zulk een afkeer daarvan, dat ze liever de tegenstrijdigheid verdragen die ze zelf scheppen door de ongerijmde voorstelling van de onsterfelijke ziel, of waarvan ze de oplossing zoeken in een nieuwe ongerijmdheid, in de voorstelling God. Uit het oogpunt der theorie is God werkelijk niets anders dan de laatste toevlucht en de opperste uitdrukking van alle onge-

rijmdheden en tegenstrijdigheden van het Idealisme. In de godgeleerdheid, die de kinderlijke en oprechte bovennatuurkunde voorstelt, verschijnt hij als de grondslag en de eerste oorzaak van het ongerijmde, doch in de eigenlijk gezegde bovennatuurkunde, dat wil zeggen in de gezifte en redelijk gemaakte godgeleerdheid, vormt hij integendeel het laatste betoog en de opperste toevlucht, in dien zin dat men alle tegenspraak die onoplosbaar schijnt in de werkelijke wereld, in God en door God verklaart, dat wil zeggen door het ongerijmde, zooveel mogelijk omhuld met een redelijk uiterlijk.

Het bestaan van een persoonlijken God en de onsterfelijkheid der ziel zijn twee onafscheidelijke inbeeldingen, zijn de twee polen der zelfde volstrekte ongerijmdheid. De eene roept de andere in het leven; de eene pool zoekt te vergeefs haar reden van zijn, haar verklaring in de andere. Voor de blijkbare tegenstrijdigheid tusschen de onderstelde oneindigheid van ieder mensch en het werkelijke feit van het bestaan van veel menschen, dus een hoeveelheid oneindige wezens, die zich buiten elkander bevinden en dus elkander noodzakelijk beperken; tusschen hun sterfelijkheid en hun onsterfelijkheid; tusschen hun natuurlijke afhankelijkheid en hun volstrekte onafhankelijkheid van elkander — voor deze tegenstrijdigheden kennen de idealisten slechts een enkel antwoord: God. Indien dit antwoord u niets verklaart en u niet voldoet — des te erger voor u. Een ander antwoord kunnen ze u niet geven.

De inbeelding van de onsterfelijkheid der ziel en die van de individueele zedeleer, die er het noodzakelijk gevolg van is, vormen de ontkenning van iedere zedeleer. En in dit opzicht moet men den godgeleerden recht laten wedervaren, die veel meer konsekwent dan de bovennatuurkundigen, stoutmoedig verloochenen, hetgeen men tegenwoordig is overeengekomen om onafhankelijke moraal te noemen. Zij verklaren met veel

grond, dat vanaf het oogenblik wanneer men de onsterfelijkheid der ziel en het bestaan van God aanneemt, men ook erkennen moet dat er slechts een enkele moraal bestaan kan, de goddelijke, geopenbaarde wet, de godsdienstige zedeleer, dat wil zeggen de betrekking van de onsterfelijke ziel met God door de genade Gods. Buiten deze onredelijke, wonderbaarlijke en geheimzinnige betrekking — de eenige heilige en heilzame — en buiten de gevolgen die er voor den mensch uit voortvloeien, zijn alle andere betrekkingen niets. De goddelijke zedeleer is de volstrekte ontkenning der menschelijke zedeleer.

De goddelijke zedeleer vond haar volmaakte uitdrukking in de kristelijke stelregel: „Bemin God meer dan uzelf en uw naaste zooveel als uzelf," hetgeen de opoffering meebrengt van zichzelf en den naaste aan God. Over de zelfopoffering willen we zwijgen, dat kan als krankzinnigheid beschouwd worden; maar de opoffering van den naaste is, uit een menschelijk gezichtspunt, volstrekt onzedelijk. En waarom ben ik tot een onmenschelijk offer gedwongen? Voor het heil mijner ziel. Dat is het laatste woord van het Kristendom. Dus om aan God te behagen en mijn ziel te redden, moet ik mijn evenmensch opofferen. Dat is het volstrekte egoïsme. Het Katholicisme, de gedwongen gemeenschap en de op gezag, heerschappij en dwingelandij berustende eenheid der Kerk heeft dit egoïsme niet verminderd, ook niet vernietigd, doch enkel bemanteld. In het Protestantisme, dat een soort van godsdienstig „redde zich wie kan" is, verschijnt het in al zijn schaamtelooze openhartigheid.

De bovennatuurkundigen willen op hun beurt dit egoïsme vergoelijken — dat het grondbeginsel vormt van alle ideale leerstelsels — doordat ze zeer weinig, zoo weinig mogelijk spreken over de betrekkingen van den mensch tot God, en veel over de wederkeerige betrekkingen der menschen. Dit is van

hun kant volstrekt niet schoon, evenmin oprecht of logisch; want zoodra men het bestaan van God aanneemt, is men gedwongen om de noodzakelijkheid te erkennen van de betrekkingen tusschen den mensch en God. En men moet toegeven dat in tegenwoordigheid dezer betrekkingen met het volstrekte en opperste wezen, alle andere betrekkingen noodzakelijk vervallen. Of wel God is geen God; of wel zijn aanwezigheid verzwelgt en vernietigt alles. Doch laat ons verder gaan. . . .

Dus zoeken de bovennatuurkundigen de zedeleer in de betrekkingen der menschen onder elkander, en terzelfder tijd beweren zij, dat de moraal een volstrekt persoonlijke zaak is, een goddelijke wet geschreven in het hart van ieder mensch, onafhankelijk van zijn betrekkingen met andere menschelijke individuen. Dat is de onuitkomelijke tegenstrijdigheid waarop de zedelijke theorie der idealisten gegrond is. Van af het oogenblik dat ik een zedewet in mijn hart draag, die oorspronkelijk daar door God zelf geschreven werd — voor al mijn betrekkingen tot de maatschappij en bijgevolg onafhankelijk van iederen invloed dezer maatschappij op mijn eigen persoon — dan is deze zedewet noodzakelijk vreemd en onverschillig zoo niet vijandig aan mijn bestaan in de maatschappij; die wet kan mijn betrekkingen tot de menschen niet aangaan, en kan enkel mijn betrekkingen tot God regelen, zooals de godgeleerdheid zeer logisch verzekert. Wat den menschen betreft, uit het gezichtspunt dezer wet zijn ze mij volkomen vreemd. Aangezien de zedewet gevormd en in mijn hart geschreven werd buiten al mijn betrekkingen tot hen, kan die wet met hen niets te maken hebben.

Doch, zal men zeggen, deze wet beveelt u juist om de menschen te beminnen, zooveel als u zelf, omdat ze uw gelijken zijn en hun niets te doen dat ge niet zoudt willen dat men u zelf deed; jegens hen gelijkheid, zedelijke billijkheid, rechtvaardigheid in acht te nemen. Hierop antwoord ik dat, als het

waar is dat de zedewet dit bevel bevat, ik daaruit besluiten moet dat zij niet afzonderlijk zich gevormd heeft en in mijn hart geschreven werd. Dan onderstelt zij noodzakelijk het vroegere bestaan van mijn betrekkingen tot andere menschen, mijn gelijken, en bijgevolg schept zij deze betrekkingen niet, doch vindt ze reeds natuurlijk ingesteld en regelt ze slechts, is er in zekeren zin de ontwikkelde openbaring, de verklaring, het voortbrengsel van. Hieruit vloeit voort dat de zedewet geen persoonlijke doch een maatschappelijke zaak is, een schepping der maatschappij.

Ware het anders, dan zou de in mijn hart geschreven zedewet ongerijmd wezen; zij zou mijn betrekkingen regelen met wezens met wie ik nooit betrekkingen zou hebben gehad en wier bestaan me zelfs onbekend zou zijn.

Daarop hebben de bovennatuurkundigen een antwoord. Zij zeggen dat ieder menschelijk individu wel de zedewet meebrengt bij zijn geboorte, door de hand van God zelf in zijn hart gegrift, doch dat die wet zich daar aanvankelijk slechts in werkeloozen toestand bevindt. Het is slechts een niet tot stand gekomen en voor het individu zelf nog niet geopenbaarde macht. Het individu kan die macht niet aanwenden, en in zichzelf ontcijferen, voordat het zich ontwikkelt in de maatschappij zijner gelijken. Kortom, de mensch krijgt slechts het bewustzijn van deze aan hem klevende wet door zijn betrekkingen tot andere menschen.

Door deze zoo niet schrandere, tenminste zeer aannemelijke verklaring worden we teruggevoerd naar de leer der aangeboren denkbeelden, gewaarwordingen en beginselen. Men kent deze leer; de onsterfelijke en oneindige menschenziel — die echter lichamelijk bepaald, begrensd, verzwaard en om zoo te zeggen verblind en vernietigd is in zijn werkelijk bestaan — bevat alle eeuwige en goddelijke beginselen, doch buiten eigen weten,

zonder er aanvankelijk het minste vermoeden van te hebben. Daar zij onsterfelijk is, moet zij noodzakelijk eeuwig zijn in het verleden zoowel als in de toekomst. Want indien zij een begin had gehad, zou zij onvermijdelijk een einde bezitten, en volstrekt niet onsterfelijk wezen. Wat heeft zij gedaan, wat is zij geweest gedurende de eeuwigheid die zij achter zich laat? God alleen weet het; zelf herinnert de menschenziel zich er niets van, is er onkundig van. Het is een groot geheim, vol schreeuwende tegenstrijdigheid, tot het oplossen waarvan men zich beroepen moet op de opperste tegenstrijdigheid, op God. Het is in ieder geval waar dat de ziel, zonder het zelf te vermoeden, op men weet niet welke geheimzinnige plaats van haar wezen, alle goddelijke beginselen bewaart. Doch zij is verloren in haar aardsch lichaam, verstompt door de grof-stoffelijke voorwaarden van haar geboorte en haar bestaan op de aarde, en zij kan die goddelijke beginselen niet meer begrijpen, ja is zelfs niet bij machte om ze zich voor den geest te stellen. Dat is hetzelfde alsof zij ze geheel niet bezat. Doch daar ontmoeten elkander in de maatschappij een menigte menschenzielen, allemaal even onsterfelijk van aard, en allemaal ook even verstompt, verlaagd en verstoffelijkt in haar werkelijk bestaan. Eerst erkennen ze elkander zoo weinig dat de eene stoffelijk gemaakte ziel de andere opeet. Het menscheneten was — gelijk men weet — de eerste handelwijze van het menschelijk geslacht. Vervolgens blijven ze elkander een hevigen oorlog aandoen, ieder doet zijn best om alle anderen te onderwerpen. Dat is het lange tijdperk der slavernij, een tijdperk dat in de verste verte nog niet in onze dagen zijn einde heeft bereikt. In het menscheneten zoomin als in de slavernij vindt men eenig spoor van de goddelijke beginselen. Doch in dezen onophoudelijken strijd der volkeren en der menschen onder elkander — een strijd die de geschiedenis vormt — en juist als gevolg van de ontelbare smarten die er

het zichtbaarste gevolg van zijn, ontwaken de zielen langzamerhand. Zij verlaten haar verdooving, haar verdierlijking, treden weder in zichzelf, erkennen en doorgronden elkander steeds meer in haar innerlijk wezen. Zij worden trouwens door elkander voortgebracht en veroorzaakt, en beginnen zich te herinneren; eerst gevoelen zij, dan ontwaren en tenslotte begrijpen zij met meer helderheid de beginselen die God, in alle eeuwigheid, met eigen hand in de zielen heeft gegrift.

Deze ontwaking en deze herinnering komen niet het eerst tot stand in de meest oneindige en onsterfelijke zielen, want dit zou ongerijmd wezen. Het oneindige veroorlooft geen meer of minder, hetgeen maakt dat de ziel van den grootsten idioot even onsterfelijk is als de ziel van het grootste genie. Die ontwaking en herinnering komen tot stand in de minst grof-stoffelijke zielen, die bijgevolg geschikter zijn tot ontwaken en herinneren. Dit zijn de mannen van vernuft, de door God bezielden, de openbaarders, wetgevers en profeten. Wanneer deze groote en heilige menschen, verlicht door den geest, zonder wiens hulp niets groots of goeds in de wereld geschiedt, eerst een dezer goddelijke waarheden in zichzelf hebben teruggevonden, die ieder mensch onbewust in zijn ziel meedraagt, wordt het voor de grover stoffelijke menschen natuurlijk veel gemakkelijker om deze zelfde ontdekking in zichzelf te doen. En zoo moet iedere groote waarheid, zoo moeten alle eeuwige beginselen die zich eerst in de geschiedenis als goddelijke openbaringen voordoen, later goddelijke waarheden worden, die ieder in zichzelf kan en moet terugvinden, als de grondslagen van zijn eigen oneindig wezen, of van zijn onsterfelijke ziel. Dat verklaart hoe een eerst door een enkel mensch geopenbaarde waarheid zich langzamerhand naar buiten verspreidt, volgelingen krijgt, eerst weinig talrijk en gewoonlijk evenals de meester vervolgd door de menigte en door de officiëele vertegenwoordigers der maat-

schappij. Doch juist door deze vervolgingen verspreidt ze zich steeds meer, en zij eindigt met vroeg of laat het gemeenschappelijk bewustzijn te vermeesteren. Nadat deze waarheid langen tijd uitsluitend individueel geweest is, verandert ze tenslotte in een maatschappelijk aangenomen waarheid. Is zij goedschiks of kwaadschiks verwezenlijkt in de openbare en bijzondere instellingen der maatschappij, dan wordt zij daarvan de wet.

Dat is de algemeene theorie van de zedemeesters der bovennatuurlijke school. Ik heb gezegd dat die theorie op het eerste gezicht zeer aannemelijk is, en de meest strijdige zaken schijnt te verzoenen : de goddelijke openbaring en de menschelijke rede, de onsterfelijkheid en de volstrekte onafhankelijkheid der individuen, met hun sterfelijkheid en volstrekte afhankelijkheid, het individualisme en het socialisme. Doch wanneer men deze theorie en haar gevolgen meer van nabij onderzoekt, ziet men gemakkelijk dat het slechts een schijnbare verzoening is, die onder een valsch masker van rationalisme en socialisme, de oude zegepraal bedekt van de goddelijke ongerijmdheid over de menschelijke rede en van de individueele eigenliefde over de maatschappelijke solidariteit. Per slot van rekening loopt deze theorie uit op afscheiding en volkomen afzondering der individuen, en bijgevolg op de ontkenning van iedere zedeleer.

Ondanks haar aanspraken op het zuivere rationalisme, begint zij met de ontkenning van iedere rede, met het ongerijmde, met de inbeelding van het oneindige verloren in het eindige of met de onderstelling van een ziel, van een hoeveelheid onsterfelijke zielen gehuisvest en gevangen gehouden in sterfelijke lichamen. Tot het verbeteren en verklaren dezer ongerijmdheid, moet ze haar toevlucht nemen tot een andere, tot de grootste ongerijmdheid, tot God, een soort van onsterfelijke, persoonlijke, onveranderlijke ziel, gehuisvest en gevangen gehouden in een vergankelijk en sterfelijk heelal, terwijl die God toch zijn alwetend-

heid en almacht behoudt. Stelt men onbescheiden vragen, die deze theorie natuurlijk niet beantwoorden kan, omdat het ongerijmde zich niet laat oplossen of verklaren, dan antwoordt zij met het verschrikkelijke woord „God", het geheimzinnige volstrekte, dat volstrekt niets beteekent of het onmogelijke beteekent, doch volgens haar alles oplost, alles verklaart. Dat is haar zaak en haar recht, want daarom noemt zij zich bovennatuurkunde, als erfgename en min of meer gehoorzame dochter der godgeleerdheid.

Wij moeten hier echter de zedelijke gevolgen van haar theorie beschouwen. Eerst willen we opmerken dat haar zedeleer, ondanks het socialistisch uiterlijk, een diep en uitsluitend individueele moraal is. Daarna zal het ons niet moeilijk wezen te bewijzen dat zij inderdaad de ontkenning van iedere moraal is, omdat zij dit overheerschend karakter bezit.

De onsterfelijke en persoonlijke ziel van ieder mensch, wordt in dit stelsel besloten en als 't ware vernietigd in een sterfelijk lichaam. Innerlijk is deze ziel oneindig of volstrekt volkomen, en zij heeft als zoodanig geen enkel wezen noodig, zoomin als betrekkingen met andere wezens om zich aan te vullen. De redenen van dezen toestand van verval zullen ons ongetwijfeld ten eeuwigen dage onbekend blijven, omdat de menschelijke geest onbekwaam is om ze te verklaren en de verklaring er van zich uitsluitend bevindt in het volstrekte mysterie, in God. Wanneer de menschelijke ziel gekomen is tot dezen graad van stoffelijkheid en volstrekte afhankelijkheid ten opzichte van de buitenwereld, heeft zij de maatschappij noodig om te ontwaken, zich te herinneren en opnieuw bewustzijn te krijgen van zichzelf en van de goddelijke beginselen die in alle eeuwigheid door God zelf in haar boezem neergelegd werden en haar eigenlijk karakter vormen. Dat is het socialistische gedeelte dezer theorie. De verhoudingen van menschen tot menschen en van ieder

menschelijk individu ten opzichte van alle anderen, in één woord het maatschappelijk leven, verschijnt daarin slechts als een wijze van ontwikkeling, als een brug die men moet overtrekken, niet als het doel. Het individu is zijn eigen volstrekte en laatste doel, buiten alle andere menschelijke individuen, het individu zelf, in tegenwoordigheid der volstrekte individualiteit, voor God. Het heeft menschen noodig gehad, eer het zijn aardsche vernietiging verlaten kon, zichzelf kon terugvinden, zijn onsterfelijk innerlijk opnieuw grijpen kon; doch heeft het eenmaal dat teruggevonden, dan put het zijn leven voortaan nog slechts daarin alleen. Dan keert het den rug naar de menschen en blijft gedompeld in de bespiegeling van het geheimzinnige ongerijmde, in de aanbidding van zijn God.

Indien het individu dan nog eenige betrekkingen met de menschen onderhoudt, is dit niet uit zedelijke behoefte, noch bijgevolg uit liefde voor de menschen, want men bemint slechts hetgeen waaraan men behoefte heeft en hetgeen behoefte aan ons heeft. De mensch die zijn oneindig en onsterfelijk innerlijk teruggevonden heeft, is volkomen in zichzelf, en heeft niemand meer noodig. Hij heeft alleen God noodig, die door een mysterie dat enkel begrijpelijk is voor de bovennatuurkundigen, een oneindiger oneindigheid en een onsterfelijker onsterfelijkheid schijnt te bezitten dan de menschen. Het in zichzelf vrije individu wordt voortaan gesteund door de goddelijke alwetendheid en almacht, en kan geen andere menschen meer noodig hebben. Indien het individu nog betrekkingen met die menschen onderhoudt, kan dit slechts om twee redenen zijn.

Eerstens, wijl het individu zoolang het in zijn stoffelijk lichaam blijft vertoeven, eten, beschutting, bedekking noodig heeft, zich verdedigen moet zoowel tegen de uiterlijke natuur als tegen aanvallen der menschen; en wanneer het een beschaafd mensch is, heeft het individu een menigte stoffelijke

zaken noodig, die gemak, welzijn, weelde vormen, en waarvan veel aan onze vaderen onbekend was, doch tegenwoordig door iedereen beschouwd wordt als voorwerpen van eerste noodzakelijkheid. Men zou het voorbeeld kunnen volgen van de heiligen der vroegere eeuwen en zich afzonderen in een hol om zich met wortels te voeden. Doch het schijnt alsof dit niet meer in den smaak valt van de tegenwoordige heiligen, die ongetwijfeld denken dat stoffelijk welzijn noodzakelijk is voor het zieleheil. Dus heeft een individu al deze zaken noodig; doch ze kunnen slechts worden voortgebracht door den gezamenlijken arbeid der menschen: de afzonderlijke arbeid van een enkel mensch zou ongeschikt wezen tot het voortbrengen zelfs van het miljoenste gedeelte. Daaruit vloeit voort dat het individu in het bezit van zijn onsterfelijke ziel en zijn innerlijke vrijheid, onafhankelijk van de maatschappij, de hedendaagsche heilige, deze maatschappij s t o f f e l ij k noodig heeft, zonder dat het uit een zedelijk oogpunt er de geringste behoefte aan heeft.

Doch welken naam moet men geven aan betrekkingen die alleen op uitsluitend stoffelijke behoeften berusten, en niet tegelijk bekrachtigd en gesteund worden door één of andere zedelijke behoefte? Zooals vanzelf spreekt kan daarvoor slechts één naam bestaan: u i t b u i t i n g. En inderdaad, in de bovenzinnelijke moraal en in de bourgeoismaatschappij die, zooals men weet, deze moraal tot grondslag heeft, wordt ieder individu noodzakelijk de u i t b u i t e r der maatschappij, dat wil zeggen van allen. De Staat onder zijn verschillende vormen, van af de op het godsgezag berustende Staat en de meest volstrekte Monarchie, tot de meest demokratische Republiek, gegrond op het breedste algemeen stemrecht — is niets anders dan de regelaar en de beschermer dezer wederkeerige uitbuiting.

In de bourgeoismaatschappij, berustend op de bovenzinnelijke moraal, lijkt ieder individu — door de noodzakelijkheid of door

de logika van zijn toestand — een uitbuiter der anderen, omdat het allen s t o f f e l ij k noodig heeft en niemand zedelijk noodig heeft. Indien dus ieder de maatschappelijke solidariteit ontvlucht als een hinderpaal voor de volledige vrijheid zijner ziel, doch haar zoekt als een noodzakelijk middel tot onderhoud van zijn lichaam, beschouwt hij haar slechts uit het oogpunt van zijn stoffelijk, persoonlijk nut, en geeft hij aan de maatschappij slechts hetgeen volstrekt noodig is, om niet het recht doch de macht te hebben, om zich dit nut te verzekeren. In een woord, iedereen beschouwt haar zooals een uitbuiter haar beschouwen kan. Doch wanneer allen evenzeer uitbuiters zijn, moeten er noodzakelijk gelukkigen en ongelukkigen onder zijn, wijl iedere exploitatie het bestaan van slachtoffers onderstelt. Er zijn dus uitbuiters die het in macht en in werkelijkheid tevens zijn; en anderen, het groote aantal, het volk, die het alleen in macht zijn, die het willen zijn, doch in werkelijkheid het niet zijn. In werkelijkheid zijn ze de eeuwige slachtoffers. Ziedaar waarop de bovenzinnelijke of bourgeois-moraal in de staathuishoudkunde uitloopt; op een meedoogenloozen oorlog zonder wapenstilstand tusschen alle individuen, op een verwoeden strijd waarin het groote aantal omkomt en de zegepraal en welvaart van het kleine aantal verzekert.

De tweede reden die een tot het volle bezit van zichzelf gekomen individu kan aansporen om betrekkingen met andere menschen te onderhouden, is het verlangen om God te behagen en de plicht om zijn tweede gebod te gehoorzamen. Het eerste gebod was om God meer te beminnen dan zichzelf, en het tweede gebod luidde de menschen, zijn naasten, evenzeer te beminnen als zichzelf en hun, u i t l i e f d e t o t G o d, alle goeds te doen dat hij verlangt dat men hem doen zal.

Let op deze woorden: „u i t l i e f d e t o t G o d." Die woorden drukken volmaakt het karakter uit der eenige menschelijke liefde

die mogelijk is in de bovennatuurlijke moraal, die juist hierin bestaat dat men de menschen niet om henzelf beminnen moet, uit eigen behoefte, doch alleen om aan den oppersten meester te behagen. Het moet overigens zoo zijn; want zoodra de bovennatuurkunde het bestaan van een God aanneemt, en de betrekkingen van den mensch met God, moet zij evenals de godgeleerdheid alle menschelijke betrekkingen daaraan ondergeschikt maken. Het denkbeeld God verzwelgt en vernietigt alles wat geen God is, vervangt alle menschelijke en aardsche werkelijkheden door goddelijke inbeeldingen.

Ik heb gezegd dat de mensch, die tot het bewustzijn gekomen is van zijn onsterfelijke ziel en van zijn persoonlijke vrijheid voor God en in God, in de bovenzinnelijke moraal de menschen niet beminnen kan, omdat hij ze zedelijk niet noodig heeft en wijl men, zooals ik er bijgevoegd heb, slechts beminnen kan hetgeen ons noodig heeft.

Wanneer men hierin de godgeleerden gelooven moet, wordt de eerste voorwaarde volmaakt vervuld in de betrekkingen van den mensch met God, want ze beweren dat de mensch God niet missen kan. Dus kan en moet de mensch God liefhebben, omdat hij hem zoo erg noodig heeft. Wat de tweede voorwaarde betreft — niet te kunnen liefhebben dan hetgeen aan deze liefde behoefte heeft — deze voorwaarde vindt men niet verwezenlijkt in de betrekkingen van den mensch tot God. Het ware goddeloos indien men zegde dat God de liefde der menschen kon noodig hebben. Want noodig hebben beteekent het ontbreken van iets dat onmisbaar is voor de volheid van het bestaan; het is dus een openbaring van zwakte, een bekentenis van armoede. God, die geheel en al volkomen is in zichzelf, kan niets of niemand noodig hebben. Daar hij geen enkele behoefte gevoelt aan de liefde der menschen, kan hij ze niet beminnen; en hetgeen men de liefde van God jegens de menschen noemt, is slechts

een volstrekte verplettering, iets dergelijks, doch natuurlijk nog veel geduchter, als de drukking die de machtige keizer van Duitschland tegenwoordig nog uitoefent op al zijn onderdanen. De liefde der menschen tot God gelijkt ook veel op de liefde der Duitschers voor den monarch die thans zoo machtig is geworden, dat we na God geen grooter macht kennen dan de zijne.

De ware, werkelijke liefde, de uitdrukking eener wederkeerige en gelijke behoefte, kan slechts tusschen gelijken bestaan. De liefde van het hoogere jegens het lagere is verplettering, verdrukking, verachting, eigenliefde, hoogmoed, ijdelheid, die zegevieren in het gevoel eener grootheid berustend op de verlaging van anderen. De liefde van het mindere jegens het meerdere is onderwerping, vrees en hoop van den slaaf, die van zijn meester geluk of ongeluk verwacht.

Zoo is het karakter der zoogenaamde liefde van God jegens de menschen en van de menschen tot God. Het is de willekeur van den een en de slavernij der anderen.

Wat beteekenen dus de woorden: „de menschen lief hebben en hen weldoen, uit liefde tot God?" Hen behandelen zooals God verlangt dat ze behandeld worden. En hoe wil hij dat ze behandeld worden? Als slaven. God is door zijn aard genoodzaakt om hen zoo te behandelen. Daar hij zelf een volstrekte meester is, moet hij hen beschouwen als volstrekte slaven; en wanneer hij hen als zoodanig beschouwt, kan hij niet nalaten om hen als zoodanig te behandelen. Om hen te bevrijden zou hij slechts een enkel middel bezitten: daartoe zou hij moeten afstand doen, zichzelf opheffen en verdwijnen. Doch daarmee zou men te veel eischen van zijn almacht. Hij kan wel, tot het verzoenen van de vreemdsoortige liefde die hij voor de menschen gevoelt met zijn niet minder vreemde eeuwige rechtvaardigheid, zijn eenigen zoon opofferen, zooals het Evangelie ons verhaalt;

doch afstand doen van het gezag, zich zelfmoorden uit liefde tot de menschen, zal hij nooit doen, tenzij men hem daartoe dwingt door de wetenschappelijke kritiek. Zoolang de lichtgeloovige inbeelding der menschen hem het bestaan zal veroorloven, zal hij steeds de volstrekte soeverein wezen, de slavenmeester. Het is dus duidelijk dat „de menschen behandelen zooals God doet", niets anders beteekenen kan dan hen behandelen als slaven. De liefde der menschen volgens God is de liefde hunner slavernij. Ik, een onsterfelijk en volkomen individu, dank zij God, en die me juist vrij gevoel wijl ik een slaaf van God ben, heb geen enkel mensch noodig om mijn verstandelijk en zedelijk bestaan volkomener te maken, doch ik behoud mijn betrekkingen tot de menschen om aan God te gehoorzamen. Daar ik hen bemin uit liefde tot God, hen behandel zooals God doet, wil ik dat ze slaven van God zijn evenals ik zelf. Behaagt het dus aan den oppersten Meester om mij te verkiezen om zijn heiligen wil op aarde te doen naleven, dan zal ik hen daartoe wel weten te dwingen. Dat is het ware karakter van hetgeen de oprechte en ernstige aanbidders van God hun liefde voor de menschen noemen. Het is niet zoozeer de toewijding van hen die beminnen, als de gedwongen opoffering van wie de voorwerpen of beter gezegd de slachtoffers dezer liefde zijn. Het is niet hun vrijmaking, doch hun onderwerping tot meerdere eere God's. En aldus verandert het goddelijk gezag zich in menschelijk gezag en grondvest de Kerk den Staat.

Volgens de theorie zouden alle menschen God op deze wijze moeten dienen. Doch men weet dat allen geroepen doch weinigen uitverkoren zijn. En indien overigens allen even geschikt waren tot het volbrengen van dezen dienst, dat wil zeggen indien allen denzelfden graad van verstandelijke en zedelijke volmaking, van heiligheid en vrijheid in God bereikt hadden, zou deze dienst zelf nutteloos worden. Het feit dat deze dienst noodig is, bewijst

dat de overgroote meerderheid der menschelijke individuen nog niet dit punt bereikt heeft, waaruit voorvloeit dat deze nog onwetende en ongewijde menigte, bemind en behandeld moet worden volgens God, dat wil zeggen bestuurd, onderworpen door een minderheid van heiligen, die God nooit zal nalaten om op de één of andere wijze zelf uit te kiezen en te stellen in een bevoorrechten toestand, die aan deze heiligen het vervullen van deze plicht veroorloott.

In den goeden ouden tijd, toen het kristelijk geloof nog niet geschokt was en nog voornamelijk vertegenwoordigd door de roomsch-katholieke kerk, bloeide in al zijn macht, had God geheel geen moeielijkheid bij het aanwijzen zijner uitverkorenen. Het sprak van zelf dat alle soevereinen, grooten en kleinen, heerschten bij de gratie God's, wanneer zij tenminste niet uitgebannen waren. De adel zelf grondde zijn voorrechten op den zegen der heilige Kerk. De protestantsche godsdienst, die tegen wil en dank, krachtig heeft bijgedragen tot de vernietiging van het geloof, heeft tenminste in dit opzicht de kristelijke leer volkomen onaangetast gelaten: „Alle gezag komt van God" zegt hij met den heiligen apostel Paulus. Hij heeft zelfs het gezag van den soeverein versterkt door te beweren dat het gezag onmiddellijk uit God voortsproot, zonder de tusschenkomst der Kerk te behoeven, en doordat hij deze laatste ondergeschikt maakte. Doch sedert de wijsbegeerte der vorige eeuw, vereenigd met de bourgeois-omwenteling, een zoo doodelijken slag toebrachten aan het geloof en alle op dit geloof berustende instellingen omverwierpen — sedert heeft de leer van het gezag moeite om zich opnieuw te vestigen in het geweten der menschen. Wel blijven de tegenwoordige soevereinen zich noemen „bij de gratie God's"; doch deze woorden die voorheen een beteekenis bezaten zoo trillende van leven, zoo machtig, zoo werkelijk, worden door de verstandige klasse en zelfs door een

gedeelte van het volk nog slechts beschouwd als een verouderde en afgezaagde phrase, die in den grond heelemaal niets beteekent. Napoleon III beproefde die phrase te verjongen, doordat hij er aan toevoegde „e n d o o r d e n v o l k s w i l" wat zichzelf en de eerste phrase vernietigt, of wel beteekent, dat God alles wil wat het volk wil. Nu moeten we nog weten wat het volk wil, en welk orgaan het meest getrouw dezen wil uitdrukt. De radikale demokraten verbeelden zich dat het steeds de door het algemeen stemrecht gekozen Vergadering is. Anderen, die nog meer radikaal zijn, voegen er het r e f e r e n d u m bij, de onmiddellijke stemming van het gansche volk over iedere eenigszins belangrijke nieuwe wet. Allen, behouders, liberalen, gematigde radikalen en uiterste radikalen zijn het eens over het punt dat het volk geregeerd wordt; hetzij dat het zelf zijn leiders en meesters kiest, of dat ze aan het volk opgedrongen worden; leiders en meesters moet het volk hebben. Daar het zelf ontbloot is van verstand, moet het zich vanzelf laten leiden door wie wel verstand hebben.

Terwijl men in vroegere eeuwen het gezag oprecht verlangde in naam van God, eischt men het tegenwoordig leerstellig in naam van het verstand. Niet meer de priesters van een vervallen godsdienst eischen de macht, doch de gepatenteerde priesters van het leerstellig verstand, en dat in een tijd nu dit verstand blijkbaar bankroet slaat. Want nooit hebben de onderwezen en geleerde menschen, in het algemeen hetgeen men de verlichte klasse noemt, blijk gegeven van zulk een eigenliefde en volkomen gemis aan overtuiging als in onze dagen. Ondanks al hun wetenschap, bleven zij stompzinnig, begrijpen niets, dan het behoud van wat is, hopen dwaselijk dat zij den gang der geschiedenis zullen tegenhouden door het ruw geweld der militaire diktatuur, waarvoor zij thans ellendig neergeknield liggen.

Evenals voorheen de vertegenwoordigers van het goddelijke

verstand en gezag, de Kerk en de priesters, zich te openlijk verbonden hadden met de ekonomische uitbuiting der menigte, hetgeen ook de voornaamste oorzaak was van hun ondergang, hebben ook in onze dagen de vertegenwoordigers van het menschelijk verstand en gezag, de Staat, de geleerde lichamen en de verlichte klasse, zich te openlijk vereenigd met hetzelfde werk van wreede en onbillijke uitbuiting, om nog de geringste zedelijke kracht te kunnen hebben bewaard. Zij werden veroordeeld door hun eigen geweten, gevoelen zich ontmaskerd en kunnen tegen de verachting die ze overtuigd zijn dat ze maar al te zeer hebben verdiend, slechts hun toevlucht nemen tot het ruwe betoog van het georganiseerde en gewapende geweld. Dit betoog berust op drie verfoeielijke zaken : ambtenaren, politie en staande legers. Daaruit is tegenwoordig de Staat gevormd, dat is het zichtbare lichaam van het uitbuitend en leerstellig verstand der bevoorrechte klasse.

Tegenover dit verterend en stervend verstand ontwaakt en vormt zich in de volksmassa een nieuw verstand, jong, krachtig, vol toekomst en leven, ongetwijfeld nog niet wetenschappelijk ontwikkeld, doch verlangend naar de nieuwe wetenschap, de wetenschap bevrijd van alle zotheden van bovennatuurkunde en godgeleerdheid. Dit verstand zal zoomin gepatenteerde leermeesters hebben als profeten en priesters, doch in ieder en in allen ontvlammen. Het zal geen nieuwe Kerk vestigen en evenmin een nieuwen Staat. Het zal tot de laatste sporen vernietigen het noodlottig en verwenscht beginsel van het goddelijk zoowel als van het menschelijk gezag. En doordat het aan ieder de volle vrijheid teruggeeft, zal het de gelijkheid, solidariteit en broederschap van het menschelijk geslacht verwezenlijken.

De vast aangenomen phrase voor de regeering der volksmenigte, tot haar eigen welzijn ongetwijfeld, tot het heil van haar zielen,

zoo niet tot behoud van de lichamen; in de theokratische en aristokratische Staten, voor de heiligen en edelen; en in de leerstellige liberale, ja zelfs republikeinsche en op het algemeen stemrecht berustende Staten, voor de verstandigen en rijken, is dezelfde: „Alles voor het volk; niets door het volk". Dit beteekent dat de heiligen, de edelen, of wel de uit een oogpunt van wetenschappelijk ontwikkeld vernuft of van rijkdom bevoorrechte lieden, die veel dichter dan het volk staan bij het ideaal, of bij God zegt de één; bij de rede, de rechtvaardigheid en de ware vrijheid, zegt de ander, de edele zending hebben om het volk daarheen te geleiden. Zij offeren hun belangen op en verwaarloozen hun eigen zaken; zij moeten zich wijden aan het geluk van hun jongeren broeder, het volk. De regeering is geen genoegen, het is een moeilijke plicht: men zoekt daarin niet de voldoening zijner eerzucht, zijner ijdelheid, of wel zijner persoonlijke begeerte, doch enkel de gelegenheid om zich op te offeren aan het geluk van iedereen. Daarom zeker is het aantal mededingers naar officieele bedieningen steeds zoo gering, en nemen koningen en ministers, groote en kleine ambtenaren, het gezag slechts met tegenzin in handen.

Zoo zijn dus, in de maatschappij volgens de theorie der bovennatuurkundigen, de twee verschillende en zelfs tegenovergestelde soorten van betrekkingen die tusschen de individuen bestaan kunnen. De eerste soort is uitbuiting, en de tweede regeering. Indien het waar is dat regeeren beteekent zich opofferen voor het welzijn van hen die men regeert, dan is de tweede betrekking inderdaad in schreeuwende tegenstrijdigheid met de eerste, met de uitbuiting. Doch laat ons goed verstaan. Volgens de ideale theorie — bovennatuurlijk of wel godgeleerd — kunnen de woorden het welzijn der menigte niet haar aardsch welzijn beteekenen, noch haar eeuwig geluk; wat be-

duiden enkele tientallen jaren aardsch leven, in vergelijking tot de eeuwigheid? Dus moet men de menigte beheerschen, niet met het oog op het grof genot dat ons de stoffelijke machten op de aarde geven, doch met oog op haar eeuwig heil. Stoffelijke ontberingen en smarten kunnen zelfs beschouwd worden als een bewijs van opvoeding, daar bewezen werd dat al te veel lichamelijke genietingen de onsterfelijke ziel dooden. Doch dan verdwijnt de tegenstrijdigheid: uitbuiten en regeeren beteekenen hetzelfde, het éene vult het andere aan en dient er ten slotte voor als middel en als doel.

Uitbuiting en regeering, zoo heeten de beide onafscheidelijke bestanddeelen van al wat staatkunde genoemd wordt. De uitbuiting geeft de middelen tot regeeren, vormt den noodzakelijken grondslag zoowel als het doel van iedere regeering. De regeering op haar beurt waarborgt en wettigt de macht tot uitbuiten. Sedert den aanvang der geschiedenis hebben uitbuiting en regeering het werkelijke leven der Staten gevormd: theokratische, monarchale, aristokratische en zelfs demokratische Staten. Voor en tot aan de groote omwenteling van het einde der XVIIIe eeuw was haar innige verbinding bemanteld door godsdienstige, getrouwe en ridderlijke inbeeldingen. Doch sedert de ruwe hand der bourgeoisie alle sluiers — die trouwens voldoende doorzichtig waren — heeft weggerukt; sedert haar revolutionaire adem alle ijdele voorstellingen in rook deed opgaan, waarachter Kerk en Staat, het godsgezag, het koningschap en de adel, zoo langen tijd rustig al hun schanddaden konden begaan; sedert de bourgeoisie niet langer aambeeld wilde wezen en op haar beurt hamer werd; kortom sedert zij den hedendaagschen Staat heeft ingewijd, werd deze noodlottige verbinding voor allen een geopenbaarde en zelfs onbetwiste waarheid.

De uitbuiting is het zichtbare lichaam, en de regeering is de ziel van het bourgeoisstelsel. En zooals we gezien hebben, zijn

beide in deze innige verbinding, zoowel uit een theoretisch als uit een praktisch oogpunt, de noodzakelijke en getrouwe uitdrukking van het bovenzinnelijk idealisme, de onvermijdelijke gevolgtrekking van de bourgeois-leer, die de vrijheid en de zedelijkheid der individuen buiten de maatschappelijke solidariteit zoekt. Deze leer loopt uit op de uitbuitende regeering van een klein aantal gelukkigen of uitverkorenen, op de uitgebuite slavernij van de groote menigte, en voor allen op de ontkenning van iedere zedelijkheid en iedere vrijheid.

Ik heb aangetoond hoe het idealisme uitgaat van de ongerijmde denkbeelden God, de onsterfelijkheid der ziel, de oorspronkelijke vrijheid der individuen en hun zedeleer, beide onafhankelijk van de maatschappij. Ik heb laten zien hoe het individualisme noodlottig moet uitloopen op de wijding van slavernij en onsterfelijkheid. Thans moet ik aantoonen hoe de werkelijke wetenschap, het materialisme en het socialisme — dit laatste is trouwens slechts de juiste en volkomen ontwikkeling van het eerste — juist omdat ze de stoffelijke natuur en de natuurlijke en oorspronkelijke slavernij der menschen als uitgangspunt nemen, en omdat ze zich daardoor verplichten om de vrijmaking der menschen niet buiten, doch in den boezem zelf der maatschappij te zoeken — niet tegen doch door haar — even noodzakelijk moeten eindigen met de vestiging der breedste vrijheid voor de individuen en menschelijke zedelijkheid.

(Hier eindigt het handschrift.)

MICHEL BAKOENINE.

BEKNOPTE SCHETS

VAN ZIJN LEVEN EN WERKEN.

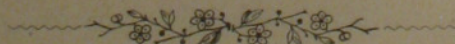
MICHEL BAKOENINE.

Beknopte schets van zijn leven en werken

DOOR

B. P. VAN DER VOO.

J. STERRINGA.
AMSTERDAM.

MICHEL BAKOENINE.

BEKNOPTE SCHETS VAN ZIJN LEVEN EN WERKEN.

Een levensschets van Bakoenine!

Ik had wel wat veel beloofd!

Het leven te schetsen van den vermaarden opstandeling, den grooten agitator, den voorganger der anarchistische propaganda — dat is zeker geen gemakkelijke taak voor mij, geboren in het jaar toen Bakoenine stierf.

Wat kan ik schetsen van dat machtige leven? Wat kan ik meer geven dan fragmenten, brokstukken verzameld hier en ginds, uit de zeldzame studie's over den vermaarden Rus, uit enkele weinig of niet bekende boeken en artikelen? Fragmenten dus van dat steeds worstelende leven, in het veelbewogen midden onzer negentiende eeuw. Brokstukken uit dat aan leering voor heden en toekomst zoo rijke menschenbestaan. Fragmenten die blijk geven van een groote opvoedende kracht, omdat in den vollen zin des woords, den ganschen duur van het twee en-zestig jarig leven van Bakoenine gewijd was aan de bevrijding der menschheid, aan de revolutie. Hij streefde naar de vrijheid met het woord en met de daad. Hij spoorde steeds zijn omgeving aan tot strijd en zijn omgeving was overal, daar zijn verblijfplaats telkens veranderde.

Dus geven we brokstukken. En toch, we hadden bouwstof voor boekdeelen. Want er is een man die gansch zijn leven be-

steedt aan de bekendmaking van Bakoenine's werken en pogen; die onvermoeide zoeker, de Oostenrijker Dr. Max Nettlau, levert op het oogenblik een volkomen biografie van Michel Bakoenine, met de vertaling waarvan we meer dan tweeduizend bladzijden zouden kunnen vullen.

* * *

We zullen over dezen omvangrijken arbeid van Dr. Max Nettlau hier iets moeten inlasschen, voornamelijk om te betoogen waarom we in dit beknopte overzicht onmogelijk het groote werk van dezen vlijtigen zoeker konden volgen.

Nettlau was sedert jaren bezig met het verzamelen van alle geschriften, papieren en brieven van en over Bakoenine. Terzelfdertijd hield hij een kollektie van al wat op anarchistisch gebied verscheen. In den aanvang van 1897 werd te Brussel een boek van 300 bladzijden uitgegeven, dat de voorloopige lijst vormt van de anarchistische litteratuur. Men staat verbaasd erover, dat die lijst zoo groot van omvang werd; toch is zij nog slechts de voorlooper van het groote werk, dat Nettlau zich voorstelt eenmaal uit te geven als een volkomen beschrijvende Bibliografie. „Ik wist niet dat we zoo rijk waren", roept Elisée Reclus in zijn Voorwoord uit.

De levensbeschrijving van Bakoenine door Nettlau, die grootendeels berust op onuitgegeven stukken en inlichtingen, werd door den schrijver zelf gedrukt op een „autokopist" (een soort hektograaf). Dit was een reusachtige arbeid. Aangevangen 21 Februari 1896, is dat werk thans nog niet voleindigd. Verschenen zijn het eerste, het tweede en het eerste stuk van het derde deel. Dit loopt tot 1870. Een laatste gedeelte zal verschijnen en indien er nog nieuwe feiten bijkomen, zullen daarna bijvoegsels het licht zien. Het werk bestaat tot heden uit 561 bladzijden tekst en 260 bladzijden aanteekeningen, bevattende

het eerbiedwaardige getal van 2582 noten. Geschreven met een vlugge hand, doch tamelijk klein en somwijlen slecht leesbaar door de onvermijdelijke gebreken van den druk. Van dit handschrift bestaan 50 exemplaren, alle genummerd en geteekend door den schrijver. Het eerste plan was om na de polygrafische uitgaaf van de levensschets tot aan den tijd der Internationale een werk in verscheiden deelen te laten verschijnen over „Bakoenine en de Internationale".

„Het is te hopen dat Nettlau na het voltooien van zijn arbeid in de gelegenheid kome om gansch zijn werk in druk te doen verschijnen", zegt Jacques Mesnil in de inleiding van „L'Art et la Revolution" van Richard Wagner.

Dit groote handschrift nu heb ik slechts zeer oppervlakkig kunnen bestudeeren en slechts zeer enkele plaatsen eruit kunnen aanhalen. Tot het overal volgen en bezigen der ontzaglijke hoeveelheid bouwstof die deze klein en dicht beschreven 800 groote folio-bladzijden me aanboden, had ik geen tijd. Ik mocht voor deze aanteekeningen uit Bakoenine's veelbewogen leven slechts weinige dagen besteden, terwijl er zooveel gezegd kon worden indien men aan dezen arbeid maanden kon wijden.

Dus moet de lezer hier volstrekt niet rekenen op een omstandige en volledige levensbeschrijving. Ik geef slechts enkele schetsen over belangrijke tijdperken en voorvallen uit Bakoenine's leven en kampen en dus uit de revolutionaire beweging onzer eeuw, welker geschiedenis zoozeer samengeweven is met het bestaan van den veelbesproken revolutionair, uit wiens werken hier brokstukken, van wiens leven hier fragmenten worden openbaar gemaakt.

De lezer vergeve het gemis aan proportie in deze korte biografie. Deze fout kleeft aan deze schets zoowel als aan Bakoenine's eigen werken.

De eenige bron voor de kennis van Bakoenine's vroegste jeugd is een brokstuk van een autobiografie, getiteld „Geschiedenis van mijn leven", welk fragment door Dr. Nettlau teruggevonden en openbaar gemaakt werd.

Michel Bakoenine werd geboren 30 (18) Mei 1814 op een landgoed van zijn vader in het goevernement Twer, tusschen St. Petersburg en Moskou. Zijn vader behoorde tot den ouden adel; zijn oom, die ook den naam Bakoenine droeg, was minister van buitenlandsche zaken geweest onder keizerin Katherina II. De vader van Michel Bakoenine was attaché bij het russische gezantschap in Florence en daar opgevoed door een zijner bloedverwanten, die er gezant was.

„Mijn vader was een man vol geest, zeer onderwezen, geleerd zelfs, zeer liberaal, zeer menschlievend, deïst, geen godloochenaar doch vrijdenker, in betrekking tot al wat er toen vermaard was op wetenschappelijk en wijsgeerig gebied in Europa — en bijgevolg volkomen in strijd met al hetgeen er in zijn tijd in Rusland bestond, in welk land toen slechts een kleine schare vrijmetselaars langzaam en in 't geheim het heilig vuur van liefde voor de menschheid onderhield en aanstookte. Deze vrijmetselaars werden min of meer vervolgd.

„De hofwereld stond mijn vader tegen, hij liet zijn loopbaan in de steek en ging zich op het land terugtrekken. Van 1817 tot 1825 was hij lid der geheime vereeniging van het Noorden. Hij was echter reeds uit de vereeniging getreden, toen in December 1825 deze bond een mislukte poging in het werk stelde tot een militairen opstand, waarbij meerderen zijner vrienden en verwanten werden opgehangen.

„Mijn vader was rijk. Hij bezat 1000 mannelijke slaven. De vrouwen telden evenmin mee als ze nu nog in de vrijheid meerekenen. Hij had recht om deze 2000 menschelijke wezens

te verkoopen, naar Siberië te zenden, als rekruten aan het leger te leveren, en vooral ze meedoogenloos te exploiteeren, of liever eenvoudig te plunderen en van hun gedwongen arbeid te leven. In het eerst leek hem dat verschrikkelijk. Hij stelde eenige mislukte en slecht berekende pogingen in het werk tot het bevrijden zijner lijfeigenen. Later onderwierp hij zich aan het bestaande — uit gewoonte en belang —; en hij werd een rustig bezitter evenals zijn buren. Op zijn veertigste jaar huwde hij met een achttienjarig meisje van adel, een Moeravieff, een nicht van den generaal Moeravieff den Hanger, den beul van Polen — een nicht ook van een gehangen Moeravieff. Mijn moeder was heerschzuchtig, wij kinderen hielden van haar niet, doch des te meer van onzen vader."

Met deze woorden (ongeveer, want ik bekort) verhaalt Michel Bakoenine hoe zijn eerste omgeving en zijn vroegste indrukken waren. We weten verder dat de jeugdige Bakoenine van 1829 tot 1832 de artillerieschool te St.-Petersburg bezocht en daarna, slechts achttien jaren oud, als officier in het leger trad. Met een bitter gevoel sprak hij steeds over die dagen. Toen hij met zijn regiment in de poolsche provincie's vertoefde, en zag aan welk een stelsel van grenzelooze onderdrukking Polen blootgesteld was, drong de haat tegen het gezag, tegen de willekeur in zijn hart.

In 1834 brak hij zijn militairen loopbaan af, hetgeen slechts het gevolg kon wezen van een door hem zelf genomen besluit. Want zoomin zijn ouders als de Staat konden wenschen dat hij een beroep liet varen waarvoor hij opgevoed werd. Het is mogelijk dat het op dat oogenblik zijn vader onaangenaam was, doch we vinden geen bewijzen dat de verhouding tusschen hen later afgekoeld was. De nadere omstandigheden, evenals de onmiddellijke aanleiding zijn ons onbekend. Ook weten we niet

hoelang Bakoenine bij zijn ouders bleef eer hij naar Moskou vertrok.

Sedert Bakoenine het leger verliet dwaalde hij rond. Eerst studeerde hij in de wijsbegeerte met Belinsky te Moskou. Daarna ging hij naar St.-Petersburg. In 1840—41 was hij in Berlijn. De denkbeelden van Hegel brachten hem in vervoering; hij wierp zich in de uiterste linkerzijde der Hegeliaansche school, waar toen een machtige revolutiegeest ontkiemde. In 1842 ziet men hem te Dresden; in 1843 te Zürich; hetzelfde en het volgende jaar in Romaansch Zwitserland, Bern en Brussel. Van 1844 tot 1847 vertoefde hij in Frankrijk; in den winter 1847—48 was hij te Brussel, daarna te Parijs, Frankfort, Keulen, Berlijn, Leipzig, Breslau, Praag, Breslau en wederom Berlijn, totdat hij op 8 Oktober 1848 over de pruisische grenzen werd gezet. Tot Maart 1849 hield hij verblijf te Dresden, Anhalt, Dessau en Leipzig. Toen had de bekende Dresdener opstand plaats, waarin Bakoenine een groote rol speelde en die een der merkwaardigste episoden vormt uit het worstelend leven van den russischen vrijheidskamper.

In Parijs had Bakoenine kennis gemaakt met Proudhon en George Sand. Dit gaf aan zijn revolutionairen aard waarschijnlijk den doorslag. Hij heeft zelf gezegd tot Benoit Malon: „De romans van George Sand hebben me bekeerd."

Bakoenine was toen reeds anarchist, hoewel hij veel later het denkbeeld van panslavisme 1) nog aanhing en gedachten neerschreef die men bij een anarchist niet verwachten zou. Met het oog op dat alles is het misschien beter, te zeggen dat Michel Bakoenine een revolutionair was, een opstandeling, die overal tot strijd aanspoorde, alom de revolutie organiseerde.

* * *

1) Vereeniging van alle volkeren van het slavische ras.

Het is een ondankbare taak uit de verwarde en elkander tegensprekende berichten, meestal uit reaktionaire bron, iets zekers te bepalen aangaande Bakoenine's deelneming aan de Dresdener Meirevolutie.

Bakoenine zelf schrijft op 1 April 1850 aan Reichel uit de vesting Königstein: „Ik schrijf mijn verdediging, een lang en oneindig langdurend werk. Ge weet hoe ongaarne en moeielijk ik schrijf, doch het zal spoedig gereed komen." Dit dokument is even ontoegankelijk als de processtukken van 1850. Nog andere geschriften en brieven van Bakoenine uit die dagen, noemt hij in andere korrespondentie; die papieren zouden veel licht verspreiden over Bakoenine's deelneming aan de Dresdener revolutie.

Over de Meibewegingen in 1849 heerscht nog een groote duisternis, indien we de uiterlijke voorvallen buiten rekening laten. Na haar ternederwerping in Saksen, de Rijnprovincie's, de Pfalz en Baden; na de gevangennemingen bij massa in Berlijn, Breslau, Praag enz., zegevierde in gansch Duitschland de reaktie. Tot 1861 duurden de kerkerstraffen in Saksen, zelfs werd in één geval het voorarrest tot acht en een half jaar gerekt. Spoedig na de amnestie begon de nieuwe duitsche beweging, die zoo velen revolutionairen verzoende met eenheid zonder vrijheid. Velen stierven in ballingschap, zooals Tyschiner, d'Ester, Todt; anderen zwegen sedert zooals Heubner, Graaf O. Reichenbach; anderen zooals Richard Wagner, Godfried Semper, enz. gingen andere wegen. Wellicht zullen eenmaal gedenkschriften voor den dag komen — hetgeen echter niet wordt aangemoedigd door de algemeene reaktie.

Bakoenine schreef zelf in 1872: „De reaktie zegevierde overal in Duitschland. De revolutionaire partij besloot te laat tot een algemeenen opstand in het voorjaar van 1849. In Mei sloegen de laatste vlammen op der uitdoovende Revolutie in Saksen, de

Beiersche Pfalz en in Baden." — In 1883 schreef hij: „In 1849 toen keizer Nikolaas zich met Oostenrijk verbond om den rechtvaardigen opstand van Hongarije te verstikken, trachtte ik tegenover dit misdadig verbond het heilig verbond der volkeren te plaatsen en voor alles de Slaven van Bohemen te verzoenen met de duitsche demokraten. Mijn pogingen bleven niet geheel zonder gevolg. De Duitschers en Slaven gaven elkander de hand voor een gelijktijdige en algemeene beweging, die wanneer ze gelukt ware, Italië en Hongarije gered, Polen in opstand gebracht en de revolutie naar Rusland overgebracht zou hebben. Doch dat alles geschiedde te laat. (Bakoenine was van plan naar Praag te reizen, toen in Dresden de Revolutie hem verraste.) Toen ik eenmaal in dezen strijd gewikkeld was, had ik hem ernstig opgenomen en vond het natuurlijk dat men een schouwburg en enkele huizen verbrandde, waarvan de opoffering voor onze verdediging noodzakelijk was. De oorlog is geen kinderspel en men moet zeer kinderlijk wezen om zich daarover te verwonderen."

Dr. Enno Sander schreef aan Nettlau: „Hoewel er een geheime verbinding bestond, waarvan de medeleden onbepaalde gehoorzaamheid hadden toegezworen aan den oppersten raad, die hun natuurlijk onbekend was, heb ik nooit iets gemerkt van een werkelijke algemeene samenzwering, hoewel ik zelf een plaats in deze verbinding innam. Er werden plannen gemaakt die nooit tot uitvoering kwamen. Bakoenine was, zooals alle Slaven, een ijverige groote samenzweerder. Ik kan me niet herinneren dat destijds (toen was hij in Köthen en Dessau) zijn persoonlijke stemming iets anders was dan hopend op de toekomst, en wij verkeerden toenmaals allen in zulk een opwinding, dat enkel de niet-werkzamen en de niet-opgewondenen twijfelden aan het eindelijk gevolg."

Deze lezing der feiten beschouwt Nettlau als de waarschijnlijkste.

De energie en goede wil — ook het optimisme der menschen is natuurlijk verschillend en Bakoenine ijlde alles vooruit. Zoo was deze beweging op verschillende plaatsen verschillend van kracht en uitte zich slechts op een zeer ongelijkmatige wijze.

De reaktie weet dit alles natuurlijk veel nauwkeuriger! Men noemt den dag dat de opstand uitbrak, doch deze datum wisselt af tusschen 10 en 20 Mei! Overal heet Bakoenine het geheimzinnige middelpunt. „De veelgenoemde en bekende Bakoenine treedt voor den dag als het middelpunt van al deze bewegingen, in wien alle draden samenloopen", schrijft de „Presse" van Weenen op 31 Mei 1849, in een grenzeloos leugenachtig artikel.

Men beweert dat Bakoenine van Leipzig meermalen heimelijk naar Dresden gekomen zou zijn, dat Roechel hem van Leipzig naar Dresden haalde, bij zich verborg en hem onder een vreemden naam aan de vrouw van Wagner voorstelde, terwijl hij Wagner zelf met Bakoenine in kennis bracht.

In den aanvang van Maart 1849 — beweert men — verscheen Bakoenine te Dresden en woonde onder verschillende namen bij meerdere zijner vrienden. Zijn naaste omgeving bestond uit den advokaat Tyschiner — later lid der voorloopige regeering —, den kapelmeester Richard Wagner, de afgevaardigden Böttcher en Jächel, benevens enkele Polen.

Een tijdlang woonde hij bij de weduwe Naumann, wier zoon, de kandidaat in de rechten J. Naumann, verantwoordelijk redakteur was van de radikale „Dresdener Zeitung". Het huis lag afgezonderd en bezat vier ingangen, zoodat daar een gansche reeks menschen kon samenkomen zonder dat dit opzien baarde. Bakoenine noemde zich Dr. Schwarz. Er zouden wekenlang, in den laatsten tijd dagelijks, van 3 of 4 uur tot 's avonds veel menschen — 20 tot 30 personen — bijeengekomen zijn bij Bakoenine. Enkele malen kwam ook Richard Wagner.

Het valt niet te betwijfelen, dat Bakoenine een diepen indruk

op Wagner maakte. De groote musicus plaatste zich in zijn geschriften uit dien tijd op een beslist vrijzinnigen, eigenlijk anarchistischen bodem. De brieven van Bakoenine aan Herwegh toonen hoe helder en scherp Bakoenine zich toen reeds over de vernietiging van het bestaande en de komende anarchie uitdrukte, wanneer hij sprak tot vrijzinnige menschen, die in richting van denken dicht bij hem stonden. Zoo zal hij ook tegenover Wagner — afgezien van de politieke en nationale vragen van den dag — zijn werkelijke meening, wellicht ook eenige toepassing op de muziek, hebben uitgesproken. Wagner stond destijds tamelijk dicht bij Bakoenine. Zie het artikel „Die Revolution" in een werk van Roechel. Dinger schrijft „Die Revolution" met waarschijnlijkheid aan Wagner toe.

Wagner sprak van Bakoenine tot den beeldhouwer Prof. Dr. Kietz: „Alles, alles, heeft hij gezegd, zal te gronde gaan, niets zal meer overblijven — en een ding zal niet vergaan doch overblijven — de negende Symphonie van Beethoven." Wagner haalde in zijn „Bouwstoffen tot het Kunstwerk der toekomst" de uiting van Bakoenine aan: „Toen ik walging ging gevoelen voor onze beschaving, kreeg ik lust om musicus te worden."

Bakoenine beschouwde echter Wagner niet als een praktisch revolutionair. In zijn proces zei hij bijvoorbeeld: „Wagner heb ik dadelijk voor een phantast aangezien en hoewel ik vaak met hem over politiek sprak, heb ik nooit met hem in eenig opzicht samen gehandeld." Men vindt in de werken van Wagner („Het Kunstwerk der Toekomst" en „Schetsen, Gedachten en Fragmenten") uit die dagen merkwaardige bladzijden. Bijvoorbeeld schrijft Wagner: „Niets is verderfelijker geweest voor het geluk der menschen, dan het waanzinnig streven om het leven der toekomst te schikken naar thans vastgestelde wetten" . . . . . „ . . . Geen heerschappij over ons dulden, die tegen ons wezen, ons weten en willen is . . . " Ten slotte het gedicht „Die

„Revolution", dat Wagner voor zijn vertrek uit Dresden aan iemand in bewaring gaf en dat „Freie Bühne" van 1895 voor in de het eerst werd openbaargemaakt. Het eindigt met:

„ . . . Zu dulden nicht mehr Herren oder Knechte,
— Als Menschen jeden Menschen gleich zu achten,
— Als Bruder jeden Menschen zu betrachten." 1)

Over een en ander vindt men ook ophelderingen in „Richard Wagner und der Socialismus." (Deutsche warte Mei 1891.

In een paar woorden dienen we te verhalen wat de eigenlijke oorzaak der Dresdener Revolutie was.

* *
*

De weigering van den koning, om het besuit der Frankforter vergadering aan te nemen; de oplossing der Kamers op 30 April; op 3 Mei, toen het gerucht rondging dat de Pruisen kwamen en het volk zich wapenen wilde halen uit het tuighuis en daarna op het volk geschoten werd door de militairen, hetgeen in korten tijd tot het opwerpen van barrikaden en tot de omwenteling voerde. De saksische reaktie die zich de pruisische hulp had verzekerd, lokte het uitbreken der omwenteling uit, om de op een of andere wijze naar voren dringende beweging te onderdrukken. De innerlijke geschiedenis dezer dagen werd nooit geschreven, terwijl er geen gebrek is aan uiterlijke, militaire of oppervlakkig reaktionaire litteratuur. Van demokratische zijde kent men eigenlijk slechts schilderingen der latere vervolgingen en van het gevangenisleven.

---

1) „Geen heeren of geen knechten meer dulden. — Ieder mensch evenzeer als mensch beschouwen. — Allen menschen als broeders behandelen."

Op 3 Mei ging het gerucht rond dat de Pruisen kwamen. Volksmenigten ijlden naar het tuighuis om zich te wapenen. Op het volk en op de burgerweer werd door de soldaten geschoten. De aanslag op het tuighuis werd verijdeld. In de stad bouwde men barrikaden.

In den nacht van 3 op 4 Mei zijn de barrikaden zwak bezet. Nog geen organisatie. In de vroegte vlucht van den koning en van alle ministers naar de vesting Königstein. Wapenstilstand tot na den middag. Tegen den middag verkiezing der voorloopige regeering.

Op 6 Mei, 's morgen vroeg, na veel door de regeering afgewezen bemiddelingsvoorstellen, begint de eerste strijd. De revolutionairen bezaten slechts een deel der oude stad, het leger had alle gebouwen en de nieuwe stad. De revolutionairen trachtten de stellingen van het leger tusschen hen en de Elbe in te nemen; de soldaten daarentegen beproefden de revolutionairen van beide zijden aan te grijpen en te verpletteren. Zoo waren beiden aanvallend en afwerend gelijktijdig. Daarna de branden om de militairen te verdrijven uit de stellidg aan de Elbe. Dit gelukte niet, doch de revolutionairen werden integendeel van beide zijden steeds meer opgedrongen, zoodat ze tenslotte — om niet omsingeld te worden — door de eenige straat die nog vrij was naar Freiburg aftrokken. Dit geschiedde in den nacht van 8 op 9 Mei.

De werkzaamheid van Bakoenine werd door de reaktie natuurlijk overdreven voorgesteld. Men bezigt hem als een vogelverschrikker. Doch ook bij revolutionairen verschillen de meeningen over zijn bezigheid, die hier als zeer groot, ginds als geringer wordt voorgesteld. „Gedurende de drie dagen onzer aanwezigheid in Dresden" — schrijft Dr. Enno Sander aan Nettlau — „waren we dag en nacht zoo druk bezig dat we (Sander en Bakoenine) elkander slechts zelden zagen en geen tijd tot ge-

dachtenwisseling hadden." Voor alles ontbreken de getuigenissen der hoofdpersonen: Heubner, Tyschiner, enz; tenminste de volledige getuigenissen.

Op 4 Mei om 2 uur in den namiddag werd de voorloopige regeering gekozen. Kreisamtman Otto Leonhard Heubner, Advokaat Samuel Erdmann Tyschiner en Regeeringsraad Karl Todt. Van dezen zegt men dat Tyschiner het dichtst bij Bakoenine stond; terwijl Heubner aan de voorbereidingen bij Bakoenine geen deelnam en Todt zeer ver van hem stond.

Bakoenine's werkzaamheid op de eerste drie Meidagen is onbekend. Zijn plan was om met twee Polen naar Praag te reizen, doch toen brak de beweging van Dresden uit. Op den 4en Mei, s'morgens, ontmoette Wagner hem en vertelde hem dat hij naar het stadhuis ging en Bakoenine ook daarheen moest komen.

In de groote zittingskamer, waar de voorloopige regeering gekozen werd, trof dan ook Wagner in den namiddag Bakoenine aan. Van toen tot den nacht van 8—9 Mei was hij grootendeels in de kamer der voorloopige regeering, waar hij landkaarten van Saksen bestudeerde. Van daaruit gaf hij bevelen. Bij hem waren twee vrienden, waarschijnlijk Polen. Een minister uit die dagen schreef: „Dadelijk na zijn aankomst nam Bakoenine de eigenlijke leiding in zijn handen en beheerschte den opstand, met behulp van Tyschiner, die geheel met zijn denkbeelden instemde." Dit wordt naar het schijnt ook van demokratische zijde bevestigd.

Dit ingrijpen wordt in de reaktionaire geschriften voorgesteld als een terrorisme dat den gemoedelijken Saksers door dien vreemdeling werd opgedrongen. Eenige voorbeelden — bij wijze van bloemlezing — kunnen dat duidelijk maken: „De Rus Bakoenine had zich bij den opstand als hoofd der voorloopige regeering opgedrongen.... Hij heerschte door geweld.... Hij gaf verlof en bevel tot veel wandaden."... „In de kleine Brüdergasse werden drie huizen op bevel van Bakoenine in

brand gestoken, hoofdzakelijk wel in hoop dat het vorstelijk paleis en het slot daardoor in brand zouden geraken." . . . „In Dresden was Bakoenine de eigenlijke ziel der gansche revolutie en oefende een schrikkelijk geweld uit. Door den invloed dien hij had op een medelid van het voorloopig bewind (Tyschiner), wist hij het zoover te brengen dat men zich van de uiterste en gruwelijkste verdedigingsmiddelen ging bedienen. Op zijn bevel sloegen de vlammen uit de huizen, wanneer dit van pas kwam om de aftocht te dekken." . . .

„De hoofdpersonen van dezen opstand waren eigenlijk slechts twee: Tyschiner, de voormalige vice-president van de tweede kamer, en de Rus Bakoenine, die geheel onverwacht hier als held der revolutie optrad. Men moest deze beide gestalten zien om te gelooven, dat al hetgeen voorviel op lang vooraf besproken plannen berustte. Bakoenine, de lange gestalte in een blauwe jas en met een gezicht waarop zich de ruwste woede openbaarde, en Tyschiner met zijn ijzige kalmte. Zij waren beiden uitersten, en toch één in hun bedoelingen. Bakoenine geleek, wanneer hij zoo steeds met groote schreden de kamer op en neder liep, een op wraak peinzenden duivel. Hij had de draden in zijn handen der duitsche omwentelingen die op 20 Mei zouden uitbreken. Deze duivel kende geen genade." . . .

Graaf von Waldersee, de bevelhebber der pruisische soldaten, schreef: „Niet alleen de kommandant der burgerwacht (Heinze), doch ook de voorloopige regeering zelf, werd door Bakoenine beslist gedwongen. In welken zin hij bevel voerde, blijkt uit de bevelen tot brandstichting, die gegeven en uitgevoerd werden. Een voor de vuist verzameld, talrijk hoofdkwartier, meest bestaande uit jongelieden of vreemdelingen, had zich met hem in het raadhuis gevestigd, nam daar berichten in ontvangst, gaf bevelen en aanwijzingen voor wapenen, ammunitie, levensmiddelen en andere behoeften."

Zooals men ziet heeft Bakoenine een indruk gemaakt op de duitsche philisters. Zelf schrijft hij daarover: „Toen ik eenmaal in dezen strijd gewikkeld was, nam ik hem ernstig op en vond het natuurlijk, dat men een schouwburg en enkele huizen verbrandde, waarvan de opoffering voor onze verdediging noodzakelijk was. Oorlog is geen kinderspel en men moet zeer kinderlijk wezen om zich daarover te verwonderen."

Vaak wordt de volgende episode verhaald:

In het raadhuis had men tamelijk groote hoeveelheden buskruit gebracht, terwijl op de binnenplaats pekkransen en pekfakkels werden vervaardigd, op aansporing van Bakoenine en onder toezicht van Roechel. Een gemeentebediende kwam zeggen dat de stadraad bevolen had geen buskruit meer in het raadhuis te brengen. Bakoenine antwoordde daarop: „De stadsraad heeft niets te bevelen, er bestaat geen stadraad." Tyschiner zou zelf het wegvoeren van het buskruit bevolen hebben; — doch zijn bevelen vonden een onwrikbaren tegenstand in Bakoenine's ijzeren wil. Tyschiner moest zijn bevel terugnemen. „Het optreden van Bakoenine werd aanhoudend beslister, hoe meer de ontknooping naderde. Alles beefde voor dezen man. Een stadsraadslid die aanmerking maakte over de voortgezette buskruitgeschiedenis, werd door hem zonder omwegen de deur uitgeworpen." Dit gebeurde op 8 Mei. Tenslotte werd wel de pekkokerij van Roechel naar een ander huis verplaatst, doch het buskruit bleef in het raadhuis. Dit buskruittooneel werd in Dresden niet zoo spoedig vergeten. A. Reichel verhaalt dat hij nog langen tijd hoorde vertellen, hoe Bakoenine met een sigaar in zijn mond en gezeten op een vat buskruit een deputatie uit den stadsraad ontving, enz. De legende heeft zich van deze geschiedenis meester gemaakt en later hield men zich bezig met de lustigste zoowel als met de verschrikkelijkste vertellingen daarover. Zoo zou Bakoenine hebben aangeraden om een Madonnabeeld — een be-

roemd kunstwerk — op een barrikade te plaatsen, daarop zouden de Pruisen niet schieten. Sedert het bombardement van Straatsburg en den brand der Straatsburger Bibliotheek, zal die meening wel een verandering hebben ondergaan; doch zij toont in ieder geval welk een achting Bakoenine in 1849 nog koesterde voor de duitsche beschaving.

Roechel kwam op 6 Mei, terwijl de Opera brandde, in de vroegte uit Praag, begaf zich naar het raadhuis, werd bevelhebber van een barrikaden-Distrikt en organiseerde zooveel als mogelijk was. Hij liet pekkransen vervaardigen, om die aan te wenden op de lage barrikaden, indien ze bestormd zouden worden. Bij de zending, een transport levensmiddelen in de stad te geleiden, werd hij in den avond van 7 Mei gevangen genomen. Hij verhaalt een voorval, dat getuigenis geeft van Bakoenine's zachtmoedigheid. Een burgerwacht (schutter) had om zijn geweer te beproeven op een duif geschoten. Hij werd door opgewonden lieden, die zijn dood verlangden, als verdacht naar het raadhuis gevoerd. Bakoenine poogde hem te redden. Op barschen toon legde hij het zwijgen op aan den beklaagde, die zich steeds dieper verwarde. Daarna ging hij achter hem staan en fluisterde hem in, wat hij zeggen moest om de opgezweepte hartstochten tot verzoening te stemmen. Anderen brachten op hetzelfde oogenblik de aanklagers tot kalmte. De man werd vrijgelaten.

Over den brand der opera en der 4 of 5 huizen in de kleine Brüderstrasse, werd een verbazend alarm gemaakt, doch er gingen dadelijk kalmer stemmen op. „De schade aan gebouwen is van geen beteekenis. De oude opera was tot afbraak geschikt. Het gedeelte van het natuurkundig museum komt ook weinig in aanmerking; er verbrandden slechts een hoeveelheid opgezette dieren in. Enkele partikuliere huizen werden verbrand. De kunstverzamelingen hebben niet geleden, behalve het schilderijenmuseum, waarvan het grootste verlies een beschadigde Murillo is."

De bepaalde leiding had de kommandant der Dresdener Burgerwacht, Heinze, en Born toen Heinze was gevangengenomen. Door de pruisische soldaten was de reaktie in staat om de stad bijna te omsingelen, en om zich niet te laten insluiten en doodschieten, besloot men zich naar het platteland terug te trekken, daar de beweging het gansche land omvatte.

Roechel noemt het een fout, daar het volk, dat toen eerst in groote menigten naar Dresden trok, nu meende dat alles verloren was (daar men het plan niet kende) en zich oploste. Evenzoo verstrooide zich een deel der in de eerste uren na middernacht van 7 Mei in goede orde optrekkende Dresdener verdedigers. Born voerde dezen aftocht aan en verwonderde zich erover dat hij niet door soldaten werd tegengehouden. Meerdere duizendtallen trokken langs de wegen naar Freiburg.

Indien Bakoenine had willen vluchten, zou de weg naar Köthen, waar anderen heengingen, voor hem opengestaan hebben. Doch dit viel hem volstrekt niet in, hij gaf den strijd lang nog niet op. Wellicht verheugde hij zich erin, dat men een grootere speelruimte dan de nauwe straten eener stad, en daardoor verbinding met de boheemsche revolutie verkrijgen zou. Toen hadden de inhechtenisnemingen te Praag nog niet plaatsgevonden.

Zoo kwam men Bakoenine tegen op den morgen van den 9en Mei, op weg naar Freiburg.

* * *

Den volgenden dag werd Michel Bakoenine te Chemnitz in hechtenis genomen en gevangen gezet in de vesting Königstein. Hij werd ter dood veroordeeld; de koning veranderde deze straf in levenslange opsluiting. Achtereenvolgens leverde men hem

uit aan Oostenrijk in 1850 en vandaar aan Rusland in 1851. Zes jaren bracht hij door in de Petropaulowsk-vesting, de groote staatsgevangenis waaruit later Kropotkine zou ontvluchten. „De gevangenis had op hem dezelfde uitwerking als op Blanqui; zij veranderde zijn revolutionairen aard in dweeperij en in een soort godsdienst" zegt Emile de Laveleye. Czaar Alexander II veranderde in 1857 de straf van Bakoenine in verbanning naar Siberië, waar hij een bloedverwant vond als goeverneur, Moeravieff-Amoerski, een neef van den anderen Moeravieff. De vrijheid die hij genoot, het verlof om gansch Siberië te bezoeken, teneinde de voortbrengselen ervan te leeren kennen, maakte zijn vlucht mogelijk op 17 Juni 1861, nadat hij twaalf jaren van zijn vrijheid beroofd was geweest.

Voor een reis de Amurrivier af, bekwam Bakoenine de benoodigde pas, die hem gegeven werd tot het doen eener reis voor handelsoogmerken. Het plan tot de vlucht deelde hij van Irkoetsch af aan Herzen en Ogareff mee en vertrok van Irkoetsch op 5—17 Juni 1861. Tot aan de zee — Nikolajevsk, aan de monding der Amur — was dit een eenvoudige reis.

Bakoenine schrijft zelf: „Nadat ik de Amur tot Nikolajevsk was afgevaren, scheepte ik me incognito in op een amerikaansch schip en dwaalde lang over de zee en langs de kusten van Japan rond. Eindelijk gelukte het me op 5—17 September te Yokohama, 14 Mijlen van Yeddo, een ander amerikaansch schip te vinden dat naar San Francisko vertrok.

De omstandigheden waaronder hij in Nikolajevsk plaats nam op dit amerikaansche schip, vormen de eigenlijke vlucht en juist deze voorvallen, worden op zoo verschillende wijzen verhaald dat men aan geen lezing ervan uitsluitend geloof kan schenken. Het is zelfs de vraag of hij in den brief aan Herzen alles wel verhaald heeft, want het heet, dat hij van Nikolajevsk

het eerst op een russisch oorlogschip vaarde, waarvan de officieren door zijn manieren erg met hem ingenomen waren. Toen Bakoenine het amerikaansche schip bereikt had, schreef hij aan die officieren een zeer hoffelijken afscheidsbrief, hun dankzeggend voor hun vriendelijkheid, doch meedeelend dat hij de voorkeur gaf aan de vrijheid. Zoo verhaalt men het in Siberië. Men zegt ook dat de goeverneur van Siberië of van een gedeelte van Siberië juist in die streek reisde, en dat Bakoenine van Nikolajevsk naar een andere haven trok, op een regeeringsschip, dat het schip van den goeverneur moest ontmoeten. Bakoenine zou als reden voor zijn reis naar het zuiden opgegeven hebben, dat hij van een zuidelijker haven over land naar de Amur wilde terugreizen. Men verhaalt ook dat Bakoenine reeds te Nikolajevsk een schip gezocht had dat naar Japan vertrekken zou. Een Bremer kapitein wees hem af. Toen wilde de russische kapitein, de gezagvoerder van het schip dat den goeverneur ontmoeten moest, hem van dienst zijn en bracht hem in zijn eigen boot naar het amerikaansch schip, dat daarna het schip van den goeverneur voorbij en verder naar Japan zeilde. De kommandant der zuidelijke haven zou ook de reis van Bakoenine naar Japan hebben in de hand gewerkt en hem nog boodschappen meegegeven voor den russischen konsul in Hakodadi, daar hij hem voor een ambtelijk vertrouwenspersoon aanzag. Of al deze beweringen worden wederlegd door de hierboven aangehaalde zinsnede uit een brief aan Herzen, is zeer de vraag. De volgende verklaring zou alle bezwaren uit den weg ruimen: De ontmoeting met den goeverneur zou nog op de Amur kunnen hebben plaatsgevonden en het betreden van het amerikaansche schip te Nikolajevsk, onder het door het bestuur aangenomen voorwendsel, de zuidelijke havens te leeren kennen of van daar over land terug te reizen; en dit zou den aanvang der vlucht, den beslissenden stap vormen.

In Hakodadi zou hij, als gevolg der aanbevelingen uit de russische haven, door den russischen konsul zeer goed ontvangen zijn geworden. Bakoenine woonde bij den konsul, die het zeer betreurde dat hij een zoo beminnelijken gast verloor, toen Bakoenine op een amerikaansch schip naar Yokohama vertrok. Volgens Herzen zou de russische konsul zich begeven hebben naar den kapitein van het amerikaansche schip, waar hij Bakoenine aantrof en hem meedeelde dat hij met een juist naar Nikolajevsk vertrekkend russisch eskader kon meereizen. Bakoenine bedankte en zei, dat hij pas in Japan was aangekomen en eerst het land eens wilde bezien. Zeer vriendschappelijk namen zij afscheid van elkander. Te Yokohama trof hij den eersten bekende. „Het toeval deed me in Japan een der belangrijkste Dresdener Meikampers ontmoeten, en wel mijn vriend Wilhelm Heine." Van hier af kan men iedere schrede zijner reis nagaan.

Op 17 September 1861 reisde hij van Kanagawa op de „Carrington" naar San Francisko, waar hij 15 Oktober in den avond aankwam. Wilhelm Heine reisde met hetzelfde schip, dat een voorspoedige reis met gunstigen wind had. Er waren 18 passagiers aan boord, meest kooplieden, zendelingen en jonge Amerikanen, die voor de Noordelijke Staten wilden strijden.

In Oost Azië trachtte hij nog verbindingen aan te knoopen voor de „Kolokol", het propagandablad van Herzen en Ogareff, bij drie kooplieden, een Duitscher in Shangai, een Amerikaan in Japan en een Amerikaan in Nikolajevsk, die beloofden dat ze de londener geschriften zouden verkoopen aan de zeeofficieren en kooplieden.

Dit meldt hij in een brief van 15 Oktober 1861 aan Herzen en Ogareff, in welken brief hij ook om verdere reismiddelen vraagt, daar iemand hem tot New-York 250 Dollars had geleend. Verder stelde hij een zijner broeders gerust, bij wien hij meende dat zijn vrouw reeds zou gekomen zijn. Verder schrijft hij over

zijn nieuwe werkzaamheid, die hij slechts als een poolsch-slavische werkzaamheid beschrijft, tot vernietiging van Oostenrijk en het verrijzen der vrije slavische bondgenootschap. Daarop volgen eenige opmerkingen over den amerikaanschen oorlog en den toestand der Zuidelijke Staten; — en zijn plan om van New-York uit naar Boston en Cambridge te reizen, en zijn ouden bekende (uit Zwitserland), Proffessor Agassiz op te zoeken en met aanbevelingsbrieven van hem eenige dagen naar Washington te reizen. Er bestaat geen reden om te gelooven dat dit voornemen tot uitvoering is gekomen.

„Hier heb ik zoomin vrienden als bekenden" schrijft Bakoenine. Heine reisde over land verder. Bakoenine voer op de Oriyaba den 21sten Oktober naar Panama. „Mr. Bakonin" leest men in de passagierslijst van een dagblad. Op het schip waren behalve den bevelhebber van het kalifornisch leger en honderden soldaten en officieren, ook meerdere Zuidstaters, die onderweg herkend en gevangengenomen werden. Tegen hun doorvoering door New-Grenada, waar ze als politieke gevangenen vrij hadden moeten worden, verzette zich de regeering van New- Grenada terwijl de Noordstaters zich daaraan niet stoorden en hun 450 soldaten, „fully prepared for action" (geheel en al tot handelen bereid) hielden. Zoo zag Bakoenine, die juist uit Siberië kwam, een schoon voorbeeld, hoe een groote republiek het recht eener kleine minacht. Over land en zee kwam hij te New York. (Mr. Bakonin", scheepslijst „New York Tribune"), waar het schip de „Champion" op 15 November aanlandde. In New York ontmoette hij tal van bekenden, allen Duitschers, ook Dresdener vluchtelingen. Veel deelnemers aan de duitsche opstanden in 1848 namen toen reeds aan den oorlog deel.

Deze feiten, die men reeds kon vaststellen voor het openbaarmaken der brieven, door een blik te werpen in de passagierslijsten der dagbladen, verdringen alle mogelijke fabels. Hij

scheepte zich niet te Yokohama als matroos in, doch als „first class passenger," als passagier eerste klasse; — om zich te begeven naar San Francisko, waar hij niet leefde van het geven van lessen in wiskunde, doch van waar hij vijf dagen later met het eerstvolgende stoomschip vertrok. En hij bleef geen half jaar in Amerika, waar hij onderricht in talen en wiskunde gaf, doch vertoefde 5 dagen in San Francisko en 29 dagen in New-York enz.

Op 30 December 1861 leest men in de „Daily News" van Londen: „Michel Banoumin arrived in Londen via Liverpool on Friday (27 Dec.) from America." (Bakoenine is Vrijdag van Amerika over Liverpool in Londen aangekomen) „Ik kom geheel van geldmiddelen ontbloot te Londen.... Herzen en Ogareff hebben mij broederlijk ontvangen." schrijft hij zelf.

De wettelijke reis van Bakoenine's vrouw uit Rusland naar Londen ging met grootere bezwaren gepaard dan zijn eigen vlucht. Zij kwam eerst in Maart 1863 aan en ontmoette Bakoenine niet voor April 1863 te Stockholm.

Vanaf Nieuwjaar 1862 bevond Bakoenine zich dus weder in een middelpunt van revolutionaire beweging en hij toonde weder naar alle kanten zijn werkzaamheid.

*
* *

En oogenblikkelijk stortte hij zich in het gewoel van den strijd. Worstelend leefde en streefde hij; zonder aktie gevoelde hij zich geen mensch. Reeds een jaar na zijn aankomst te Londen, tijdens den poolschen opstand, wilde hij zich naar Litthauen begeven om daar de boeren tot opstand aan te zetten; doch hij kon niet verder komen dan Malmoë in Zweden. Hetzelfde en volgende jaar is hij in Italië (1863—64). In 1864 keert hij in Zweden terug. Van 1864 tot 1867 is hij in Florence

en Napels. En dan begint de periode der groote kongressen, de tijd van organisatie der Internationale, de strijd met de gezagssocialisten, voornamelijk met Marx. Onderwijl had Bakoenine een werkzaam aandeel in de russische beweging. Dit is ook het tijdperk waarin de werken geschreven werden die bijwijze van fragmenten in dit boek opgenomen zijn. Dit is het woeligste tijdperk van zijn leven, de periode van de Internationale Broederschap, de vredekongressen te Genève en te Bern, den Vrede- en Vrijheidbond, de kongressen van den Haag en Saint Imier, de Jurafederatie eindelijk. Toen werd ook het groote werk over „Federalisme, Socialisme en Antitheologisme" samengesteld, als „voorstel" op het kongres in 1867 te Genève. In den aanvang van dat geschrift (zie in mijn vertaling blz. 30, 32, 33) kan men nog lezen dat de schrijver centralisatie, gezag en vooral demokratie niet geheel verwerpt. Echter bezit voor hem „de republiek slechts een negatieve waarde als voorstelling van de omkeering of uitwerping der monarchie." Hij verlangt geen republiek als doel. Het werk bleef onuitgegeven, doch Bakoenine gebruikte het vaak bij het opstellen van latere geschriften, o. a. van „God en de Staat". Al de onvoltooide werken dienden hem voor nieuwe geschriften, die hij door de omstandigheden van den rusteloozen strijd, die hem van hier naar ginds sleepte, nooit geheel kon voleindigen.

De antitheologische idee vindt men in geschriften die lang voorafgingen aan „God en de Staat" en „Antitheologisme". Zoo leest men in den „Katechismus der moderne vrijmetselarij": „God bestaat, dus de mensch is slaaf. De mensch is vrij, dus bestaat er geen God. — Ik tart ieder om zich uit dezen kring vrij te maken, en laat ons thans kiezen." Gelijk men weet vormt dit de grondgedachte van „God en de Staat."

In September 1868 had te Bern het Vredekongres plaats, onder voorzitterschap van Victor Hugo. Hier stelde Bakoenine

een kommunistisch program voor, en vormde zich, toen het verworpen werd, met de minderheid tot een Bond der Sociaal Demokratie. Onder de dertig leden dezer minderheid bevonden zich Jaclard, Eliseé Reclus en Fanelli.

Men beweert — de bewering wordt vooral van verdachte Marxistische zijde gehoord — dat Bakoenine tevens een geheimen Internationalen Bond oprichtte met leden in drie graden, op de wijze der nihilistische samenzweringen gevormd. Het bestaan en de inrichting van dezen geheimen bond wordt onthuld in een brochure (geschreven door Marx, naar gegevens van den Rus Oetine) die bij wijze van akte van beschuldiging tegen Bakoenine aan het Haagsche kongres der Internationale in 1872 aangeboden werd. Na een stormachtige diskussie sloot dat kongres dan ook Bakoenine uit. Verschillende leden der minderheid, o. a. Cournet, Ranvier, Vaillant, verlieten de zaal. De Zwitser James Guillaume viel Karl Marx aan met de woorden: „wij willen geen leider die optreedt als kettermeester" Ook hij werd buiten de Internationale geworpen. Tegen de uitsluiting waren ook Gerhard en Cesar de Paepe.

Na dit kongres hield de Jurafederatie een kongres te Saint Imier, bijgewoond door de minderheid van het haagsche kongres benevens door enkele afgevaardigden uit Spanje, Italië, België, Holland en Amerika. Een tweede kongres als protest tegen het gezagsbeginsel der Internationale vond plaats te Cordoa in Spanje. De Internationale overleefde de splitsing slechts in schijn enkele jaren. Het tegenwoordige anarchisme had zich ontwikkeld, vaag nog en zelfs door de ijverigste verbreiders nog niet volkomen begrepen, doch het verhelderde zich en werd de wereldbeweging die het in onze dagen is.

Dit was wellicht de grootste daad uit het werkzame leven van Michel Bakoenine: de kiem der vrijheid had hij gezaaid in de Internationale van het duitsche gezags-socialisme.

Korten tijd na den poolschen opstand, heb ik reeds gezegd, ziet men Bakoenine in Italië bezig om het socialisme te organiseeren. Toen stelde hij eenigen tijd zijn werkzaamheid ten dienste der Internationale, doch geloofde niet, dat men een betere toekomst moest verwachten van de hervorming der bestaande instellingen, die hij integendeel wilde vernietigen. Daarom stichtte hij een nieuwen bond, de „Bond der Sociaal-demokratie." In het program van dezen bond, die de uiting van Bakoenine's denkbeelden vormde, leest men:

„De bond verklaart zich atheïst. Hij wil de volkomen afschaffing der klassen en de staatkundige, ekonomische en maatschappelijke gelijkmaking der beide geslachten. Hij wil dat de aarde en de arbeidswerktuigen, zoowel als ieder ander kapitaal, de eigendom worden der gansche maatschappij en slechts door de arbeiders kunnen worden aangewend, dat wil zeggen door de vereenigingen van landbouw en nijverheid. De bond erkent dat alle tegenwoordig bestaande politieke en autoritaire staten moeten verdwijnen in de wereldeenheid der vrije vereenigingen."

In 1872 liet Marx Bakoenine uit de Internationale verjagen. Toen de Jurafederatie het volgende jaar een nieuwe wereldbond gevormd had, trok hij zich nabij Locarno uit het strijdende leven terug. Zijn gezondheid was zeer geschokt. Toen hij naar Bern was gegaan om zich te laten verzorgen door zijn ouden vriend dokter Vogt 1), stierf hij daar 2 Juli 1876.

* * *

1) Karl Vogt schreef „Untersuchungen über Thierstaaten" (Frankfurt a. M. 1851) Bladz. 28— 32 enz. van dit werk werden geschreven te Bern in December 1849. Gedeeltelijk overgenomen, naar een handschrift van Michel Bakoenine, in het supplement der „Révolte."

Men behoeft niet te vragen hoe de bourgeois over Bakoenine oordeelen. In een „volksroman" van Victor von Falk, een fabrikant van zulk soort dingen, wordt Bakoenine tot een romanheld gemaakt, van wien de schrijver de onzinnigste verdichtsels en samenzweringen fantaseert. Een volkomen willekeurig door dien onheuschen romanschrijver uitgedachte Bakoenine wordt in die avontuurlijke „Doodenvelden van Siberië" beschreven. Gansch die historie is uit fabels aaneengesmeed.

In sommige tijdschriften vindt men studie's over Bakoenine die wemelen van onjuistheid en min of meer valsche beschuldigingen. De schrijvers moeten als verdedigers van het bestaande hun vooruit vastgestelde thesis volhouden, dat de tegenwoordige maatschappij goed is, en de vrijheidsidealen hersenschimmen zijn.

Uit een artikel van Emile de Laveleye wil ik echter een en ander putten, omdat er veel goeds in staat, naast een massa misvattingen.

De Laveleye vangt als volgt aan (ik bekort):

„Wanneer Dante in de hel afdaalt, en in het diepste van de „stad zonder hope" gekomen is, bevindt hij zich van aangezicht tot aangezicht met den verschrikkelijken beheerscher der weerspannige engelen,

„L'imperador del doloroso regno."

„Zoo ontmoet men ook Bakoenine, wanneer men tot in de diepste lagen van het revolutionaire socialisme afdaalt. Verder kan men niet gaan, want hij is de apostel van de algemeene vernieling, van het volstrekte anarchisme, of zooals hij zelf zijn leer genoemd heeft, van het „Amorphisme." Hij heeft onder den naam en met de organisatie der Internationale, het anarchistisch socialisme door alle latijnsche landen verspreid. Zijn denkbeelden hadden de overhand in de Kommune van Parijs.

Zijn denkbeelden vormen thans den bodem der programs, die aangenomen worden door de socialistische vereenigingen in Italië, Zwitserland, België, Spanje en zelfs in Frankrijk.... Bakoenine is een vijand dien men nog langen tijd zal moeten bekampen.

„Proudhon bezat geen scherp afgebakende denkbeelden. Zijn geschriften zijn vol tegenstrijdigheden; hij verkondigt de vrijheid, de anarchie. De orde zal het gevolg wezen van het initiatief der individuen, die bevrijd zijn van alle belemmeringen die tegenwoordig hun weg versperren. Bakoenine neemt die denkbeelden over. Hij wil de volkomen vernietiging van alle bestaande instellingen en een „amorphe" maatschappij, dat wil zeggen zonder eenigen vorm. Daartoe is een meedoogenlooze omwenteling noodig, die te vuur en te zwaard de laatste sporen der oude maatschappelijke inrichting uitroeien zal.

„Deze voorstellingen vindt men in de geschiedenis der menschelijke gedachte terug. Er waren tijdperken van beroering, waarin de naar een ideaal begeerige zielen zich verontwaardigen over de kwalen en het onrecht die de menschheid teisteren. Zij ontwaren een betere orde, waarin recht zal heerschen, doch gelooven dat het bereiken ervan onmogelijk is door langzame en opvolgende hervormingen. Dan verlangen zij de verwoesting der oude orde, opdat uit de puinhoopen de wedergeboorte oprijze. Dat was het denkbeeld van het oorspronkelijke kristendom. „Het koninkrijk Gods" zou komen en de verdorven wereld moest ondergaan, wel niet door een staatkundige of maatschappelijke revolutie, doch door een wereldberoering. Alles moest verbrand worden, niet door de toorts der brandstichters, zooals de anarchisten onzer dagen verlangen 1), doch door het vuur des hemels.

---

1) Men bedenke bij deze en andere uitspraken dat ik hier een overzicht van De Laveleye's beschouwing geef.

Men vindt deze gedachte in alle oude godsdiensten terug, in de Voluspâ der noorsche Edda zoowel als in het mazdeïsme der Persen ; en ook bij Virgilius en bij Fourier.

„De eerste kristenen wachtten lang op de „al-verwoesting" en de komst van het „koninkrijk Gods". Doch toen dat niet kwam, werden wie er nog langer op hoopten, ketters genoemd. De vaders der woestijn ontvluchtten ook een wereld die onherroepelijk aan het kwade was overgeleverd. Rousseau wilde den terugkeer tot het oorspronkelijke leven.

„Denzelfden gedachtengang ontmoet men bij de revolutionairen onzer dagen. Voorheen eischten zij als heilmiddel tegen de maatschappelijke wanorde het algemeen stemrecht en de republiek. Nu bestaan die zaken, in Amerika bijvoorbeeld, evenals de zelfregeering der gemeenten — en toch schept de vooruitgang der beschaving daar denzelfden toestand als in het monarchale Europa. De utopistische stelsels van Owen, Fourier, Cabet, Louis Blanc, werden beproefd en zijn mislukt. Moet men nu wachten tot de langzame ontwikkeling naar een beteren toestand voert? Dan zou men de bestaande hel wellicht nog eeuwenlang moeten dulden. Dat is te lang. Weg met de maatschappij, weg met haar instellingen en wetten! Al het bestaande moet worden omvergeworpen, en men moet liever terugkeeren naar het oorspronkelijke leven. 1).

„De volharding, de zelfverloochening en de stoutmoedigheid der nihilistische samenzweerders zijn zoo vreemd voor onze zeden, dat we ze nauwelijks kunnen begrijpen. En toch kon Bakoenine

1) Eenige aanteekeningen over den terugkeer naar de oorspronkelijke leefwijze in „De Naturiens. Bestrijders der beschaving, door B. P. van der Voo," (Vragen van den dag 1898). — Over kommunistische proefnemingen : „Kommunisme in toepassing, door B. P. van der Voo." (De jonge Gids 1899).

die gevoelens inboezemen aan al zijn volgelingen in de westersche landen zoowel als in zijn vaderland. Is het niet vreemd, dat deze Rus, wiens verstand volstrekt niet opmerkelijk was, de grondlegger kon worden van een beweging, die zulk een belangrijke rol speelt in den gang der gebeurtenissen van onzen tijd? Hij is niet slechts de vader van het nihilisme in Rusland, doch hij was ook de apostel van het internationaal anarchistisch socialisme in gansch Zuid-Europa, en den grond zijner leer vindt men terug in de Revolutie van 18 Maart."

*
* *

De Bond der Sociaal-Demokratie, opgericht door Bakoenine in 1869, gaat uit van het denkbeeld dat de omwentelingen zoomin gemaakt worden door individuen als door geheime genootschappen. Zij ontstaan als 't ware uit zichzelf, worden voortgebracht door de beweging der ideeën en feiten. . . . Een geheime vereeniging kan enkel de denkbeelden onder de menigte verspreiden, die tot revolutie aanzetten, en vervolgens een revolutionaire generale staf vormen, die in staat is om den opstand te leiden wanneer hij uitgebroken is. Voor de internationale organisatie der omwenteling zijn honderd toegewijde en innig vereenigde menschen voldoende. De Laveleye beweert dat Bakoenine zichzelf tegenspreekt, wanneer hij door zulke geheime vereenigingen terugkeert tot de denkbeelden van Mazzini en een centralisatie schept, bestuurd van boven naar onderen — nadat hij de anarchie gepredikt had en zich verzette tegen Marx en diens algemeen bestuur, wijl ze zich te veel gezag toekenden.

Een der tegen Bakoenine en zijn geheime genootschappen, zijn samenzweringen, veelvuldig aangevoerde stukken, is de Revolutionaire katechismus. In de inleiding van dit werk (blz. 8) wordt reeds gezegd, dat zonder eenig bewijs Bakoenine de

schrijver genoemd wordt van den nihilistischen katechismus, in cijferschrift die werd voorgelezen in de akte van beschuldiging van het proces Netchajeff, op 8 Juli 1871.

Misschien zal dit stuk voor weinigen nieuw wezen, want het werd in meerdere werken aangehaald. Ik wil er toch enkele uittreksels van mededeelen :

„De revolutionair is een toegewijd mensch. Hij mag zoomin persoonlijke belangen hebben als zaken, gevoelens of eigendom. Hij moet geheel opgaan in een enkel uitsluitend belang, in een enkele gedachte en in een enkele hartstocht : de revolutie.

„Hij heeft slechts één doel, één wetenschap, de vernieling. Daartoe, en daartoe alleen, bestudeert hij de werktuigkunde, de physika, de scheikunde en soms de geneeskunde. — Tot hetzelfde oogmerk beschouwt hij de menschen, de karakters, de toestanden en alle omstandigheden der maatschappelijke orde. Hij gevoelt verachting en haat voor de tegenwoordige moraal. Alles is voor hem zedelijk, wat de zegepraal der revolutie begunstigt ; al wat haar komst vertraagt is onzedelijk. . . . . Tusschen hem en de maatschappij heerscht een onophoudelijken, onverzoenlijke strijd op leven en dood. Hij moet zich voorbereiden op sterven, op het ondergaan van marteling en op het doen omkomen met zijn eigen hand van allen, die belemmeringen voor de revolutie vormen. Des te erger voor hem, indien hij in deze wereld banden van bloedverwantschap, vriendschap of liefde bezit ! Hij is geen waar revolutionair indien deze gehechtheden zijn arm tegenhouden. Toch moet hij leven te midden der maatschappij, veinzen te wezen hetgeen hij niet is.

„Hij moet bovenal doordringen in de hoogere zoowel als in de middenklasse, in de winkel van den koopman, in de kerk, in de bureelen, in het leger, in de letterkundige wereld, in de geheime politie en zelfs in het keizerlijk paleis. — Men moet

de lijst opmaken van hen die ter dood veroordeeld zijn en hen om 't leven brengen in de volgorde hunner betrekkelijke snoodheid. — Een nieuw lid kan slechts met algemeene stemmen in de vereeniging worden aangenomen, en na het afleggen van zijn proef, niet in woorden doch in daden. Iedere kameraad moet meerdere revolutionairen van den tweeden of derden graad bij de hand hebben, die niet volkomen ingewijd zijn. Hij moet hen beschouwen als een deel van het aan zijn zorgen toevertrouwde revolutionaire kapitaal en hen zuinig aanwenden, zóó dat hij het grootst mogelijke voordeel van hen behaalt. — Het kostbaarste bestanddeel wordt gevormd door de geheel ingewijde vrouwen, die ons gansche program aannemen. Zonder haar hulp kunnen we niets uitrichten."

De Laveleye schrijft:

„In het proces van Netchajeff zien we ook hoe de Bond ijveraars aanwerft. Netchajeff was de luitenant van Bakoenine. Aan Netchajeff had Ogareff een gedicht, „De Student", in de „Kolokol" (Klok) opgedragen. Dit gedicht heeft een grooten invloed uitgeoefend op de revolutionaire jongelieden in Rusland. Iedereen leerde het van buiten; dit model wilde men pogen na te volgen. De student wijdt zich aan de wetenschap en aan de vrijmaking des volks. Hij wordt achtervolgd door de politie van den czaar en door den haat der bojards (den adel). Hij neemt de arme en zwervende levenswijze aan van een vagabond, en zegt tegen de boeren van den opgang der zon tot haar ondergang: „Vereenigt u, staat moedig op!" Hij wordt veroordeeld tot dwangarbeid in Siberië, en hij sterft daar, terwijl hij de woorden herhaalt: „Het volk moet den bodem en de vrijheid veroveren." Zemlia e volyia, Bodem en Vrijheid, dit wachtwoord werd de titel van het blad dat jarenlang in het geheim werd uitgegeven door de nihilisten.

„Netchajeff richtte te Moskou een bond op onder den naam „Russische afdeeling der Internationale Arbeidersvereeniging." Hij gaf aan zijn volgelingen inlichting over de vormingvan den geheimen bond. Dit stuk werd in beslag genomen en bij het proces vertoond. „De organisatie berust op het vertrouwen jegens het individu. Geen enkel lid weet hoever hij zich van het middelpunt bevindt. De gehoorzaamheid aan de bevelen van het bestuur moet volkomen wezen, zonder tegenspraak of aarzeling."

In 1862 schreef Bakoenine een brochure: „Romanoff, Poetgatcheff of Pestel?" 1) Daarin verklaart hij zijn panslavistisch program. 2) Hij was nog doordrongen van het begrip nationaliteit en riep uit: „O! de oorlog tegen de Duitschers is een goed en onmisbaar werk voor de Slaven. — Mocht deze dierbare droom van alle Slaven verwezenlijkt worden! De vorming der groote en vrije panslavische federatie!" In deze brochure richt hij zich tot Czaar Alexander II, den „Bevrijder der Boeren," en zijn gematigd, liberaal optreden destijds, was niet de geringste der beschuldigingen van Marx op het Haagsche Kongres.

„De haat tegen de Duitschers" — zegt De Laveleye — „zat als 't ware in zijn bloed. Nooit is die haat uitgedoofd en vooral openbaarde die afkeer zich hevig en onverzettelijk in zijn strijd tegen Marx."

---

1) Wien zullen we volgen? vraagt Bakoenine. Romanoff, dat wil zeggen Alexander II; Poetgatcheff, dat is een militairen leider zooals die welke den opstand der Kozakken tegen keizerin Katherina aanvoerde; of Pestel, één der leiders (hij werd opgehangen) van de samenzwering tegen Nikolaas I in 1825?

2) Panslavisme de vereeniging van het gansche slavische ras.

De Laveleye besteedt het grootste gedeelte van zijn opstel om te pogen aan te toonen dat in Engeland en Duitschland de Internationale bijna geheel geen invloed uitgeoefend heeft, dat zij in de Skandinaafsche landen bijna niet kon wortel schieten en dat de vrijheid het beste voorbehoedmiddel tegen het socialisme is. Zweden en Noorwegen schenen „de gelukkigste landen van Europa en geluk het meeste waardig," omdat de Internationale er geen post kon vatten en in 1873 men er geen lokaal kon vinden om het socialisme te prediken. In Italië, Frankrijk, Amerika, Zwitserland, Rusland en ook België en Nederland bestond de Internationale. Doch het meest revolutionair was zij volgens De Laveleye in Italië. In Oostenrijk, Spanje en Portugal was eveneens agitatie.

Verder lezen wij in het opstel van De Laveleye:

„Thans bestaat het socialisme overal, doch terwijl het in vrije landen — zooals in Engeland, in Zwitserland of in België — kongressen en banketten houdt waar men redevoert, zingt, drinkt en rookt, neemt het zijn toevlucht tot dolk, brandstichting, vergif en dynamiet in de landen waar men het met kracht vervolgt. Een regeering die de vrijheid weigert, heeft allen tegen zich die vrijheid verlangen, van af de beste burgers tot de slechtste boosdoeners. Staat ze daarentegen vrijheid toe, dan heeft zij nog slechts als vijanden wie de galeien verdienen en die vormen gelukkig nog het zeer geringe aantal. De oud-kommunard Brousse 1) schreef: „Ons doel is de vernietiging van den Staat, dus moeten we geen republiek verlangen, welke aan den Staat den hechten grondslag geven zou die in Zwitserland en in de Vereenigde Staten aanwezig is. De voor ons voor-

1) L' Etat a Versailles et dans l'association des travailleurs, London 1873.

deeligste regeeringsvorm is die, welke we het gemakkelijkst kunnen vernielen, dat wil zeggen de herstelling van het erfelijk koningschap. . . . We houden vol, wijzende op de uitkomsten der sociologische wetenschap, dat de behoudsgezinde republikeinsche Staat, die in Frankrijk zich gaat vestigen op de puinhoopen van het radikalisme, den onoplosbaren bond bezegelt van alle bestanddeelen der bourgeoisie, tot groot nadeel van het europeesche proletariaat. De terugkeer tot het stelsel eener andere eeuw zou de verdeeldheid der bourgeoisie en de inwendige twisten doen voortbestaan, en zoo dit tijdperk der omwentelingen in ons belang heropenen."

De Laveleye gaat voort: „Niets is meer waar. Men behoeft voor het afzonderlijke socialisme geen vrees te koesteren, doch onderstel een staatkundige omwenteling of groote onheilen in een buitenlandschen oorlog; dan zullen de anarchisten opnieuw bereid wezen om van de machteloosheid van het gezag partij te trekken. Willen de vorsten het socialisme ontwapenen? Dat zal hun zoomin door uitzonderingswetten gelukken, zooals in Duitschland, als door kazematten en Siberië, zooals in Rusland. Ze moeten een eind maken aan den verfoeielijken strijd van Staat tegen Staat, die de geesel van onzen tijd is, ze moeten de legers verminderen, de belastingen verlagen en dan aan de gelukkiger volkeren onbevreesd alle vrijheid schenken. De utopie zal niet verdwijnen, want ze is ouder dan Plato, en de maatschappij zal van vorm blijven veranderen zooals zij sedert de voor-historische tijden gedaan heeft, doch de utopie zal niet meer de droom der wereld-verwoesting zijn en de veranderingen zullen vreedzaam kunnen wezen."

De Laveleye schreef zijn artikel met vooringenomenheid tegen Bakoenine.

Het exemplaar van De Laveleye's artikel dat voor me ligt,

behoort aan een der beroemdste vrienden en navolgers van den grooten Rus. Menige scheeve voorstelling werd onderstreept of van een vraagteeken voorzien. Ik ken echter de motieven dier aanstreepingen niet volkomen en mag toch hier geen kritiek op De Laveleye's beschouwing inlasschen. Het verdient mededeeling, dat Quack in zijn onbevooroordeelde schets van Bakoenine's leven en werken, tot gevolgtrekkingen komt die hij ook soms aan De Laveleye kan hebben ontleend. Ook wil ik aanstippen, dat men de beschouwingen van De Laveleye kan noemen den ondergrond van het oordeel dat van bourgeoiszijde wordt geveld over „Rusland's grootsten samenzweerder."

* *
*

Quack geeft de volgende samenvatting der leer van Bakoenine:

1o. Een samenleving zonder gezag of dwang of leiding. Van zelf zal er een regeling komen, maar een levende, die geheel verschilt van zulk een welke men ondergaat door de verstijving van Staat en wet. Alles gaat van beneden naar boven. Geen eenvormigheid, maar variëteit en gemeenschappelijk overleg zal bij elke fase van ontwikkeling een evenwicht vestigen. Zoo komt het leven tot zijn volle ontplooiing en kracht. Solidariteit is de natuurlijke grondwet der samenleving en de geheele historie is de reeks der achtereenvolgende manifestaties dier wet. De vrijheid van een individu is tevens de vrijheid van een ieder. Een persoon is door die wet der solidariteit slechts vrij, wanneer zijn vrijheid haar bekrachtiging vindt in de vrijheid van alle menschen. Die solidariteit is het eenige gezag, waarvoor men moet buigen.

2o. De soevereiniteit van het individu is uitgangspunt en doel der samenleving. De mensch is geen ambtenaar der gemeenschap, maar autonoom. Echter niet het geïsoleerde individu

maar het individu levende in den dampkring der solidariteit. Een alleenstaand persoon is een abstraktie, een fiktie. Hij zou het persoonlijk egoisme zijn en op die fiktie bouwde de vrijhandelschool der ekonomie haar meedoogenloos stelsel. De mensch hangt samen met zijn groep. Hij stelt slechts den eisch, dat elk mensch de stoffelijke en zedelijke middelen moet hebben om zijn menschelijkheid te ontwikkelen. Wordt die eisch geweigerd, dan komt hij in opstand, en daarin toont hij de waarde zijner individualiteit.

3o. Het begin moet zijn om den Staat af te breken, want niet een verbetering, maar een afschaffing van den Staat moet nagestreefd worden. Elke Staat is een dwangstaat en eenmaal daaraan gewend schuift men alles op dien Staat, die voor alles moet waken en alles moet doen, wat men zelf nalaat. Het vrije initiatief en de zedelijke kracht van het individu worden gedemoraliseerd door den Staat. Men moet weer komen tot de vestiging van vrije kommunes, zooals tijdens de middeleeuwen. Geen gecentraliseerde Staat, dus ook geen gecentraliseerde arbeidersstaat, waarop het stelsel van Marx uitloopt, maar zelfstandige, onafhankelijke groepen. Geen politiek partij van het socialisme, geen parlementair socialisme, waarbij het socialisme, zich op den grondslag zelf van den Staat zou stellen. De anarchisten moeten zijn anti-étatisten, anti-autoritair en dus anti-parlementair (tegenstanders van den Staat, van het gezag en dus van het parlement.)

4o. Anti-autoritair moeten zij zich vooral betoonen bij het bestrijden van den godsdienst, een gevaarlijke inbeelding. Kerk en Staat moeten beiden van den aardbodem verdwijnen, want zoolang die twee instellingen bestaan en de mensch zich daarvan niet vrij weet te maken, zoolang zal hij ook niet vrij zijn.

5o. De bestaande orde moet overal vernietigd worden. De mensch moet niet afwachten, totdat de maatschappij een alge-

heelen omkeer maakt; neen, hij moet daden verrichten en waar het slechts doenlijk is, moet hij een aanslag wagen. De tijd is rijp. Er heerscht een algemeene chaos. Men moet zich niet laten afschrikken, omdat men nog een kleine minderheid is, want elk nieuw denkbeeld begint met weinig aanhangers te hebben. Vrijheid wordt niet gegeven, men moet haar nemen. De mensch bezit alleen die rechten, die hij al worstelend heeft veroverd. Het beginsel van verzet moet worden gepropageerd. Het onmiddellijk doel moet zijn de vernietiging der bestaande orde. De geweldenaars zullen den prijs winnen in de sociale revolutie.

6o. Het individu-mensch moet komen tot een toestand van gemeenschap. De waarheid is dat alles toebehoort aan allen. Geen autoritaire regeling zal dit alles ordenen, slechts onderlinge schikking kan den toon aangeven. De maatschappij kan slechts een gevolg wezen van het toepassen van onderlingen steun. Geen vast stelsel mag de dingen in een keurslijf knellen. Otschoon hij zich kollektivist noemde, bewoog hij zich meer in de richting van het kommunisme en stelde hij zich voor dat de broeiende anarchie het kommunisme zou opwekken, dat zich door gewoonte van zelf zou verwezenlijken.

7o. Terwijl Marx eigenlijk uitsluitend werkt op de klasse der arbeiders, die hij tegen het kapitaal laat oprukken in vastgeordende slagorde, neemt Bakoenine de arbeiders niet in dien engenen zin. Het is voor hem niet alleen een maagkwestie, hij erkent ook het recht op verstandelijk en kunstgenot. De ekonomische vervorming, waartoe Marx voor zijn arbeiders den weg poogde te banen, is slechts de helft der oplossing van het groote vraagstuk. Volgens hem blijft Marx slechts staan op de eerste sport der ladder, terwijl het streven gericht moet zijn op de volledige ontwikkeling der individueele oorspronkelijkheid van iederen mensch.

8o. Wil men het verschil dier beiden terugvoeren tot den diepsten grond, dan staat bij Marx het betrekkelijke der menschelijke ontwikkeling op den voorgrond, terwijl Bakoenine aan het absolute blijft hangen. Deze zou zelf protesteeren tegen deze kwalifikatie, maar als men dit gezegde maar niet letterlijk opvat, dan acht Quack het juist. Iets van een utopie is altijd bij Bakoenine. En hoe zonderling het klinken moge, Quack ziet in het anarchisme het idealistisch moment altijd sluimeren, het geloof aan een natuurlijke orde, het geloof aan de absolute goedheid der menschen. Marx had den tijd, Bakoenine daarentegen haast. Marx wist niet zoo muurvast wat hij zou verkrijgen, Bakoenine wist zeker dat na de verdelging van het bestaande een idyllische toestand zou aanbreken.

Het verschil tusschen Marx en Bakoenine komt ook uit — zegt Justus in „De Sociale Gids" — bij de groote gebeurtenissen van den Fransch Duitschen oorlog en de daarop volgende Kommune. Terwijl Marx in zak en assche zat bij de uitbarsting van den oorlog in 1870, waardoor alle banden van broederschap, door de Internationale gehecht tusschen de arbeiders der verschillende landen, vreeselijk werden losgescheurd door den nationalen haat, die, spekuleerende op alle lagere hartstochten, de menschen tegen elkander opzette, als waren het dieren, meende Bakoenine dat juist door dien oorlog het beginsel verwerkelijkt kon worden, wat voor onmiddellijke verwerkelijking vatbaar was, namelijk de kummune-idee. „Als uit dezen oorlog niet onmiddellijk een sociale revolutie voortkomt, dan zal het socialisme in Europa voor langen tijd vernietigd worden," — zoo schreef hij uit Locarno op 31 Augustus 1870. En vol hoop was hij voor de dingen die komen zouden, zooals bleek toen hij na het ineenzakken van het keizerrijk en de vestiging der republiek schreef: „Tot nog toe is het in

Frankrijk nog geen echte revolutie, maar het zal er een worden: Ik stort mij daarin op leven en dood."

Zoo gezegd, zoo gedaan! Reeds in diezelfde maand verscheen een brochure van zijn hand: „Lettres à un Français sur la crise actuelle" (Brieven aan een Franschman over de tegenwoordige krisis), waarin hij de Franschen inlichtte over hetgeen hij doen wil tot hun redding en hen opwekte om hem te steunen. Na de nederlagen van Napoleon bleef voor Frankrijk slechts over òf om zich te onderwerpen aan Duitschland met afstand van Elzas en Lotharingen, plus vijf miljiard oorlogschatting en de aanneming eener regeering zooals Bismarck haar zal opleggen; òf een opstand van het geheele volk, dat de middelen aanwendt om zichzelf te redden. De bourgeoisie zal den eersten weg kiezen, omdat de tweede zooveel is als de sociale revolutie. Wel was het keizerrijk gevallen, maar de keizerlijke machine bleef voortwerken. Aan dat bestaande administratieve mechanisme durfde men niet tornen, want dan moest men het stukslaan en de revolutionaire Kommune uitroepen, bevrijd van elk centraliseerend bestuur en van elke voogdij. Als Parijs begon, kon dat voorbeeld een dergelijke beweging uitlokken in de provincies.

Zelf te Lyon zijnde, trachtte hij aldaar een dergelijke uitbarsting te doen losbreken. Hij had een centraal komitee „du salut de la France" (tot heil van Frankrijk) gevormd en gelukte de aanslag, die op 26 September 1870 beraamd was, dan had hij een manifest klaar, dat openbaar gemaakt en uitgevoerd moest worden. In 15 artikelen en 5 overgangsmaatregelen wordt alles omschreven. Zij luiden aldus:

Art. 1. De Revolutionaire Kommunes van Parijs, Lyon, Marseille, Rijssel, Bordeaux, Rouaan, Nantes enz., die op solidaire en eenvoudige wijze de revolutionaire beweging ter omverwerping van de keizerlijke dwingelandij hebben voorbereid en geleid, verklaren dat zij haar taak slechts dan als afgedaan

zullen beschouwen, wanneer zij den triomf der revolutie hebben verzekerd door toepassing der gelijkheidsbeginselen, die zij belijden. Dien overeenkomstig vereenigen zij zich op federatieve wijze, gedragen zij zich voorloopig autoritair en houden zij zich aan de navolgende voorschriften:

Art. 2. Overwegende, dat het stelsel van politieke en ekonomische uitbuiting, waaronder Frankrijk tot op dezen dag geleefd heeft, de inhouders van den aan het publiek behoorenden rijkdom uit het oogpunt van het recht in een wezenlijk abnormalen toestand heeft geplaatst, en aan hun bezitstitels een beslist karakter van onwettigheid heeft gegeven, wordt een algemeen beslag gelegd op alle publieke en private, roerende en onroerende eigendommen, die over de oppervlakte der Fransche republiek zijn verspreid;

Art. 3. Wegens dezelfde motieven worden alle schulden, hypotheken en verplichtingen, onder de vorige regeeringen aangegaan, daaronder begrepen de gekonsolideerde of vlottende openbare schuld — hetzij die schuld den staat, het departement of de gemeente aangaat — vernietigd en als niet gedaan beschouwd;

Art. 4. Overwegende, dat de overdracht van eenigerlei eigendom door het recht van erfenis de bron is van alle ongelijkheid en de voornaamste voeding van dien geest van egoïsme en individualisme, die 't belang van enkelen doet verkiezen boven het belang van allen, wordt het erfrecht afgeschaft;

Art. 5. Overwegende, dat de zuivere en eenvoudige rechtvaardigheid de grondslag, en het volksbelang het doel van elke wet moet zijn, worden alle onder de vorige regeering geldende wetboeken, dekreten en reglementen afgeschaft;

Art. 6. Als natuurlijk gevolg der voorafgaande bepalingen wordt het tot heden geldende belastingstelsel, dat slechts een

gedwongen heffing was, waarvan de onbillijke omslag de arbeiders en de boeren terneerdrukte, geheel en al afgeschaft;

Art. 7. Alle magistraten, beambten en bedienden van de vervallen verklaarde regeering, verspreid over al de rechtbanken, administraties, ontvangerskantoren, openbare diensten, enz., met en benevens de politie-agenten van elken rang en soort, worden naar huis gezonden;

Art. 8. Het leger te land en ter zee wordt ontbonden, uitgenomen dat deel van het leger, dat in de koloniën is gelegerd, en over welks toestand later zal worden beschikt;

Art. 9. Overwegende, dat de georganiseerde eerediensten onder het volk de onwetendheid en het bijgeloof onderhouden, en het volk dus voorbereiden om het despotisme te dulden en te bevestigen, worden al de eerediensten afgeschaft en hun dienaren van hun ambt ontzet;

Art. 10. Alle godsdienstige vereenigingen, gemeenschappen en broederschappen van mannen en vrouwen zijn ontbonden;

Art. 11. Zij, die iets van de in beslag gelegde eigendommen zullen trachten te verbergen, te ontrooven of naar den vreemde over te brengen, zullen behandeld worden als dieven;

Art. 12. De doodstraf wordt bij voorbaat uitgesproken tegen allen, die door eenigerlei handeling of kuiperij de werking der revolutionaire kommunes zullen trachten te belemmeren of sommigen der afgeschafte instellingen zullen pogen weder in 't leven te roepen;

Art. 13. De revolutionaire kommunes zullen overal, waar het noodig is, afgevaardigden zenden, hetzij om nieuwe kommunes te vestigen, of om er de vastgestelde bepalingen in toe passing te brengen;

Art. 14. De revolutionaire kommunes en haar afgevaardigden

zullen alle reklames en voorstellen, die de handteekeningen van ten minste honderd burgers of burgeressen dragen, in overweging nemen: echter zal daaraan dan alleen gevolg worden gegeven, wanneer die voorstellen op geenerlei wijze de ontwikkeling en uitvoerbaarheid der revolutionaire gelijkheidsbeginselen verhinderen;

Art. 15. Om de uitvoering van al deze bepalingen te vergemakkelijken, wordt een blijvende revolutionaire militie van burgers, van elken ouderdom, gevormd, door een vrijwillige verbintenis voor zes maanden of meer. De soldaten en onderofficieren van het ontbonden leger, die in deze militie willen treden, hebben daartoe de bevoegdheid, maar de officieren, die ook dat voornemen zouden hebben, moeten, om opgenomen te worden, vooraf overtuigende bewijzen van toewijding aan de revolutionaire zaak leveren.

De vijf overgangsmaatregelen waren:

No. 1. De revolutionaire kommunes zullen arbeidskommissies benoemen met opdracht om den arbeid te reorganiseeren;

No. 2. Die kommissies zullen in handen der arbeiders of der arbeidersvereenigingen al de kapitalen stellen, die hun noodzakelijk zijn. Deze maatregel zal zich niet enkel uitstrekken tot de arbeiders in nijverheid of landbouw, maar tot alle personen die werk zullen bekomen;

No. 3. Het ruilverkeer zal geheel vrij zijn; intusschen zullen in alle steden magazijnen worden opgericht en de voortbrengers zullen daar hun produkten kunnen ruilen tegen een vergoeding, waarvan het eenheidsbedrag en de aard later zullen worden vastgesteld;

No. 4. De kapitalen, die aan de arbeiders en aan de arbeidersvereenigingen zullen worden verschaft, zullen geboekt worden op rekening der kommune en op de registers der arbeidskom-

missies. De soort van kapitaal, zijn waarde, de plaats waar het in werking wordt gesteld, de naam van den inhouder, zullen zorgvuldig opgeteekend worden;

No. 5. Indien arbeiders of arbeidersvereenigingen door hun werken er toe geraken om kapitalen voor zich voort te brengen, kunnen zij daarvan in volle vrijheid genieten tot aan hun dood, of tot op het zich terug trekken van twee derden der vereenigden en derhalve tot op de ontbinding der vereeniging.

Van de zaak is niets gekomen, daar de inwoners van Lyon Bakoenine in den steek lieten, maar voor zijn denkbeelden is dat manifest van gewicht en ook als men daarmede vergelijkt de daden der kommune van Parijs, die men zeggen zou, dat den invloed zijner denkbeelden hebben ondergaan, — hetgeen trouwens beweerd wordt.

Een merkwaardige uitspraak van Quack is de volgende. De onbevooroordeelde schrijver van „De Socialisten, Personen en Stelsels." brengt namelijk in herinnering hoe Gambetta in zijn beruchte redevoering voor zijn kiezers van Belleville de Kommune genoemd heeft een „stuiptrekking van ellende, hongersnood en wanhoop. En dan voegt hij daar deze woorden aan toe:

„Neen, o Gambetta! Bakoenine, die 2 Juli 1876 overleed, kon u niet meer tegenspreken, maar de laatste 25 jaren dezer eeuw hebben genoegzaam bewezen, dat het bloed der dertigduizend door de troepen van Thiers gefusileerde aanhangers der Kommune, dat het lijden der 40.000 door diezelfde troepen meegesleurde gevangenen, niet gevloeid en geleden is voor een grillig misdrijf, voor een vlaag van alkoholische koorts eener bezeten stad, maar voor droomen van rechtvaardigheid — ijdele, onzinnige en vermetele droomen in onzen tijd — maar te verwerkelijken eens wellicht in de verre, verre toekomst."

In 1871 verschenen nog twee brochures van Bakoenine, de eene getiteld: „l'Empire Knouto-Germanique et la Révolution sociale" nog voor den val der Kommune en de andere: „La théologie politique de Mazzini et l'Internationale" na den val.

In de eerste neemt hij afscheid van Lyon en van Frankrijk, omdat er voor hem niets meer te doen viel. Had hij gehoopt op een verbrijzelen der administratieve staatsmachine, om een spontane organisatie en federatie van alle kommunes buiten de officiëele voogdij en leiding om te krijgen, de republiek van 1870 bewoog zich juist in omgekeerde richting. De gezeten burgers zijn haast nog banger voor de sociale revolutie dan voor de Pruisen, zij denken vooral aan tucht en discipline van den Staat. Ook Bakoenine wenscht discipline, maar een vrijwillige, uit eigen aandrift geboren tucht. De bourgeoisie vraagt vertrouwen van het volk, maar wat voor reden heeft het volk om de bourgeoisie vertrouwen te schenken? Bakoenine deelt niet in den bijgeloovigen eerbied voor het algemeen stemrecht en meent dat de verkiezingen altijd denkbeeldig zullen blijven, zoolang de massa der arbeiders ekonomisch overheerscht wordt door een kleine minderheid. De Staat is er om de bevoorrechte klassen in hun eigendom te beschermen. Het begrip „Staat" onderstelt altijd een heerschende klasse en daarom moet te velde getrokken worden tegen het wezen van den Staat." De boeren haten eigenlijk alle regeeringen, omdat zij hun allen iets afnemen. Had men hen willen winnen, men zou hun den geheelen grond hebben moeten geven evenals men de boeren in 1791 en 1792 won door hun de goederen der geestelijkheid te geven.

De tweede brochure is gericht tegen den godsdienstigen italiaanschen patriot en revolutionair Mazzini, die de Kommune en de Internationale bestreed.

Noemde Mazzini de Internationale den duivel, Bakoenine neemt

dat woord aan en zegt: Goed, wij zijn de partij van den Satan.

En wat wil die duivel? Hij wil:

1o. Voor den arbeider de volle opbrengst van zijn werk;

2o. Dat zoolang de arbeidersmassa's in ellende blijven, alle politieke hervormingen en omwentelingen niets ter wereld baten;

3o. Dat dus alle politieke kwesties ondergeschikt blijven aan de ekonomische eischen;

4o. Dat de arbeiders zichzelf zullen vrijmaken;

5o. Dat bij goede nationale en internationale organisatie geen macht ter wereld iets tegen hen vermag;

6o. Afschaffing van elke heerschappij;

7o. De solidariteit van alle arbeiders der wereld;

8o. Daar de onderdrukking internationaal is, moet ook de bevrijding Internationaal zijn.

Mazzini is diep godsdienstig, idealist en hij meent dat het hart en de verbeelding van het volk zijn als een blad wit papier waarop hij schrijven kan wat hij wil, liefst „Dio e popolo" (God en volk).

Toen Bakoenine in Siberië was en Marx partij tegen hem koos, de duitsche joden der emigratie hem nog met laster achtervolgden, verdedigde Mazzini hem. Dat Bakoenine een groote persoonlijke sympathie voor Mazzini koesterde, blijkt op verschillende plaatsen in zijn geschriften. Hij meende dat Mazzini te goeder trouw was.

Het slot van het artikel in „De Sociale Gids" luidt:

„Wanneer wij dus de oorzaak willen weten van de groote tegenstelling tusschen Marx en Bakoenine, dan kunnen wij niet beter zeggen dan dat de een de vertegenwoordiger van het autoritair en de ander van het libertair socialisme is geweest. Quack schrijft: „Wie goed inzag, dat geheel het systeem der anarchie het geweldigste gevaar en een modderpoel kon worden

voor het reeds georganiseerd socialisme, was Marx. Dus de vrijheid was het gevaar voor het goed georganiseerde socialisme en daarom moest Bakoenine uit de Internationale geworpen worden.

„Ziedaar den reuzenstrijd tusschen deze twee mannen, van wie de een het gezag en de ander de vrijheid verdedigde.

„Als zoodanig stellen wij ons dit tweetal het liefst voor, omdat dit onderscheid het principieele onderscheid tusschen beiden uitmaakt.

„Aan wien de toekomst?

„Wie zal het zeggen? Ontegenzeggelijk heeft het Marxisme in alle landen grooten invloed. De Duitschers hebben het geënt op den internationalen stam van het socialisme.

„Maar even waar is het, dat het nooit gelukt is een oppositie geheel te dooden. En dat kan niet, want elk vergrijp aan de vrijheid straft zichzelf. Zoo Bakoenine niets anders gedaan heeft dan opkomen voor de vrijheid, waar deze belaagd en bedreigd wordt, dan reeds verdiende hij een plaats in het pantheon der menschheid. Doet het stelsel van Marx soms denken aan een reusachtig netwerk, dat over de menschheid zou worden heengetrokken en waarin een ieder gebonden zou zijn, dan moest daartegen noodzakelijkerwijze reaktie komen. En zij is gekomen in den persoon van Bakoenine en allen die met hem de banier der vrijheid ontrolden tegenover het autoritair socialisme."

* * *

In „De Anarchisten" 1) wordt Bakoenine genoemd:... „de groote dweper der revolutie,... wiens wilde kracht gebroken

1) Roman, door John Henry Mackay, verschenen bij den uitgever dezes.

was op de muren van het West-Europeesche leven...."

Op een andere plaats in zijn boek velt Mackay het volgende oordeel over Bakoenine:

„In 1864 had Marx in Londen de „Internationale" gegrondvest. Haar groot sukces ging hand in hand met een steeds grooter wordende ideeën verdeeldheid der leden, die hier het privaat-eigendom verdedigden, daar het ontkenden; hier het kollectivisme voorstonden, daar reeds meer en meer in de nevelstreken van het kommunisme ronddwaalden. Op de kongressen werden deze scheuren zichtbaar.

„Daar wringt zich een ijzeren vuist in de spleten en maakt ze dieper en gapender. Bakoenine, een Russisch officier, leerling van Hegel, de leider van den Dresdener opstand, voor drie dagen „Koning van Saksen," de Siberische banneling, de rustelooze samenzweerder, eeuwig revolutionair, de profeet en de dweper stelt zich tegenover den ijzeren tyran, den genialen geleerde, den beroemden schepper van den bijbel van het kommunisme. De strijd van twee leeuwen, die elkander verslinden.

„In 1868 ontstaat de „Alliantie der Sociale Demokratie". En nauwelijks een jaar later de Jura-federatie, de „wieg der anarchie".

....„Te Bern valt langzaam het scherm na de laatste acte van dat machtige leven. — De dood had reeds zijn poorten voor Michel Bakoenine geopend en nog altijd doet de stervende reus krampachtige, wanhopige pogingen, nadat allen hem bijna reeds hadden verlaten, om nieuwe scharen om zich te verzamelen en hen uit te zenden in den hopeloozen strijd.... Het is voorbij; slechts dwazen nog zweren trouw aan een vaandel, dat door de stormen van eeuwen is aan flarden gescheurd...: De drager heeft niet bereikt wat hij wilde: de wereld te doen vallen. Maar het is hem gelukt, de fakkel der tweedracht te slingeren in de trotsche vesting der „Internationale."

* * *

Bakoenine stierf toen de anarchie geboren werd. Belichaamd in de anarchistisch-kommunistische propaganda van het einde onzer eeuw, herleefde hij sedert zijn sterven. Zulke mannen gaan niet dood omdat ze een idee vertegenwoordigen in welke zij zullen blijven leven. Lang na het aardsch bestaan van den mensch-Bakoenine, herinnert men ongetwijfeld zich de woorden van den denker, de plannen van den opstandeling nog.

Vrienden en vijanden weten, dat deze man groot was door zijn denkkracht, zijn wilskracht en volharding; zij weten ook, welk een innige verachting hij gevoelde voor fortuin, rang, roem, al die ellendige nietigheden, waarnaar de meeste menschen de laagheid hebben te streven. Hoewel hij russisch edelman was, verwant aan den hoogsten adel van het keizerrijk, behoort hij tot de eersten, die lid werden van de fiere vereeniging van opstandelingen, die zich los wisten te maken van de overleveringen, vooroordeelen en belangen van rassen en standen, en die hun eigen welzijn wisten te minachten. Met hen streed hij den harden strijd des levens, verzwaard door kerkerstraf, verbanning en alle gevaren en bitterheden, die zelfopofferende menschen in hun veelbewogen leven verduren moeten.

Een eenvoudige steen en een naam wijzen op het kerkhof te Bern de plaats aan, waar het lijk van Bakoenine werd bijgezet. Het is misschien te veel om de nagedachtenis te eeren van een worstelaar, die zich zoo weinig bekommerde om dergelijke ijdelheden; zijn vrienden zullen zeker geen prachtige tombe of standbeeld voor hem oprichten; zij weten met welk een spottenden lach hij hen zou bejegend hebben, als ze hem hadden gesproken van een grafmonument te zijner eer opgericht, zij weten ook, dat de ware manier om zijn dooden te eeren is: hun werk voort te zetten met het vuur en volharding, die zij er zelf bij aan den dag legden. Zeker is dat een moeielijke taak, die al onze inspanning eischt; want onder de revolutionairen van het

tegenwoordige geslacht is er geen, die met meer ijver gewerkt heeft aan de algemeene zaak der omwenteling dan Bakoenine.

In Rusland onder de studenten, in Duitschland onder de oproerlingen van Dresden, in Siberië onder zijn medebannelingen, in Amerika, in Engeland, in Frankrijk, in Zwitserland, in Italië, in Zweden onder alle welgezinden, is zijn onmiddellijke invloed veelbeteekenend geweest. De oorspronkelijkheid van zijn gedachten, zijn beeldenrijke en gloeiende welsprekendheid, zijn onvermoeid ijveren voor propaganda, bovendien gesteund door de natuurlijke majesteit van zijn persoon en door een machtig levenwekkend vermogen, verschaften Bakoenine toegang tot alle revolutionaire socialistische vereenigingen. Zijn werk liet overal diepe sporen na, zelfs bij hen, die, na hem te hebben aangenomen, wegens verschil van doel en methode hem verstieten. Hij voerde een zeer uitgebreide briefwisseling; geheele nachten besteedde hij aan het opstellen van lange geschriften voor zijn vrienden uit de omwentelingswereld, en enkele dezer brieven, bestemd om de vreesachtigen te steunen, de sluimeraars te wekken en plannen te ontwerpen voor propaganda of opstand, namen de afmetingen van ware boekdeelen aan. Vooral deze brieven verklaren den verbazenden invloed van Bakoenine op de revolutionaire beweging dezer eeuw. De vlugschriften door hem in 't Russisch, Fransch, Italiaansch in 't licht gegeven, hoe gewichtig zij ook zijn, en hoe nuttig zij ook mogen wezen voor het verspreiden van nieuwe denkbeelden, vormen het kleinste deel van zijn werk.

Bakoenine had nooit tijd genoeg om al zijn ondernomen werk te voltooien. Het ééne was niet geeindigd of andere waren reeds begonnen. „Mijn leven zelf is een fragment" zeide hij tot hen, die zijn geschriften beoordeelden. De lezers van God en de Staat en van de overige nagelaten geschriften die hierbij worden aangeboden, zullen zich er zeker niet over beklagen, dat deze verhandelingen van Bakoenine, hoe onvolledig ook, in 't

licht gegeven zijn. De vraagstukken worden er in behandeld met een zeldzame betoogkracht en op besliste wijze. Terwijl Bakoenine zich wijselijk wendt tot de tegenstanders ter goeder trouw, toont hij hun de ijdelheid aan van hun geloof in die goddelijke macht, waarop alle wereldsche machten steunen; hij bewijst hun de zuiver menschelijke wording van iedere regeering; kortom, zonder stil te staan bij den oorsprong van den Staat door machten, die reeds door de algemeene zedeleer veroordeeld zijn, zooals lichaamskracht, rijkdom, adel, geweld, breekt hij den staf over de theorie, die aan de wetenschap het bestuur der maatschappij zou geven. Al ware het mogelijk in den strijd der jaloersche hartstochten en kuiperijen de vermeende van de ware geleerden te onderscheiden en al vond men een kiesstelsel, dat onfeilbaar de macht deed te beurt vallen aan hen wier kennis vaststaat, welke zekerheid zouden ze ons dan aanbieden omtrent de wijsheid en de eerlijkheid van hun bestuur? Kunnen wij niet vooruit bij deze nieuwe meesters dezelfde dwaasheden, dezelfde misdaden voorzien als bij de meesters van vroeger en die van heden? Eerstens is de wetenschap niet: zij wordt. De geleerde van heden is de onwetende van morgen. Laat hij zich verbeelden het doel bereikt te hebben, dan zal hij daardoor juist vervallen tot een peil, lager dan dat van een pasgeboren kind. Maar erkent hij de vrijheid in haar wezen, dan kan hij slechts zichzelf bederven door de voorrechten en de anderen door zijn bevelen. Om zijn bestuur te vestigen, zal hij, als alle staatshoofden, het leven trachten tegen te houden in de massa's, die zich onder hem bewegen, ze onwetend houden om zich hun berusting te verzekeren, ze langzamerhand vernederen om ze uit de hoogte te beheerschen.

Voor 't overige, sedert de „doctrinairen" zijn verschenen, tracht het ware of vermeende „genie" het wereldbestuur in handen te krijgen en wij weten, wat ons dat heeft gekost. Wij

hebben ze aan den arbeid gezien, al die geleerden, te meer uitgedroogd, naarmate zij meer gestudeerd hadden, te beperkter in hun meeningen, naarmate zij meer tijd hebben besteed om een afzonderlijk feit in al zijn vormen te onderzoeken; zonder eenige ondervinding van het leven, omdat zij zoo langen tijd niet buiten hun zoo beperkten werkkring zijn getreden; kinderachtig in hun hartstochten en ijdelheden, omdat zij geen deel hebben weten te nemen aan den ernstigen strijd, en omdat zij den rechten stand der zaken nooit leerden kennen. Hebben wij niet onlangs een school van „denkers" zien stichten, overigens laffe hovelingen en lieden, die een vuig leven leiden, die zich een volledige wereldbeschouwing voor privaatgebruik hebben geschapen? Volgens hen is het heelal slechts geschapen, heeft de maatschappij zich ontwikkeld, hebben de omwentelingen de volken in beroering gebracht, zijn keizerrijken en koninkrijken in bloed ondergegaan, hebben de ellende, de ziekte, de dood over de menschen geheerscht, om een keurbende van akademieleden te doen ontstaan, als een weelderige bloem, waarvoor de andere menschen slechts goede mest zijn. Het is, opdat de redakteurs van de Temps en de Débats tijd hebben om te „denken," dat de volken leven en sterven in onwetendheid; al de andere menschen zijn aan den dood gewijd, opdat deze heeren onsterfelijk worden.

Maar we kunnen gerust zijn: al deze hoogleeraren zullen niet de stoutheid hebben van Alexander, die met zijn zwaard den gordiaanschen knoop doorhakte; zij zullen het zwaard van Karel den Groote niet optillen. Het bestuur van de wetenschap is even onmogelijk als dat van het goddelijk recht, van den geldzak of van het geweld. Alle machten zijn voortaan aan een onverbiddelijke kritiek onderworpen. Mannen, bij wie het gevoel van gelijkheid is ontwaakt, laten zich niet meer regeeren, zij leeren zichzelf regeeren. Terwijl zij uit de hoogte der hemelen

hem neerstorten, van wien elke macht wordt beschouwd neer te dalen, werpen de maatschappijen allen omver, die in zijn naam regeeren. Dat is de beteekenis van de aanstaande revolutie. De Staten vallen uit elkaar om plaats te maken voor een nieuwe orde van zaken, waarin, zooals Bakoenine het gaarne uitdrukte: „de menschelijke rechtvaardigheid in de plaats der goddelijke gesteld wordt."

Indien het geoorloofd is, een naam aan te halen van die revolutionairen, welke mede hebben gearbeid aan dit onmetelijk vernieuwingswerk, dan is er niemand, wien we met meer recht kunnen noemen dan Michel Bakoenine. 1)

* * *

„Zijn geschriften zijn weinig talrijk en weinig belangrijk. De twee voornaamste heeten: „l'Empire knouto-germanique et la Révolution sociale" en „La théologie politique de Mazzini et l'Internationale." Evenals alle apostelen, werd zijn invloed het meest merkbaar door de mondelinge propaganda, door zijn geestdriftige leerlingen en door de instellingen die hij tot stand bracht."

Dit zegt De Laveleye over Bakoenine's geschriften. In hoeverre die schatting ver beneden de werkelijkheid is blijkt uit een opsomming der voornaamste geschriften van dien Rus, „wiens verstand volstrekt niet opmerkelijk was" volgens de meening van De Laveleye.

---

1) De lezer heeft misschien bespeurd, dat ik in de laatste bladzijden de inleiding van „God en de Staat" gevolgd heb, welke inleiding geteekend werd door Eliseé Reclus en Carlo Cafiero.

We kunnen geen volledige opsomming geven van de door Bakoenine in 't licht gezonden geschriften voor zijn verblijf in Italië in 1863. Genoemd kunnen worden:

Inleiding bij eenige vertalingen van Hegel in een Moskauer blad van 1836.

Die Reaction in Deutschland. Ein Fragment von einem Franzosen (Jules Elysard) in „Deutschen Jahrbücher," 1842.

Een artikel over het kommunisme in de „Schweizerischer Republikaner," Zürich, 1843.

Redevoering in de poolsche vergadering van 29 November 1847 te Parijs; fransche, duitsche en poolsche uitgave.

Grundlagen der neuen Slavischen Politik, in poolsche en czechische bladen van 1848 en in de „Cech" van Genève, 1861.

Aufruf an die Slaven, Koethen, 1849; poolsche en czechische vertaling.

A mes amis russes et polonais, 1862, eerst in hetzelfde jaar in het russisch in de „Kolokol" opgenomen.

Narodnoe Dyelo, brochure (Londen 1862).

Brieven en redevoeringen in het „Aftonbladet" van Stockholm; fransche tekst in de „Cloche" van Brussel.

Brieven van Bakoenine uit dien tijd werden uitgegeven in een hierachter genoemd werk, door Dragomanoff.

De zuiver-anarchistische geschriften van Bakoenine beginnen in 1863. Een groot gedeelte, vooral bestaande uit brieven, is nog ongedrukt. Het eerst komen in aanmerking:

Déclarations de principes de la Fraternité internationale. Artikelen in „Il Popolo d'Italia," 1865. Andere artikelen, over het slavische vraagstuk, in „Libertà e Giustizia," Napels, 1866 of 1867.

Hier volgt de opsomming der voornaamste geschriften van Bakoenine, sedert hij terugkeerde in de werkelijke revolutionaire beweging, op het kongres voor Vrede en Vrijheid te Genève in September 1867.

Discours de Bakounine au Congrès de Genève, (Annales du Congrès de Genève," 1868).

Féderalisme, Socialisme et Antithéologisme. Proposition motivée etc. Met het drukken werd in 1867—68 te Bern aangevangen. Het werk werd niet voltooid en verscheen eerst te Parijs in 1895 in de „Oeuvres" waarvan dit boek de vertaling vormt.

Lettre d'adhésion, in het proefnummer van „La Démocratie" van Ch. L. Chassin, Parijs 1868.

Discours au Congrès de Berne, 1868, in de „Annales du Congrès." Overgenomen in het fransch in de „Kolokol", Genève 1868 en één der redevoeringen slechts in brochure. De rest werd herdrukt in het fransch, russisch en italiaansch.

Artikelen in het russisch blad „Narodnoe Dyelo" (De volkszaak) Genève, 1868.

Programme de l'Alliance de la Démocratie Socialiste. Dit werd o. a. herdrukt in de Mémoire adresseé par la fédération jurassienne . . . etc., Sonvillier, 1873. Verschillende andere beginselverklaringen in handschrift, sommige gedrukt in de marxistische brochure tegen Bakoenine L'Alliance de la Democr. soc. et l'Ass.-Int. des Travailleurs (Londen 1873, duitsche vertaling Brunswijk 1874).

L'Assoc. intern. des Travailleurs de Genève aux ouvriers d'Espagne. (2 blz. Genève 1868).

Discours dans une réunion publique à Genève, „Liberté", Genève 1868. Conférence donnée à la section du Locle, in de „Progrès," Locle, 1869. Discours du meeting du Crêt-du Locle.

Aux compagnons de l'Ass. etc. Een reeks brieven in de „Progrès" van Locle : vertaald in het russisch en spaansch. In het fransch herdrukt in „Oeuvres". Vertaald in dit boek.

Quelques paroles à mes jeunes frères en Russie (Genève, 1869). Vertaling van eeн tweemaal uitgegeven russisch vlugschrift.

werd later nog tweemaal in het fransch en eenmaal in het duitsch gedrukt.

De te Genève in 1869 verschenen ongeteekende uitgaven, moeten waarschijnlijk aan S. G. Netchajeff worden toegeschreven. De zoogenaamde uittreksels in de reeds genoemde marxistische bruchure, L'Alliance . . . etc., zijn onbetrouwbaar.

In 1869 schreef Bakoenine een aantal artikelen en reeksen artikelen, vooral in de „Egalité" van Genève. Sommige werden in het fransch later herdrukt en in het russisch en spaansch vertaald.

Discours au Congrès de Bâle (het kongres der Internationale).

Een russische brochure, „Aan de officieren van het russische leger," Genève 1870.

Een russische brochure, „Aan de russische jeugd," Genève 1870, 32 blz. Zelfde jaar nog een russische broch. „De wetenschap en revolutie."

Brieven over den dood van Herzen en de revolutionaire beweging in Rusland (de laatste gericht aan Liebknecht) in de „Marseillaise," Parijs 1870.

Les Ours de Berne et l'Ours de Saint-Petersbourg. Complainte patriotique d'un Suisse humilié et desespéré, Neuchâtel, 1870, 45 blz.

Een russisch artikel in de „Kolokol", Genève, 1870.

Lettres à un Français sur la crise actuelle, Neuchâtel, 1870, 43 blz. Het vervolg bleef onuitgegeven.

Gedurende den winter van 1870—71, bleef Bakoenine zijn denkbeelden uitdrukken over den door den fransch-duitschen oorlog geschapen toestand. Hij nam zijn onuitgegeven gebleven „Antitheologisme" weer ter hand en ontvouwde zijn algemeene wijsgeerige denkbeelden in een werk, waarvan het eerste gedeelte heet:

L'Empire Knouto-germanique et la Révolution sociale. Eerste aflevering. Genève, 1871, 119 blz.

Tien bladzijden van het vervolg werden gezet, doch niet uitgegeven: Sophismes historiques de l'école doctrinaire des communistes allemands. Van hetzelfde handschrift verschenen:

Dieu et l'Etat, Genève, 1882. Vervolgens vertaald in het italiaansch, spaansch, portugeesch, rumeensch, duitsch, engelsch, hollandsch, poolsch en czechisch; ongeveer twintig malen uitgegeven.

Een stuk van de rest van het handschrift verscheen in 1894 in het engelsch in „Liberty" van Londen; vervolgens vollediger in de „Oeuvres" en vertaald in dit boek.

Drie voordrachten van Bakoenine in de centrale sektie van Courtelary (Jura), gehouden in 1871, verschenen in de Société nouvelle, Brussel 1895. Zij werden vertaald in het spaansch, duitsch, czechisch en hollandsch.

La Commune de Paris et la notion de l'Etat, in de „Travailleur," Genève, 1878, (geschreven Juli 1871). Herdrukt in „Entretiens politiques et littéraires," Parijs, 1892 en „L'Homme libre," Brussel, 1892. Vertaald in het russisch en in het bulgaarsch.

Réponse d'un International à Mazzini, „Liberté", Brussel, 1871. Verscheen in hetzelfde jaar te Milaan als brochure in het italiaansch, als bijvoegsel der „Gazzettino Rosa." Dit is blz. 3—17 der volgende brochure.

La théologie politique de Mazzini et l'Internationale, Neuchâtel, 1871, 111 blz. Vertaald in het italiaansch, duitsch en engelsch.

Risposta all „Unita Italiana," in de „Gazzettino Rosa," Milaan 1871.

In het italiaansch verschenen „Brieven aan mijn vrienden in Italië". (Ancona, 1886, 103 blz.) Gedeeltelijk ook in een paar italiaansche anarchistische bladen.

Brief aan Celso Cerretti, over den dood van Mazzini en den toestand in Italië, (1872) in de „Société nouvelle" 1896.

Organisation de l'Internationale, in de „Almanach du peuple" 1872. Neuchâtel. Vertaald in het italiaansch.

Lettre sur la circulaire privée du Conseil général de l'Internationale, in het „Bulletin," 1872. Dit is blz. 11—16 der brochure Réponse de quelques internationaux, membres de la Fédération jurassienne, à la Circulaire privée du Conseil général de Londres, 45 blz.

Memoire sur l'histoire de l'Alliance de la Démocratie socialiste, in de „Memoire" (jurassien.)

Twee russische programs, 1872—73.

Een groot russisch werk „Regeering en anarchie" 308 en 34 blz., 1873. Gedeeltelijk in het fransch in „l'Avant-Garde". (Chaux- de- Fonds). 1878.

A la rédaction de la „Liberté," (te Brussel), 1872. — Uitgegeven in de „Société nouvelle," 1894 en in „Der Sozialist" 1894.

Brief aan de „Journal de Genève" over de marxistische brochure „l'Alliance," 1873, in het „Bulletin."

Brief aan de „Kameraden der Jurafederatie" in het „Bulletin." 1873.

Behalve de brieven die werden openbaar gemaakt en een aantal die nog ongedrukt blijven, bevinden zich verspreide artikelen in de „Rzezespospolita Polska," de „Tagwacht" enz., of in geschriften van tegenstanders. Sedert 1891 en 1892 verschenen meerdere onuitgegeven fragmenten in het supplement der „Révolte," in de „Zukunft" te Weenen, en in de „Lotta sociale" te Milaan.

Bij het samenstellen dezer korte levensschets hebben de volgende geschriften mij gediend:

Dr. Max Nettlau, Michael Bakunin. Eine Biographie. Deel I, II en eerste helft van deel III; 442 en 203 blz. Door den schrijver zelf afgedrukt (op de autocopyist) in 50 exemplaren. Londen 1896—1899.

Justus, Twee reuzen op het gebied des geestes. Marx en Bakoenine („De Sociale Gids," Amsterdam, 1897).

Elisée Reclus en Carlo Cafiero, Voorwoord bij de brochure „God en de Staat" door Bakoenine.

E. de Laveleye, L'Apôtre de la destruction universelle. (Revue des deux Mondes, 1880.)

Paul Strauss, Les partis socialistes. 1870—1883. („Le Temps," Parijs, 1884.)

Dr. Max Nettlau, Bibliographie de l'Anarchie, Brussel en Parijs 1897.

* * *

Een lijst van de geschriften op te maken, waarin Bakoenine ter sprake komt, is zeer moeielijk. Hetgeen werkelijk iets beteekent, is verspreid in ontelbare bladen en tijdschriften van allerlei aard en uit alle landen. De brochures en artikelen die zich daarentegen in 't bijzonder met Bakoenine bezighouden, geven zeer weinig juiste inlichtingen en bezitten dus slechts een zeer geringe waarde.

Het volgende kan genoemd worden:

Prof. Quack in zijn werk „De Socialisten."

A. Herzen, M. Bakunin i polskoe dyelo, in „Sbornik posmertnych statii," Genève, 1870. — M. A. Bakunin in de „Kolokol" (Londen) 15 Januari 1862; — engelsche vertaling in de „Cosmopolitan Review," Londen, 1 Febr. 1862.

Arnold Ruge, Erinnerung an Michael Bakunin, (Neue Freie Presse, Weenen, 28 en 29 Sept. 1876.)

Ch. Alerini, Une page de la vie de Bakounine. („Bulletin jurassien,“ 1 Okt. 1876).

Andrea Costa, Vita di Michelo Bacunin. („Biblioteca del Martello,“ deel I, Bologna 1877, 48 blz. onvoltooid.)

Polska expeditionen och Bakunin i Stockholm („Ryska Afslöjanden,“ Stockholm, 1885 (?) blz. 130—201.)

Netes sur Bakounine (een artikel van F. Turati in de „Sperimentale“ enz.) uitgegeven door E. Darnaud te Foix 1890 ? 14 blz., meerdere uitgaven.

Henry Seymour, Michael Bakounine (Londen, 1888, 8 blz.) grootendeels ontleend aan het reeds genoemde artikel van E. de Laveleye.

Zur Biographie Bakunin's. („Freiheit,“ New-York 1891;) Czechische vertaling in „Dèlnické Listy,“ New-York 1895 en ineen brochure. die ten onrechte wordt toegeschreven aan J. Nekvasil.

A. Matthey (Arthur Arnould), Michel Bakounine, „Nouvelle Revue“. Parijs 1891.

Adolphe Reichel, Bakounine, Supplement der „Révolte,“ Parijs 1893; Spaansche vertaling in „El Derecho à la vida“, Montevideo 1895.

Herinneringen aan Bakoenine, ontleend aan een russisch werk van Mokrievitch te Parijs verschenen in 1894, „Revue blanche,“ Parijs 1895.

1848. Briefe von und an Georg Herwegh, München 1896.

Albert Richard, Bakounine et l'Internationale à Lyon, „Revue de Paris“ 1896, met gedeelten van onuitgegeven brieven van Bakoenine.

N(ettlau), Contributions à la biographie de Bakounine. „Société nouvelle“. Brussel. 1896.

Over den Dresdenschen opstand verscheen een fragment uit

het groote werk van Nettlau in „Van nu en straks," Antwerpen. Men zie ook het artikel „Dresden" in de duitsche Lexicon's (Mayer of Brockhaus).

Michail Bakunin's Socialpolitischer Briefwechsel mit Herzen und Ogareff, Stuttgart 1895; CX en 420 blz.). De uitgave der oorspronkelijke russische tekst verscheen in 1896 te Genève. Deze uitgave was bezorgd door (thans wijlen) Dragomanoff. Fransche vertaling: Correspondance, etc, avec préface et annotations par D r a g o m a n o f f, Parijs 1896, 388 blz. Gedeeltelijk in „La Société nouvelle," Brussel 1895. De inleiding verscheen in het fransch ook in de „Revue Socialiste," 1895.

ERRATA.

Blz.	regel						
12	3	van	onder	staat;	oprecht,	lees:	ernstig.
59	1	„	boven	„	ziehzelf,	„	zichzelf.
79	·2	„	onder	„	fransche,	„	fransch.
110	14	„	boven	„	begrijpen	„	bestrijden.
120	14	„	„	„	mench,	„	mensch.
146	5	„	onder	„	zijn er	„	zijner.
163	10	„	„	„	nitgangspunt	„	uitgangspunt.
171	[Noot] regel 20	van	onder	staat:	alfsof	lees:	alsof
Blz.	regel.						
181	6	van	onder	staat;	do	lees:	de.
187	7	„	„	„	volgende	„	volgenden.
192	2	„	„	„	eeredienst,	„	eeredienst.
218	4	„	boven	„	Naar	„	Maar.
219	4	„	onder	„	eerste	„	eersten.
224	9	„	boven	„	nnl	„	nul.
264	9	„	onder	„	noodlotttg	„	noodlottig.
271	8	„	„	„	tegengestelde	„	tegenoverge-[stelde.

Blz.	regel						
280	16	„	boven	staat;	zefs	lees:	z e l f s.
289	1	„	onder	„	haar	„	z ij n.
290	1	„	boven	„	haar	„	z ij n.
311	4	„	onder	„	en en	„	e n.
325	11	„	„	„	gemakkelijk	„	g e m a k k e l ij k e r.
366	1	„	„	„	noch;	„	d o c h.
373	8	„	„	„	denganschen;	„	d e g a n s c h e.
381	14	„	„	„	meerdere;	„	m e e r d e r e n.
383	2	„	boven	lees:	en dat in de „Freie Bühne van 1895 [voor het eerst . . . enz.		

Blz.	regel.						
383	8	„	„	„	warte;	„	W a r t e.
384	14	„	onder	„	stellidg;	„	s t e l l i n g.
408	13	„	„	„	politiek;	„	p o l i t i e k e.
420	3	„	„	„	volharding;	„	d e v o l h a r d i n g
430	4	„	„	„	442 en 203;	„	561 en 260.
431	9	„	boven	„	Netes;	„	N o t e s.

INHOUD.